

•

Zanista Civakê

Abdusamet Yîgît

Weşanên

.
. .
. .
. .

Zanista Civakê
@Abdusamet yigit

2019-Almanya-Berlin

.
ISBN 968-4-944996-31-0

Navarok:

1. Pêşgoti.....	5
2. Destpêk; Zanista civakê.....	6
3. DÎROK Û CIVAK.....	13
3.1. Civake dîrokî.....	16
3.2. Ji aliyê dîrokê ve fahmkirina pêşketina civakê.....	19
3.3. Bi dîrokê re pêvajoyên peresendinê.....	21
3.4. Ji aliyê pêşketina civakê ve fahmkirina têkiliyê.....	23
3.5. Dînamika civakî û dîrok.....	25
3.6. Çerçoveya fahmkirina zanîna civakê.....	27
4. ÇAND Û CIVAK.....	29
4.1. Ji destpêka civakê ve çand û pêşketina wê.....	30
4.2. Çand û aliyên wê yên bi jîyane civakê re ên bûjenî û kirdeyî.....	37
4.3. Çand û têgîna nasnematiyê.....	41
4.4. Çand, civak û pêşaroj.....	48
5. ZIMAN Û CIVAK.....	51
5.1. Ziman û civak.....	52
5.2. Ziman û çand.....	56
5.3. Pêvajoyên pêşketina çandê.....	59
5.4. Ziman, çand û civak.....	69
6. CIVAK Û ABORÎ.....	75
6.1. Pêvajoyên destpêkê ên pêşketina aboriya civakî.....	76
6.2. Pêvajoyên şariştaniyê û çerçoveya wê ya aborî.....	86
6.3. Pêvajoyên aboriyê û bandûra wê di temenê pêşketinê de.....	88
7. CIVAK Û REWÎST.....	94
7.1. Çerçoveya fahmkirina rewîstê.....	95
7.2. Rengên têgînên rewîstî ên ku ew pêşdikevin.....	99
7.3. Rewîsta hemdem û têgîna civakî.....	105
8. OL Û CIVAK.....	110
8.1. Ol û civak.....	111
8.2. Bandûra civakê a li ser olê û pêşketina wê.....	115
8.3. Pêvajoyên pêşketina olê bi dîrokê re.....	119
8.4. Di demên hemdem de ol û civak.....	121
9. RAMYARÎ Û CIVAK.....	127
9.1. Ramyarî û civak.....	130
9.2. Felsefeya ramyarîyê bi kortasî.....	132
9.3. Ramyarî û pêşketina wê ya bi dîrokê re.....	134
10. CIVAKNASÎ Û CIVAK.....	139
10.1. Civaknasî û pêşketina wê bi jîyane civakê re.....	140
10.2. Têgînên civaknasî bi zanyarî pêşketina wan.....	147
10.3. Çerçoveya giştî a fahmkirina civaknasiyê di demên hemdem de.....	158
10.4. Weke aliyekê giring pêşketina saziyên sivil ên civakî.....	161
11. DERÛNÎ Û CIVAK.....	163
11.1. Pêşketina civakê bi derûnîya wê re.....	164
11.2. Derûnîya civakê û ankû civake derûnî.....	168

11.3.Gotina `bi hevdû re jîyankirinê´	170
11.4.Derûnîya girseyê.....	171
12.ANTROPOLOJÎ Û CIVAK.....	180
12.1.Antropolojî û civak.....	181
12.2.Pêvajoyên dîrokê ên berê û bi antropolojikî fahmkirina wan.....	185
13.DEMÊN HEMDEM Û CIVAK.....	197
13.1.Pêşketina hemdemiya civakê.....	198
13.2.Di civake hemdem de pêvajoyên pêşketinê.....	202
13.3.Hemdemî û civak çawa dikarin hevdû fahmbikin?.....	205
13.4.Têgîna cihane hemdem û ya ne hemdem.....	206
13.5.Malbate dema hemdem.....	207
14.Çavkanî.....	214

Pêşgotin:

Nivîsandina zanista civakê ku mirov wê ji kîjan aliyê ve wê hilde li dest wê weke mijareka kûr bê. Ji gelek aliyên wê yên civakî, dîrokî, zanyarî û hwd ve wê mirov dive ku wê hilde li dest. Di serî de wê, têgîna civakê li ser temenê wê yê dîrokî bi çerçoveyên wê yên fahmkirinê re wê mirov dihilde li dest. Piştî jî bi aliyên din ên hişmendî û zêhnî re wê pêvajoyên wê yên pêşketinê wê bi hevdû re û ankû di zikhevdû de wê di dewama hevdû de wê bîn hildan li dest.

Di wê çerçoveyê de fahmkirina civakê û pêvajoyên wê yên pêşketinê wê ji gelek aliyên ve wê temenê pêşketina wê ya bi ber pêşarojê ve wê bide çêkirin. Wê di serî de wê di derbarê de wê, ew wê bike bi hişmendî. Hişmendiya civakî wê, di wê çerçoveyê de ku mirov ji nava civakê li wê binerê wê ji xwe wê bi awayekê asayî wê, dibê ku mirov jî bê ku ew di farqê de bê wê bi wê re wê bijî. Mirovek ku ew rast bi wê li ser temenê xwe yê dîrokî bijî wê nekêmî zaneyekê wê xwedî fahmkirin û zanîn bê bi wê û jîyane wê re.

Di nava jîyane civakê de weê bi pêvajoyên wê yên dîrokî re wê gelek pêşketinên wê yên ku wê jîyankirina bi hişmendî, teknîkî, kevneşopî û ankû çandî û hwd wê bibin. Ev alî wê hemû jî wê ji gelek aliyên ve wê di çerçoveya jîyane wê ya ku ew dijî de wê têkiliya wan wê bi hevdû re wê hebê. Di nava jîyane civakê de wê, di serî de wê, zanîstacivakê wê weke aliyekê ku mirov wê dikarê wê bi aliyên wê yên jîyanî, têkiliyî, hişmendî, zêhnî û hwd re wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Bo fahmkirina zanista civakê wê dîrok wê weke têgîna zanistî a giring a temenî bo fahmkirinê bê. Di wê çerçoveyê de wê, li ser temenê wê yê dîrokî hem wê civaketîya wê ya dîrokî û hem jî wê bi demên wê re wê hanîna ser ziman wê, weke aliyekê wê yê giring ê bi fahmkirina wê re bê.

Civak wê, di her demê de wê, pêvajoyên xwe yên pêşketinê bi peresendinê wê bi dîrokê re wê bijî. Dîroka civakê wê, bi gelek aliyên wê re wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê werênê ser ziman. Di wê lêkolînê de wê tenê wê ji hinek aliyên ve wê bi serekeyî wê were hanîn ser ziman. BI zanista civakê de fahmkirina gelek aliyên civakê bi hişmendî, têgihîştinî, kevneşopî û çandî li ser temenê wê yê dîrokî û civakî wê, bibê. Bo civake ku ew bi ber pêşketina xwe ya demên hemdem ve diçê wê bi wê re wê wateya wê çûyinê çî bê û li ser temenê wê çî bê wê, temenê wê fahmbikê bi zanista civakê re wê biafirênê û wê werênê ser ziman.

Abdusamet Yigit

Destpêk; zanista civakê

Di roja me de wê di wê di bin navê gotina zanîna civakê, zanista civakê û her wusa felsefeya civakê û hwd de wê, ji gelek aliyên ve wê, nivîs û lêkolînên ku ew hatina kirin û hatina nivîsandin wê hebin. Di wê warê de armanca fahmkirina civakê wê weke aliyekê giring ê fahmkirinê wê derkeve hemberî me. Çendî ku wê bi wê re wê gelek nivîsandin wê li ser civakê wê werina kirin jî lê hê jî mijarên bi pêşketina civakê, têkilî û fahmkirinên civakê ên di nava civakê bi xwe de wê bi wan re wê newina derbaskirin.

Di aslê xwe de wê di wê warê de wê, di warê nivîsandina li ser civakê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê di serî de wê binxatbikê û wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê giring wê, ji aliyê hildana li dest û fahmkirina wê ve wê rêbaz wê weke aliyekê giring wê derkeve hemberî me. Bi wê re mijar û babetên ku ew dihên derxistin di çerçoveya wê de wê weke aliyekê giring wê xwe bidê nîşandin.

Li vir di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê bo ku em pêşîya tevliheva fahmkirinê a bi gotinan bigirin di serî de bi gotinekê jî di wê warê de mirov divê ku wê li ser wê bisekinê. Dema ku min dest bi nivîsandina wê mijarê û lêkolînê kir, navlêkirina weke *zanista civakê (social science)* wê, di serî de wê bi wê re wê armanca min ew bê ku ez bi wê re hinekî jî bê têgînekê bi wê re wê karibin werênima ser ziman bê. Zanist wê di roja me de wê weke gotineka ku wê temenê wê li ser esasê bi dîyardekirina kirina fahmkirinê, ceribandina element û bi wê re lêkolîna çavdêriyan re wê were dîtin. Di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov navê zanistê lê kir wê, weke aliyekê giring wê çawa wê weke 'objeyekê' wê were fahmkirin wê di wê çerçoveyê de wê karibê têgînekê jî bide me.

Di çerçoveya hebûna civakê de mijarên weke civaknasîyê, dîrokê, aborî, ramyarî, derûnîya civakê, rewîst û hwd wê çend ji wan zanînan ku ew bi zanistî jî bê wê mijarê wê ji aliyê xwe ve wê hildana li dest û wê werênina ser ziman bin. Di aslê xwe de wê mijare fahmkirina civakê wê, di serî de wê di destpêkê de wê biserê xwe wê pêvajoyek dîrokî wê bi şîrovekirin û fahmkirina wê ya dem bi dem bi rengên pêşketina wê re jî wê pêwîstî fahmkirina wê hebê. Di wê warê de wê zanista civakê wê di serî de wê temenekê fahmkirinê di derbarê pêvajoyên pêşketinê, têkiliyên nava wê, rengên pêşketin û rêvebirinê, fahmkirina bi nava wê re,

gihiştina hişmendîya karîna ji azmûnên xwe fêr derxistinê û bi wan xwe pêşxistinê û hwd jî wê weke aliyna ku wê temenê wan biafirênê bê.

Di serî de wê dema ku mirov bahsa civakê bikê û ankû civakê weke mijare fahmkirinê û lêkolînê wê hilde li dest wê zanistên weke dîrokê û hwd wê di serê de wê weke aliyna giring û giranbûha wê derkevina hemberî me. Di wê çerçoveyê de wê, dîrok wê temenekê fahmkirinê ê civakê wê bi pêvajoyên wê re wê bi awayekê pirralî û pirrdîmanî wê karibê ji aliyê xwe ve bi fahmkirinî temenê wê bi hanîna ser ziman re biafirênê.

Mijare fahmkirina dîrokê de wê dema ku mirov dîrokê dihilde li dest wê, di serî de wê weke çerçoveyek zanînî ku mirov dikarê wê bi zanistî jî wê fahmbikê wê, çerçoveyek fahmkirinê a civakê bi pêvajoyên wê re wê bi awayekê şenber û bûjenî wê dênê li ber me bi fahmkirina xwe re. Dîrok wê, di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov bi têgîna wê re kûr dibê wê di wê çerçoveyê de wê di pêvajoyên herîkîna fahmkirinê a bi jîyanê re de wê temenê fahmkirinê wê bi afirênê.

Mijare civakê wê di wê çerçoveyê de wê weke ardnîgarîya fahmkirinê a demografîkî bê ji hemû rêzkarîyên zanyarî ên ku ew wê ji xwe re dikina mijare fahmkirinê û aqilê xwe bi wê re mijul dikin. ..

Di warê fahmkirina civakê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê dema ku mirov wê fahmbikê wê weke aliyekê giring wê mijare fahmkirina civakê wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê giring wê derkeve hemberî me. Pêvajoyên dîrokê ên pêşketinê ku wê werina ser ziman wê di wê warê de wê bi çî rengê û şêwayê wê werina fahmkirîn û hildan li dest wê, di serî de wê, weke aliyekê giring wê derkeve li pêş. Mijarên weke bawerîyê û olê, rewîst û têgînên wê yên bi pergali, zanist û aqil û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê, weke aliyna ku wê bi wê re wê alaquadar bibin. Civakê mirov wê çawa wê hilde li dest û wê fahmbikê wê heta roja me jî wê gengêşîyên fahmkirinê wê li ser şêwa û awayên hebin. Di wê warê de wê, di roja me de wê dema ku wê bahsa civakê wê werê kirin wê, di aslê xwe de wê ji aliyekê ve wê di cih de wê têgîn û rêzkarîyên civaknasî û hwd wê di cih de wê werina ber bîra mirov. Dema ku mirov bahsa civakê dikê wê weke ku wê bahsa wan bê kirin wê întûbayek wê were çêkirin û ankû wê çêbibê. Lê di aslê xwe de wê dema ku mirov hinekî li ser wê dihizirê wê, gotina civakê wê, bi fahmkirina xwe wê çerçoveyek berfirehtir û bi giştî ku wê civaknasîyê jî wê hilde li nava wê xwe wê, weke xwediyê hebûn û fahmkirinekê bê. Di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov wê bahsa civakê wê bikê wê, ez dikarim

wê di mejiyê xwe de wê bişibihênima gulekê bi pelên wê geş re. Dema ku ew mudahale li wê hatina kirin û ankû ew hat destlêwardan wê hingê wê ew reng bi gûharênê û wê pelên wê ji wê bi weşihin. Wê bi wê re wê, xwe bi awayekê wê bide nîşandin.

Pirsgirêka serwerîya li civakê wê hertimî wê weke pirsgirêkek temenî a civakê bixwe biafirênê. Di wê warê de wê, civak wê di wê warê de wê, dema ku mirov ji aliyê têngînên weke ramyarîyê, rewîstê, civaknasiyê û hwd ve li wê binerê wê çendî wê karibê ew rast were fahmkirin û were têgihiştin? Di aslê xwe de wê ev pirs wê di her demên civakê ên ku ew dijî de wê karibê xwe di mejiyê me de bide dîyarkirin. Ber ku wê bi wê re wê civak wê di nava rewşa xwe de wê mijare jîyan û bi wê re fahmkirinê wê hertimî wê di wê çerçoveyê de wê hebê.

Çerçoveyên fahmkirinê ên ku mirov bi wê re pêşbixê wê ji aliyê civakê ve gihiştina wan wê cûda bin. Lê ji aliyê wan têngînên ku me navê wan hanî ser ziman ve jî wê nerîna li civakê wê karibê di xwe de cûdahiyên bide nîşandin. Yan jî wê karibê sînorên fahmkirinê bi xwe re biafirênê. Di wê çerçoveyê de heka wê civak wê weke têngîneka mijare fahmkirinê a navendî bê wê demê li şûna bi têngîna pêşdîtî û pêşhizî li wê nerîn û bi wê fahmkirinê mirov, dikarê wê civakê wê pêşî bi hemû aliyên xwe re wê weke xwe wê kifşbikê û li ser wê re wan zanînen di çerçoveya wan têngînên weke civaknasî, rewîstê û hwd re wê fahmbikê.

Di wê çerçoveyê de min rasttir dît ku ez gotina *zanista civakê* wê weke çavkaniya hizirkirinê wê di wê çerçoveyê de wê hildim li dest û bi wê re li wê bihizirim. Ber ku wê di serî de wê, weke xwe fahmkirinê wê fahmbikim. Li jêr mijarên weke di bin navê gotina *felsefeyê û civakê* û hwd de bi têkiliya wan a fahmkirinê û hwd re ezê hildima li dest. Lê li vir di serî de sz gotinekê di çerçoveya wan de bi hevdû re li vir bêjim ku wê felsefe wê weke ku wê were dîtin wê weke têngîneka bi aqilmeşandinê wê di wê warê de wê civakê wê, bi rengê jîyane wê, têkilî û xuyên wê yên ku ew bi wan dijî re wê bikê ku wê fahmbikê. Ev jî wê weke aliyna ku mirov wê di serî de wê dikarê wê di fahmkirina xwe û herîkîna wê de wê li berçav bigirê bê. Lê di serî de wê perspektîfa felsefeyê û hwd wê weke aliyekê giring wê pêwîstî fahmkirina wê bi kifşkirina wê ya rast re wê hebê.

Felsefe wê di roja me de wê, bi aliyên weke rewîst, olzaniyê û hwd re wê, di wê warê de wê weke aliyekê ku wê di wê warê de wê di nava civakê de wê şîreyetî rayên jîyane civakê bikê û wê bi wê re wê mudahaleyê wê hertimî wê li awa û rengên pêşketina wê bikê. Ev ku bi

keseyetiyê re bê û ankû bi girseyê û hwd re bê wê mirov dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Felsefe bi fahmkirinê dikarê weynek giring a civakî a fahmkirinê bileyizê. Lê bi mudahalekirinê bi rengên weke li ser rêzkarîyên bi wê rengê re ku ew bikê wê di serî de wê, weke weynek nagativ jî wê di pêşketina civakê de wê karibê bi xwe re bileyizê. Di wê warê de wê di wê rengê de wê bo ku mirov wê bi awayekê rast fahmbikê wê di wê çerçoveyê de wê rengê fahmkirinê û hildana li dest wê ber vê yekê wê di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin.

Mijare fahmkirinê wê di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. mijare fahmkirina civakê wê, di wê çerçoveyê de wê çendî ku wê gelek aliyên têtîgînê û rêzkarî (disiplinî) wê hebin jî wê ji aliyê wan ve wê fahmkirin wê tiştêkê bê. Lê ji aliyê civakê bi xwe ve fahmkirin wê tiştêkê hê tiştêkê dîntir bê. Ji vê aliyê ve wê weke aliyekê giring bê ku mirov wê di wê rengê de wê di serî de wê fahmbikê û wê hilde li dest bê.

Di warê fahmkirina civakê de wê comte wê hinekî din li pêştir wê gotina zanistê wê derxê li pêş. Durkheim wê têtîgîna civaknasiyê wê derxê li pêş. Civaknasî wê weke têtîgîneka fahmkirina bi wê navaroka civakê bê. Têkiliyên nava wê, awayên pêşketinê, xuy û hwd wê bi wê re wê karibê wê hilde li dest.

Civak ji kesan diafirê. Wê bi wê re wê, ew kes wê, bi wê re wê xwediyê jîyanekê, têtîkiliyekê bi dora xwe re û hevdu re jî bin. Wê di wê rewşê de wê têtîkiliya nava civakê wê, dema ku mirov wê bahsa wê bikê wê, di wê çerçoveyê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di demên hemdem de wê bi zêdeyî wê, civak wê bi aliyên xwe yên pêşketî û bi temenên fahmkirinên ên weke civaknasîyê, derûnîyê, rewîstê, ramyarîyê û hwd re wê, were dîtin û ser ziman. Civak wê di wê çerçoveyê de wê, weke rastiyek jîyanî bê.

Di nava jîyane civakê de wê, dema ku mirov van aliyan hilde li dest wê bi wan re wê mirov bibê xwediyê têtîgînê û fahmkirinekê. Lê ev wê, bi serê xwe wê ne têtîgînê û bes bê. Ji zêdetirî wê bo fahmkirina civakê wê pêwîst bê. Di wê warê de wê, civak wê bi dîrok, civaknasî, derûnî, rewîst û hwd re wê, xwe fahmbikê. Wê di wê çerçoveyê de wê bi têtîkiliyên xwe yên nava xwe re û rengên nêzîkatî, xuy û hwd ên kesên nava civakê ku ew bi hevdu re û li hemberî hevdu didina nîşandin wê, bi wê re wê, reaksiyonên nava civakê wê werina dîtin.

Di mijare fahmkirina civakê de wê, civak wê, karibê xwe bixwe wê bi rêvebibê û ankû na? Wê ev pirs wê di demên hemdem de wê pîrr zêde wê, li wê were hizirkirin û wê were pîrsîn. Di dewama wê de wê, dema ku wê ev pirs wê were pîrsîn wê rêveberî wê, weke tiştê ji wê dest nayê berdan wê weke temenekê giring wê bê hanîn ser ziman. Di aslê xwe de wê weke mijareka bi pîrsgirêk bê hebûna rêveberîyê di nava jîyane civakê a demên hemdem û di demên berê de jî.

Di wê warê de wê ev alî wê weke aliyna ku mirov di serî de wan aliyan wê hinekî li ser wê bisekinê bê. Lê civak wê dema ku wê çerçoveya wê were fahmkirin wê, di wê çerçoveyê de wê bi hişkirina wê hebûna wê û fahmkirina wê weke aliyekê ku wê temenê mijare fahmkirinê jî wê biafirênê bê.

Civak wê, ji du aliyan ve wê bi awayekê du-dîmenî wê pêşketina xwe wê bide çêkîrin. Dîmenê pêşî wê bi pêşketinên demkî ku ew wan dibîne û di nava xwe de digihêne li pêşketinê bê. Aliyê din jî wê temenê wê yê dîrokî ê bi pêvajoyên pêşketina wê re bê. Wê ev alî wê di awayekê referansî ê ku ew li ser wê re weke temenekê ku wê bijî bê.

Di wê çerçoveyê de wê, ew temenê civakê wê di pêşketina kes û têkiliyên nava kesan de wê xwediyê weyn, rol û bandûrê bê. Di dewama wê de wê, di wê çerçoveyê de wê di demên hemdem de wê têgîna 'civakên hemdem' ku wê were ser ziman wê di wê de wê, hemû aliyan weke rewşên civakê bi têkilî û rengên wan û pêşketinên nava wê û hwd re wê bînkirin berlêpîrsîneka bi fahmkirinê de. Her dem wê li gorî asta pêşketina xwe wê, xwediyê xosletê jinûve salixkirin û bi sazûmankirina pêşketina civakê bê.

Di wê çerçoveyê de wê, di her demê de wê bi wê re wê, têgîna têkiliya nava mirovan a bi civakî wê hertimî wê weke aliyekê giring wê di her demê de wê derkeve hemberî me bê. Piştî şoreşa firansa wê, bi navê têgîna *civaka hemdem* ku wê di temenê xwe de ku wê pêşketinên piştî demên ronansê jî wê bicihbikê wê were û pêşkeve. Wê di dewama wê de wê, rewşên civakî ên nû wê bi awayekê wê pêşkevin. Wê di dewama wê de wê têgînên weke mafûazadiyê, wekhevîyê û hwd wê zêdetirî wê werina ser ziman. Filosofê firansî Jean-Jacques Rousseau wê, di wê demê de wê derkeve û wê di van waran de wê hebûna civakê wê ji aliyan pêşketinên hemdem re wê werênê ser ziman. Wê ji têgînên Rousseau mirov fahmdikê ku wê bi demê re wê jinûve wê salixkirinên bi civakî wê werin pêşxistin. Gotina bi navê *'hevpeymanîya civakî'* û hwd ku wê **Rousseau** dihêne ser ziman wê çendî ku mirov ji gelek aliyan ve

navaroka wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman lê wê, weke qalibekê têgihîştinê û fahmkirinê a di wê warê de wê, xwediyê çerçoveyeka bi fahmkirina demên hemdem re bê. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê weke aliyekê giring wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Piştî demên ronansansê wê hin bi hin wê rengê din ê civakî wê pêşkeve. Qalibên civakî ên jîyanê ên berê wê li hevdû wê bifelişihin û wê li şûna wan wê bi aqil û felsefeyê wê di temenekê fahmkirina bi felsefeyê û hwd re wê pêşketin wê bibin. Fahmkirina civakî ji keseyetîya mirov, ji aliyê ol û baweriyê ve, ji aliyê maf û azadiyê ve, ji aliyê azadiya xwe hanîna ser ziman û mafên zayendî, ji aliyê têkiliyên zayendî û hwd ve wê weke van wê ji gelek aliyan ve wê were şîrovekirin û wê bê hanîn ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, ev wê weke aliyekê giring ê fahmkirina civakê bê.

Di rewşa fahmkirina civakê de wê, bi wê re wê elementên navaroka wê wê bi aqil wê werina fahmkirin û wê bèn derxistin li têgihîştinê. Di wê rewşê de wê, civakên hemdem ên ku ew bi aqil dijîn wê weke 'civakên zanist' jî wê dem bi dem wê werina bi navkirin. Ji xwe pêşxistina têgînên bi navê fahmkirina çerçoveya civakê weke bi navê 'zanîna civakê', 'zanista civakê', 'felsefeya civakê' û hwd wê, weke van wê ji gelek aliyan ve bi navkirinên ku wê werina kirin wê weke çerçoveyna fahmkirinê ên ku mirov wan di serî de fahmbikê û wan werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê, weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê fahmbikê wê, têgîna civakî wê bi wê rengê wê were ser ziman.

Ji aliyê dîroka civakê ve jî ku mirov, gotinekê bibêjê wê pêvajoyên pêşketina civakê û wê weke wê *Immanuel Wallerstein* jî wê di lêkolîna xwe ya bi navê "*The Capitalist World-Economy*" wê werênê ser ziman wê, 'hewldana gihandina temenekê dîrokê' û 'çêkirina kokekê ji xwe re' wê weke temenê pêşketina civakên hemdem ên ku wê pêşkevin jî bin. Di wê çerçoveyê de wê, pêvajoyên civakî ên ku wê di demên hemdem wê bibin wê, di çerçoveya dîroka ardnigariya ku ew xwe li wê serwer dikin ku ew ne ji wê dîrokê jî bin bi wê ve xwe hanîna ser ziman wê weke aliyekê wê were dîtin. Di wê warê de wê di çerçoveya çêkeriuyekê de wê, pêşveçûnên ku wê bi çerçoveya civakê re wê dibin wê li ser temenê ji dîrokê birina civakên kevn jî wê xwe bi awayekê wê bide nîşandin û dîyarkirin bê.

Mijare fahmkirina civakê wê, di wê rengê wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê giring wê bi demê re wê, xwe bide nîşandin. Lê ku mirov civakê

wê ji kîjan aliyê ve wê hilde li dest wê ji dû aliyên ve wê giring bê ku mirov wê hilde li dest. Aliyê pêşî wê bi dîrok û mejuya wê re bê. Aliyê din jî wê, bi hevgerîna civakê a navaroka wê ya ku ew ji beşên wê yê afîrîna ku ew dihê li holê bê. Wê di wê rengê de wê, ev herdû alî wê di herdemê de wê mijarên fahmkirinê bin.

Mirov ku civakê wê hilde li dest wê di serî de wê weke aliyekê giring wê di wê rengê û awayê de wê di serî de wê weke aliyekê giring ê fahmkirinê wê hilde li dest. Mijare fahmkirina civakê wê weke aliyekê giring bê. Di serî de wê, dema ku mirov wê, hilde li dest wê, di wê warê de wê mirov wê çawa wê hilde li dest bi rêbazî jî wê weke aliyekê ji wê giringtir bê.

Mijare fahmkirina civakê bi dîroka wê re wê, di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê rewşek bi pirsgirêk a fahmkirinê û nivîsandina dîrokê a demên hemdem jî wê xwe bide nîşandin. Di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê nivîsandina dîrokê wê ji du aliyên ve wê, mirov dikarê wê bi wê tîgîna *pirsgirêkê* wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Yek ji aliyê nêzîkatîya fahmkirinê û şewayê hildana li dest ve bê. Ji wê aliyê ve wê nêzîkatîyên ji serî ve didina kifşkirin û civakê bi rêve dibin wê weke aliyekê temenê pirsgirêkên wê yê navxweyî jî wê biafirînin bin. Aliyê din jî wê di warê rengê nivîsandina dîroka wê de bê. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê giring bê ku mirov wê dikarê wê hilde li dest. Ji vê aliyê ve ku mirov wê hilde li dest wê, di serî de wê, weke aliyekê giring wê xwe bide dîyarkirin ku wê civak wê, çawa wê were dîtin wê weke aliyekê ku wê li wê were hizirkirin bê. Li şûna ku wê civak çawa xwediyê awayekê pêşketinê û hebûnekê ya ku ew were fahmkirin bê wê, bi wê re wê li şûna wê li wê were hizirkirin ku ew 'divê ku ew çawa bê' û ankû 'divê ku ew çawa were dîtin' wê li wê were hizirkirin. Ev jî wê, dem bi dem wê di fahmkirinê de wê ji rastîya wê ya ku ew divê ku ew bi wê were fahmkirin wê di fahmkirin û nerînê de wê karibê mirov dîr bixê. Di wê çerçoveyê de 'nerînen li civakê' ku wê bi wê re wê werina ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê bi awayên modelên ku ew dihên pêşxistin re wê, di nava wan rengên nerînê de wê ya herî baş wê çî û çawa bê wê bi wê re wê, were hildan li dest.

Di wê çerçoveyê de wê, hemû tîgînen ku ew bi wê rengê dihên ser ziman wê ji aliyekê ve wê temenê mudahaleyên piçûk û mazin û ankû ji temen ve li wê hebûna wê biafirînin bin. Di wê warê de wê, hizirkirina bi gihiştina li civake pêşketî wê bi wê re wê were ser ziman. Civake pêşketî

di demên hemdem de wê, di wê çerçoveyê de wê, bizêdeyî wê were bi lêvkirin bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê civak wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, weke aliyekê bi wê hewldana fahmkirna civakê jî wê biafirênê bê.

Gotinên weke gihiştina 'civake pêşketî', 'civake îdeal', 'mrovê êdeal', 'mirovê pêşketî' wê weke têgîna ku wê, temenê fahmkirina li civakê û hwd jî wê ji aliyê xwe ve wê biafirênin bin. Wê bi wan re wê li wê werê hizirkirin. **Max weber** wê dema ku ew civakê dihilde li dest wê, ji aliyê keseyetîyê ve wê hilde li dest. Wê, di wê çerçoveyê de wê têkiliya keseyetîyê û civakê û ankû giştîya girseyê û bandûra wan a li hevdû hwd wê weke aliyna têgînî ku wê di nava teorîya xwe de wê li wê bihizirê û wê bikê ku wê fahmbikê. Lê di her halûkarê de wê, têgîna keseyetîyê wê ji nava civakê wê zêdetirî wê bikirpênê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê ev têgînên ku wê weke bi ferdiyetê wê civakê wê fahmbikin û ankû wê ji aliyê ferdiyetê ve wê civakê wê hildana li dest. Ji aliyê ferdiyetê ve wê hildana li dest wê, weke xosletekê hizirkirina li pêşketina civakê a demên hemdem de jî bê. Di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê kifşbikê ku wê mirov û civak wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di wê pêşketinê de wê keseyet bi azîtî û hebûna xwe re wê çawa wê bi awayekê serbixwe wê hebê û wê xwe bijî û wê xwedîyê wîna xwe bê wê bi wê re wê li wê were hizirkirin. Civak û keseyet wê ji aliyê têgîna zanîsta civakî ve hildana li dest wê weke aliyekê ku wê pirr zêde wê li ser wê were hizirkirin lê ku ew hê jî wê weke aliyekê mijare gengêşîyên bi fahmkirinê ên bi têgîna civakê re jî bê.

Di wê çerçoveyê de wê, ji aliyê antropolojiyê, civaknasiyê, derûnîyê û hwd ve wê bi fahmkirna wê re wê di wê rengê de wê were hildan li dest. Fahmkirina civakê wê di wê warê de wê dema ku mirov bi wê hizirê wê bi wê re wê kifşkirina temenekê ku em bi gotina 'rast' re wê fahmbikin wê, hertimî wê dîtbar wê bimênê. Ber ku civak wê weke organismayek zindî wê hebê û wê, hertimî wê bi wê re wê di nava jîyanê de wê hebûn û têkiliyên wê yên nava wê re wê pêşkeve û wê pêvajoyên pêşketinê wê bi xwe re wê bijî. Ev jî wê temenê wê bê ku wê her dem wê jinûve fahmkirina civakê bi ast û pîvane pêşketina û restên dadî û hwd re wê, pêwîstîya wê bi wê hebê.

Di awayekê statîkî de fahmkirina civakê wê temenê hemû pirsgerêkên wê yên bi demê re bê. Ber ku civak hertimî di pêvajoya pêşketinê de. Bi wê pêşketinê re jî ew hertimî gûharînan bi xwe re dide çêkirin.

Pêşketinan derdixê li holê. Awayên jîyanê ên nû bi wê re diafirin. Kom û beşên wê yên nû weke çiqilên darê her dem bi wê ve diafirin û dibin. Di wê rewşê de wê, di wê çerçoveyê de wê, biqaşî nêzîkatiya j iserî ve kifşkirinê wê ev nêzîkatîyên statîkî wê, bo civakê û pêşketina wê temenê şaş fahmkirin û nêzîkbûnê jî bin.

Di wê çerçoveyê de ez wê jî wê weke aliyekê din wê bi wê re wê werênima ser ziman ku wê mijare civakê wê di wê rengê de wê di serî de wê weke aliyekê giring wê, xwe bide nîşandin. Mijare civakê wê dema ku mirov wê hilde li dest, aliyên ku em di herîkîna mijarê de bi wan re wê hildina li dest wê, aliyên weke dîrokê, **çandê, ziman, abori, rewîstê, ramiyarîyê, hûnerê, civaknasîyê, derûnîyê, antropolojiyê, têkiliyên nava civakê û danûstandinên nava wê, pêvajoyên pêşketinê ên dem û li gorî demê fahmkirina civakê, komelên civakî, civake zanîne** û hwd bin. Di dewama wê de wê bêgûman wê gelek aliyên din ên bi hizirkî û zanîne re wê hebin. Ew jî wê hin bi hin wê di nava mijarê de wê werina hildan li dest.

DÎROK Û CIVAK

Pêvajoyên pêşketina civakê ji aliyê destpêka fahmkirina wê ve bi beşa dîrokê û fahmkirina wê ya bi civakê ve fahmkirina wê di destpêkê de wê ji du aliyên ve wê wê di çerçoveya mijare me de wê ji me re wê rast û pêwîst bê. Di serî de ji aliyê dîrokê ve fahmkirina civakê wê weke temenekê fahmkirinê bê. Ber vê yekê wê di temenê fahmkirina hemû beşên din de jî wê dîrok wê weke temenekê zanistî ê fahmkirinê wê hebê. Di dewama wê de wê, weke aliyekê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Dîrok wê ji aliyê fahmkirina wê ve wê dema ku wê hilde li dest wê di çerçoveya pêvajoyên pêşketinê û herîkîna wan a di nava herîkîna dîrokê de bi mejuya wê re wê werênê ser ziman. Di wê rengê û awayê de wê dîrok wê weke temenekê fahmkirinê ku wê dem bi dem wê pêvajoyên wê hem wê werênê ser ziman û hem jî wê derfeta dem bi dem wê dana berhevdû a bo fahmkirina demên wê û astên demên wê jî wê biafirênê. Ji wê aliyê ve wê fahmkirina dîrokê wê di wê warê de wê weke aliyekê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê werênê ser ziman.

Mijare fahmkirina wê ya bi dîrokê re wê, di serî de wê, têgîna civake dîrokî wê, di serî de wê ji xwe re wê bike temen. Ya ku di aslê xwe de wê ji aliyekê ve jî wê bi rastîya wê re ku wê pêwîstî fahmkirinê jî wê ev bê. Ji xwe di roja me de wê, dema ku wê civak wê li wê were hizirkirin wê bi mejîya wê re wê li wê were hizirkirin. Wê hewl were dayîn ku ew were fahmkirin. Wê, di wê çerçoveyê de wê li wê û pêvajoyên wê yên pêşketinê wê were hizirkirin. Pêvajoyên wê yên hizirkirinê wê, di wê çerçoveyê de wê di her demê de wê bi fahmkirina xwe re wê temenê pêşketina demên piştî xwe jî wê bi xwe re wê biafirênê. Wê dîrok wê hinekî wê temenê fahmkirinê wê ji wê aliyê ve jî wê biafirênê.

Di roja me de wê pêşxistinên şîroveymn bi dîrokê re bo fahmkirina civakê û her wusa ji roja ku mirov dijî bi şîrovekirina wan a li ser temenekê dîrokî re û bi wê pêşxistina dîrokekê di nava wê civakê de bi têgînî wê weke aliyên ku wê bi zêdeyî wê derkevina li pêş. Weke mijarek civakî dîrok û civak wê di aslê xwe de wê, hatina wê ya li ser ziman wê temenekê fahmkirinê ê giring wê biafirênê. Bandûra wê li pêşketina civakê wê di wê warê de wê pirr zêde wê bibê. Di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman.

Mijarên fahmkirina dîrokê û civakê wê, di wê warê de wê, di nava hevdû de wê derbas bibin. Civak wê dema ku mirov wê bi mejuya wê re wê dihênê ser ziman wê, ji aliyekê ve wê weke ku wê mêylê bi ya dîrokî ve wê bide nîşandin. Wê, di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê, di serî de wê werênê ser ziman.

Dîrokzan wê dema ku wê dîrokê wê werênê ser ziman wê têngîna *sedem-encamê* wê ji aliyekê ve wê weke temenekê fahmkirinê wê bi wê re wê fahmbikê. Wê, pêvajoyên herîkîna dîrokê de wê bi awayekê wê fahmkirina wê re wê, li ser temenê wê re wê bikê ku wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman. Di nava rûpelên dîrokê de ew dîrok çawa, bi çî awayê û ber çî bû wê, di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê. Di aslê xwe de wê dema ku mirov bi têngîna dîrokê re bi wê rengê wê li wê bihizirê wê, weke aliyekê giring wê çerçoveya fahmkirinê wê, karibê bide nîşandin. Lê dîrok wê, wê di serî de wê, dema ku mirov wê, werênê ser ziman wê bo wê giring bê ku wê bi objektiviya wê re wê werênê ser ziman. Wê hingî wê bê dîroka rast.

Civake dîrokî

Civake dîrokî wê civake ku ew di demên berê de ew bi pêvajoyên pêşketinê re ew jîya ya wê were qastkirin. Di wê çerçoveyê de wê, ji aliyekê din ve jî wê civake ku ew bi kok û temenê xwe re ku ew li ser wê temenê re ew dijî wê, were qastkirin. Civake kurd wê, dema ku mirov pêvajoyên wê yên dîrokê ji demên sumer, gûtî, qasît, hûrî, mîtannî, med û hwd heta roja me wê werênina ser ziman wê ev dem bi dem wê li dûv hevdû wê weke pêvajoyên wê yên dîrokî bin. Wê di wê çerçoveyê de wê ev wê bê mejuya wê. Ji aliyê gotina civake dîrokî ve jî ku mirov wê hilde li dest wê, di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê bêjê ku wê bê civake dîrokî jî. Wê bi wê rengê wê li ser wê temenê wê mirov dikarê wê pênasebikê. Di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê gotinekê bi civakên hemdem re wê bêjê û wê werênê ser ziman Civakên hemdem wê di çerçoveya pêşketina xwe ya demkî de wê bijîn û wê xwediyî pêvajoyên xwe yên xwe yên pêşketinê bin. Wê, di wê çerçoveyê de wê bi nêzîkatîyek pozitivist wê, li wê dema xwe wê binerin û bijîn.

Lê civakên dîrokî wê ji wê cûdatir wê xwediyê temen û çerçoveyek fahmkirinê bin. Wê di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê bi mejiya wê re wê bi temenê wê re wê fahmbikê. Di jîyane wê ya ku ew di dema xwe ya ku ew di wê de dijî de jî wê, ew mejuya wê reng bide wê. Wê bi

nêzkatiyên wê re wê bijî. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê, karibê wê di serî de wê, werênê ser ziman bê.

Civakên dîrokî wê civakên ku ew di roja me de ew jinûve ne hatina pêşxistin û afirandin jî bin. Wê bi wê rengê jî wê werina ser ziman bin. Civak wê, di wê çerçoveyê de wê, li ser temenê xwe yên dîrokî wê, dema ku ew civakên dîrokî bin ku ew mudahale li wan hat kirin wê serî de wê ji gelek aliyan ve wê tunakirinê wê bi wê re wê bide çêkirin.

Civak û dîrok wê di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê bi wan re wê werênê ser ziman ku wê çendî ku wê dîrok wê bi wê re wê bi zindiyî wê bijî wê civak jî wê bi wê re wê bi zindî wê hebûna xwe wê bide domandin. Wê, di wê çerçoveyê de wê temenekê fahmkirinê ê giring û dîrokî wê biafirênê.

Pêvjaoyên pêşketina civakê wê, dema ku mirov wan hilde li dest wê bêgûman wê gelek ali û awayên wê yê ku em bi wê fahmbikin wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring ê fahmkirina civake dîrokî jî wê dikarê wê werênê ser ziman û wê fahmbikê. Ji aliyekê civakê ve wê dîrok û meju wê were çî wateyê? Wê di serî de wê mirov dikarê wê ji gelek aliyan ve wê werênê ser ziman. Lê wê di serî de wê weke temenekê pêşketina wê ya demên wê yên ku ew di wê de dijî jî wê temen û çerçoveyek fêrûazmûnî jî wê biafirênê.

Di wê warê de wê, dîrok û fahma wê, bi hebûna civakê re wê weke vê aliyê wê gelek aliyên wê yên ku mirov dikarê wê werênê ser ziman. Temenê wê yê xwe afirandinê wê, bi wê re wê, biafirênê. Aliyekê civakên dîrokî wê ew bê ku wê zêde wê di çerçoveyek hemdem û bi aqilê hemdem bi pêşketina wê re wê ne bi tememî gunvacî bê. Wê bi temenê dîrokî re wê ew wê bi wê re wê hebê.

Di fahmkirina civakê de wê perspektifa dîrokî wê hertimî wê li pêş bê di nava pêşketina civakên dîrokî de. Wê di wê çerçoveyê de wê bi awayekê zêde girêdayî bi menewiyetê ve jî wê karibê bijî. Di rewşên watelêkirin û hwd de wê ne serrûyî bê. Wê kûr bê. Wê ev aliyên wê hebin. Xosletên civake dîrokî wê di wê çerçoveyê de wê, di xwe de wê bi keseyetiyên xwe re wê, xwediyê pêvajoyên pêşketinê ên bi temenê xwe re bê. Wê bi awayekê xort wê temenekê wê yê ku ew di her demê de wê temenê pêşketinê wê çêbikê û wê bide pêşxistin wê hebê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê, pêşketina civake dîrokê wê, di awayê fahmkirina wê de wê, di roja me de wê, weke aliyekê giring ê ku ew weke ku ew dervî fahmkirinê hatîya hiştin jî wê were dîtin. Di aslê xwe de wê, di wê çerçoveyê de wê,

têkiliya civake hemdem û civake dîrokî wê dema ku mirov wê bi hevdû re dênê wê weke aliyekê giring wê di wê çerçoveya wê ya pêşketinê de wê bi aqilekê dîrokî re wê xwe bi temen bikê.

Mijare fahmkirina dîrokê û pêvajoyên wê yên pêşketinê de wê, di wê warê de wê, civak wê, di serî de wê, xwediyê fahmkirina xwe ya ku ew pêşkeve bê. Çerçoveyên civakî ên weke rewîst, ziman, dîrok, civaknasî, çand û hwd wê weke aliyna giring ên temenî ku wê di nava hevdû de wê bi awayekê pirrdîmenî wê xwe di fahmkirinê de wê bidina nîşandin. Di çerçoveya fahmkirina pêvajoyên jîyane civakê de wê, di demên wê yên berê ên pêşketinê de wê bi pêvajoyên şariştaniyê re wê awayekê wê xwe bide nîşandin. Destpêka civakê wê bi pêvajoyên wê yêmn pêşketinê re di dewama wê de ku mirov hinekî li ser wê bisekinê wê, di wê çerçoveyê de wê mirov karibê ji wê bigihîjî hem perspektifa dîrokî û ya civakî jî. Wê di wê çerçoveyê de wê hinekî wê mirov karibê bi fahmkirinek dîrokî re wê, fahmikê û wê werênê ser ziman. Di demên dîrokê de wê rengê pêşketina wê jî wê bi wê re wê were dîtî û ser ziman.

Di roja me de wê biqasî ku wê were kifşkirin wê pêvajoyên civaketiye wê ji demên sumerîyan û bi vir ve wê bên dayin destpêkirin. Berî wê demên neolitikê ku wê di bin navê gotina "civakên neolitikê" ên berî demên demên şariştaniyê wê werina ser ziman. Pêvajoyên wan ên pêşketinê wê dem bi dem wê bi serê xwe wê, bi civakî wê werina hildan li dest û fahmkirin. Ez îro ku ez li demên civakê ên ji demên sumeran, heta demên gûtî, qasî, hût, mîtannî, med û hwd dînerim wê dem bi dem wê çendî ku wê li kurdistanê wê di xatekê de wê xwediyê pêvajoyên pêşketinê ên di dewama hevdû de jî bin lê wê, xosletên dem bi dem ên li gorî demê û cûda pêşketî ên bi wan re jî wê dikarê wê kifşbikê û werênê ser ziman.

Di wê rengê û awayê de wê ev wê weke aliyekê din ê giring ê pêşketina bi civakê a bi dîrokê re bê. Dîrok wê, di wê çerçoveyê de wê, dema ku wê civakê wê hilde li dest wê bi xosletên wê yên dem bi dem ên ku ew bi wan jîyankiriya jî wê werênê ser ziman. Di fahmkirina civakî û hûngiliya wê de wê, ev alî wê weke aliyna giring ên ku mirov wan di serî de wan fahmbikê bê.

Civak wê, dema ku mirov pêvajoyên wê yên bi pêşketina wê re wê werênê ser ziman wê, ev aliyên wê yên jîyanî wê xwe bi wê re wê bide nîşandin. Çawa jîyankiriya û pêşketinek çawa bi civakî bi xwe re jîyankiriya wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê mirov dikarê wê, di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Civakên demên berê ên ku ew jîyan wê di away û darêjkên jîyane xwe de wê, dîmenekê wê bi xwe re wê bidina nîşandin li berçav. Wê bi wê dîmenê re wê ew çawa wê bijîn û wê xwediyê awayekê çawa ê pêşketinê bin wê bi wê re wê were dîtin û fahmkirin. Di wê çerçoveyê de wê, di her civakê de wê bi hemdemîya wê re wê li ser pêvajoyên jîyanê ên li wê ardnigariyê û hwd re wê temen û derfetên nivisandina mejuyê bi wê re wê bi gelek aliyên û awayn jî.

Di wê warê de wê, di aslê xwe de wê civak wê, dema ku mirov wê fahmbikê bi pêvajoyên wê yên jîyanê re wê, di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê bi awa û aliyekê giring re wê xwe di wê çerçoveyê de wê bide nîşandin.

Marks wê dema ku wê civakê, têkiliyên wê û hwd wê werênê ser ziman wê bi pêvajoyên wê yên dîrokî û li ser temenê wê yê bûjenî, aborî û hwd re wê werênê ser ziman. Wê weke rengê ku ew dihênê ser ziman wê weke encama pêvajoyên pêşketinê û şertûmercên xwe yên bûjenî pêşketina wê bi dîroka wê re wê werênê ser ziman.

Di wê rewşê de wê civak wê weke çerçoveyek aborî û bi têkiliyên wê re wê werênê ser ziman. Yekîtîya civakê a aborî û her wusa aliyên wê yên din wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê bi wê re wê fahmbikê wê werênê ser ziman. Civake dîrokî wê, pêvajoyên wê yên pêşketinê wê, weke ku mirov bi demên sumerîyan re wê dibînê wê, aliyê wê yê çandî û aborî wê di zikhevdû de wê derbas bibê.

Ji aliyê dîrokê ve fahmkirina pêşketina civakê.

Ji aliyê dîrokî ve fahmkirina pêşketina civakê wê, di wê warê de wê li ser temenekê pêşketinê a bi fahmkirina pêvajoyên wê yên pêşketinê re bê. Di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê giring wê pêvajoyên wê yên pêşketinê mirov dikarê wê, fahmbikê û wan werênê ser ziman. Di nava dîrokê de wê, hildana li dest a civakê bi têgîna dîrokê re wê aliyekê wê yê bi fêrûazmûn û fahmkirina wê re wê hebê. Di dewama wê de wê pêvajoyên wê yên jîyankirinê wê bi wê re wê werina hildan li dest û wê werina derxistin li têgihîştinê. Civak wê, pêvajoyên wê yên jîyankirinê wê dema ku ew werina ser ziman wê ji wê re wê temenekê bîrkirinê û fahmkirinê jî wê biafirênê. Di aslê xwe de wê ev wê weke aliyekê ku mirov di çerçoveya bîr û xêva civakî de jî wê hilde li dest û wê werênê ser ziman bê.

Bîr û xêva civakê wê bi wê re wê çî di wê de wê bijî wê dema ku wê bîrkir wê bi wê re wê pêvajoyên jîyankirinê wê bijî. Pêvajoyên jîyankirinê wê bi wê re wê temenekê wê biafirênê. Di pêşketina civakê, kes û beşên civakê de jî wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di mijare mejuya civakê de wê, di serî de wê, hişmendiya wê, weke aliyekê fahmkirinê ê civakê bê. Em ku li mirovekê binerîn wê di mejiyê xwe de wê xwediyê xêva xwe bê û wê çî bijî wê di wê de wê berhev bê. Ew berhevbûn ku ew mirov bi wê re xwediyê hişmendiyeke jî bê û ne xwediyê hişmendiyeke jî bê wê di temenê pêşketina wî û hebûna wî de wê xwediyê wate û fahmkirinekê.

Mirov dikarê heman tiştê bo pêşketina civakê a bi xêv û bîra wê re jî wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê zanista dîrokê wê temenekê wê bîr û xêvî wê di wê çerçoveyê de wê bi xwe re wê biafirênê. Wê di wê rengê de wê, temenekê fahmkirinê bi epistemolojîkî wê pêşbixê. Civak jî wê bi ontolojîkî wê bi wê re wê xwediyê temenekê jîyanî bê. Wê bi wê re wê bijî.

Fahmkirina dîrokî wê di her demê de û warê de wê, xwe bide nîşandin. Her tiştê ku ew neya û rûdaya wê mirov dikarê wê bi têgînek dîrokî re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Lê bila jî vê gotinê newê fahmkirin ku em dîrokê weke vegotinna bi çîrokî û hwd wê hildina li dest û wê werênina ser ziman. Dîrok wê întîbaya ku wê bi fahmkirina xwe ya bi gotinî re wê weke ku wê di kurdî de wê bide me wê, ya ku 'me dî ya' di demên berê de bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, weke fahmkirina ya dema bûhûrî û ankû a hatî jîyankirî jî bê.

Di wê rewşê de wê dîrok û fahmkirin wê, di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov wê di temenê civaka dijî de ku wê fahmbikê wê weke têgînek zindiyî a dijî di jîyanê de wê xwediyê rengekê pêşketinê bê. Wê di wê rewşê de gotinên weke 'vejendina dîrokê' wê, di wê çerçoveyê de wê weke gotinna ku wê mirov dikarê li ser temenekê fahmkirinê bide rûniştandin û wan fahmbikê bê.

Dîrok bi objeya ku ew dijî re wê bi zindî bijî. Wê di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman. Wê, di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov wê bi mejiyê civakê re wê hilde li dest wê, weke temenekê fahmkirinê ê jîyanî bê. Wê, di dewama wê de wê, civak wê bi hemû aliyên xwe re wê xwediyê temenekê jîyanî ê ku mirov wê dikarê wê, wan fahmbikê bê.

Dîrok û civak wê di awayekê de wê xwediyê temenekê ku ew hevdu diafirênin, dijîn û pêşdixin jî bin. Wê di wê awayê de wê civak û dîrok

wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê mirov dikarê wê, di serî de wê, werênê ser ziman.

Ti tişt wê, di nava jîyanê de wê ne bêdîrok bê. Ev wê rewşek jîyanî a civakî bê, kesek bê û ankû keseyetek bê û hwd bê. Pêvajoyên jîyankirinê wê temenê afirandinê û ankû hilberînê jî wê bi xwe re wê bidina afirandin. Mirov ku ew dijî wê pêwîstîya wê bi amûrên jîyankirinê ên weke zad, li xwekirinê û cihên parastinê wê hebê. Wê wan çêbikê.

Ji aliyê civakî ve wê dema ku wê pêvajoya dîrokê wê bixwênê wê bi rengê jîyane wê re wê mirov dikarê wê bixwênê. Di nava civakê de wê beşên civakê, komên cûda, malbat, û hwd wê hebin. Weke aliyên çînî, zayendî û hwd wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di nava civakên berî de wê minaq di nava gûtî, hûrî û mîtannîyan de wê, heta demên piştî re ên medîya de wê di nava kurdan de wê jin wê weke kirdeyek kifşkar a bi nirx û pîroz jî ku wê were dîtî wê hebê. Wê, di wê çerçoveyê de wê pêvajoyên wê yên jîyanî wê hebin. Di nava têkiliya nava mêr û jinê de wê têkiliyek civakî a ku wê temenê wê bi malbatî wê bê dîtî wê hebê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, malbatên kurd ên her demê wê weke malbatên bi pirzaroyî bin. Wê ev wê di demên wan yên berê de jî wê were dîtî.

Di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, her çendî ku wê di malbatê de wê, hin bi hin wê mêr wê weke ku wê derkeve li pêş lê wê di aslê xwe de wê, di wê çerçoveyê de wê, di çerçoveyek malbatî de wê hertimî wê mijarê wê werê nerîn. Di wê çerçoveyê de wê, her tiştên ku ew pêşdixin û ankû diafirênin wê 'weke yên malbatê' wê were dîtî. Ev wê weke nirxekê wê were dîtî û wê ji wê were bahskirin. Kes û ankû keseyet wê, di ti demê de wê mirov dibînin ku wê di nava civakên berê ên kurd de wê heta roja me jî wê ne li pêş bê. Wê, di wê rewşê de wê, têngîna çerçoveyî a malbatî wê li pêş bê. Di dewama wê de wê bi giringî hildana li dest a nirxên xwe yên civakî ên weke kevneşopî, orf û adet û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê, bi zêdeyî wê derkevina li pêş.

Bi dîrokê re pêvajoyên peresandinê

Bi dîrokê re pêvajoyên pêşketinê de wê civak wê dem bi dem wê bi xwe re wê gûharîn û pêşketinan wê bide çêkirin. Wê di dewama wê de wê, civak wê bi wan pêvajoyên pêşketinê re wê di xwe de wê awayên nû wê derxê li holê. Dem bi dem gûharînên wê, di temenê wê de wê weke fektor wê, pêvajoyên wê yên çand, aqil û hwd wê hebin. Ev jî wê, di nava têkiliyên wê de wê bi gûharînên bi têkiliyên wê re wê dem bi dem wê

temenê pêvajoyên gûharandinê bi awayekê peressandinî û gûharandinî wê bide çêkirin.

Gûrandina civakê wê dema ku mirov wê fahmbikê wê, bi wê re wê, bi çerçoveya wê ya fahmkirinê re wê di temenê wê de wê bibê. Pêşketinên nava civakê wê weke ku me hinekê li jor hanî ser ziman wê, bi wê re wê, bibê. Gûharandinên nava civakê de wê, bi pêvajoyên pêşketinê re wê bibin. Wê di wê çerçoveyê de wê peresandin wê di nava civakê de wê dem bi dem wê bibê. Wê bi demê re wê weke gûharandinê wê bibê. Lê ew pêvajoya gûharandinê a ku mirov wê bi têngîna peresandinê re wê werênê ser ziman wê, bi xwe re wê qawistênên gûharîner wê werênê. Ev jî wê, bi gotina şoreşê re wê di demên piştê wê werina ser ziman. Lê ya ku wê temenê wê biafirênê jî wê pêvajoyên peresandinê ên ku ew dibin bin.

Di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên gûharandinê wê, di nava civakê de wê, bi demê re ku ew bûn wê bi xwe re wê di encama wê de wê awayên nû ên pêşketinê wê derxê li holê. Lê li vir wê weke faktorek girîng ku mirov wê fahmbikê wê, têngîna aqil wê û hişmendiyê wê di temen de wê divê ku mirov wê hilde li dest. Her têrbûnên bi aqil re wê bi wê re wê di nava civakê de wê bi xwe re wê rewşên nû wê weke di çerçoveya gûharîner bi pêşketinê re de wê bi xwe re wê werênê.

Wê, di demên hemdem de wê dema ku wê bahsa pêvajoyên peresandinê ên bi jîyane civakê re wê were kirin wê minaq ava ji rejeya 1' heta rejeya 99 ku ew dikê wê were dayîn. Di wê rewşê de wê dema ku wê av wê were danîn li ser êgir wê hin bi hin wê bikêlê. Wê bi wê re wê rêjeya wê hin bi hin wê rêje bi rêja wê bilind bibê. Wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê girîng wê xwe bide nîşandin. Dema ku ew rêja hat 99ê wê, hingê ew wê weke ku ew dikêlê ku ew bûhûrî li 100ê wê weke ku ew qawiztenekê ew bi xwe re bikê wê were dîtî û ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê dema ku em bahsa pêşketina bi civakê re dikin em dem bi dem wê didina berhevdû wê fahmdikin. Minaq wê dema î ro wê bi ya 100 sal berê re wê were muqayesekirin û wê bi wê re wê, were dîtî ku wê çî awayê wê yê gûharî wê hebê, çî rengê pêşketinê wê di wê d ewê hebê û wê çawa wê di awayekê wê di wê demê de wê hebê û di roja me de wê hebê. Wê ev jî wê weke aliyna fahmkirinê ên bi şêwayî ku wê di rewşa fahmkirina zanîna civakê de wê werina bikarhanîn bin.

Di warê fahmkirina pêşveçûnên civakî de wê, weke aliyekê din jî wê mirov dikarê wê di çerçoveya wê awayê pêşketinê de wê fahmbikê wê hertimî wê di wê dema ku ew dijî de ku ew civak xwediyê çî asta pêşketinê bê wê ji wê astê wê awayê pêşketinê wê xwe bide destpêkirin. Wê ew dem wê weke awayekê geometrikî wê dem bi dem wê bi pêvajoyên pêşketina civakê re wê bi wê rengê wê xwe bide nîşandin. Yanî gotina peresendinê a bi rengê pêşketina civakê re ku mirov wê fahmbikê wê, bi pêvajoyên herîkîna demê re wê di wê çerçoveyê de jî wê, awayekê wê yê pêşketin û fahmkirinê wê hebê.

Ji aliyên pêşketina civakê ve fahmkirina têkiliyê

Rengê pêşketina bi civakê re wê weke element û faktorek giring wê têkilî, danûstandin û hwd wê weke temenna giring ê pêşketinê wê xwe bidina nîşandin. Têkili wê di wê rewşê de wê weke rewşek civakî a ku wê di her demê de wê, bi rengê navaroka wê re wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê mirov wê bi rêyên têkiliyê û danûstandinê wê bûhûrandina li hevdû wê bikê, ku ev zanîn bê û ankû tiştêkê din bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê têkilî wê bi hevdû re wê, şêwayên wê temenekê kirinî ê fahmkirinê wê bi wê re wê bide çêkirin. Di dewama wê de mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê, bîrê ser ziman ku wê rêyên weke rayên nava civakê wê têkilî û rêyên danûstandinê bin.

Ev rê wê di nava civakê de wê, temenê barkirina li hevdû jî wê biafirênê. Di nava civakê de wê, dema ku wê tiştêk wê bibê wê bi wê re wê, barkirina li hevdû wê bi wê re wê bibê. Her mirov wê xwedî keseyet û mejî bê. Wê di nava jîyanê de wê hertimî wê bigirê ji hewirdora xwe. Wê fêrbûn û azmûnan wê bi xwe re wê pêşbixê. Di dewama wê de wê ew jî wê, dema ku mirov bi hevdû re wê têkiliyê wê dênê wê wan wê ji hevdû re wê ragihênê. Wê bîrê ser ziman. Wê fêrî hevdû wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê werênê ser ziman.

Rêyên têkiliyê wê di wê çerçoveyê de wê, temenê bandûra nava civakê wê bi wê rengê a li hevdû wê biafirênê. Wê, bi wê re wê, temenê tîgînên hevbeş ên weke bi çandî, kevneşopî, orf û adetî û hwd jî wê, bi wê re wê biafirênê û wê bê gihandin li hevdû.

Mînaq di nava malbatekê de wê, têkiliya bi hevdû re wê di wê temenê de wê temenekê wê hebê. Wê danûstandinê bi hevdû re wê, di wê

temenê wê de mirov dikarê wê fahmbikê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring ê din jî mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Rengên têkiliya nava civakê wê hebê. Têkiliya nava kesan, koman, herêman û beşên civakê û hwd wê hebê. Ev rengên têkiliyî wê temenê wê hertimî wê bi fahmkirinê wê aqil wê biafirênê. Mirov dema ku ew gihişt aqil û bi aqil bû û weke temenê wê xêva mirov afirî ew xêva mirovî wê weke xêva civakî jî wê di dîmenekê de wê di wê rengê û awayê de wê, kar û erkekê wê bi xwe re wê werênê li cih.

Di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov ji wê aliyê ve hebûna civakê wê werênê ser ziman wê, di aslê xwe de wê, civak wê, xwediyê xêvak zindî a mirovî bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê dikarê wê werênê ser ziman. Lê aliyekê din ê bi dîmenî ku em bi pêvajoyên aqil, çand û dîrokê û hwd re wê, werênina ser ziman jî wê ew jî wê bi pêvajoyên pêşketinê re wê bi fêr û azmûnên me yên jîyanî ên ku ew bûna re wê xwe bide nîşandin. Di nava civakê de hemû vegotinên weke bi çîrokî û hwd wê, aliyekê wan ê bi wê rengê wê hebê ku mirov di serî de wê weke aliyekê giring wê dikarê wê werênê ser ziman.

Ji aliyê xêva civakî û awayên wê yên weke bi dîrokê, çandê, rengên aqil û hwd re ku mirov wê werênê ser ziman wê temenê wan jî wê li ser rûdayîn û pêkhatinên bi jîyane mirov, civakê û hwd re wê temenê xwe bide çêkirin. Di dewama wê de wê ev rewş wê dema ku ew bûn wê, bi awayê ku ew bûn re wê xwediyê awayekê fahmkirinê ê bi çerçoveyî û darêjkî bin. Wê ew jî wê temenekê fahmkirinê ê civakî bi wê rengê wê biafirênê. Di aslê xwe de wê temenê xêva xêva civakê wê di wê rengê û awayê de wê, di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. di nava rûpelên dîrokê de kifşkirina rewşek rûdayî û fahmkirina wê temenê wê, şertûmercên wê yên demkî û hwd wê di wê warê de wê têgihiştinekê wê bide me.

Di wê warê de wê temenê bi danîna têkiliyan a navaroka civakê wê weke temenekê ku em di wê çerçoveyê de wê weke temenekê heyînî û bi heyînî wê werênê ser ziman bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê minaq hişmendiya bi têkiliyekê re wê, dema ku ew dibê ku em di farqê de bin û ne di farqê de bin wê bi wê xêva civakî re wê xwediyê temenekê bê. Wê ew rehetîya nava civakê a bi derûnî ku ew bi mirov re çêdibê wê di temenê wê de jî wê ew wê hebê.

Dînamika civakî û dîrok

Ku mirov ji kîjan aliyê ve wê hilde li dest wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê dîrok û civak wê têtikiliyek wan a kûr wê bi hevdû re wê hebê. Civak wê temenê xwe wê ni mejuya xwe re wê bide çêkirin. Wê di pêvajoyên xwe yên pêşketinê de wê, ji dîrokê û serborîyên xwe yên berê wê, sîdwergerê. Wê ji wan wê encaman wê derxê. Wê bi wan bigihê pêşketinên nû. Wê di dewama wê de wê, pêvajoyên pêşketinê û gûharînê wê bi xwe re wê bide çêkirin. Ku mirov ji kîjan aliyê ve hilde li dest wê civak wê weke temenek dîmanekî wê, hertimî wê di pêvajoyek pêşketinê a dayimî de bê. Wê, di wê warê de wê, pêvajoyên pêşketinê wê bi xwe re wê ni xosletên demê re wê bijî.

Di nava rûpelên dîrokê de wê, çi jîya bê ku ew di farqê de bê û ne di farqê de jî bê wê, bandûra wê li pêşketina wê ji temen ve wê hebê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Pêvajoyên pêşketina civakê wê, di wê çerçoveyê de wê hertimî wê sê aliyên wê yên bi fahmkirinê wê hebin. Aliyek wê demên wê yê bûhûrî bê. Aliyê duyem wê dema ku ew di wê dijî bê. Aliyê sêyem jî wê, pêvajoyên ku ew bi ber pêşarjê ve dijî bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, bi gelek fektorên ku ew di nava wê de bandûrê li wê dikin re wê ew wê were ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê mirov diakrê wê, werênê ser ziman ku wê pêvajoyên pêşketina civakê wê, di wê çerçoveyê de wê, xwe bi awayekê wê bide dîyarkirin. Di mijare fahmkirina pêvajoyên pêşketina civakê de wê, li ser temenê wê bibin wê ew jî wê weke aliyna giring ên ku em wan di serî de fahmbikin bin.

Di wê çerçoveyê de wê têtikiliya ardnigariyê, civakê, demê û dîrokê wê bi hevdû re wê di çerçoveya pêvajoyên pêşketinê de wê hebê. Wê, di nava wê pêvajoya pêşketinê de jî wê civak wê bi endamên xwe re wê weke dînamika ku ew temenê wê diafirênê bê.

Di dewama wê de wê, civak wê bi wê rengê wê pêvajoyên wê yên ku ew bi demê re wê bîn jîyankirin wê ew wê hebin. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman ku wê civak wê, hertimî wê weke aliyekê giring wê, di wê çerçoveyê de wê pêşketina wê bibê. Dînamisma civakî wê, di wê çerçoveyê de wê ji aliyekê ve jî wê pêwîstîya fahmkirina wê bi çand, ziman û aliyên wê yên din re wê hebê. Ber ku ew dînamism wê pêşketina xwe weke ku ew dixwezê çêbikê ev rêyên wê yên têtihîştinê wê pêwîstîya têrzanîna wan a jî wê re wê hebê.

Di wê rewşê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê fahmkirina dînamisma civakê wê, di aslê xwe de wê weke mijareka giring a civakî bê. Wê, dînamisma civakî wê mirov nikarê wê ji rêzê wê bihasibênê wê werênê ser ziman. Divê ku mirov wê bi kûrahiya fahmkirina dîroka civakê, çand û zimanê re wê bi temen bikê û wê fahmbikê. Wê hingê wê civak wê pêşketineka weke ku ew pêwîsta wê bi xwe re wê bijî.

Civak wê, di her demê de wê hebê. Lê di her demê de wê darêjkên (formên) civakî ên cûda wê pêşkevin û wê biafirin. Wê di wê çerçoveyê wê dema ku mirov li demên berê ên dîrokê dinerê wê di wê çerçoveyê de wê mirov dibînê. Wê di demên pêşarojê de jî wê, bi wê rengê wê pêşketinên civakî wê bi darêjkên civakî wê, biafirin û wê bibin.

Di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê dînamisma civakî wê, bi temenê vejene civakî wê di pêvajoyên dîrokê de wê di dema xwe de wê di nava herîkînekê de bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê pêşketina xwe wê bijî. Di wê rewşê de wê, dîroka civakê wê, di wê temenê wê de wê temenê wê yê fahmkirinê wê bi wê re wê, biafirênê.

Mirov têgîna dînamismê bi her civakê û pêvajoyên wê re wê dikarê wê werênê ser ziman. Ev dînamism wê reng û awayê wê yê di pêşketina civakê de wê rêyên pêşketinê ên ku ew bi wê diafirin weke rêyên danûstandinê, têkiliyê û barkirina zanînê û gihandina li her dever û nûqtayên pêşketina civakê wê bi wê re wê temenê wê zêdetirî wê biafirê. Civak wê bi awayekê pirr dîmenî wê di nava pêşketina xwe de bijî. Wê ji aliyê keseyetî ve wê, bi ferdiyete û temenekê ferdiyete dikarê wê fahmbikê. Ji aliyê giştîtiya wê ve jî wê bi wê çerçoveya giştî jîyane komî ve wê dikarê wê werênê ser ziman. Têkilî wê awayekê motorize di pêşketina civakê de wê bileyizin. Mirov dikarê têkiliyên nava civakê bi şibihênê rêyên sînîran ên laşê zindiyekê. Ew rê çî bardikin û radigihênin wê weke aliyekê giring ê ku wê wê bi wê bandûra xwe wê bi civakê wê bide nîşandin. Her barkirin wê civak wê reaksiyona wê li wê bi bertekî wê hebê. Di nava civakê de wê weyna têkiiliyan wê ji wê zêdetirî wê bi awayên wê re wê, wateyên wê hebê. Mirov wê bi ziman wê têkiliyê wê dênê. Emê li jêr di **beşa ziman û civakê** de wê li ser wê bisekin in. Lê li vir bi gotinekê ez wê divê ku wê werênima ser ziman ku wê, rengên salixkirin û fahmkirinê wê di wê çerçoveyê de wê temenê têgihîştin û hişmendiyên din jî wê bi xwe re wê biafirênê. Rengê watelêkirinê wê di wê çerçoveya fahmkirinê wê giringîya wê ji ya ku em dizanin wê zêdetirî wê hebê. Wê, levkirinên bi wateyî wê, ew çerçoveyên fahmkirinê bi

têkiliyî ku ew dihên afirandin wê, bi wê re wê, pêvajoyên wê yên pêşketinê wê temenê wan jî wê bèn çêkirin.

Çerçoveya fahmkirina zanîna dîrokê

Gotina dîrokê wê, weke gotineka ku wê weke ku ew di roja me de jî ew bi wê dihê hanîn li ser ziman wê, serborîyên demên bûhûrî wê werênê li ser ziman. Serborî, weke tişta ku ew hatî jîyankirin di demek bûhûrî de bê. Li vir, ji ya ku ew hatîya jîyankirin wê gotina dîrokê wê hîmê xwe wê bigirê. Wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman.

Tiştta ku ew hatîya jîyankirin wê weke ya 'rast' jî mirov dikarê wê di çerçoveya têngîna dîrokê de wê werênê li ser ziman. Lê weke ku me hinekî li jor jî hanî li ser ziman wê, piştî ku wê nivîsandin wê pêşbikeve û pê de wê, rewşa nivîsandina dîrokê wê weke mijareka sergirtî û ankû servekirî wê hertimî wê xwe di nava jîyane mirov a bi nivîsandinê re de wê bide dîyarkirin. Di roja me de em, li ser pêşveçûnên zanîne, civakê û hwd re wê dihildina li dest. Her wusa, rêbazên weke lêkolînê, lêgerînê û hwd wê pêşbikevin weke şewayna nivîsandinê. Şewayên nivîsandinê wê di serî de wê, weke rewşa li ser temenê wê yê rast ku ew hertimî li gorî ya ku ew hatî jîyankirin ku ew were hanîn li ser ziman bê. Di vê çerçoveyê de wê rewşa nîşanak, çavkanî, jêdêrî û hwd jî wê, weke rewşna ku wê bi wan wê bê xwestin ku wê bi awayekî lêkolînîkî ku ew têkilîya di nava ya hatî jîyankirin û ya ku ew wê dihênê li ser ziman weke hiş bi nivîsê û hwd re wê dênê bê. Li vir, di mantiqê wê bi birhankirina bi rewşa nîşanak, çavkanî, jêdêrî û hwd re jî wê, têngîna lêgerîna 'rastiyê' wê hebê. Li vir, ev gotina rastiyê ku mirov wê bahse wê dike em, bi gotinekê jî wê li vir wê bahse wê bikin. Ew jî wê, di wê çerçoveyê de wê, weke hevhevduwîn û ankû lêhetinîyeka weke hevdu ku ew hatîya çêkirin di nava rewşê û nivîsê de wê, di temenê wê gotina rastiyê de bê.

Di rewşa fahmkirina rastiyê de wê, li vir wê, were hanîn li ser ziman. Li vir, çendî ku ew aqil pêş dikeve û pê de wê, hertimî wê zanîna mirov jî wê pêşbikeve. Mirov wê, di rewşa nivîsandinê û hanîna li ser ziman de wê, lêgerîna ku ew bi wê întîbaya gotina 'rastiyê' re wê di çerçoveya dana bawerkirinê de wê bikarbênê. Li vir, dema ku rewş ev bê, wê hingî wê di rewşa têngîna gotina rastiyê a vê rewşê de jî wê hinekî xişiqîn wê bi wê re wê bibê. Yan jî mirov, dikarê bêjê ku wê hinekî şiqitîn wê di wê de wê were çêkirin. Ev jî wê, li vir, wê weke gotineka ku wê dema ku wê ew nivîsandin ku ew hatî nivîsandin wê ji rastiyê zêdetirî wê li rewşa dana bawerkirinê wê were lêgerîn. Her wusa wê di vê çerçoveyê de wê, têngîna

gotina rastiyê wê ji rastîya wê dûr wê di vê armancê de wê were bikarhanîn.

Di rewşa fahmkirinê de wê, hertimî ya ku mirov ew fahmkir wê çendî wê karibê ya rast ku ew bûya wê werênê li ser ziman? Ev jî wê weke pîrseka ku mirov wê dikarê wê li vir wê bipirsê bê. Ya ku mirov ew fahmkir wê li vir, wê çendî wê karibê wê ew wê rastîya rast ew di xwe de wê werênê li ser ziman? Li vir, di aslê xwe de wê, pîrsgirêka fahmkirina nivîsên ku ew hatina nivîsandin wê, di vê çerçoveyê de wê, weke rewşekê wê hertimî wê gûmaneka ku wê têngîna demê wê di bin wê de wê de wê bi xwe re wê biparêzê. Di rewşa têngîna fahmkirina serborîyên demên bûhûrî de wê, mirov ne xwediyê wê derfetê bê ku mirov di hundûrê demê û cîwarê de wê rêwîtiyê bike û herê wê demê û wê bibînê û bi dîtina xwe re wê êdî wê werênê li ser ziman. Ya ku mirov wê dibînê wê, piştî wê serborîyê re wê bi xiyalkirina bi aqilê mirov re wê li ser zanînen wan deman re bê. Her wusa wê di vê çerçoveyê de wê ew wê weke rewşeka hanîna li ser ziman bê. Têgînên weke lêkolîn, lêgerîn û hwd, wê di vê çerçoveyê de wê, ya ku ew hanîna li ser ziman wê di çerçoveyeka bi nîşanak, çavkanî, jêdêrî û hwd, wê werênê li ser ziman.

Di rewşên fahmkirina têngîna dîrokê de wê bi demê re wê gelek dîrokên ku wê derkevina li holê wê hebin. Di roja me de wê, têngînên di derbarê dîrokê de ên mengîwerî, pêzawerî û hwd wê, hebin. Ev jî wê, di nava xwe de wê, li gorî têngînên zanînî, bîrdozîkî û hwd wê gelek hizrên di derbarê dîrokê de wê derxê li holê. Minaq, di rewşa têngîna aqilê mengîwerî de ku mirov wê bi wê re wê bihizirê wê rengên têngînên we têngînên di derbarê dîrokê de ên weke metafîzîkî, olî û hwd wê derkevina li pêş. Ev têngîn jî wê weke têngîna ku wê koka wan li ser têngîneka ku wê, bi wê re wê werênina li ser ziman ku wê, her tişt di kifşkirin û dîyarkirina wê de wê, vînek wê hebê. Ew vîn wê weke *'vîna xwûdê'* wê werê hanîn li ser ziman. Ev rengê hanîna li ser ziman a dîrokê wê temenê wê, li ser têngîna baxtê dirûnihê û bi wê re dihê hanîn li ser ziman.

.

ÇAND Û CIVAK

Di aslê xwe de çerçoveya mijare dîrokê û civakê wê berfireht bê. Hê gelek tiştên ku em dikarin di çerçoveya wê de werênina ser ziman wê hebin. Emê dem bi dem û cihbi cih di dewama mijarê de balê bikişênina li ser têngîna dîrokê. Ber ku em kîjan mijarê bi têngîna civakê re wê hildina li dest wê aliyekê wê yê dîrokî wê bi wê re wê hebê û wê pêwîst jî bê ku ew were hanîn ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov wê werênê ser ziman wê ji aliyên din kevneşopî, orf û adetê û gelek aliyên din ên weke wan re jî wê pêwîstî hatina wê ya ser ziman wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê di serî de wê werênê ser ziman.

Di nava jîyane civakê de wê weke aliyekê wê yê temenî ê jîyanî wê di aslê xwe de wê têngîna çandê wê derkeve li pêş. Mijare çandê û civakê wê ji gelek aliyên ve wê pêwîstî bi hevdû re fahmkirina wê hebê. Di nava civakê de wê dema ku mirov çandê hilde li dest û wê li gorî rewşan wê gelek salixkirinên wê yên ji hev cûda wê hebin. Di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê civak bi çanda xwe re wê hebê û wê bi civakî wê karibê bahsa rengê xwe yê jîyanê bikê.

Bi kortasî ku mirov bahsa salixkirina gotina çandê di çerçoveya têngîna civakê de wê bikin wê, di serî de wê, mirov dikarê wê, weke çerçoveya hemû pêvajoyên pêşketinê ên bi jîyanî û dîrokî re wê dikarê wê werênê ser ziman.

Mijare çandê wê mijare fahmkirijna civakê pêşketina wê jî wê ji temen ve wê karibê wê bide dîyarkirin. Wê weke aliyekê civakî ê epistemolojîkî jî bi hebûna civakê re wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di wê warê de wê, kesên weke Weber, **Cassirer**, dilthey û hwd wê, weke zaneyna ku wê mijare çandê wê bi çerçoveya herîkîna dîrokê de wê bi têngînek epistemolojîkî û ontolojîkî ku wê hildina li dest û wê werênina ser ziman bin. Di wê warê de wê zanîna wan wê di warê fahmkirina çandê bi awayekê hemdem de wê di roja me de wê weke temenekê jî wê were dîtin.

Çand û civak wê di aslê xwe de wê weke ku em dikarinbi dîrokê re jî wê werênina ser ziman wê du têngînên hevdû afrîner jî bin. Pêvajoyên pêşketina çandê wê heta destpêka dîrokê wê herin. Wê weke Antony

Giddens wê werênê ser ziman wê li ser temenekê bûjenî ku wê mirov dikarê wê fahm bikê û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê çand û civak wê, pêvajoyên wan ên pêşketinê wê, di wê çerçoveyê de wê, hevdû afirandina wan wê temen û rengê jîyanê wê biafirênê. Çand wê mijarên weke kevneşopî, orf, adet û hwd ku wê weke awayna rengê jîyanî ên civakê wê biafirênin wê di nava wê de wê wer ziman. Lê li vir wê ji aliyekê din ve jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di nava têngîna çandê de wê salixkirina şubje û şubjeyan bi têngîni û salixkirina wan û hanîna ser ziman wê weke aliyekê fahmkirinê ê epistemolojikî ê bi wê re wê jî wê biafirênê.

Cassirer wê dema ku wê bi civakê re wê bi çandê wê bihizirê wê bi pirsra 'mirov çi ya' re wê dest bi hanîna ser ziman wê bikê. Çand wê di wê çerçoveyê de wê çerçoveya fahmkirinê bi hebûnê û hemû objeyên jîyanê re wê bi watelêkirinê û hwd re wê bide fahmkirin. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê watelêkirinê û bi nirxkirinê ê fahmkirinê civakê jî bê çand. Wê di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring ê fahmkirinê bi jiyane civakê re wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di warê fahmkirina çandê de wê, di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov gotinek bi giştî wê bi wê re wê bêjê mirov wê karibê bêjê ku wê, hebûn û çerçoveya hemû fahmkirin, pêşketin, jîyan, serborî û hwd ên civakê bê.

Ji destpêka civakê ve çand û pêşketina wê

Ku mirov ji destpêkê ve hilde li dest wê çand wê weke têngîneka empistomolojikî a dagerî ku wê bi zêhnê mirov re wê hin bi hin wê pêşkeve bê wê mirov dikarê wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, têngîna çandê wê pêvajoyên wê yên pêşketinê di çerçoveya pêşketina mirov de wê dikarê wê, werênê ser ziman. Di nava dîroka mirov de wê, bi pêşketina mirov re wê hin bi hin wê xwe bide nîşandin. Wê di wê rewşê de wê, weke aliyekê giring ê ku mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Bi dîrokê re wê, pêvajoyên pêşketina çandî wê, heta demên destpêka bidest hizirkirina mirov û ankî hîskirina mirov wê herin. Wê minaq wê weke Cassirer wê di berhema xwe ya bi navê "*Symbol, Myth, and Culture*" de wê têngîna dagerîyê wê bi pêjnên weke naqşên wêneyî ên ku wê li hêtên şikeftan ku wê werina kirina re wê, werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê çand wê di wê warê de wê weke danîşana zêhnê mirov ê ku ew pêşdikeve bê. Wê mirov wê bi demê re wê nîşanaka wê bê ku wê bidest hizirkirin û berî wê xiyalkirinê bikê bê. Ev wê weke aliyekê destpêkê ê fahmkirinê bê.

Di dewama wê de mirov diakrê wê werênê ser ziman ku wê çand wê, di pêvajoyên wê yên destpêkê de ku mirov ji çavkaniyên ku wê ji demên berê wê werina girtin dikarin hinekî bi wan jî bi wê bihizirin. Minaq wê hêkelên ji dema neolotikê, her wusa awayên pêşxistinê ên weke amûrên xwe parastinê ên weke çêkirina bivir, mazrabk û hwd wê, mirov dikarê bi wê re li wê bihizirê.

Di demên peleolitikê de wê, di wê çerçoveyê de wê mirovê ku ew di destpêkê de dihizirê wê di wê rengê de wê tiştan wê bidest çêkirinê bikê. Çêkerî wê aliyekê wê yê xwemalî ê çandî wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê, weke têgîneka hûnerî a çandî jî bê.

Di pêvajoyên piştê ên çandê û pêşketina wê de wê, weke renekê jîyanê wê bi rengê avakirina malan, kedîkirina sawalan, pêşxistina çandiniyê û hwd wê weke aliyna çandî ên ku mirov dikarê bi wê bihizirê bê. Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê wê yê giring wê werênê ser ziman ku wê, ev pêvajoya afirandinê wê piştî ku wê destpêka wê bibê wê bi demê re wê were dîtî ku wê hin bi hin wê li wê tişt wê werina zêdetir kirin.

Minaq çêkirina cûreyên xwarinê û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. amûrên weke sênîk, kevçî û hwd ku wê bi wan wê xwarin wê were xwarin wê tiştina çandî ên jîyanê dema şariştaniyê bin.

Wekî din wê di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê çand wê ne tenê wê tiştên ku ew mirov wan li dûv hevdu pêşdixê û bi wan dijî re bê. Wê bi wê re wê dikarê bi rengê fahmkirina bi karhanîna tiştanê ankû amûrên jîyanê ên bi wan çandiniyê, xwarin xwarinê û hwd bê. Ev jî wê weke aliyekê fahmkirinê bi çandî bê.

Ji aliyekê din ve jî wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di pêvajoyên şariştaniyê de wê, têgîna çandî wê di wê çerçoveyê de wê hin bi hin wê pêşkeve. Çand wê weke awa û renekê têgînî ê bi rewşên jîyanê ên ku ew hatina jîyankirin re jî bê. Di wê çerçoveyê de çanda dîrokî û bi wê re pêşxistina dîroka çandê wê weke aliyên fahmkirina çandê ên ku ew li duv hevdu dihên pêşxistin bin.

Çand wê mirov dikarê weke têgîneka jîyanî a bi rengê jîyanê re ku wê ji xwe re wê weke du lingên ku ew bi wê pêşdikeve wê aqil û ziman bê. Wê di wê çerçoveyê de wê bi wan re wê çerçoveya xwe ya fahmkirinê wê biafirênê wê bide nîşandin. Mirov tiştan dibînê û bi wê re weke bi 'zanaatî' wê dikarê wê çêbikê. Mînaq wê pêşî wê mirov wê sawalan di nava jîyanê xwezayê de wê bibînê. Wê xiyalbikê. Wê piştire wê, sûretên wan li hêtên şikeftan wê bidest çêkirinê wê bikin. Wê di dewama wê de wê di nava jîyanê de wê bi hevdû re wê bi komî wê pêvajoyên jîyankirinê wê derbasbikin. Ev pêvajo wê bi mirovan re wê, hevdû naskirinê, fêrbûna bi hevdû re jîyanê, li hevdû hoyandina derûniyê û civaknasîyê û hwd wê bi wan re wê biafirênê.

Ku em di çerçoveya jîyane bi niştasihî de wê fahmbikin wê, çand wê weke temenekê xêvî, fahmkirin û naskirinê bi hevdû û hewirdore re wê biafirênê bê. Ber vê yekê wê çand wê weke aliyekê têgînî ê şubjeyî wê di wê warê de wê di jîyane mirov de wê weyn bileyizê. Di pêvajoyên jîyane civakî de wê, çand wê weke têgînek bi sazûmanî a ku ew temenê jîyanê diafirênê wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Çand wê di çerçoveya fahmkirinê û gihiştina fahmkirina çerçoveya jîyane ku mirov de jî wê weke temenekê fahmkirinê bê. Pêvajoyên jîyane civakî wê, bi wê re wê temenekê wan hebê. Di demên berî-şariştaniyê de jî wê mirov dikarê bi wê re wê, bi awayekê fahmbikê. Di wê çerçoveya ku wê temenê pêşketina şariştaniyê wê biafirênê wê bi têgînên wê re ku wê temenê jîyanê bi nerînî wê bidest afirandinê bikê re bê. Di wê çerçoveyê de wê çand wê weke çerçoveyek fahmkirinê a bi nerînê re wê hin bi hin wê xwe bide nîşandin.

Di pêvajoyên fahmkirinê de wê, mirov wê bi wê re wê, bijî. Têgînên weke civaknasîyê, derûniyê û hwd wê, di nava jîyane çandî de wê xwediyê temenekê li hevdû hoyandî jî bin. Wê bi wê re wê, mirov dikarê wê bi wê re wê weke aliyekê giring wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên jîyanê wê di çerçoveya çandê de wê bigihijina çerçoveyek fêrûazmûnî di jîyane mirov de. Ew jî wê temenê jîyane mirov biafirênê.

Mirov di nava jîyanê de wê, weke aliyekê giring dikarê çandê wê werênê ser ziman ku wê pêşketinên aqilî û destî û kirinî wê bi wê re wê werina ser ziman. Xêv wê di temenê van pêşketinan de wê weke temenekê şubjeyî wê biafirênê û wê bileyizê. Ber vê yekê wê çand wê çerçoveyek afrîner a bi zêhnî û jîrî wê bi wê re wê di nava jîyanê de wê bide afirandin. Pêşveçûnên bi aqilî ê di nava jîyanê de wê jîyanê de wê ji

aliyekê ve wê bi kirinê û dîtbarî bin. Wê dema ku mirov dibînê wê bidest girtin û çêkirina weke wan bikê. Wê çêkerîya weke wan jî wê bi hûnerê wê mirov dikarê wê fahmbikê. Ev hûnerî jî wê di aslê xwe de wê di nava pêşketina fahmkirina jîyane de wê temenekê pêşketinê ê bi çêkerîyan jî xwezayê wê biafirênê.

Çand wê ji aliyê hebûna civakê ve wê çerçoveyek heyînî a bi fahmkirinê wê biafirênê. Weki din wê di nava jîyanê de wê, çûnûhatin, kirin û têngînên me yên bi jîyanê ve girêdayî wê, di çerçoveya wê de wê weke aliyna ku mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di nava jîyanê de wê, têngîna çandê wê, bi felsefîkî ku mirov wê hilde li dest wê ya 'rast' û 'nerast' wê di wê çerçoveyê de wê li gorî wê di navaroka wê de wê xwediyê wateyek temenî bê. Çanda civakê wê, ji aliyê civakê ve wê mirov çawa rast dibînê, têdigihê, fahmdikê, bi wê dijî û hwd wê bi wê re wê, werina ser ziman.

Di fahmkirina bi çandê re wê civak wê di aslê xwe de wê çerçoveya wê ya têngînî a civakî wê biafirê ku mirov dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Weke aliyekê din wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, rengê jîyan wê, bi wê re wê, were ser ziman.

Çand wê, di her qadên jîyanê de wê dema ku mirov tiştêkê ji xwe re bikê karê jîyanî û fahmbikê wê weke aliyekê wê yê çandî jî wê hebê. Çand wê, weke temenekê wê yê dînamîk jî wê hebê. Wê bi ahenge jîyanê û xate wê ya pêşketinê re wê, ew jî wê di wê de wê hin bi hin wê bi têngînî wê karibî gûharînê bi xwe re bide çêkirin. Di wê çerçoveyê de wê çand bi dîrokê re têkiliya wê ku mirov dênê wê bi têngîna fahmkirina jîyanê re bê. Di nava jîyanê de wê, çand wê weke têngîneka ku wê, çerçoveya wê ya fahmkirinê wê di nava jîyanê de wê bi serborî, vegotin, çîrok, wêja, hûner û hwd re wê, were ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê cihane civakê wê, bi çerçoveya wê re wê, biafirênê û wê pîrsgirêkên wê yên jîyanî wê ji wan re wê bi rêgezî bikê ku ew ji wan re şîrove û ankû fahmkirinê werênê bê. Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman ku wê rewşa fahmkirinê wê, di wê çerçoveyê de wê, dema ku wê bi çandî wê were kirin wê, di wê de wê bi têngînî wê armanca wê gihandina li têngihîştinekê bê. Di vegotin, çîrok, wêja û hwd de wê, aliyekê wan ê ji wan fêr derxistinê wê bi têngîna çandê re wê hebê. Wê di wê çerçoveyê de wê mirov wê çawa wê têbigihê û wê fahmbikê û ankû çawa raast a ku ew bi wê were fahmkirin û hwd wê bi wê re wê, weke aliyekê ku wê li ser wê bisekinê bê.

Di wê çerçoveyê de wê çand wê, bi têngîna mejuyî wê, di wê hanîna ser ziman de wê, weke şûnpe û ankû paşaroja dema bûhûrî a civakê bê. Çand wê di demên berê de wê dema ku wê bahsa wê were kirin wê bi serborîyan re wê were ser ziman. Di dewama wê de wê çand wê, di wê wê yên berê de wê bi devkî û hwd wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê kurd di civatên xwe de wê li hevdû rûnihin û wê vebêjin wê bi wê rengê wê xwediyê awayekê pêşketinê civakî û bi çandî bi hevdû re parvekirinê bê.

Di mijare fahmkirina çandê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê çerçoveyê de wê, çerçoveya wê ya fahmkirinê wê, bi wê re wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di nava civakê de wê, bi çandî wê dema ku wê vegotinek, çîrokek û hwd wê were vegotin wê ji aliyekê ve wê çendî ku wê bi serboriyek ku ew hatî vegotinkirin û ankû çîrokkirin re ku wê were vegotin jî lê wê bi rêgezî wê armanca wê gihandina li rêgezê fahmkirinê a rast bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, di nava 'ya baş' û 'ya nebaş' de wê sînorekê wê bi wê re wê dênê. Wê bi wê re wê çawa ku wê bijî wê ya nebaş wê weke encam wê bibê û çawa bijî wê ya baş wê bibê wê weke çêkirina bi fahmkirinê temenekê wê jî bê.

Max Weber wê çandî wê bi çerçoveya gotina 'zanistê' re wê bikê ku wê werênê ser ziman. Ku em wê weke zanistê wê herêbikim em divê ku wê weke zanista civakê wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikim û wê werênina ser ziman. Di aslê xwe de wê di wê çerçoveyê de wê, ji aliyê felsefeyî ve wê çand wê weke ku wê çawa wê felsefe wê bi têngîna 'arkhê' re wê li li pirsgirêka temenê wê bihizirê wê, aliyekê têngîna çandî a felsefeyê bi fahmkirinê jî wê di wê rengê û awayê de wê hebê. Felsefeya çandê wê armanca wê di serî de wê ew bê ku wê çerçoveyek hevîrtî a bi fahm a çandî bi rêgezîkirin û teorîkirina wê re wê pêşbixê û wê dênê berfahma civakê.

Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê felsefeya çandê wê, di aslê xwe de wê, temenê wê li ser esasê fahmkirina navaroka çandê û têngîhiştina wê bê. Di wê çerçoveyê de aqilekê kirinî ê felsefeyî wê bi têngîna çandê re wê di nava jîyane civakê de wê xwe bi awayekê wê bide nîşandin.

Em li ser wê têngîna aqilî a kirinî a çandî re ku em bihizirin wê di wê çerçoveyê de wê, çerçoveyek fahmkirinê wê bi wê re wê, xwe bi awayekê wê bide nîşandin. Aqilê felsefeya çandê wê di serî de wê

çerçoveyek fahmkirinê wê bi mejuya civakê a bi rengê jîyane wê re wê ji xwe re wê bikê armanc ku wê pêşbixê. Wekî din wê çawa wê fahmbikê û wê çawa ew divê ku ew were fahmkirin wê, li ser wê bisekinê.

Têgînên ku em di çerçoveya felsefeya çandê de wê hildana li dest ên weke bi rengên fahmkirinên weke romantismê û hwd re ku wê pêşkevin wê di wê çerçoveyê de wê çerçoveyek fahmkirinê a jîyanê bi rengê wê re wê bi dîmenbikê û wê bikê ku wê werênê li berçav û bi me bide fahmkirin. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê werênê ser ziman.

Mijare çandê bi têgihîştin û hişmendîya wê re wê weke mijarek kûr a bi fahmkirina jîyane civakê û rengê wê re ku mirov dikarê wê hilde li dest, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê ev wê bi wê re wê, weke aliyekê wê yê giring wê, ew çerçoveya jîyanê wê di wê çerçoveyê de ew ji kîjan temenê afirîya, çawa afirîya bi element, argûman, û dîyardeyên wê re wê bikê ku wê fahmbikê.

Di warê fahmkirina çandê de wê mirov dikarê wê di serî de wê werênê ser ziman ku wê salixkirinên bi çandî re wê, weke aliyekê giring ê fahmkirinê wê biafirênê. Li ser temenekê dîrokî û fahmkirina wê re wê, hanîna ser ziman bi rengên wê yê pêşketinê û awayên wê re wê karibê temenekê baş ê fahmkirinê wê werênê ser ziman. Di warê têgîna çandê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê bi wê re wê fahmbikê ku wê dîroka civakê wê dema ku wê were ser ziman wê, aliyên wê yên bi rêveberî û hwd wê tenê wê aliyekê wê yê ku ew bi wê re diafirênin bin. Lê aliyê ku wê weke aliyê esasî û temenê wê diafirênê wê, rengên wê yên jîyanî bê. Pêvajoyên destpêkê ên şariştaniyê ên mîtolojîkî û piştî ên felsefeyê wê, di warê fahmkirinê û rengê wê de wê di awayekê de wê, karibê temenekê fahmkirinê biafirênê. Li vir wê, weke ku em çawa bi têgînên baweriyê ên bi olê re wê, weke bi olzaniyê re wê, bi rengên weke jîyane olzanî ku ew dihê ser ziman wê di rengê çandî de wê li şûna wê, têgînên weke yên çîrok, vegotin û hwd wê biafirênin.

Di awayekê fahmkirina çandê de wê, di serî de wê ji wê yekê wê were fahmkirin ku wê awa û rêbaz wê weke aliyekê giring wê, xwe bide nîşandin. Minaq wê, di wê çerçoveyê de wê, rengê hildana li dest wê, bi teorîkî û felsefîkî ku wê were kirin wê, di wê çerçoveyê de wê, ne bi rengê dogmayan lê bi awayê pozîtiv û temenekê bûjenî wê fahmkirina wê hildana li dest û derxistina li têgihîştinê wê, weke aliyekê giring bê. Aliyê wê yê bi têgînên weke baweriyê û hwd re wê werina ser ziman jî mirov, dikarê weke aliyekê din ê weke mijare derûnîya civakê jî wê dikarê wê

werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, pirsên di derbarê jîyanê, destpêka wê û herfîna wê û hwd ve wê di mejiyê mirov de wê temenê baweriyê û hwd wê biafirênin.

Pêvajoyên rengên jîyankirina çandî wê, di wê warê de wê, temenê wê li ser esasê fahmkirinê ê bi rengê salixkirina wê ya li ser serborîya wê re wê were ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, bi felsefeyê, û hemû cûreyên din ên aqil ku wê çawa wê were hizirkirin wê di wê rengê de wê, aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê, di wê rengê de wê, fahmbikê bê.

Mijare çandê wê dema ku wê hilde li dest wê, di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê rêbaz wê weke aliyekê giring wê mirov karibê wê hilde li dest bê. Felsefeya îdealîzmê ku wê bi têngînên 'apriorî' wê biafirênê wê, di wê çerçoveyê de wê, ev wê felsefeyê wê çerçoveyek hizirkirinê a fahmkirina hesanî û rojane û bi fahmkirina wê re ku mirov bigihijê wê, dûrbikê. Wê bi serê xwe wê, têngînek *metafizîkî* wê bi xwe re wê ji xwe re wê bikê temen û wê li ser wê re wê were ser ziman. Di wê warê de wê, dema ku mirov wê bi wê rengê felsefeyê li wê bihizirê wê bêgûman wê, çandê wê, ji rewşa wê ya fahmkirinê wê derxê. Wê weke têngînek ser mirov re wê, bide çêkirin. Her wusa wê ji temenekê ku wê bi jîyane mirov, fêr û azmûnên mirov re pêşdikeve wê dûrbikê. Wê ber wê yekê wê, bi tememî wê weke ku wê çandî wê di fahmkirina wê de wê karibê bi awayekê bi serjêkirî de jî wê bikê.

Ev jî wê, di wê çerçoveyê de wê, çandê wê di rewşek fahmkirinê de wê, di awa û darêjkek baweriyê û hwd de wê bide dîyarkirin.

Di mijare fahmkirinê de wê ku em bahsa çandê civakê bikim wê bi jîyane civakê re wê, fahmbikê wê di wê çerçoveyê de wê ya rast bê. Di wê rengê de wê çand lê wê mijarek berfireh bê. Wê aliyên derûnî jî, civaknasî jî, dadî jî, ên aqilî weke felsefeyê û hwd jî wê bi pêvajoyên wan ên jîyankirî wê karibê weke bi têngîna 'çandek afirî' de wê, hilde li nava xwe û wê werênê ser ziman. Çand wê, di wê rengê de wê, weke qalibekê giştî ê civakî û bi sazûmanî ê fahmkirinê wê di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin li berçav.

Di mijare fahmkirina xwezayê de wê ti destûrên negûharîner wê nebin. Wê hemû tişt wê di çerçoveya têngîn û destûrek gûharîner de wê, were hildan li dest. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşên xwezayê ên ku ew dem bi dem bi wê gûharînê re diafirin wê, derxistina wan a li hişmendiyê wê aliyekê temenî ê fahmkirina rengên aqil û têngînên çandî ên civakî jî wê biafirênê. Jîyane civakê wê, temenê wê xweza, derfetên ji wê û jîyane bi

wê re wê ji wê biafirê. Di wê çerçoveyê de wê xweza wê weke aliyekê wê yê fahmkirinê wê xwe di awayekê de wê bide diyarkirin. Xweza wê, têkiliya wê ya bi civakê û jîyane wê re wê temenekê gûharîner ê weke temenê xwezayê ê gûharîner bê. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê di serî de mirov dikarê wê weke aliyekê giring ê fahmkirinê jî wê bi wê re wê hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Çand û aliyên wê yên bi jîyane civakê re ên bûjenî û kirdeyî

Ku mirov ji kîjan aliyê ve hilde li dest wê çand wê weke aliyekê pêşketina civakê a zêhnî wê biafirênê. Di warê çandê de wê, fahmkirina wê ya bi aliyên wê yên bûjenî û kirdeyî ve wê weke aliyekê giring ê fahmkirina wê jî wê biafirênê. Aliyê çandê ê bûjenî wê bi aliyê pêşveçûnên bûjenî ên jîyane me ve girêdayî wê mirov dikarê wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê aliyên bûjenî wê, bi kirin, tiştên bi bûjenî pêşxistî, reng û awayên ku ew dihên çêkirin û hwd wê hilde li nava xwe. Ji vê aliyê mirov dikarê gelek aliyên wê yên ku ew bi jîyanê ve girêdayî wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê hemû aliyên jîyane me a bûjenî wê di wê çerçoveyê de di çerçoveya fahmkirinek kirinê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Aliyê çandê ên kirdeyî û ankû mirov dikarê bi gotina 'menewîyetê' re jî wê werênê ser ziman wê aliyê hizrî, têgînî, baweriyî, derûnî û hwd jî wê hilde li nava xwe. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê ku mirov wê dikarê wê bi aliyê hizirkirinê û afirandina wê re wê werênê ser ziman. Aliyên vegotinî, çîrokî û hwd wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyna fahmkirinê ên ku mirov dikarê wan werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, ev herdû alî wê jî wê weke aliyna kûr bin. Mirov dikarê di wê çerçoveya wan de wê weke aliyekê giring wê, di serî de wê, bi temenî dikarê wê fahmbikê.

Di nava jîyane me de wê aliyên ku em 'weke li gorî wan dijîn' wê, orf û adet, kevneşopî û hwd wê weke aliyna ku mirov karibê li vir wan bikirpênê bê. Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê giring wê bi têgîna çandê a aliyê şûbjeyî ê civakê re wê bi hizirkirina wê re wê, afrînerîya wê ya bi têgînî û ankû têgihîştinî jî wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê ev alî wê weke aliyekê ku wê fêrûazmûnên me yên di jîyanê de ku me pêşxistina û ankû derbaskirina wê di temenê wê de wê hebin.

Di nava jîyanê de wê, mirov wê, piştî ku wê bidest hizirkirinê wê bikê û pê de wê bidest afirandina bi hizirkirinê wê bikê. Di dewama wê de wê

weke aliyekê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê di serî de wê werênê ser ziman bê.

Mijare aliyê kirdeyî wê weke aliyekê rewşenbîrî û hwd bê. Wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê bi hizirî wê afirandinê û hwd wê hilde li nava xwe. Wê di wê çerçoveyê de wê, civak wê bi wê re wê xwediyê mejiyekê hilberîner ê fahmkirinê bê. Di nava wê de wê, weke aliyekê din jî wê, bi fahmkirina hewirdorê û ji wê derxistina bi hizran û hwd re wê, fahmkirina wê xwe bide pêşxistin. Di wê çerçoveyê de wê aliyekê têgînî ê çandî yê kirinî bi hizirkî wê bi xwe re wê bide nîşandin.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê din wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê a çandê wê, bi wê rengê wê, aqilê çandî ê kirinî wê nbi awayekê pozitivist wê di temenê pêşketinên xwe yên weke bi hûnerê û hwd re de jî wê karibê bide nîşandin. Têgînên hûnerî û hwd ên weke bi romantismê, rayonalismê, surrealismê û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyna ku mirov dikarê wê hinekî wê hilde li dest. Çand wê, di wê warê de wê, aliyê civakê ê têgînî wê bi xwe re wê bide nîşandin. Civak wê bi gotinên xwe wê dema ku wê dihênê ser ziman wê bi gotina 'gîyane min' û ankû 'rûhê min' re wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê civak wê di nava xwe de wê, hertimî wê pêwîstî fahmkirinê a bi xwe re wê hebê. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê çand wê weke berheviya wê ya bi têgînî a ji hemû aliyên wê ve ku wê weke çerçoveyekê bê wê, di temenê wê pêşketina wê ya bi ber pêşarojê ve wê, weke temenekê afrîner jî wê karibê xwe bide nîşandin bê. Di wê çerçoveyê de wê, aliyê çandî ê weke wê jîyankirinê wê weke aliyekê civakî ê bi rengê jîyanê bê. Di wê çerçoveyê de wê, çand wê, di roja me de wê di derbarê wan de wê gelek têgînên ku wê ji aliyên bûjenî û kirdeyî ve wê wan hildina li dest wê pêşkevin. Mînaq gotinên weke çanda kirdeyî û ankû çanda menewî wê, weke aliyekê ku wê, di wê çerçoveyê de wê di temenê fahmkirina hizrên xwe yên baweriyê û hwd re wê were hildan li dest. Dîroka civakê a di demên wê yên destpêkê ve wê temenekê wê yê bawerkirinê wê hebê. Li ser wê re wê, sazûmanak hizirkirinê wê biafirên. Her çendî ku wê ew têgînên wê, weke 'ji jîyanê qût' wê werina dîtî jî lê wê ji aliyekê ve wê çavkaniya wan wê jîyane ku ew di wê de dijîn jî bê. Her tişt ku ew bi têgînî a çandî bikirdeyî û ankû bi bûjenî bê wê di nava jîyanê de wê were jîyankirin. Wê dema ku ew di nava jîyanê

de were jîyankirin wê weke aliyekê giring wê xwe di wê çerçoveyê de wê bide nîşandin.

Civak wê bi herdû aliyan jî wê pêwîstîya jîyankirina wê hebê. Ya ku wê dikê civak jî wê di aslê xwe de wê ji aliyekê ve jî wê ev bê. Ti civak nîna ku ew tenê bi aliyê bûjenî dijî. Yan jî mirov dikarê bi wê rengê bêjê ku wê ti civak nebê ku ew tenê bi aliyê kirdeyê û ankû menewî wê bijî. Di wê çerçoveyê de wê di nava wan herdû aliyan de wê çawa wê ahengekê wê çêbikê û wê belansekê wê bide çêkirin wê di nava hewldana wê de bê.

Bêgûman wê kesên weke endamên civakê wê di nava wê de wê bi çûnûhatinên xwe û pêvajoyên xwe yên afirandinê re wê, civakê wê, di wê çerçoveyê de wê, ji aliyekê ve wê, bi pêşketina civakê ve jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Kesên ku ew civakê diafirênin mirov in û mirov jî wê xwediyê jîyanekê bin. Ew jî bo ku wê jîyane xwe bidina domandin wê pêwîstîya wan bi tiştên xwe bi wê jîyankirinê wê hebin. Wê di wê çerçoveyê de wê tiştên ku ew weke tiştên xwe bi wê jîyankirinê wê tiştên weke zad ên xwarinê, mal cihên weke sitargehê û têkiliyên zayendî ên weke xwe domandinê bin. Wê ev sê ali wê weke aliyna civakî bin.

Di wê çerçoveyê de em dema ku pêvajoyên şariştaniyê ên ji destpêkê, minaq ji demên sumerîyan û hwd li wan dinerin wê mirov dibînin ku wê ji van aliyan ve wê, şirovekirin wê werina pêşxistin. Wê ev wê weke aliyna giring ên ku mirov dikarê wê, di serî de wê, weke aliyekê giring wê dikarê wê werênê ser ziman bê.

Di nava civakê de wê, çawa wê nbi hevdu re wê bijîn, wê rengê têkiliya wan wê çawa bê, tiştên ku ew bikin wê çî bin û yên ku ew nekin wê çî û çawa bin wê, di wê çerçoveyê de wê ji aliyekê ve wê weke aliyna ku wê di nava jîyane civakê de wê, werina dîyarkirin bin. Wê di wê çerçoveyê de wê ew rengên ku ew hatina dîyarkirin wê bi destûrên weke yên kevneşopî û hwd re wê werina dîtin. Wê di wê çerçoveyê de wê minaq têkiliyên nava zayendan, minaq weke jin û mer, mirov dikarê wê minaq wê bidê. Di nava kurdan de wê kevneşopîya hemawîyê wê hebê ku wê weke têgîneka ku wê temenê sererastkirina têkiliyên nava jinê û mêrê de jî ku wê bide kirin bê. Di wê çerçoveyê de wê bi wê destûrê re wê, jin wê weke nirxek pîroz a afrîner a jîyanê û ankû weke temenê jîyanê jî wê were dîtin.

Di dewama wê de wê pêvajoyên jîyane civake kurd ku mirov ji van aliyan ve wê hilde li dest wê gelek aliyên giring ê mirov dikarê wan di serî de kifşbikê û wan werênê ser ziman wê hebin.

Pêvajoyên fahmkirinê wê di wê çerçoveyê de wê, di çerçoveya fahmkirina têkiliyên nava endamên civakî bi zayendî, çînî û hwd re wê, xwe bidina nîşandin. Di wê çerçoveyê de wê minaq têkiliya nava yekî dewlemend û yekî xizan de wê çawa bê. Wê çawa wê nêzî hevdû bibin. Di nava kurdan de yekê dewlemend ku ew yekê xizan haqîr bibînê û wî piçûk bibînê wê ew weke bêrûmetîyekê jî wê ji wan re wê were dîtin. Di wê çerçoveyê de wê têgînên çandî ên ku ew hena wê bi wan re wê çawa wê di nava têkiliyek bi wate de bin wê di wê warê de wê temenê fahmkirinê wê were ser ziman.

Di nava civakê de kurd wê weke kevneşopîyek bi hezaran salan wê, hîyararşîya bi rêzgirtinêa ji yê piçûk bi ber yê mazin weke zaro li hemberî dêûbav, dêûbav li hemberî dapîrûbapîran û hwd wê were ser ziman. Wê, di wê çerçoveyê de wê, ev wê weke têkiliyek ku wê di wê çerçoveyê de wê, hertimî wê bi rêz û hûrmet wê, were pêşwazî kirin bê. Minaq mirovekê ku wê bêrêzî li dijî dêûbavê xwe kir wê, weke *kesekê bêrêz* wê were naskirin û wê di nava civakê de wê hertimî wê lê rexne wê werina girtin. Bi wê rexnelêgirtinê re wê bê xwestin ku ew wan aliyan xwe sererastbikê û li hemberî mazînen xwe bi rêz û hûrmet bê.

Di wê rengê û awayê de wê ev wê weke aliyna giring ên ku mirov dikarê werênê ser ziman bê. Ev alî wê weke aliyna jîyanî bin. Wê di nava kevneşopîyên wan de wê, ji hemû aliyan ve wê, bo her temenê mirov jin û mêr wê, salixkirinên bi destûrî wê hebin. Wê ti kesek wê dernekeve dervî wan. Wê di wê çerçoveyê de wê ew wê weke aliyan ji bûyîna civak jî wê werina dîtin û wê bînan hanîn ser ziman. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê din jî wê werênê ser ziman wê mijare têkiliyên nava jin û mêr bê. Wê, di wê warê de wê weke aliyekê giring wê ev derkeve li pêş. Di wê çerçoveyê de wê, mijare fahmkirinê a di wê çerçoveyê de wê, jin wê weke temenekê pêşxistina zaroyê bi çand û zimanê wê re wê were dîtin. Dema ku zaro mazin dibû lê dihat nerîn ku ew ji wan aliyan ve temem bû wê hingî wê weke ku wan erka xwe hanîya cih wê lê bînerîyan û wê jê bahsbihata kirin. Lê dema ku ew ne hatîba hanîn li cih wê weke kesna nezan wê, heta dawîya jîyane xwe û piştî mirna xwe re wê bihetan naskirin û wê ji wan biheta bahskirin.

Aliyekê din ê çandî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ser ziman ku wê mijare çandê wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê din ê bi

nêzîkatîya li hemberî hevdu wê biheta dîtin. Aliyê çandî wê weke aliyekê bi civakbûn û ankû li gorî wê tevgerîn wê biheta dîtin. Di mijare fahmkirina çandê de wê, di wê çerçoveyê de wê weke ku em li kurdistanê di demên wê yên berê û heta ku î ro de jî wê dibênin wê, kevneşopî wê di wê çerçoveyê de wê di awayekê destûrî a civakî de wê li wê biheta nerîn. Wê di wê çerçoveyê de wê, herkesek jî wê di wê warê de wê bi zane bê. Wê bi fahmbikê. Wê bi têgihiştin û hişmendî bê.

Çand wê di wê çerçoveyê de wê ji aliyê civakê ve wê hildana li dest wê, weke aliyekê giring ê fahmkirinê wê xwe bi wê re wê bide nîşandin. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê xwe bide nîşandin. Mijare fahmkirina çandê û hebûna civakê bi hevdu re wê, weke çerçoveyek bi wê jîyankirinê wê bi wê re wê lê biheta nerîn. Di wê çerçoveyê de wê, bi wê re wê jîyane xwe wê di wê çerçoveyê de wê, bijîyan.

Dîroka civakê me hinekî li jor wê hanî ser ziman. Lê di aslê xwe de wê gelek aliyên ku mirov bi wê ve girêdayî dikarê werênê ser ziman wê hebin. Di dewama wê de mirov dikarê wê weke aliyekê fahmkirinê ê bi têngîna çandê re jî wê di temen de wê hilde li dest. Ber ku wê mijarên çandî wê di wê çerçoveyê de wê, di çerçoveya gotina çandê de ku mirov wê weke ku wê ji wê fahmbikê jî wê weke aliyekê giring ê bi têngîna ya hatî jîyankirin re wê di kurdî de wê were ser ziman. Gotina çandê wê, wekî din wê wateya ya ku ew bi jîyanî were çandin bê wê were ser ziman. Di kurdî de wateya gotina çandiniyê wê bi çandiniyê, pêşxistinê, afirandinê û hwd re wê were ser ziman. weke wê bi gelek wateyên din re jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Çand û têngîna nasnematiyê

Ku mirov bahsa civakê bikê wê di serî de wê, çandê û fahmkirina çandê de wê bahsa çandê weke rengê civakê jî wê were kirin. Di wê çerçoveyê de wê çand wê, weke qarakterê civakî, dîrokî û têgihiştinî jî wê were dîtin û ser ziman. Di aslê xwe de wê çand wê, dema ku mirov wê werênê ser ziman wê, di wê warê de wê, bi xwe re wê, di awayekê de wê rengê pêşketina civakê wê bide nîşandin. Her wusa bi pêşketinên wê re wê, li er pêşveçûnên bi fêrûazmûnî wê pêşketinên demên piştre jî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Mijare çand û nasnemayê wê di awayekê weke ku em ji rengê pêşketina civakê û fahma wê fahmdikin wê weke awayekê têngîni jîyanî jî wê bi xwe re wê, xwe bide nîşandin. Di nava civakê de wê, gelek kom, zayend, çîn û hwd wê hebin. Di wê warê de wê, nasnema wê weke rengê

wê yê ku ew bi wê dihê naskirin jî bê. Di wê çerçoveyê de wê bi çandê û civakê re wê dema ku mirov bahsa têngîna nasnematiyê bikin wê, ziman wê weke aliyekê giringê temenî wê bi hebûna xwe ya giştî a civakî re wê biafirênê. Di wê rengê de wê, weke aliyekê giring wê mirov dikarê di serî de wê fahmbikê.

Têngîna çandî a nasnemayî wê di wê warê de wê, di demên hemdem de wê bi zêdeyî wê pêşkeve. Wê di dewama wê de wê weke aliyekê ku wê xoslet û rengê pêşketina me jî wê bide nîşandin. Minaq kesekê weke bijîşk ku perwerde dîtîya û wusa pêşketîya wê wusa weke bijîşk wê were nasîn. Kesekî weke endezyar, kesekê weke civaknasvan, kesekê weke derûnvan. Kesekê weke ramyarîvan û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê, ji aliyê çandî ve wê bi wê rengê xwe pêşketinekê ku wê ji wan re wê bi têngînek nasnemayî jî wê were ser ziman bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, minaq kesekê rewşenbîr wê bi wê re wê, were naskirin. Di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were naskirin. Di warê têngînên fahmkirinê ên aqadamîkî û hwd de wê têngîna nasnemayê wê di wê rengê û awayê de wê bi navê nasnemaya çandî û hwd re wê, xwediyê wateyê û hanînek ser ziman bê.

Nasnema wê hinekî wê ji aliyekê ve wê, aliyekê aîdîyetî wê bide nîşandin. Wê dema ku minaq ez kesekê kurd bim û ji civake kurd bim wê bi wê re ew ji min re weke nasnemayekê were nasîn. Wê di wê rengê de wê ew ji min re wê bê nas. Ev di hemû rengên din ên pêşketinê ên civakî, rewenbîrî û hwd ên li deverên cûr bi cûr ên cihanê jî wê wusa bê. Di wê warê de wê, nasnemayên civakî wê, di wê warê de wê dema ku mirov wê bahsa wê bikê wê, di wê rengê de wê mirov karê wê werênê ser ziman.

Lê minaq wê di nava civakê de wê, çendî ku wê nasnema wê rengê mirov û naskirina mirov wê bi xwe re wê werênê ser ziman wê di roja me de wê mirov dikarê bahsa pirnasnematiyê bikê. Di wê rewşê de wê, kesek wê bi awayekê pirnasnemayî wê karibê bi xwe re wê werênê ser ziman. Minaq kesekê wê hem karibê ji çînekê bê, ji zayendê bê û ji civakekê bê. Wê, di wê rengê de wê ew ji wê re wê bina weke rengna nasnemayî. Wê di wê çerçoveyê de wê, awayê pirnasnemayî wê di wê rengê de wê weke xosletkê fahmkirin û jîyane demên hemdem jî wê pêşkeve.

Di roja me de wê, nasnema wê, ji gelek aliyan ve wê, weke sînorna nava mirovan jî wê werina dîtî. Minaq weke sînorê têkilîdanîne û ankû çûyina cem hevdû jî wê were dîtî. Minaq kesekê misilman, xiristîyan, cihû wê zêde wê, newina cem hevdû. Wê bi heman rengê wê bi

baweriyên din re jî wê werina dîtin. Wê bawerîya xwe wê ji xwe re wê bikina sînor. Wê di wê çerçoveyê de wê ew rengê nasnemaya bawerîyî a van bê.

Ji aliyekê din ve jî wê, di roja me de wê pirsgirêka nasnemayan mirov dikarê wê ji du aliyan ve wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Aliyê pêşî wê, bi rengê weke ku me di wê rengê de wê hanî ser ziman bê. Aliyê din jî wê mijare nasnemayê ku wê bi aliyê serdestî û bindestiyê re wê were şîrovekirin. Wê di wê çerçoveyê de wê, yê serdest ku ew bi têngînek netewî bê û ankû bi awayekê din ve wê, xwe weke 'yê meşrû' wê bibînê. Wê bi wê re wê, yên din bi nasnemayî wê înkâr bikê. Wê hewlbide ku wan ji xosletên wan dûrbikê. Di wê çerçoveyê de minaq li rojhilat li îranê, sûrî, îraq û tirkiya wê, di wê çerçoveyê de wê çawa wê, nasnemaya kurdan û navê wan ji hemû aliyan ve wê tûnabikin û wê, ji dîrokê bibin û wê nehêlin ku di nava ti bineterên nivîskî de were ziman wê hinekî jî wê bo wê armancê bê.

Wekî din wê weki din wê bi zorê li wan kirina rengê nasnemayî û bi wê re bi zorê wan hanîna ser ziman wê weke aliyekê din ê bi têngîna nasnemayê re bê ku mirov dikarê wê li ser wê bisekinê bê. Minaq wê zimanê kurdan wê qadaxabikin ku ew bi wê biaxifin û xwe perwerde biikin. Wê bi navê wan wê ti dibistan wê li ti deverê wê nehêlin ku ew werina vekirin. Di dewama wê de wê, di nava sînorê tirkiya wê de wê weke 'tirk' û ankû 'tirkiyayî' wê werina ser ziman. Bi heman rengê wê li îraq, sûrî û îranê jî wê bibê. Ev şêwayê înkara nasnemaya kurd wê, weke aliyekê ku wê di temenê şerê van rejiman ê bi civake kurd re jî wê di her demê de wê biafirênê jî bê.

Di wê warê de wê pirsgirêka nasnemayê û bi wê re xwe hanîna ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê di demên kapital de wê weke aliyekê temenî ê bi pirsgirêkî ku mirov dikarê wê ji temen ve weke prisgirêkek jîyane civakên herêman û beşên civakî ên nava wan ku ew dijîn bin werênê ser ziman.

Civak û nasnema wê di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê giring wê, di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê, weke aliyekê giring wê fahmbikê ku wê rengê bi wê dihê naskirin bê. Nasnema wê weke xosletekê bi navkirinê ê bi têngiştinê jî bê. Wê temenê qatagorîzêkirinê, ji hevdu cûdakirinê, bi xosletên wê re li ser wê re naskirinê jî bê. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov wê bahsa naskirina bi navan bikê wê, di wê çerçoveyê de wê navê her mirovê wê ji

wê re wê weke nasnemayekê jî bê. Wê bi wê xosletê jî wê mirov dikarê wê ji aliyekê ve wê werênê ser ziman.

Di serdemên hemdem de wê di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, di wê rewşa fahmkirina bi nasnemayê re wê weke aliyekê temenî ê fahmkirinê jî bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, temenê ji hevdû cûdakirinê û fahmkirinê bê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring ê wê werênê ser ziman ku wê nasnema wê, di wê çerçoveyê de wê, di hemû awayê de wê weke aliyekê giring wê xwe bi wê re wê bide nîşandin.

Mînaq wê di dewama wê de wê, di çerçoveya serdestiyê û bindestiyê de wê têngînên weke 'çandên jêr' û 'çandên jor' wê werê ser ziman. Wê ji van gotina wê çi wê were fahmkirin? Ya ku wê were fahmkirin wê çerçoveyek çandî a serdest ku wê weke bi têngîna çanda jor re wê were ser ziman. Çandê jêr' jî wê weke çandên ne weke wê serdest û di bin wê de dijîn ên komên civakê û hwd wê were ser ziman. Di aslê xwe de wê ev têngîna jêr û jorîn wê weke têngîneka serdestî û bindestiyê bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, di nava çanda giştî û ankû ya jorîn de wê halandin û ankş bişavtina çandên din ku wê çawa wê temenê wê were çêkirin û wê hemû wê ji wê were wê were tabîtkirin wê hinekî jî wê bi wê armancê bê. Di wê çerçoveyê de wê, di jîyanê de wê di awayekê de wê di aslê xwe de wê ti wateya wê gotinê wê nebê bi nêzîkatîyek mirovatîyî. Lê bi ya serdestiyî wê hebê.

Di wê çerçoveyê de wê di dewama wê de mirov dikarê wê weke aliyekê din jî wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê çanda jêr û çanda jor wê, di wê çerçoveyê de wê, bi ya ser û ya li bin wê ku ew li wê dihê hizirkirin wê, di wê çerçoveyê de wê weke temenekê ku wê, di aslê xwe de wê di demên hemdem de jî wê temenê hemû pirsgirêkên civakî ên ku wê bi hebûnê jî bê.

Di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov tenê wê têngînê wê hilde li dest wê di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê bi têngîna nasnematîyê re jî wê bi wê re gotinekê em dikarin bêjin ku wê çawa wê, bi heman rengê wê weke 'nasnema serdest' û 'nasnema bindest' û hwd wê, bi wê rengê wê bi wê re wê, werê ser ziman Bêgûman wê bi gotina 'çanda jor' û 'çanda jêr' re wê, 'nasnema jor' û 'nasnema jêr' jî wê mirov dikarê wê fahmbikê û bixwênê.

Gotina 'folklorê' wê gotineka kurdî a ku wê bi wê re wê bahsa gelek aliyên têngînê ên bi çanda civakî a bi devkî û her wusa bi vegotinê û hwd

bikê bê. Wê di dewama wê de wê weke têtîneka ku wê bi wê re wê, ji gelek aliyên ve wê mirov karibê wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Çerçoveya têtînenê ku ew temenê pêşketina keseyetîyê û temenê wê diafirênin wê di nava civakê de wê bi wê re wê were ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê din ê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, fahmkirina civakê wê bi wê re wê di awayekê de wê, bi rengê jîyane wê re wê were ser ziman.

Di nava civakê de wê, bi wê re wê rengê civakê wê bi wê re ku wê were ser ziman wê bi kesbûnê û ankû keseyetîyê re wê were ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê din ê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê têtîna çandê wê, di wê çerçoveyê de wê, temenê wê biafirênê. Keseyet û nasnema wê di wê çerçoveyê de wê, bi xosletê wê re wê hevdu wê di çerçoveyekê de wê werênina ser ziman. Kesek ku ew nasnemayekê ew hat ser ziman û ew kes xwediyê çi xosletan bê wê bi wê nasnemayê re ku ew dihê ser ziman wê ew weke xosletên wê nasnemayê jî wê werina ser ziman.

Nasnema wê dema ku mirov wê bahsa wê bikê wê ji aliyekê din ve jî wê mekanê, dem û ardnigariyê ve girêdayî jî wê were ser ziman. Minaq wê *kurdistan wê warê kurdan a*. Wê ev gotin wê weke aliyekê têtînê ê ku ew bi wê re wê çerçoveyek nasnemayî a bi ardnigarî re ku ew dihê hanîn ser ziman jî bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, bi ardnigariyê re wê were ser ziman. Ew civakên ku ew li ser wê ardnigariyê dijîn wê pêvajoyên demdirêj ên dîrokî wê li ser wê ardnigariyê wê derbasbikin û wê bi wê re wê, hemû aliyên wan ên girêdanê wê bi wê re wê biafirin. Wê di wê çerçoveyê de wê di nava vegotin, çîrok, xêv û hwd de wê bi wan re wê di temenê wan de wê cih û war wê bigirê. Di wê çerçoveyê de wê aîdîyeta bi deverêkê ve girêdayî ku mirov dîroka wê li wê bihizirê wê heta demên berî şariştaniyê ên ku wê di wan de wê niştecihiî wê pêşkeve û wê mirov wê bi komî wê li deverêkê wê bicih bibin û wê ew wê deverê wê ji xwe re wê bikina mesken wê herê. Di wê rewşê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê bi aliyên wê yê fahmkirinê re wê di serî de wê weke aliyekê giring wê di wê rengê û awayê de wê, di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman ku wê bahsa têtîna nasnemayê wê were kirin wê bi ardnigariyê re wê ziman, temenê civakî ê bi ardnigariyê ve girêdayî ê

weke bi temenê aborî û hwd re ku wê were ser ziman û wê bi rengê jîyanî ê civakî wê were ser ziman re wê hevdû wê temem bikin.

Di mijare fahmkirina nasnemayê de wê di serî de wê weke aliyekê giring wê di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê pênaskirinê bê nasnema. Nasnema wê di wê rewşê de wê, dema ku mirov wê werênê ser ziman wê, ji aliyekê din ve jî wê bi têtîgînî wê di çerçoveyek fahmkirinê de wê, weke aliyekê bi wê naskirinê bê. Wê weke navê mirov ê bi wê dihê naskirinê wê ew wê were dîtîna û ser ziman. Di pirsê 'ew kî ya' de wê bersiva wê, di wê çerçoveyê de wê, bi têtîgînî weke bi çandî, ji ardnigariyê ku ew hatina û rengê jîyane ku ew ji wê hatina û zimanê ku ew bi wê diafirin û hwd re wê bersiv wê werina dayîn. Ev alî wê weke aliyê ku wê bi wê re wê werina ser ziman bin.

Di wê çerçoveyê de wê, minaq wê di sedsale 18'în de wê çîna kedkar û ya 'burzûwa' û hwd wê pêşkeve. Wê dema ku wê ew wê di wê demê de wê xwe bidina naskirin wê di wê çerçoveyê de wê di dîmenekê de wê weke aîdî wê çîna wê dibînin û wê bi wê re wê werina naskirin. Ku ew xizan bin wê weke dagera çîna kedkaran wê biheta dîtîna. Ev wê weke rengê pênaskirinê a wan deman bê.

Di çerçoveya têtîgîna nasnema netewî ku wê di roja me de wê bi zêdeyî wê were bikarhanîna jî wê, di wê çerçoveyê de mirov dikarê çend gotina bi wê re wê werênê ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê têtîgîna netewiyê de wê, di wê çerçoveyê de wê, çerçoveya wê bi çand, ziman, ardnigarî û temenê jîyanî ê weke yê aborîyê û hwd re wê were dîtîna. Di dewama wê de wê minaq wê, dema ku wê bahsa çerçoveyek netewî wê were kirin wê di çerçoveyek ku ew bi heman zimanê diaxifin, ji heman çandê na û bi hevdû re li heman deverê dijîn wê were ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê aliyekê wê yê din jî wê bi di xwe de wê bi hîskirinê bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, mirov dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê aliyê wê yê giring wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide nîşandin.

Di demên hemdem de wê, hertimî wê di wê rengê wê komên cûda ên bi têtîgînî û hwd wê pêşkevin. Wê dagerên wan ên ku ew bi wan dihên naskirin wê werina pêşxistin. Wê di wê çerçoveyê de wê çerçoveyek wan a fahmkirinê jî wê pêşkeve. Wê ew jî wê weke bi çandî wê çerçoveya wan a fahmkirinê wê biafirinê.

Çand û nasnema wê di wê çerçoveyê de wê ji aliyekê ve wê weke ku wê hevdû wê di rengê jîyankirinê de wê temem bikin. Wê, werênîna ser ziman. Wê di dewama wê de wê weke aliyekê bi wê pênaskirinê bê. Wê,

di wê rengê û awayê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di nava civakê bi xwe de jî wê gelek komên ji hevdû cûda û herêmî wê hebin. Wê, di wê çerçoveyê de wê xosletên wan ên civakî, herêmî û hwd ên ji hevdû cûda wê hebin. Di nava civakê de wê, bi wê rengê wê ew wê bi hevdû re wê, bijîn. Wê bandûrê wê li hevdû wê bikin. Lê wê di rengê jîyane xwe de wê bi xosletên xwe re wê bijîn. Ev jî wê weke aliyekê wan ê çandî bê. Çand wê, di wê çerçoveyê de wê bi çerçoveya wê û xosletên wê re wê mirov dikarê wê bi çerçoveya wê ya fahmkirinê re û bi zimanê wê re wê weke çerçoveyek nasnemayî a ku ew bi wê dihê ser ziman jî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirina nasnemayê û têngîna wê ya bi giştî û ya tekakesî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman wê di çerçoveya bi hevdû re bi heman rengê jîyankirinê a bi civakî û çandî û hwd de wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, di wê çerçoveyê de lê wê, di nava wê çerçoveya nasnemayîya giştî de wê, herkesek wê bi nasnemaya xwe wê were dîtîn û naskirin. Wê navê wê hebê. Wê bi wê re wê were dîtîn. Wê were bîrkin. Wê bi wê rew wê ji hevdû wê were salixkirin. Wê ev jî wê aliyê wê yê ku mirov dikarê wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Ji aliyê têngînî ve wê bi ramyarî, civaknasî, biolojikî, çandî, dîrokî û hwd re wê aliyên têngînî ên ku em dikarin bi nav û têngîna nasnemayê re wê werênîna ser ziman wê hebin. Nasnema wê di aslê xwe de wê ne têngîneka ji hevdû cûdakirinê bê. Wê weke têngîneka bi wê naskirinê bê. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring ê rêgezî wê fahmbikê.

Di nava pêşketina civakê û mirov a di demên hemdem de wê mirov dikarê wê weke têngîneka wê di wê çerçoveyê de wê ji gelek aliyên wê bi têngînî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di awayên fahmkirina rengên pêşketinê de jî wê mirov dikarê wê bi wê re wê bi awayekê fahmbikê. Minaq em dema ku wê bahsa têngînekê bi rengê derûnîyê, civaknasiyê û ankû weke rengekê felsefeya jîyanê bi têngîna 'postmodernismê' û hwd wê bikê wê di awayekê naskirinê a bi nasnemayî jî wê mirov dikarê wê, di wê rengê û awayê de wê di serî de wê fahmbikê wê wê werênê ser ziman.

Di literatura aqadamîkî de wê têngîna nasnemayê wê di wê çerçoveyê de wê di çerçoveyek saixkirinê û bi wê fahmkirinê re wê were ser ziman. Wê di wê çerçoveyekê de wê weke temenekê fahmkirinê wê were dîtîn û ser ziman. Di mijare fahmkirinê de wê, mirov wê di wê çerçoveyê de wê, di her demê de wê pêşketinên cûr bi cûr wê bi xwe re wê bijî. Wê bi

navkirin û ankû navlêkirin wê ji aliyekê ve wê bo fahmkirin û naskirina wê a bi wê rengê bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê dema ku wê navlêbikê wê bi xosletên wê re wê bikê ku ew navlêkirinê bikê. Di wê çerçoveyê de wê, di nava kurdên berê de wê têkiliya nava navlêkirinê û xosletan de ku wan didanî wê di aslê xwe de ku mirov wê hinekî li wê bihizirê wê bi wê re wê mirov karibê temenekê fahmkirinê ê bi felsefeyî jî wê di wê warê de wê bi wê re wê pêşbixê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, nav û xoslet wê, di wê çerçoveyê de wê, di mejî de wê bi têngîkirina wê re wê weke ku wê hevdû temem bikin. Wê bi hevdû re wê bi salixkirin û naskirina wan re wê êdî wê hevdû bidina bibêkirin.

Çand û nasnema wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê bi pêşketina jîyanê re jî wê mirov dikarê di çerçoveyek ku ew bi hevdû fahmkirinê re wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring ê fahmkirinê wê werênê ser ziman.

Çand, civak û pêşaroj

Di mijare fahmkirina civakê û çandê bi hevdû re de wê weke aliyekê giring wê di wê çerçoveyê de wê bi têngîna pêşketina wê ya bi pêşarojê re jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Her civak wê xwediyê pêvajoyên jîyankirinê ên demdirêj bin. Mirovek wê temenê wê li dora 70-80 bê. Dibê ku ew hinekî din ji wê zêdetir û ankû kêmtir bê. Lê wê di wê çerçoveyê de bê. Lê civak wê bi dîrok û mejuya xwe re wê xwediyê demdirêjna bi hezaran salan re bê. Di wê çerçoveyê de minaqe civake kurd ku mirov wê hilde li dest wê, dîroka wê li dora heşt-hezar salan re wê mirov karibê dîroka wê bi çerçoveya pêşketina wê re bi awayekê şenberî bi civakî û aliyên wê yên jîyanî ên bûjenî û kirdeyî re wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê di wê çerçoveyê de wê çerçoveya pêşketina civakê wê pêvajoyên wê yên jîyankirinê wê di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring ê ku mirov wê dikarê wê fahmbikê bê. Civak û pêşaroj wê temenê wê pêşketinê wê jîyanî, bi çandî, rewşenbîrî, zimanî û hwd re wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Hebûna pêşketina wê a ji wan aliyan ve wê çendî ku wê bijî wê, fêrûazmûnekê wê bi xwe re wê biafirênê. Ev wê ne tenê wê weke fêrûazmûnekê wê bimênê. Di dewama wê de wê weke temen û têngînek ku wê civak wê di her demê de wê piştî xwe wê bide wê jî bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê,

di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di mijare fahmkirina hebûna civakê bi pêvajoyên wê yên jîyankirinê re wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê, di serî de wê ji wê aliyê ve wê fahmbikê.

Mijare civakê û pêşketina wê ya bi pêşaroja wê ve wê, ew çawa wê bi çî rengê û têngînê wê were fahmkirin, salixkirin û hanîn ser ziman wê, di wê rengê de wê, ew bandûrê li wê herikîna wê ya bi ber pêşaroja wê de jî wê li wê bikê. Salixkirinên bi çandî wê di wê çerçoveyê de wê, minaq ku em di demên hemdem de dibînin wê temenê têkilîdanîn û ankû xwe ji hevdû dîrkirinê û hwd jî wê biafirênin. Wê di wê di wê çerçoveyê de wê, yan jî wê weke ku wê bi nîjadî wê şrovekirin bi wê re wê temenê dijberî û nefretê a li hevdû jî wê were pêşxistin.

Di wê çerçoveyê de wê di aslê xwe de wê, fahmkirina çandê wê dema ku mirov wê hilde li dest wê ji van aliyan ve wê pêwîstî rast fahmkirinm, salixkirin û derxistinek rast a bi têngihiştin û hişmendiya wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyna giring ên ku mirov dikarê weke aliyna temenî ên ku wê temenê pêvajoyên pêşketinên me yên bi demê re jî wê biafirênin bin.

Di warê fahmkirina civakê de wê, di wê rengê de wê ev alî wê weke aliyna giring ên ku mirov dikarê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di mijare fahmkirina têngîna çandê de wê, di serî de wê wusa wê were dîtin ku wê rengê fahmkirina me jî bi nerîna me re wê bi wê re wê ji gelek aliyan ve wê were diyarkirin bê. Ber vê yekê wê weke aliyekê giring wê temenê pêşketinên wê yên bi wê re wê biafirênê bê.

Di mijare pêşaroja civakê de wê çand wê bi temenê xwe yê salixkirinî, zimanî û hwd re wê weke aliyna giring ên temenî bin. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di wê rewşê de wê mirov dikarê li vir balê bikişênê li ser rengê perspektîfê jî. Wê di wê çerçoveyê de wê rengê fahmkirinê wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê fahmbikê. Wê di wê rengê de wê ev alî wê weke aliyna ku wê di temenê têngînên ramyarî, têkîf û pêşveçûnên civakî û pêvajoyên rengên pêşketinê ên bi derûnî û hwd jî wê biafirênê bê. Di wê çerçoveyê de ku wê di demên hemdem de wê bi zêdeyî wê gotina “civake tendûrûst” wê bahsa wê were kirin de wê, temenê wê di wê çerçoveyê de wê di serî de wê ji gelek aliyan ve wê bi rast fahmkirina çanda wê û avêtina temenê wê yê rast ve wê girêdayî bê.

Mijare çandê ku em, bi têngînek civakî wê werênina ser ziman û ankû bi têngînek din a bi aqil û hwd re wê werênina ser ziman wê bi bandûra wê ya li jîyanê dikê re wê xwediyê kifşkarîyên di jîyanê de bê. Wê, di wê rengê de wê ew wê weke aliyekê giring ê fahmbikê bê. Wê demê wê bi wê re wê ya ku mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê fahmbikê û wê werênê ser ziman jkî wê, ew bê ku wê bi awayekê rast û perspektifek rast û nêzîkatîyek rast wê hildana li dest, derxistina li têngîhiştinê û di kirinê de wê pêşxistina wê çêkirinê re wê weke aliyekê giring ê temenî wê biafirênê. Çand wê çerçoveya hemû fahmkirinên me yên di jîyanê de wê biafirênê. Hemû fêrûazmûn û berheviyên me yên bi mejuya me ya civakî û hwd re mirov dikarê wê di wê çerçoveya wê de wê hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Di warê fahmkirina çandî de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê çand wê bi şêwayê wê yê fahmkirinê re wê, demê wê weke aliyekê giring wê derkeve hemberî me. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide nîşandin. Di warê pêşketina mirov de wê çand wê bi temenê xwe yê zimanî re wê mirov dikarê bi dewama mijarê re wê di herîkîna wê de wê bîne ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring ê temenî jî wê bi jîyane civakê û çandê re wê ziman wê biafirênê. Ziman û çand wê, weke ku emê li jêr jî wê werênina ser ziman wê temenekê fahmkiriinê ê li hevdu hoyandî ê bi aqilî wê biafirênê. Wê temenê fahmkirinê û têngîliya mirov jî wê biafirênê. Têngîliya çandî jî wê bi wê re wê pêşkeve û wê xwe bide çêkirin. Di nava **beşa ziman** de wê beşa **têngîliya bi çandî** jî wê weke aliyekê ku emê wê werênina ser ziman bê.

ZIMAN Û CIVAK

Ne tenê ji aliyê civak û çandê ve wê ziman wê giring bê. Ji aliyê mirovî ve wê bi têngîna têkilîdanînê ve weke zindiyekê ve jî wê weke aliyekê giring bê. Mirov wê bi ziman wê bi hevdû re wê têkiliyê wê dênê wê biafirê û wê bide û bistênê. Wê bi hevdû re wê têkiliyê wê dênê.

Ziman wê mejuya wê pêşketinê wê di aslê xwe de wê mirov dikarê wê pîr zêde wê kevn bibê. Wê gelek antropolog wê pêşketina ziman wê bi hebûna zindîbûyîna zindiyî ve girêdayî wê hildina li dest û wê werênina ser ziman. Wê di dewama wê de wê, ziman wê weke temenekê têkilîyê û şewayê wê werênina ser ziman. Di dewama wê de wê her zindî û ankû wê her darêjkên jîyanî (formên jîyanî) wê rengekê wan ê têkiliyê wê hebê. Ev wê weke xosletekê têkilîdanînê û bi hevdû re jîyankirinê jî bê.

Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mirov jî wê weke zindiyekê wê di wê çerçoveyê de wê xwediyê awayê xwe yê têkilîdanînê bê. Wê bi demê re wê bi pêşketina xwe re wê piştî ku ew bi aqil bû û pê de wê zimanê xwe wê bi gotin û watelêkirinê û hwd re wê bidest pêşxistin wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê her tiştê ku wê werênê ser ziman wê bi wê re wê levkirina, deng derxistinê, levkirinên bi qarakterî ên bi tîpî û hwd re wê çerçoveya wê dengê wê biafirênê. Di dema ku wê tiştêkê wê bêjê û gotinê bilêvbikê wê deng bide wê gotinê. Ew gotin ku ew bideng bû û pê de wê, bi wê re wê bi heman rengê wê were fahmkirin. Wê di wê çerçoveyê de wê weke ku em bi jîyane xw eya civakî re wê dibînin wê, gotinên hevbeş, wateyên hevbeş, dengên hevbeş û hwd ku wê bi wan re wê werina derxistin wê werina kifşkirin.

Hinekî jî wê çerçoveyê bi aqilbûnê wê bi wê re wê mirov dikarê wê ji aliyekê ve wê, di serî de wê dikarê wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê din jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê çerçoveya wê ya fahmkirinê wê bi wê re wê xwe bide nîşandin.

Ziman wê, di wê çerçoveyê de wê pêvajoyên wê yên pêşketinê ku wê bi demê re wê bibin wê weke aliyekê giring ê bi aqilê ên têkilîdanînê bin. Di wê çerçoveyê de wê, ziman û aqil wê ji aliyê fahmkirinê û pêvajoyên wê yên fahmkirinê û pêşketinê ve wê heta roja me wê ji gelek aliyên ve wê werê hildan li dest. Ber ku wê ziman wê weke temenekê fahmkirinê û

pêşketinê û bi wê re pêşxistina aqil jî wê were dîtin. Wê di wê çerçoveyê de wê teorîyên zimanî wê bi gelek aliyên wê re wê werina ser ziman û wê werina pêşxistin. Di dewama wê de wê ziman wê, bi wê re wê, temenê fahmkirinê wê bi wê re wê, were hanîn ser ziman.

Di mijare fahmkirina ziman û civakê de wê, bi gelemperî wê mirov dikarê wê weke çerçoveya wê ya fahmkirinê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê temenê wê yê hevdûgirtinê û fahmkirina hevdû wê biafirênê. Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê ji aliyê ziman ve wê ji du aliyan ve wê di temenê pêşketina me ya civakî de wê bi kifşkarî wê mirov dikarê wê hilde li dest. Aliyê pêşî wê bi gotinî û rengê salixkirinê wê gotinê bê. Aliyê din jî wê bi rewş bi rewş wê watelêkirinê bi gotinê re ku em wê dihênina ser ziman û wê fahmdikin bin. Wê, di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Ziman û civak

Ku mirov ji kîjan aliyê ve hilde li dest wê ziman û civak wê weke aliyekê ku wê di temenê pêşketina hevdû de wê, mirov dikarê werênê ser ziman bê. Ji aliyê civakê ve wê ziman wê kesên ku ew bi wê diaxifin wê ziman biafirênin. Ji aliyê ziman ve jî wê, têgînên wê yên salixkirî wê bi watelêkirinê, salixkirinê û hwd re wê temenê fahmkirinê wê biafirênê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, ziman wê weke aliyekê aliyê giring ê civakî wê biafirênê. Hevgirtiniya civakî jî wê di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê bi ziman re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Weke aliyekê din ê giring jî wê ziman civak wê dema ku mirov wê fahmbikê wê di serî de wê hinekê divê ku mirov bi xosletên zimên re li wê bihizirê, Xosletên zimên ên weke bi fahmkirinê, watelêkirinê û hwd re wê, temenekê pêşketinê wê bi fahmkirina nava civakê re wê bide çêkirin. Di nava jîyanê de wê civak wê dema ku wê bi hevdû re wê biafirê wê, gotinên hevbeş, watelêkirinê hevbeş û hwd wê bi wan re wê çerçoveya temenê hizirkirin û axiftinê wê bide çêkirin.

Di dewama wê de wê, di wê çerçoveyê de wê, bi gotinkirina rewşan û bi wê re hanîna ser ziman jî wê weke aliyekê wê yê giring mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê ziman û civak wê têkiliya wan a bihevdû re wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê pêşketinê civakê bê.

Di nava jîyane civakê de wê, aliyên weke yên bi çandî û hwd wê pêşketina wan wê, bi ziman re wê temenekê wan wê hebê. Minaq wê, rewşên weke bi fahmkîrnê, salixkirinê û hwd re wê bi wê re wê bibiin. Fahmkirinên bi gotinên ji nava xallkê re wê aqilekê bi wê rengê ê ku ew bi wê dihê hizirkirinê wê bê ser ziman.

Ziman wê, di nava civakê de wê, weke stûna xwe girtin, têkilîdanîn, hevdû fahmkirinê a civakê bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, pêşxistina zimanê wê ji aliyekê ve wê temenekê fahmkirin û pêşketina civakê ê ku ew hertimî pêşdikeve jî wê biafirênê bê. Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê din wê werênê ser ziman ku wê ziman wê rengê civakê jî wê bi awayekê bide nîşandin. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, ziman wê, têgînên civakê wê bi wê re wê, bi gotinkirina wan re wê, werina ser ziman.

Di mijare ziman û civakê de wê, ziman wê weke aliyekê temenî ê afrîner jî w biafirênê. Minaq têkiliyên bi fahmkirinê ên bi salixkirina tiştan û fahmkirina wan re wê, bi ziman û watelêkirinên wê re wê bibê. Mirov wê, tiştan wê bi ziman re wê bi navbikê. Heman tişt wê dema ku mirov ji kîjan zimanê ve li wê bînerê wê bi wê re wê were dîtî ku wê bi navkirina wê ya di wê zimanê de wê hatibê kirin wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê gotin wê di wê rewşa salixkirinê wê weke têgîneka hişmendî wê bi wê tiştê û têkiliya bi wê re wê li holê wê bimênê.

Di salixkirinê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê ziman wê, di warê fahmkirinê de wê, ji aliyê mejiyê mirov ê bi têkiliya wê ya bi tiştê ve girêdayî wê weke renekê hişmendî jî wê xwe bide nîşandin. Bi gotinkirin wê wateya wê ya ji aliyê me ve wê ew bê ku mirov wê, bihişkirin bê. Wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê xwe bide nîşandin.

Di wê rewşê de wê dema ku mirov wê ji aliyê ziman ve wê bahsa pêşketina civakê ve wê bikin wê gotina Michel **Foucault** a bi *kirdeya erkolojîkî* ku ew li wê dihizirê wê bi xwe re wê dihênênê li bîra mirov. Di wê çerçoveyê de wê, bi ziman re wê pêvajoyên fahmkirinê ên bi demê re ku mirov wê werênê ser ziman wê, pêvajoyên wê yên pêşketinê wê bi wê re wê li ser salixkirin, watelêkirin û hwd re wê were ser ziman. Di demên cûr bi cûr de wê karibê heman gotin wê were bikarhanîn. Lê rengên watelêkirinê wê karibin ji hevdû cûda bin. Ew watelêkirinên ku ew hatina kirin wê dema ku mirov li wan bihizirê wê bi wê re wê, weke aliyekê rengê fahmkirina wê demê û hizirkirina wê jî wê bi xwe re wê bide

nîşandin. Pêvajoyên pêşketina civake kurd minaq wê ji dema gûtî, qasît, hûrî, mîtannî, med û heta roja me wê bi wê rengê wê bidomê. Di van demên demdirêj de wê, her dem wê li gorî pêşketinên xwe wê karibê gotinan biafirênê, bi watebikê û wan bikarbênê. Bi heman rengê wê çerçoveyê de wê, bi wê watelêkirinê re wê gotin wê, weke pêvajoya wê ya bi dîrokê re ku mirov wê li wê bihizirê wê weke dîroka wê, pêvajoya wê ya bi fahmkirinê ên bi cûr bi cûr re jî wê karibê were kifşkirin.

Di wê çerçoveyê de wê di aslê xwe de wê rewşa erkolojikî a bi lêkolîna li wer kirde û wateyên gotinê û hwd re ku mirov wê karibê li ser wateyên demkî û kifşkirina wan re bikê wê di derberê pêvajoyên pêşketinên demên berê de jî wê karibê gelek tiştan bi xwe re bîne ser ziman. Di wê rewşê de wê minaq ji nava nameyên 'amarna' nameyên ku keyê Mîtannî key **Tuşrata** ji firawûnê misrê re wê bişênê wê bi kurdî bin. Wê di wê çerçoveyê de wê bi kurdîya wan re wê, rengê fahmkirinê mirov dikarê kifşbikê. Di wê rengê de wê biqasî bi heman gotinê bi wateyên cûda û bi heman wateyê bi gotinên cûda ku wê werina pêşxistin jî wê mirov di wê çerçoveyê de wê rastî wan wê werê.

Di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê ziman wê ne tenê wê temenekê têkiliyê û têkilîdanênê bi tenê bê. Ji wê zêdetirî wê di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê bi ziman re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê din jî wê werênê ser ziman ku wê mijarên fahmkirina bi zimanê wê, di wê çerçoveyê de wê ji aliyekê din ve jî wê bi çerçoveya fahmkirinê re wê bi aliyên din re jî wê karibê were kifşkirin û bê lêkolînkirin.

Bi watelêkirinê wê, salixkirin û fahmkirinên wê re wê di her demê de wê ziman û gotinên wê xwediyê çerçoveyek bi sazûmanî a levkirî a bi fahmkirina mirov re jî bê. Wê di serî de wê weke aliyekê giring wê, di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirina ziman de wê, temenekê wê yê fahmkirinê ê bi jîyane civakê re ku wê, weke ku me li jor bi gotina çandê re wê ji hinek aliyan ve wê hanî ser ziman wê, temenê wê jî wê bi pêşketina civakê re wê biafirênê.

Di nava jîyanê de wê hertimî wê çûnûhatinên me yên bi aqilî û jîyanî wê bibin. Mirov wê li dora xwe wê binerê û wê pêşketinên nû wê bide çêkiriin û ankû kifşkirin. Di dewama wê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê ziman wê temenê pêşketina civakê a bi serwerîya wê re jî bê. Di wê çerçoveyê de wê dema ku wê ziman wê di aslê xwe de wê

were ji holê rakirin wê pêşketina civakê wê weke ku wê ew wê were ji holê rakirin.

Ji vê aliyê ve em dikarin kirpendinekê li têkiliya ziman û çandê bi hevdû re bikin. Wê ziman û çand wê bi hevdû salixkirin û fahmkirinê û hwd re wê temenekê pêşketina civakê wê bi wê re wê biafirênê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê ziman wê temenê çandî ê civakê ku ew çendî bi pêvajoyên civakê ên jîyankirinê re wê diafirênê wê bi wê re wê civakê wê ji gelek aliyan ve wê bide çêkirin.

Minaq li tirkiya, bakûrê kurdistanê di nava sînore wê de hatiya hiştin. Wê rejima tirk wê zimanê kurdî wê qadaxabikê û wê zimanê tirkî wê li ser civakê wê bi zore wê farz bikê. Wê di wê çerçoveyê de wê, bi tûnakirin û girtina zimanê civakê ji destê re wê pêşî wê çawa wê civakê wê ji hevdû bifelişênê û tûnabikê û piştî jî wê, çawa wê, temenê wê yê xwe afirandin û pêşxistinê wê ji destê wê bigirê wê bi armancê ew wê bikê. Di dewama wê de wê, ev wê weke aliyekê giring ê şerê wê yê li dijî hebûna civake kurd, rengê jîyane wê û pêşketina wê ya bi dîrokê re jî.

Di dewama wê de mirov dikarê wê weke aliyekê din jî wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê di roja me de wê, çerçoveya têgînên netewî ên ku ew hatina afirandin wê serwerîya wan wê sînore wê ji aliyekê ve jî wê bi sînore ziman û serwerî û serdestîya wê re wê were dîtîn. Tûnabûna ziman wê weke tûnabûna serserî û serdestîya wê civakê jî wê were dîtîn. Ber vê yekê wê rejimên roja me wê, di serî de wê dema ku wê, hêrêşî civakekê bikin weke rejima tirkî, îran, sûrî, iraqê û hwd wê pêşî wê bi qadaxayên didênina ser zimanên civakî re wê çawa wê temenê wê ji holê rabikin û wê tûnabikin wê weke projeyek wan ya afirandina netewî jî wê ji aliyê wan ve wê were dîtîn.

Mijare ziman wê di wê çerçoveyê de wê, ji aliyê civakê ve wê xwe hanîna ser ziman wê, ne tenê wê bi wê ve wê bi sînore bê. Wê salixkirinên biçandî, xwe hanînen ser ziman, fahmkirin, orf û adet, kevneşoûî, dîrok û hwd wê bi hemû aliyên wê yên ên weke wan re wê bi ziman re wê, xwe bi wan wê biafirênê. Di wê çerçoveyê de wê ziman wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê mijare ziman wê, di serî de wê, weke mijare hebûna civakê a çandî, rewşenbîrî û pêşketina wê dîtina wê ji aliyekê ve wê rast bê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê din ê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê ziman wê, temenekê wê yê fzyolojîkî ê ku mirov wê di wê çerçoveyê de wê bi hebûna zindî re wê werênê ser ziman wê hebê. Ziman wê hebûna civakê wê bi têgînî, gîyanî,

rewşenbîrî û ankû kirdeyî wê biafirênê. Di wê çerçoveyê de wê bi wê têgînê re wê têkiliyek gîyanî a nava wê biafirênê ku ew bi wê re wê bi hevdû re wê bijî.

Ziman û çand

Ku mirov bahsa têgîna çand û zimên bi hevdû re bikê wê di serî de wê, çand wê weke temenekê giring ê temenî wê xwe bide nîşandin. Têkiliya ziman û çandê a bi hevdû re wê ziman ku wê ji xwe re wê bikê weke temenek wê bi wê re wê pêşkeve û wê xwe bide nîşandin. Heidegger wê dema ku wê bahsa ziman bikê wê weke 'male mirov' wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Di warê fahmkirina çandê de wê dema ku mirov wê bi ziman re wê fahmbikê wê ziman wê weke temenekê wê yê giring ê afrîner wê hebê. Ziman wê çerçoveya wê ya afrîner a bi aqilî û hwd jî wê bi xwe re wê bide çêkirin. Çand wê ji aliyên têgînên ku ew bi wan re mirov dikarê werênê ser ziman ên weke dîrok, huner, wêja û hwd wê bi hemû aliyên jîyanî re wê mirov dikarê wê wê werênê ser ziman. helbest, vegotin, çîrok û hwd wê bi wê re wê werina ser ziman. Çerçoveyên wê yên civakî ên afrîner wê biafirênin.

Wekî din wê çand wê temenê xwe bi rengên xwe yên başî, nebaşî, dilxweşî, dilşahî, xamgînî û hwd wê bi hemû aliyên xwe yên jîyanî re ku wê xwe werênê ser ziman bê. Wê mirov wê bi ziman re wê ji wan rewşan re wê gotinê wê bibînê, bi gotinbikê û wê werênê ser ziman. bi kinasî mirov wê, hêst, hîs, hizir û xiyalên xwe wê hemûyan wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di wê warê de wê, rengên hizirkirinê ên civakî wê di wê çerçoveyê de wê, werênê ser ziman. Di kurdî de wê minaq, çîrokên kurdan ên weke çîrokên keçelok, şahmaran û hwd wê, çîrokên civakî ku wê hertimî wê di nava wan de wê werina vegotin bin.

Ji aliyekê din ve jî wê ziman wê dema ku wê bi vegotin ev şewayên vegotinê ku wê werina gotin wê hem ziman wê pêşbixin û bidina rûnandin û hem jî wê ji aliyê têgînî ve wê bi hizirkirin û aqilkirinê jî wê bi wê re wê di mejî de wê pêşbixin. Di wê çerçoveyê de wê, mirov wê bi wê re wê di nava jîyanê de wê, zêdetirî wê serwer bibê. Wê fahmkirina xwe wê bi wê re wê pêşbixê. Wê, bi wê re wê fêrî nêrtina li rewşan bi nerîna xwe ya hizrî a civakî bibê.

Wê, di wê rewşê de wê çawa wê, di nava civakê de wê bi orf û adetên xwe re wê bijî wê, li wan wê bihizirê. Wê, di wê çerçoveyê de wê bi wan re wê, fêrî wê bibê.

Dema ku mirov bahsa çandê bikê wê hemû aliyên weke xwarin, vexwarin, li xwekirin, xwe xweşikirin, şahî, têkilî, hêzkinin, rêzgirtin, bawerî û hwd wê hemû wê bi wê re wê bijî. Wê di wê çerçoveya wê de wê werina jîyankirin.

Çand wê awayekê jîyanî wê bi mirov re wê bide nîşandin. Wê di wê çerçoveyê de wê bi dîtbarîya mirov a bûjenî û kirdeyî û hwd re wê xwediyê dîtbarîyek ku mirov wê bi xwe li wê dihizirê bê.

Ji aliyekê din ve jî wê çand û ziman wê dema ku mirov li wê bihizirê wê pêvajoyên wê yên pêşketinê wê heta destpêka pêvajoyên şariştaniyê wê herin. Di pêvajoyên destpêkê ên şariştaniyê de wê mirov wê di wê çerçoveyê de wê hin bi hin wê çawa wê bijî wê xwediyê çî rengê jîyanê bê û hwd wê hemû wê bi wê re wê werina ser ziman.

Bi demê re mirov çî dijî wê hemû wê li hevdû wê bibê kom. Wê bi wê re wê, ji aliyê têgînî ve wê temenekê fahmkirinê wê bi wê re wê biafirê. Wê dema ku mirov li şûn xwe nerî wê bi wê re wê, pêvajoyên jîyankirinê ên bi hevdû re wê bibînê. Wê, di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov li gotinekê jî dihizirê wê gotinê ku ew bi çend awayan dihê salixkirin û gotinkirin wê ew di mejiyên mirov de wê, bi rengên cûr bi cûr wê karibê bi vejê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê çand wê bi wê rengê wê weke aliyekê civakî ê bi hebûna wê re ku mirov dikarê wê salixbikê jî bê.

Mirov wê di destpêkê de wê weke ku em bi dengbêjin kurdan re dibênin wê hemû serborî û jîyankirinan wê biawayekê vegotinê bê û ankû bi zargotinê bê wê bînina ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de ku ew hata vegotin wê kesên ku ew li wê hisandin wê bi wê re wwê têgînek wê di mejiyê wan de wê biafirê. Wê di wê rewşê de wê bi gotinên ku ew dihênina ser ziman wê bi gotinên levkirî wê werênina ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê, di wê çerçoveyê de wê mirov wê, bi gotinê re wê fahmkirinaka bi wê re wê bi xwe re wê pêşbixê.

Minaq em î ro ku em li çanda kurd dinerin em pêvajoyên wê yên destpêkê ên bi pêşketina jîyane civakê, pêvajoyên pêşketinên bawerîyî, ên rêveberîyê û hwd re wan fahmdikin û wan dihênin ser ziman.

Di nava jîyane civakê de wê hemû forklora civakê wê bi wê re wê were ser ziman. Wê bi wê re wê çî dijî, hizirdikê û tefkir dikê û hwd wê bi wê re wê bi awayekê wê bide nîşandin. Çand wê, di nava jîyane mirov de wê

weke temenekê ku mirov bi wê ewla dikarê jîyane xwe bijî û piştê bide wê bê. Wê çendî ku wê weke çerçoveyek têgînî jî bê lê wê di aslê xwe de wê, bi salixkirinên di mejiyê mirov de wê, weke çerçoveye şenber wê xwe di awayekê de wê bi mirov re binerîn bikê û wê bide nîşandin.

Di dewama wê de wê, ya ku mirov wê jîyankir wê, piştî ku mirov wê bimirê wê ew bi mirov re wê nemirê. Wê piştî me re wê bi kesên ku ew ji me li şûn me man wê bi wan re wê xwe bide domandin. Her çendî ku wê weke bîrhanîna jî bê lê di aslê xwe de wê ji wê zêdetirî wê bi wateyî wê di mejiyê mirov de wê bi wê re wê biafirê. Di nava jîyane civakê de wê ev wê, weke aliyekê giring bê.

Minaq wê, di wê çerçoveyê de em. Îro li çandan dinerin wê bi dagerû pêjnên ku ew bi wan dihên tefsirkirin û hanîn ser ziman re wê werina dîtî. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê di wê çerçoveyê de wê minaq wê, weke rengên çanda kurd wê 'kesk, sor û zer' wê bi serekeyî wê were dîtî. Di wê çerçoveyê de wê, ev reng wê weke rengên gelîrî ên civakî jî wê werina dîtî. Berê wê di nava baweriyên kurdan ên weke êzdayiyê de jî wê weke rengna pîroz bin. Wê li dora wan wê bîrhanîn, serborî û hwd wê bi wan re wê xêvek giştî a dîrokî wê bi pêvajoyên wê re wê biafirê.

Di aslê xwe de wê hemû tefsir, pêjn û dagerên çandî wê di wê çerçoveyê de wê, li dora wan wê pêvajoyên xêvî ên civakî wê biafirin. Ev dikarin bibina weke gotinna, dikarin bibin weke rengna, dikarin bibin weke tiştina din ku ew dikarin bibina her tişt. Di wê çerçoveyê de tiştê ku ew ji me re weke ku wê bêwate wê were wê, ji yekê din re wê bi wate bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê watelêkirin wê, di roja me de wê di temenê wê de wê hem pêvajoyên hizirkirinê ên bi aqil û pêvajoyên jîyankirinê ên bi çandî wê hebin.

Çand wê di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê temenê fahma me ya civakî wê biafirênê. Di nava civakê de wê vegotinên ku ew dihên gotin û hwd wê di wan de wê çawa wê were tefsirkirin wê bi wê re wê rengê wê li civakê û pêşketinên wê jî wê biikeve. Di wê çerçoveyê de wê bi çandê re wê têkiliyek pêjn, dager û tiştên wee dager bi xêva mirovî a zindîyî re wê bi jîyane civakê re wê di ahnegek hoyandî de wê xwediyê temenekê heyînî bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê di serî de wê weke aliyekê giring ê temenî mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov çandê wê hilde li dest wê ziman wê ji wê re wê weke aliyekê temenî bê. Wê gotinên ziman wê çendî ku wê bi

aqilî û hwd wê bi şewayekê wê ji wan wê wateyekê wê were girtin lê ew, bi çandî dikarin bibina temenê renekê ên fahmkirinê û pêşxistinek gîyanekê fahmkirinê a civakî jî. Wê, di wê çerçoveyê de wê, gotin wê çawa wê di nava çandê de wê bi wate bin wê, bi rengê ku ew dihên salixkirin re wê bi wan re wê mejuyek serborî wê hebê. Wê, were fahmkirin. Wê di wan de wê, têgihîştinek kûr wê were hizirkirin. Wê mejiyek wê were bicihkirin. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê, ji wê aliyê ve wê di serî de mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman.

Di afirîna pêvajoyên şariştanî de wê ev temen û salixkirinên bi têngîni wê çerçoveyek afrîner wê bi xwe re wê bidina çêkirin. Ew gotin û fahmkirinên pirralî wê ji wan wê çerçoveyên nû ên fahmkirinê wê biafirin. Wê di wê çerçoveyê de wê aliyê jî mirov dikarê wê balê bikişênê li ser wê ku wê dema ku wê li herêmekê wê gotinek wê bi renekê wê were tefsirkirin û hanîn ser ziman û wê gelek wateyên cûr bi cûr wê li wê werina kirin wê, dikarê li herêmek din ji wê zêdetir û cûdatir wateyên cûr bi cûr di wê de werina salixkirin û fahmkirin. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê ku wê mirov dikarê wê fahmbikê. Ev jî wê girêdayî serboryên jîyanî û fahmkirinên wan ên ku ew bi wan dijîn ve girêdayî bê.

Di warê fahmkirina bi ziman re wê ne tenê wê gotin wê nûans jî wê bi gotinê re wê karibin rengên cûda ên wateyê û salixkirinên nû bi xwe re bînina li holê. Ev wê dema ku mirov wê li wê dinerê wê weke aliyna fahmkirinê ên bi rengê derkkirin, fahmkirin û girêdanên bi hişmendiyê ên ku wê mirov bi wê ve girêdayî di jîyane xwe de wê biçêkirin ve wê girêdayî bê. Di wê rewşê de wê pêvajoyên pêşketina çandê bi ziman re ku mirov çavekê lli wê bide wê di aslê xwe de wê karibê di wê warê de têgihîştinek bi temen bi têngîna dîrokê re di wê çerçoveyê de jî bidê me.

Pêvajoyên pêşketina çandê

Pêvajoyên pêşketina çandê wê dema ku mirov wê ji aliyê civakê ve wê hilde li dest wê, di serî de wê weke aliyekê giring hebûna xêvê wê xwe bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê weke xêva civakê jî wê bi navbikê. Lê di temenê wê xêva civakî de wê xêva mirovî a zindiyî wê hebê. Mirov wê, bi wê re wê bîrkinê wê bikê û wê ji demê li demê wê bûhûrandinê wê bikê. Xêv di çerçoveya hebûna zindiyî a mirovî de ku wê hilde li dest wê temenekê wê yê rakendî jî wê hebê. Wê ev jî wê çendî ku wê bi mirovî re wê xwediyê temenekê pêşketinê bê wê, mirov dikarê

di temenê pêşketina civakê de jî wê ji gelek aliyna ve wê fahmbikê wê werênê ser ziman.

Ji aliyekê din ve jî wê mirov dikarê wê fahmbikê wê hebûna civakê wê di wê çerçoveyê de wê pêvajoyên wê yên jîyankirinê wê dema ku wê bijî wê bi wê re wê, weke aliyekê giring wê, xwediyê pêşketinên motasyonî ên bi hebûnê re bin. Piştî zindiyekê ji wê bûyîna zindiyê din di dewama wê de wê ew herîkîn wê bi rakendî wê xwe bide nîşandin. Di wê çerçoveyê de wê gelek kodkîrinên weke yên ku wê bên kirin wê bi wê re wê, bi zimanê wê yê ku ew bikardihê re wê bibê bê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê giring wê hebûna civakê wê, di wê çerçoveyê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê civak wê, di wê rengê de wê xwediyê pêvajoyên pêşketinê bê. Ev wê ji aliyê hebûna ontolojîkî a mirovî ve bê. Lê ji aliyê hebûna civakê a ontolojîkî û epistemolojîkî ve jî ku mirov wê hilde li dest wê ew jî wê, di wê çerçoveyê de wê, aliyekê din ê xêvî wê di dewama wê de wê biafirênê. Minaq bi gotinê bê, tiştan bê û ankû vegotinê û çîrokê bê wê, ew dagerên xêvî wê, bi xwe re wê gelek xêvkirinên bi wan re wê hebin. Minaq her kurd wê di demên berê de wê çîrokên keçelok wê bibihîzîn. Ku wan li wê hisand wê, tiştên ku ew bijîn û hwd wê bi wan re wê weke xêva ku wê wan çîrokan wan ve wê weke xêvkirinê wê bikarbênê jî bê. Di wê çerçoveyê de wê, her vegotin wê tenê weke vegotin wê di nava jîyane civakê de wê nebê. Wê herî hindik biqasî ku em kifşdikin wê sê aliyên wê yên giring ên din wê bi wê re wê hebin. Minaq wê, têkiliya wê bi sazûmana civakî û fahmkirina wê ya bi têgoihîştinê û hişmendî bê. Aliyê din ê duyem wê bi levkîrinê û sazûmana bi gotinê re ku ew di mejî de wê çerçoveyê wê bi wê zimanê wê biafirênê bê. Aliyê din ê sêyem jî wê bi aliyê bîrhanînê û bîrkîrinê û serborynê ku wê bi wê re wê di xwe de wê bijîn û wê ew wê bikina temenê wê bîrkîrinê de bê.

Di dewama wê de mirov dikarê weke aliyekê din wê jî wê werênê ser ziman ku wê fahmkirina bi zimanê wê di wê çerçoveyê de wê, di awayekê hoyandî de wê bi mejiyê mirov re wê bi derûnê û civaknasîya civakî re jî wê aliyên wê yên ku mirov dikarê wan fahmbikê û werênê ser ziman wê hebin. Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê giring wê dikarê wê fahmbikê wê temenê fahmkîrinê wê bi pêvajoyên çandê re wê, di wê çerçoveyê de wê çendî ku wê bi vegotinê û çîrokanê û hwd re wê di demên berê de wê were vegotinê jî di aslê xwe de wê jî wê zêdetirî wê di wan vegotinan de wê were ser ziman. Wê afirîneriyên

jîyanî ku ew jîyandikin wê bi zimanekê hesanî wê bi wan re wê werina ser ziman.

Minaq wê, gelek kurd wê di roja me de wê bîrbikin ku bapîr û dapîrên wan çawa jîyane na û çî pêşxiistina. Wê bi wê re wê bi vegotinî wî ji mirovan re wê werênina ser ziman. Ev rengên vegotinê wê di wê de wê awayekê civaknasî û derûnî ê civakî jî wê di gelek rangan de wê di xwe de wê bihawênê. Di dewama wê de wê, ew wê, bi wê re wê, rengên jîyane wê demê wê biawayekê dîmenî wê di wê vegotinê wê bi derûnîya bi wan gotinan û hwd re wê werênina ser ziman.

Ji aliyekê din ve jî wê pêvajoyên pêşketina çandê wê di wê çerçoveyê de wê bi demê re wê, ya ku ew hat afirandin wê bi demê re wê kesên ku ew piştî wan re hatina dunyê wê di nava wê de wê werina li dunyê. Wê bi wê re wê çandî ku wê ji wê dîmenekê wê bi xwe re wê bigirin wê di dewama wê de wê, weke temenekê hizirkirinê û fahmkirinê jî wê bi xwe re wê di dema xwe de wê bikarbênin. Wê bi wê re wê êdî wê ji wê fahmkirinên xwe yên civakî û ankû çandî wê afrînerî û hilberînîyan wê çêbikin.

Di vê rengê de wê pêvajoyên pêşketinê wê di awayekê pêşketina wê ya bi demê re de wê, xwe bide domandin. Pêvajoyên pêşketina jîyane civakê wê, di wê çerçoveyê de wê di awayekê de wê, bi wê re wê xwe bide nîşandin. Lê bi wê re wê bêî ku wê mirov di farqê de bê wê dema ku wê hizirkirinên nû wê bikê, wê tiştên nû wê bibînê û hwd re wê bi wê re wê têgîn û tiştên nû wê pêşbixê. Ev jî wê temenê gûharînên çandî ên bi jîyane civakê re jî bin. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê ev gûharîn û pêşketin wê bi demê re wê pêşketinên nû bi lixwezêdekirinê re wê hin bi hin wê pêşkevin û wê bibin.

Di mijare pêşketin û gûharînên çandî de wê ev wê bi demê re wê bibê. Wê di nava demê de wê, ew gûharîn wê bi xwe re wê reng û awayên nû wê werênê. Wê bi wê re ew gûharîn wê dema ku ew bû jî wê civak wê di wê de wê ne bi tirs bê. Ber ku wê, ji ya ber wê li wê hizirbikê. Wê bi ber wê ve wê pêvajoyên hizirkirinê wê bikê. Carna wê ew wê gûharînê wê di xwe de wê kifş jî nekê. Lê di asta dawî de wê dema ku wê ew bû wê tişt û ankû serborîyna ku mirov wê bijî wê bi wê re wê hin bi hin wê wan kifşbikê. Wê bi wan wê bihizirê. Wê bi wê re wê hizrên nû jî wê ji wan bi bîyênê/drxênê li holê.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên pêşketina çandî wê bi demê re wê

çandî ku wê di nava jîyane civakê û herîkîna wê de wê bibin wê bi wê re wê, ji aliyekê din ve jî wê weke rengna têgînî ên hişmendî wê pêşketina civakê wê bi nerînî û hwd re wê dest dîyarkirinê û hwd bikin. Ev wê carna wê bi salixkirinên bi wateyî ên bi gotinê re bê, carna wê bi çêkirina amûrekê re bê û carna wê bi tiştêkê din re bê. ..

Di rewşa fahmkirina xêva çandî de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê giring wê hemû tiştên ku em di jîyanê de bi wan dijîn wê weke tişta bi kodkirinên zêhnî û hwd jî wê di mejiyê me de wê biwate bin. Wê di wê rengê de wê awayekê hoyandî wê, xêva civakê û çandî wê bi wê re wê xwediyê temenekê fahmkirinê jî bê. Tişt dema ku ew dihê pêşxistin, wê pêvajoyên wê yên çêkirin wê bibin. Minaq wê xwarineka ku ew dusad sal berê ku ew dihat çêkirin wê di roja me de jî wê were çêkirin. Ev wê weke xêvek çandî bê. Cilekê ku wê di wê demên berê de bi hezar salî li xwedikir wê mirov dikarê di roja me de cilên di şibihina wê çêbikin û li xwe bikin. Her wusa wê di wê çerçoveyê de wê ew tiştên ku ew di wê demê de ew hatina çêkirin wê ji aliyekê zihnî ve jî wê weke peyxamna ku wê ji wan wê temenê hizirkirinên nû wê werê pêşxistin bê. Wê di dewama wê de wê weke aliyekê din ê giring wê di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê fahmkirina çandê wê, di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, weke bîrek xêvî a tiştî bîrkin û bîrhanîn bê. Di wê rengê de wê civak wê bi wan re wê bijî. Wê, di wê çerçoveyê de wê girêdanên xêvî û bîrhanînî wê bi hevdû re wê çêbikê û wê tiştên din wê ji wê derhênê. Ev wê weke pêvajoyna afirandinên çandî û hwd wê bi xwe re wê werênê li holê.

Li vir di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê xêva hevbeş a civakî wê ji aliyekê ve jî wê ev wê xwe bide nîşandin. Di aslê xwe de wê xêva hevbeş a civakî wê di wê çerçoveyê de wê temenekê wê yê bi têkiliyê, fahmkirinên li hevdû û ji hevdû û hwd jî wê hebê. Di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman wê bi wê re wê çerçoveya civakê wê werênê ser ziman. Emile Durkheim wê dema ku wê gotina *civakê* wê bikarbênê wê bi zêdeyê wê heyê bide ser *koman*. Wê di wê çerçoveyê de wê zimanekê îhtiyatî wê bikarbênê.

Di wê çerçoveyê de wê, mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de mirov dikarê wê fahmbikê ku wê hebûna civakê wê di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, weke ku em di demên hemdem de wê bijîn wê bi pêşketina koman re wê pêşketina xwe wê bijî. Di aslê xwe de wê di wê rewşê de wê zorek rêveberên serdest wê bikeve dewrê de bi

rê û rêbazên weke qadaxakirina, pêvajoyên bişavtina û hwd. Di wê çerçoveyê de wê, bi hizirkirinên bi civakên weke xwe û ankû weke wan bi girseyên mazin û di wê de derneketina li holê û li pêş a koman wê weke armanca wan a bi wê zora wan re bê.

Di wê çerçoveyê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê hemû mudahaleyên ku wê di hemû pêvajoyên dîrokê de ku wê li jîyane civakan û hwd wê werina kirin de jî wê di wê çerçoveyê de wê armancên desthilatdarîyan wê hebin.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov li ser pêvajoyên civakê ên bi çandê û pêşketina wê re li wê bihizirê wê têtikiliya nava kes û girseyê a bi têtigîna xêva hevbeş re wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê li vir wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Xêva hevbeş wê di her demê de wê weke aliyekê giring wê bi têtigînen cûda re wê xwe bide nîşandin. Mijare fahmkirina têtikiliya kes û civakê a bi hevdu re wê hinekî jî wê ev alî wê di temenê wê de wê hebê. Di aslê xwe de mirov dikarê wê bêjê ku ew têtikiliya nava kes û civakê wê di roja me de jî wê weke ku wê, **Helbwach** wê bi têtigînek 'gengêşiyê' wê werênê ser ziman wê, weke aliyekê mijarê ê ku mirov wê dikarê wê fahmbikê bê.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê kes wê weke aliyekê temenê, endamî û jîyanê ê jîyane civakê wê biafirênê. Helbwach wê di warê fahmkirinê de wê balê bikişênê li ser zêhnê û wê li rengê fahmkirinek kirdeyê zêdetirî wê weke pêvajoyên pêşketinê bi bûjenî di çerçoveya jîyane civakê de wê çawa wê reng û awa bistênê wê balê bikişênê ser wê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê din wê di dewama wê de wê werênê li ser ziman ku wê kes wê di nava komê de wê, xwediyê rewşek kesî a ku ew bi wê dijî bê. Di wê warê de wê her bîrkirin wê ji xwe re wê di nava jîyane civakê de wê çendî ku wê weke ji kes jî bê wê di awayekê weke ku ew anonim bê wê di rengê de wê xwe bide nîşandin bê.

Di wê rewşê de wê, Helbwach wê balê bikişênê li ser pêvajoyên xêvê û têtikiliya wan a bi hevdu re. Wê çendî ku wê xêzekê wê dide kişandin. Lê di aslê xwe de wê ji aliyekê din ve jî wê çendî ku wê di fahmkirina xwe de wê weke heyek bi bertekê wê bide ser hizrên Freud jî wê, dema ku mirov hizrên helbwach dixwênê wê weke hizrên Freud ên di çerçoveya têtigînen 'binnejî' û ankû 'binhiş' de ku wê werênê ser ziman wê hinekî jî wê ew wê werênê li bîra mirov.

Helbwach wê biavêjê li holê ku wê xêv wê nikaribê hemû tiştên ku ew dijî wê xêvbikê. Wê hizra helbwach ku mirov mirov weke zindiyekê ku

ew ji hûrgilan ji hevdû dernexê ku mirov biwê rengê bi wê bihizirê wê rast bê. Lê ku em bi zindiyekê weke ku ew çendî ku ew di xwe de kûr dibê ku ew zêdetirî kifşdikê re em, li wê bihizirin wê hingî wê ev wê weke aliyekê têtî em ji hinek aliyan ve wê nikarin wê herêbikin bê. Lê em wê bêjin wê, çerçoveya jîyanê a giştî ku ew heya wê bêgûman wê nikaribê hemûyî bibînê. Lê ku em demê weke xêvekê bi bingihînî wê herêbikin wê hingî em dikarin wê çerçoveyê bi awayekê objektiv kifşbikin û wê werênina ser ziman.

Di aslê xwe de wê di çerçoveya fahmkirina têtî civakê de wê ku mirov wê li wê bihizirê wê weke ku wê Helbwach jî wê werênê ser zimanê wê li şûna lêgerîna li hundirînî wê li derveyîyê wê li wê bigerihê. Ev rengê hizirkirinê bi têtî lêgerîna derveyî wê hinekî wê li têtî durkheim a xêva civaknasî ve wê, di ahengekê de wê were dîtin. Fahmkirina bi jîyane civakê re wê, di serî de wê, weke aliyekê yê giring wê di serî de wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê werênê ser ziman. helbwach wê, lêgerîna tiştên dembûhûrî di xêvê de wê di awayekê de wê weke ku wê vajî Freud wê bikê ku wê werênê ser ziman. Lê di aslê xwe de wê mirov dikarê wê, li vir li şûna têtî 'lêgerîna dervîyayî' a helbwach û ya hundirînî a freud wê mirov dikarê di awayekê de wê bi hevdû re wê, di çerçoveyê de wê di ahengekê de bi hevdû re wê fahmbikê wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê, ber ku wê mirov wê weke zindiyekê wê hem dunya wî ya hundirîn wê hebê û hem jî wê ya derveyî wê hebê.

Xêva hevbeş wê, di awayekê de wê, mirov di nava jîyanê de wê bi hevdû re wê, fahmkirina wê, di serî de wê, bi fahmkirinên têtî derveyî re wê awayê wê were dîtin. Lê li vir wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê xêv hevbeş wê, di nava xêva hevbeş wê weke temenekê hizirkirinê ku wê hemû pêvajoyên dembûhûrî wê di xwe de wê bicih bikê. Em pêvajoya giştî a şariştaniyê ji demên sumeran û heta roja me ku em di berçav de wê derbas bikin wê ji wê demê û heta roja me wê çendî û çiqasî wê pêşketin wê bibê wê bi pêvajoyên dîrokê re wê bi dîrokî, civaknasî, derûnî û hemû aliyên din ên bi zanistên civakî re wê were lêkolînkirin û fahmkirin. Hê jî ew dihê fahmkirin. Di wê pêvajoyê de wê, dem bi dem wê mirov wê di nava jîyanê de wê bijîn. Lê ti mirov nîn a û nayê dîtin ku wê ji dema sumeran û heta roja me ku wê bi serê xwe wê bi temenekê dirêj ku ew jîya bê wê hebê. Lê ew pêşketinên ji wê demê û heta roja me wê, li ser hevdû wê bi awayekê peresendinî, geometrikî û pêvajoyên pêşketinê bûhûrîner re wê heta roja me wê hertimî wê bi li

xwe zêdekirinê re wê were. Di wê çerçoveyê de wê çendî ku wê bi bûjenî wê gelek pêşketin wê ji jîyanê wê bi şer û pevçûnan û hwd re wê werina ji dîrokê birin jî lê wê dîsa wê heta roja me wê, di awayekê de wê, ew pêşketin wê pêvajoyên wê heta roja me wê xwe bidina domandin. Ev rewş wê, bi serê xwe wê, dema ku mirov xate pêşketina civakê û têgîna wê ya çandî ku mirov wê lêdikolê wê weke aliyekê fahmkirinê ku wê karibê bi pêvajoyên pêşketinê û hwd re wê gelek tiştan wê karibê ji me re bi vebêjê bê.

Di wê rewşê de wê, di wê rewşa fahmkirinê de wê, xêva hevbeş wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê giring wê xwe di wê çerçoveyê de wê mirov diakrê wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Pêvajoyên pêşketinê ên bi wê xate pêşketinê re wê, di wê de wê were dîtin ku wê her dem wê ji nava ya din wê xwe bide derhanîn û afirandin. Wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, weke aliyekê fêrûazmûnî wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Ev pêvajoyên wê yên ku mirov dikarê wan weke aliyekê giring ê fahmkirinê wê werênê ser ziman wê di serî de wê ji vê aliyê ve wê karibê gelek tiştan ji me re vebêjê.

Di nava jîyane civakê de wê, dema ku mirov têgîna xêva hevbeş wê hilde li dest wê bi jîyane komî re ku mirov wê hilde li dest wê kirinek nava komê ku wê gelek kes wê dibînin wê ji aliyê herkesê ku wê dijî û ankû dibîne û yan jî ku ew dibihîzê ve wê, xêvkin wê bi wê re wê bibin. Ev jî wê bê temenê bîrkinên bi wê re ku wê ew kirin û ankû rewş wê weke têgînek navend a bûjenî ku wê temenê wan hizirkirina hemûyan wê biafirênê bê. Di wê rewşê de wê rewşa xêvê wê di çerçoveya fahmkirinê de wê ji aliyekê her endamê komê ve ku mirov wê hilde li dest wê, bi wê ve wê bi aliyê wê ve wê were ser ziman. Wê di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide nîşandin.

Di mijare fahmkirina hevbeşiyê de wê, di wê çerçoveyê de wê, mirov di çerçoveya jîyane komî de wê hilde li dest wê, temenekê xêvî wê bi kirinê re wê xwe bide nîşandin. Di aslê xwe de wê her kirin wê di wê warê de wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê a xêvî jî bê, ku mirov wê ji wê aliyê ve wê hilde li dest.

Di warê fahmkirinê bi serê xwe wê, tenê weke têgîn û ankû kirinek bi serê xwe a zûwa wê, tenê wê bi dîtbarîya wê re wê têgînekê wê bide me. Lê di wê çerçoveyê de ku em di çerçoveya hebûna hizirkirin, hişmendî û dîtbarîya zindiyekê ku ew xwedî xêva ve wê hilde li dest wê, di wê rengê de wê, encamên fahmkirinê ên cûda wê, bi xwe re wê bide me. Her kirin

wê ji wateyekê zêdetirî wê di çerçoveya her nerîna ku ew wê dijî, dibînê û dibihîzê ve wê, xwediyê aliyekê têgînî bê. Yan wê, wê kirinek wê tenê bi aliyê yekê ku ew dibînê ve bi sînor bi tenê wê nebê.

Li vir mirov dikarê têgîna empatiyê bibîrbikin û hinekî bi wê di wê çerçoveyê de weke kesekê çavdêr li wê rewşê bihizirin. Wê demê em dikarin wê bêjin ku wê, herkesê ku ew wê dibînê wê ji aliyê wê ve wê, bi fêrûazmûn û nerîna wan re wê regekê wê yê fahmkirinê wê hebê. Di felsefeyê de wê bahsa rewşekê ku wê çend mirov wê li ser wê bihizirin û wê her yekê wê ji aliyê xwe ve wê bi wê bigihîjê li fahmekê ji aliyê xwe ve wê bê kirin. Wê, ev di wê çerçoveyê de wê karibê weke têgîneka temenî a ku mirov wê di wê çerçoveyê de wê, di karê wê weke aliyekê fahmkirinê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirina xêvîya hevbeş de wê, mirov dikarê wê bêjê ku wê aliyê wê yê tekakesî û yê komî wê di wê çerçoveyê de wê weke ku me di paragrafa li ser vê de hanî ser ziman wê li hevdû hoyandî bê. Wê bi wê re wê xwediyê temenekê fahmkirinê bê. Wê di nava xêva tekakesî û ya komî de wê têkilîya ahengî a temenî ku mirov wê dibînê û kifşdikê wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din jî wê di wê çerçoveyê de wê bandûra wan a li hevdû wê mirov dikarê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Di nava herdû aliyan de wê, bêgûman wê têkiliyek li hevdû wê hebê. Ev têkilî wê di awayekê de wê mirov dikarê wê, weke aliyekê temenî ê fahmkirina wê werênê ser ziman.

Di mijare jîyane komî de wê, di wê çerçoveyê de wê, aliyekê din ê fahmkirinê jî wê ew bê ku mirov pêvajoya pêşketina yekkesî weke pêvajoya pêşketina bi komê re wê di çerçoveyekê de wê fahmbikê û bi wê re mirov dikarê wê, di temenê fahmkirineka bi rengê kes bi xwe re komê û û kom bi xwe re yekkesî dijî wê di ahengekê li hevdû girêdayî de wê mirov dikarê wê fahmbikê.

Di wê çerçoveyê de wê ev aliyên wê yên hişmendî ên weke derûnîyê, civaknasî û hwd wê hinekî aliyên wê yên din jî ku em bi çandî, felsefeyî û zanîstî û hwd re wê werênina ser ziman wê hebin. Di wê çerçoveyê de wê rengê wê yê fahmkirinên me yên ku ew dibin wê, di mejiyê me de wê weke aliyekê giring wê, xwediyê pêşketinê bin. Wê têkiliya komî ku mirov bi şîroveyek newrolojik wê bikê ku wê fahmbikê wê, di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê giring wê, her neron wê zanîna ku ew digirê û diçê devere ku wê heriyê de wê di wê qalibê wê yê girtinî û ankû zanînî de wê bi rewş û çerçoveya herî ku ew levdikê re wê levkirinekê wê bi xwe re wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, di nava

komê de wê təkiliya bi hevdû re a bi deng û çav ku mirov wê bi hevdû re bi dîtin û bihîstinê dikê wê, təkiliyek newrolojikî jî wê bi hevdû re wê bikê ku wê bi hevdû re wê dênê.

Di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov minaq dixwezê nêzî hinekan bibê û ankû dixwezê dûr wan bisekinê, yan dîtbarîya wan li mirov xweş dihê û yan jî xweş nayê wê, di wê çerçoveyê de wê ji aliyekê ve wê temenekê wê hebê. Lê li rex wê temenê wê fêrûazmûnên me yên berê ku ew hebûna wê ew jî wê karibin di wê rewşê de weynekê di wê rengê təkiliyê de bileyizin. Dîyarkirinna bi xwe re û bi wê re bidina çêkirin.

Di wê çerçoveyê de wê bertekên me yên derveyî wê, di wê çerçoveyê de wê temenekê wan ê newrolojikî ku em bêjin nîn a wê di aslê xwe de wê ji vê aliyê ve wê ne rast bê. Di wê çerçoveyê de wê, təkiliya bi hevdû re wê, girtinên ku ew dihên girtin û ji wan dihên ragihandin li deverên mejî û hwd ku wê bînin kirin wê ew wê weke aliyna ku mirov dikarê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di mijare təkiliyên civaknasî de wê ev wê weke aliyna giring ên ku mirov wê dikarê wê, di serî de wê, weke aliyekê wê mirov dikarê wê, di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di mijare fahmkirina têgîna newrolojikî de wê, çerçoveyeka wê ya bi jîyane komî re wê di wê çerçoveyê de wê, ji du aliyên ve wê pêwîstîya təkiliyê wê bi wê re wê hebê. Yek bi dîtinê û ya din jî wê bi gûhdarkirinê û hwd re bê. Ev herdû sehên me wê, di wê çerçoveyê de wê temenê aktiviteyên newrolojikî ên derveyî û hundirînê wê di wê çerçoveya ku me li jor de hanî ser ziman de wê karibin bileyizin.

Di mijare fahmkirina təkiliya nava mirovan de wê di wê çerçoveyê de wê aliyekê giring wê bi fahmkirina newrolojikî wê hebê. Em dema ku bahsa hevdû fahmkirinê, təkilkiya bi hevdû re û rewşên kirinê ên bi hevdû re dikin wê, di wê çerçoveyê de wê temenekê fêrî wê bi wê re wê xwe bide nîşandin û çêkirin.

Schachter wê di pirtûka xwe ya bi navê “*Searching for Memory: The Brain, the Mind, and the Past*” de wê bahsa bîrhanîna û têgîna ‘tiştên nû’ wê bikê û wê ji aliyekê ve wê bîrhanê ser ziman ku wê, ‘tiştên nû’ wê weke bîrna hatina dewşîrmekirî ên ji fêrûazmûnên me yên demên berê na” wê werênê ser ziman. Ev têgîna Schachter wê ji aliyekê ve wê mirov dikarê wê bi wê rengê wê bi gûharênê wê werênê ser ziman ku wê, tiştên demên berê wê bina temenê hizirkirinên me yên nû. Lê tiştên nû wê bi wê re wê, her gav û pêvajoyê û kêlikên ku me jîyankir wê, weke tiştêkê nû ê ku ew bi me re dibê bê. Di wê çerçoveyê de wê, tiştên nû wê di her demê de wê, di

wê warê de wê, bibin. Di wê warê de wê fahmkirina Schachter wê di xwe de wê hinek aliyên ne fahmkirinê ên bi weyna xêvê re ku ew dileyizê fahmnekê. Di aslê xwe de wê rewş û weyna xêvê di roja me de jî wê hê jî wê bi awayekê baş wê ku mirov bêjê ew hatiya fahmkirin wê mriov nikarê wê bi tememî wê bi wê rengê wê bênê ser ziman.

Di xêva mirov de wê gelek aliyên wên bi girtinê re wê hebin wê mirov dikarê herî hindik wê bi sê awayan ku wê afrînerîyê wê bi wê re wê bikê wê werênê ser ziman. ya ku wê, bi têtîna 'dewşîrme'yê wê Schachter wê werênê ser ziman wê, di aslê xwe de wê, bo dîtina xewnan mirov dikarê wê fahmbikê. Lê wekî din wê weke rewşên din ên bi şîyarî ên jîyanî mirov nikarê wê bêjê. Aliyê din ê duyem jî wê rewşa fahmkirinê a bi salixkirin û sazûmankirinê, minaq çêkirina wêneyekê, projeyekê û hwd wê, di wê warê de wê weke temenekê wê ew hebê. Lê wê dîsa wê, weke ya nû ya ku mirov wê nû dibînê wê ew wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê, ya fêrûazmûnî ku wê weyn bileyzin wê weke têtîna darêjkî wê bi wê re wê bileyizê. Wê di wê rewşê de wê, têtîliya bi ya nû û ya kevn re wê, di temenê fahmkirina ya nû de wê bibê. Di wê rewşê de wê, ya fêrûazmûn wê temenê ya nû bi fahmkirinê re wê biafirênê. Aliyekê giring ku em bi weyna xêvê re werênina ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê xwe bide nîşandin bê. Aliyê din ê sêyem jî wê bi rewşa têtîliyê re wê bi rêya neronan ku wê mirov wê ji derve wê bigirêbê bê. Wê ev jî wê di wê rengê de bê ku wê girtinên me yên ku ew bûn wê di serî de wê di çerçoveyek fîzyolojikî de wê armanc wê ya gihandin û ragihandinê a di xwe de wê hebê. Wê di wê çerçoveyê de wê, gihandina wê ya li navendê wê, temenê fahmkirinê wê bi wê re wê biafirênê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, ew bê naskirin li ser rewşa ku em bi wê re em di wê kêtîkê de rû bi rû na. Di wê çerçoveyê de wê, ew têtîlî wê, weke aliyekê wê yê giring wê, xwe di wê çerçoveyê de wê, bide nîşandin ku wê rewşa fahmkirinê wê weke aliyekê giring ê ku mirov wê diikarê wê, fahmbikê bê. Neron wê pirr zêde wê aktiv û bi tevger û zû xwediyê ragihandinekê bin. Heta ku mirov dikarê wê nêzî leze rohnîyê wê ew zûtîya wê hebê. Wê di wê çerçoveyê de wê di cih de wê, dema ku mirov rû bi rû ma wê, di cih de naskirina tiştê wê, bi wê re wê, ku wê biafirênê wê bi wê rengê bê. Lê di wê rewşê de wê ev fahmkirin wê du dîmenî bê. Yek wê bi têtîna ya nû bê. Ya din jî wê, girtinên me yên ku me berê girtina wê salixkirinên me yên ku em bi wê re di dîtîna de levdikin wê bi wê re wê 'têtînek weke hevdu' wê di dîmenekê de wê bikê. Minaq berê dar û pelên wê dîtina. Em dema ku em rastî darekê hatin ku em wê dibînin em zanibin ku ew çî

ya. Lê ew çî dar bê em dibê ku em wê nizanibin. Ber ku ew dikarê cûda bibê. Bo ku em wê jî fêrbibin em divê ku wê jî wê herî hindik carekê wê bi azmûn bikin.

Di rewşa têkiliyên nava kes û komê de jî wê mirov dikarê weke aliyekê fahmkirinê wê hilde li dest. Kom wê hertimî wê weke rewşek bi çalak bê. Wê bi wê re wê kirinên nû bikê, wê tiştên nû wê çêbikê û bikê, wê, fahmkirinên nû wê bi nîqaşkirinê û hwd wê pêşbixê, wê û kesên nû dibê ku ew bi wan re hevdîtîne û hevaskirinê bikê. Weke van aliyên fêrî wê, di mejî de wê temenê fahmkirinên nû wê bi xwe re wê bide çêkirin. Kes wê têkiliya fîzîkî ku ew bi komê re çêdikê wê, bi wê re wê, di wê çerçoveyê de wê, di xwe de jî wê, temenê gelek aktiviteyên newrojîkî jî wê bi wê re wê bi wê rengê wê bide çêkirin û afirandin. Di wê rengê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê, fahmbikê. Rewşa têkiliya nava komê wê weke têkiliyek pirralî bê. Wê hem ji aliyê çerçoveya tûra têkiliyên nava komê û hem jî ji aliyê kes bi tenê ve wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Ziman, çand û civak

Mijarên weke ziman di nava civakê de wê dema ku mirov wê hilde li dest wê, weke aliyekê teybet ê fahmkirinê wê bi wê re wê were û pêşkeve. Dema ku mirov wê ziman wê bi awayekê aqadamîkî wê pêşbixê û wê bide pêşxistin wê di dewama wê de wê, weke aliyekê ku wê çawa wê baştirin wê çerçoveya wê ya fahmkirinê wê pêşbixê û wê zêdetirî wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê warê de têngîna pêşxistina zimanî a Chomsky mirov dikarê wê, di wê çerçoveyê de wê bibîrbixê ku wê di demên hemdem de wê pêşketina wê bi felsefeyî wê weke aliyekê ku mirov dikarê wê aliyek pêşketina ziman bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Lê li vir wê dema ku mirov wê bi civakê re wê werênê ser ziman wê, di aslê xwe de wê ziman wê weke aliyekê ku wê bi navaroka civakê re wê gelek aliyên wê yên din ên ku mirov dikarê bi wê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman wê hebin.

Ziman û civak wê dema ku wê mirov wê bi hevdû re wê hilde li dest wê, di aslê xwe de wê, weke aliyekê giring wê, di serî de wê, bi pêşketina hevdû re mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di rewşa civakê de wê, mirov dikarê ziman bi fahmkirina wê a bi civakê re wê ji du aliyên ve wê werênê ser ziman û wê fahmbikê. Yek wê di wê çerçoveya demkî ku wê bi zimanê xwe yê demkî wê xwe bi hevdû re wê bîne ser ziman û wê

pêşbixê bê. Aliyê din jî wê bi zimanê bikarhanî ên demên xwe yên bûhûrî bê. Di wê çerçoveyê de wê, bi wê re wê temenekê fahmkirinê ê di ahengekê de wê bi hevdu re wê, bide nîşandin. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman wê, di wê rewşê de wê, weke aliyekê giring wê ziman wê dema ku mirov wê li ser temenê wê yê demên bûhûrî re wê werênê ser ziman wê, di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê giring wê, bi têngînên weke yên fahmkirinê zêhnên jîyankirî, jîrîyên hatina pêşxistin, têngiştinên ku ew pêşketina û hwd re wê were ser ziman. Di wê rengê de wê mejiyê civakê wê jî aliyekê ve wê bi wan re wê jî aliyekê ve wê mirov dikarê wê di serî de wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê fahmkirinên demên berê wê, weke fahmkiriinna ku wê civak wê bi wan wê, temenê hizirkirinên xwe yên demên nû jî wê biafirênê bê. Di wê çerçoveyê de wê demên nû wê, pêşxistinên wê, jî aliyekê ve wê, çendî ku wê weke ku wê piştî xwe bidina ya dema nû wê, di wê rewşê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirinê ziman de wê, rengên salixkirinên bi gotinî wê, bi hizirkirinê wê û hwd re wê werina pêşxistin. Minaq wê, dema ku mirov wê bahsa zimanê civakê wê bikê wê, bêjeyên wê di rengên gotinan de wê salixkirinên wan wê bi rewşan wê weke hevokan bi wate wê karibin werina dîtin. Watelêkirin, tefsîr, levkirin û rêzkirina gotinan û hwd wê bi wê re wê bê kirin. Gotinên xalkê û ankû gotinên pêşîyan wê weke aliyekê ku mirov dikarê wê di wê rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Gotinên pêşîyan wê hinek zêhn û jîrên civakî ku ew di wan de hatina bi darêjkkirin wê werina dîtin.

Di nava civakê de wê mirov wê bi hevdu re wê ni ziman wê têkiliyê wê dênê û wê xwe wê werênê ser ziman. Wê fahmkirina xwe wê bi ziman re wê bikê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, salixkirinên xwe wê li ser gotinan re wê bikê. Wê di xwe hanîna ser ziman û ragihaninê û hwd wê ziman wê bikarbênê. Wê di dewama wê de wê weke aliyekê din ê giring wê, ziman wê weke temenekê civakî bi wê jîyankirinê a bi hişmendî jî bê.

Ji aliyê ziman ve wê dema ku mirov wê werênê ser ziman wê weke aliyekê giring wê, fahmkirina a bi hevdu re wê were dîtin. Kê çî jî hevdu re got û hanî ser ziman wê bi gotinê û ankû bêjeyê wê bibê. Di zimanê xwe de wê, tiştên ku ew bi wan dijî wê bi gotinbikê. Wê, rewşên xwe yên jîyanê wê bi wê re wê bi lêvbikê.

Di aslê xwe de wê di rewşa fahmkirinê de wê ziman wê xosletên pêşketina civake ku ew zimanê wê ya wê di xwe de wê ji hinek aliyên ve wê bide nîşandin. Çendî ku wê ziman wê, ji aliyê demî ve wê bi xosletên demî wê bi jîyane civakê re wê pêşkeve û wê bi wateyî û hwd wê reng û awa wê karibê bistênê wê weki din wê di çerçoveya hebûna civakê giştî de jî wê, rengê wê di wê de wê hebê.

Dema ku mirov li zimanekê tercûme dihê kirin wê di wê tercûmekirinê de wê çendî wê mirov dikarê bêjê ku wê weke ku ew di wê de dihê hîskirin di dema ku ew di nava civakê de hatiya ser ziman wê, piştê wê piştî tercûmekirinê wê heman tişt wê were hîskirin. Wê tercûme wê hertimî ku ew li kûderê jî were kirin wê hinek tiştina wê bi hêstî û aqilî û hwd wê li şûn xwe bihêlê. Di wê çerçoveyê de wê, ew rengê jîyankirinê ê bi wê rewşa ku ew hatî nivîsandin re wê, dibê ku ew tiştêk bi wê dihê ser ziman. Lê gelek tişt wê ji wê werina fahmkirin. Lê piştî tercûmekirinê de wê, tiştê ku ew di wê de hatî salixkirin û darêjkkirin wê ew wê were fahmkirin. Ew tiştên din wê li şûn wê bimênin.

Ji aliyekê din ve jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê minaq civakên weke civake kurd ku ew xwediyê mejuyna pirzêde dîrêj in wê, di wê pêvajoya pêşketina xwe ya dirêjehiyê de wê hinek aliyên ku em dikarin bi xêva wê re ji yê din cûdatir werênina ser ziman wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê ev jî wê, di warê minaq literatur û wêjeya devkî ku ew dihê vegotin de wê, bi wê re di bîrê de hiştinê û ankû jiberkirinê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide nîşandin û dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê di mejî de bîrê de hiştinê wê aliyekê bê. Lê wê aliyekê din ê di warê berheviya bi xêvê re de wê, aliyekê wê yê ku mirov dikarê wê bi zêdeyî wê werênina ser ziman wê hebê. Ev jî wê bi wê re wê, temenekê afrîner ê bi hêsanî ê di her demê de wê bi wê re wê biafirênê bê. Di wê çerçoveyê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê bo ku mirov têkiliyê bi wê civakê re bi rastî dênê mirov, divê ku ew bi zimanê wê zanibê û bi wê re karibê xwe werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê zimanê her civakê wê xosletên wê bi xwe re wê bihawênê. Di wê çerçoveyê de wê têkiliyek civakî a bi ziman re wê hebê ku ew bi têgînî wê mirov dikarê bi hebûna civakê re wê, dikarê li ser pêvajoyên pêşketinê û hêstîyarîya wê re dikarê wê werênê ser ziman bê.

Di warê hêsta civakî de wê, ew wê di wê temenê wê de wê gotinkirina bi zimanê wê hebê. Wê, di wê çerçoveyê de wê. Civak wê karibê têkiliyek bi hêstîyarî bi zimanê xwe re dênê. Farqê wê ya bi têgîna

zimanê zikmakî jî wê hinekî jî wê di wê rewşê de wê mirov dikarê wê li vir wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê ev təkiliya hêstîyarî wê, aliyekê ku mirov dikarê wê bi çerçoveya fahmkirina newrolojikî jî wê fahmbikê bê. Ew təkilî wê weke aliyekê giring wê di wê çerçoveyê de wê, civakê wê, zêdetirî wê bigihênê temenekê newrolojikî û derûnî û hwd a bi hevdû re. Ji wê aliyê ve wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê rewşê de wê têgîna hêstîyarîyê wê mirov dikarê ji gelek aliyên ve wê bi civakê re wê kifşbikê û wê bi zimanê re wê were wê werênê ser ziman. Lê ev aliyê wê weke aliyekê teybet û wê di temenê hemû aliyên wê yên din ên bi pêşketina wê re de jî bê.

Di mijara fahmkirina aqilê civakê de wê, di wê çerçoveyê de wê, mirov dikarê wê di wê rengê de wê bi aliyekê wê re wê werênê ser ziman. Di nava civakê de wê weke ku wê carna wê durkheim jî wê di lêkolîna xwe ya bi navê “hizrên li ser civaknasîyê” de ku wê werênê ser ziman de wê, komitiya wê zêdetirî wê di wê temenê de wê, bi zêdeyî wê weke ku wê derkeve li pêş. Girêdanîya bi komî a bi hevdû re wê ji wê aliyê ve wê weke aliyekê giring ê ku mirov wê dikarê wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê di serî de wê werênê ser ziman bê.

Di mijara fahmkirina aqilê civakê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring ê bi pêşketina wê re ku ew xwe dide nîşandin bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê ev jî wê, weke ku mirov wê dibînê wê, bi pêşketina civakê û təkiliya wê ya ku ew bi wê xwe bi serwerî dihênê ser ziman û di nava rehetiyekê de bi wê di xwe de dijî wê, ew têgîna hêstîyarî a bi zimanê wê û hwd re ku me di temenê wê de hanî ser ziman wê hebê. Di wê rewşê de wê, mirov dikarê zimanê civakê wê weke aliyekê wê yê giring ê pêşketina wê jî wê werênê ser ziman. Zimanê civakê wê, weke aliyekê wê yê hêstîyarî, aqilî, hişmendî û hwd wê biafirênê. Di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirina aqilê civakê de wê di serî de wê zimanê wê weke aliyekê wê yê temenî wê mirov dikarê wê di serî de wê hilde li dest. Di warê salixkirinên gotinan de wê, di serî de wê ji ya bi wateya ku ew di ferhengê de disekinê ji wê, dibê ku wê hinek din wê bi wateyên din jî wê di mejiyê civakê de wê hebê. Di nava civakê de wê awayên pêşketinê ên xwezayî ên weke ji gotinê gihiştina wateyê û ji wateyê gihiştin û derxistina li holê a gotinên din ên nû wê, weke aliyekê wê yê ku wê di

nava jîyanê de wê bi xwe re wê bikê bê. Ev jî wê di temenê wê de wê, pêşveçûnên civakê ên ku ew bi wê re dihên jîyankirin wê hebin.

Di roja me de wê, di demên hemdem de wê vê karê wê hinek kesên weke 'zaneyên ziman' wê weke ku wê hildina li ser milê xwe û wê bikin. Lê di aslê xwe de wê di wê çerçoveyê de wê, ev alî ku civak di rewşa xwe de di rehetiyê de were hiştin û mudahale li wê newina kirin wê ew wê karibê wê bi xwe re wê bi zanyarîyek xwezayî wê bide nîşandin.

Ji wê aliyê ve wê mirov dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê civak wê, pêvajoyên wê yên pêşketinê wê bi wê re wê, bi zêdeyî wê bi aqilê wê yê bi jîyankirinên wê re ku wê poêşkeve re wê bibê. Wê di nava wê de wê ev wê weke bi dîrok, çîrok, vegotinên bi aliyên din ên cûr bi cûr re wê xwe bide nîşandin. Di wê çerçoveyê de wê vegotinên ku ew dihên pêşxistin û bi devkî ew ji hevdû re dibêjin wê, bi wê re wê, di mejî de wê, temenekê pêşketinê wê were afirandin. Wê di wê çerçoveyê de wê minaq wê ji herêmekê wê çûyina li herêmek din ku wê malbatek wê bibê ku ew li vegotinên wê herêmê binerê bi aqilê xwe û ankû bi çîrokên herêma xwe ku ew ji wê heatî ku ew li pêşketin û rengê hizirkirina wê demê binerê wê karibê bi wê di mejiyê xwe de bi wê gelek hizrên cûr bi cûr pêşbixê. Di wê rewşê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman wê ev vegotin wê dema ku ew bi wê fêrûazmûneka din re hevdîtin kir û ankû hat û gihişt hevdû wê karibê bibê temenne nû a hişmendiyên nû di mejiyê mirov de.

Di wê çerçoveyê de wê jî wê weke aliyekê din wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê rewşê de wê, her mirov wê, di jîyane xwe de wê xwediyê fêrûazmûnên cûda bê. Bi wê re wê, bi mejî re ku mirov wê fahmbikê wê karibê mirov bigihijê fêrûazmûnna nû ên ku mirov dikarê wê bi teybetî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa civakê wê di wê rengê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê fahmbikê ku wê weke aliyekê giirng wê xwe bi wê re wê di wê rengê de wê bide nîşandin.

Di nava civakê de wê ev aliyên ku ew digihijina li hevdû û bi hevdû re têkiliyek şîyarî a bi hişmendî çêdikin wê bi wê re wê temenekê afrîner a bi aqil jî wê bi xwe re wê karibin biafirênin. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring ê bi aqil re wê mirov dikarê wê fahmbikê.

Aliyên bi zimanî û ankû bi gotinî wê dema ku wê li wê bi aqilên weke felsefeyê û hwd wê li wan wê were hizirkirin wê, bê gihiştin li

fahmkinên nû. Lê di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman ku wê, çerçoveyek fahmkinê wê biafirênê. Di çerçoveya zanîna civakê de wê, aqilê civakê wê karibê ji ya ku wê bi cûreyên aqilê weke yên felsefeyê û ankû rengên din ên weke wê bi şewayê wê bê gihiştin li wan wê bi hêstiyariya civakî û hwd re wê karibê ji wê cûdatir bigihijê li wê di nava wê hilm û rewşa jîyane civakê. ..

CIVAK Û ABORÎ

Di çerçoveya mijare ziman û civakê de wê bêgûman wê hê gelek aliyên din ên ku ew divîyabû ku ew bihatan ser ziman wê hebûban. Lê li vir di dewama wê de hatina ser rewş û mijare fahmkirina civakê bi aliyê wê yê bi pêşketina jîyane wê ya aborî re wê weke aliyekê din ê ku mirov wê bi wê re wê karibê bi wê re wê bigihijê têgihîştinên din ên bi wê re jî. Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê wê yê giring wê werênê ser ziman ku emê li jêr dem bi dem bi aliyê ziman û dîrokê re jî wê di çerçoveya vê mijarê de hê li ser wê bisekin û aliyên wê yên ku emê werênina ser ziman wê hebin.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare aboriyê wê weke aliyekê giring ê civakî bê. Wê piştî wê re wê **di dewma wê de wê mijare ramyarîyê wê werê**. Di wê rewşê de em, wê dikarê wê weke aliyekê wê giring ê jîyane civakê bi aliyê jîyane wê ya aborî re wê werênina ser ziman. Di aslê xwe de wê weke aliyekê ku wê civak wê bi wê re wê were û pêşkeve û wê xwediyê çerçoveya xwe ya pêşketinê bê wê mirov dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Li vir di dewama wê de wê mirov dikarê bêjê ku wê mijare aboriyê û civakê wê di aslê xwe de wê weke aliyekê civakê ê afrîner jî wê biafirênê. Têgînên marks ên ku ew tenê di çerçoveyek aborî de wê ji xwe re wê bikina temen wê, di warê şîroveyan wî yên di çerçoveya pêvajoyên herîkîna dîrokê de ku wê werina ser ziman wê bi wê re wê regekê fahmkirinê wê li ser temenê wê yê bûjenî wê bi xwe re wê bidina çêkirin û wê werênina ser ziman. Di wê warê de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina aboriyê wê aliyê wê yê afrîner wê ji aliyê civakê ve wê ji gelek aliyên ve wê mirov dikarê wê hilde li dest. Di warê pêşxistinên bi hizirkirinê, ziman û hwd de jî wê bandûra wê nikaribê were înkarkirin bê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring ê civakî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê civak wê di nava jîyane xwe de wê, pêşketina xwe wê bide çêkirin. Wê di nava xwezayê de wê xwe pêşbixê. Wê di nava kirin û karigeriyekê de bê. Wê bi wê re wê, fahmkirina xwe ya bi wê re wê bi aqil û zimanê xwe wê pêşbixê.

Mirov di nava xwezayê de wê bi fêrbûna ji xwezayê wê temene jîyane xwe de wê çêbikê. Pêşî wê fêrî kedîkirin û ahlkirina sawalan wê bikê. Wê bi wê re wê, pêvajoyên xwe yên jîyankirinê wê bi wê re wê di dewama wê de wê bide çêkirin. Aliyê aborî ê civakê wê weke aliyekê wê yê temenî ê afrîner jî bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, di serî de mirov dikarê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman.

Dema ku mirov li dîroka civakê dinerê wê mirov bi wê re wê dibînê û kifşdikê wê çawa wê di pêvajoyek pêşketinê de wê xwe bi awayekê wê bide nîşandin. Civak wê di nava wê jîyane xwe ya aborî de wê pêvajoyên afirandin û hilberînê ku wê bijî wê di mejiyê wê de jî wê temenê afirandin û hilberînên zêhnî wê bide çêkirin. Wê di dewama wê de wê civak wê bi wê re wê têkiliyê wê bi hevdû re wê dênê. Têkiliyên civakî ên bi hevdû re wê ne têkiliyna ku mirov dikarê tenê bi têgîna berjewendîyê bixwênê bê. Ji zêdetirî wê bi wê re wê weke aliyekê giring wê bi wê re wê, aliyên din ên civakî ên hevbeş û ankû weke pêşketinek aqilekê hevbeş bi zimanê wê re wê, temenê wê jî wê bi jîyane wê re wê bide afirandin.

Pêvajoyên destpêkê ên pêşketina aboriya civakî

Pêvajoyên pêşketina destpêka aboriya civakî ku mirov wê li ser wê bihizirê mirov dikarê heta demên berî-şaritanîyê herê. Di çerçoveya fahmkirina aboriya civakî a berî-demên şaristanîyê wê, li mesopotamiya pêvajoyên çanda ubeyd û tel-xalef wê karibin hinek çerçoveyên fahmkirinê bidina me. Wê di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov hinekî li wan dihizirê wê, mirov dibînê ku wê, hinek demên civakî ên berî şarîştanîyê ên civakî wê pêşketina wan ku wê bibê wê biibînê. Di aslê xwe de wê pêvajoyên jîyane civakê wê, di wê rengê û awayê de wê, dema ku mirov wê hinekî li wê bihizirê wê di wê rengê û awayê de wê fahmbikê ku wê pêvajoyana ku wê bi sazûmana civakî wê pêşkevin wê werina dîtî. Di nava jîyane pêvajoyên civakî ên mesopotamîkî ên berî şarîştanîyê de wê sazûmana civakî ku ew hin bi hin diafirê wê, dema ku mirov çav li wê dide wê dibînê ku wê bi awayekê bi xwezayê ve girêdayî wê awayekê hilberînê wê ketina wê were dîtî.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê din ê giirng wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê jîyane civakê wê bi wê re wê, pêvajoyên wê yên pêşketinê wê, çerçoveyek afirandinê wê bidina nîşandin.

Pêşketinên bi çandiniyê, sawalgerî û ankû jîyane malbatên şivan re ku wê pêşkeve wê awayekê pêşketina jîyane civakî a wê demê wê biafirênin. Berî wê, demek dirêj mirovê ku wê bi nêçîrkirinê wê sawalan wê nêçîrbikê û wê bi wan wê bijî wê hin bi hin wê fêrî girtina sawalan bibê û wê wan bi saxî wê li cem ku wê bigirê û wê fêrî ji wan sûdgirtinê bibê wê bibê. Ev jî wê weke aliyekê giring ê jîyane civakê ku wê xwe bi wê re wê bide nîşandin û dîyarkirin jî bê.

Di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê jîyane civakê wê, di wê çerçoveyê de wê pêvajoyên wê yên pêşketinê wê bi çandiniyê re wê weke ku em bi çanda hasûnna û hwd re wê kifşdikin wê pîr zêde wê kevn wê herê li herêmên mesopotamiya. Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mirov wê hin bi hin wê fêrî wê bibê. Wê cûrêyên cûr bi cûr wê fêrî çandiniya wan bibê. Wê, bi wê re wê zad wê ji wan bigirê. Wê di wê de wê hin bi hin wê fêrkirinên xwe wê zêdetir bikê.

Jîyane aborî wê di mejiyê mirov de wê, temenekê afrîner wê bi zêhnî jî wê di wê dewama wê de wê hin bi hin wê biafirênê. Fêrbûna çandiniyê û rengên pêşxistinên weke bi hevdû re karkirinê û bi wê re bidest xistina encamên hevbeş wê, weke aliyekê din ê jîyane komî bê.

Di temenê jîyane civakê û jîyane wê ya aborîyê de wê, di destpêkê de wê, malbat wê, di wê de wê xwedîye temen û cihekê kifşkar bê. Wê di nava malbatê de wê hin bi hin wê berhevbûn wê bibê. Wê têgîna aîdyetekê wê di wê de wê hin bi hin wê pêşkeve. Wê, bi wê re wê, di nava jîyane de wê, ew têgîn wê hin bi hin wê bicih bibê.

Di warê fahmkirina têgîna civakî û pêvajoyên wê yên pêşketinê de wê, di aslê xwe de wê, malbat wê weke aliyekê giring wê di wê çerçoveyê de wê derkeve hemberî me. Di dewama wê de mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman ku wê malbat wê berheviya nava wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê temenê pêşketinên nava civakê ên bi demê re jî wê bi xwe re wê werênê. Ji nava malbatê barbûna têgîna aîdyetekê û her wusa têgîna aborîyê wê bi wê re wê civakê wê bi pêşketina wê re wê taqabûlî pêvjaoyên wê yên dema şariştaniyê jî wê bikê.

Di aslê xwe de wê, li ber diclê û firatê wê pêvajoyên pêşketina civakê wê, di wê warê de wê, aliyê wê yê aborî û ankû jîyane aborî wê bi aliyê wê yê menewî re wê di ahengekê de wê bi hevdû re wê bimeşê. Ev wê di demên berî-şaristaniyê de jî wê wusa bê. Wê weke ku wê Ocalan wê werênê ser ziman di pirtûka xwe ya bi navê “*ji dewleta rahip a sumeran*

heta pêvajoya olên yekxwûdayî” de wê, werênê ser ziman ku wê di dema sumerîyan de wê aliyê menewî wê derkeve li ser aliyê din re û wê di wê temenê de wê kifşkarîyekê wê bi xwe re wê bide çêkirin. Lê di aslê xwe de wê, çendî ku wê kifşkirinê wê çêbikê lê mirov nikarê wê bêjê ku wê, aliyê aborî wê hin bi hin wê kêmbibê û ankû wê bi şûn ve herê. Vajî wê, pêşve diçe. Zêdetirî wê heya mirov wê herê ser afirandinê. Wê bi wê re wê ambarên bawergehan û hwd ên ku ew vala na wê bi wê re wê bi zêdeyî wê werina tişîkirin ku ew bi ser ve bîn furandin.

Max Weber wê di pirtûka xwe ya ni navê *“Economy and Society”* wê bikişênê li ser rewşa berheviya ku wê hin bi hin wê weke hêzek kifşkar ku wê xwe bide dîyarkirin. Hizrên Weber ên di wê lêkolîna wî de wê ji aliyekê ve wê di bin bandûra hizrên marks de jî bin, çendî ku wê bi awayekê *liberalî* jî wê werina dîtin û ser ziman jî.

Di pêvajoyên pêşketina aborîyê de wê, di wê çerçoveyê de wê, li mesopotamiya li ber çemê diclê û firatê wê, pêvajoyên bi hezaran salan wê hebin. Di wê çerçoveyê de wê pêvajoyên gûharîn û pêşketinê ên ku ew li wê dibin wê ji ya herêmên din ên rojhilat û asya dûr wê cûdatir wê di bin bandûra ya çandê ubeyd û tel-xalef de wê dibin û wê dîmenekê wê bidina nîşandin. Ev jî wê weke aliyekê din ê kifşkar ku mirov dikarê wê di serî de wê weke aliyekê giring wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên pêşketinê jîyane aborî wê, çawa wê gûharînê wê bi xwe re û wê bi jîyane civakê re wê werênin wê, di wê warê de wê pêvajoyên destpêkê ên dema çanda ubeyd û ên dawî ên dema çanda ubeyd û pêşketinê wê yên bi bandûrî ku wê li hewirdora wê bibin wê di wê warê de wê karibin têgînek xort bidina me. Di wê rengê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Marks wê di *‘kapitale’* de wê bahsa ‘despotisma’ rojhilat ku ew dikê wê Weber jî wê li herêmê wê bi pêvajoyên wê yên bi îslamê ve girêdayî wê li ser olê re wê di dîmenekê de wê werênê ser ziman. Lê di wê rengê de wê, di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê ev têgînên ku wê bi aliyê têgînî-menewî û hwd ve wê pêşkevin wê aliyekê wan ê din jî wê hebê. Ew jî wê ew bê ku wê bina temenê pêşxistina rengê sazûmanî ku wê di wê çerçoveyê de wê ew pêşxistin wê werê çêkirin.

Li rojhilat wê, di wê aslê xwe de wê, bi awayekê li herêmên li dora herêmên diclê û firatê wê di wê rengê de wê dimenekê wê bidina çêkirin. Wê di wê rengê de wê, despotîsma rojhilat wê, di demên xwe yên

destpêkê de wê, bi pêvajoyên despotisma rojhilat re jî wê təkiliyek wê ya ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê hebê.

Di aslê xwe de wê despotisma rojava wê, di wê warê de wê, pêvajoyên wê yên pêşketinê wê, ku mirov ji demên çanda helen a bi îskender re wê bide destpêkirin û heta pêvajoyên pêşketina roma û di dewama wê de wê pêvajoyên piştre wê, di wê rengê de wê di awayekê de wê, xwe bide nîşandin. Di awayekê de wê, zêdetirî wê despotisma rojava wê bandûra wê ya li ya rojhilat wê ew bê ku wê zêdeyî wê di çerçoveya tundrewkirina wê de wê weyn wê ji gelek aliyan ve wê weke ku em di demên piştre dibînin de wê xwe bide nîşandin. Heta ku mirov təkiliya despotisma rojava û ya rojhilat bi hevdû re ne dênê û fahmnekê mirov wê nikaribê ne ya rojhilat baş fahmbikê û ne jî ya rojava wê çêtir şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Wê di wê rengê de wê ji gelek aliyan ve jî wê ya rojava wê xwe di bin maskeya ya rojhilat de wê, bide vêşartin û ankû dîyarkirin. Pêvajoyên dagirkirinên piştî demên ronansê ên li asya dûr û heta hindistanê ji aliyê ingilistan û spanya û hwd ve wê, di wê rengê de wê, dîmenekê wê karibê bide me. Her wusa li rojhilata navîn jî îngiliz, firansîz û hwd wê di wê çerçoveyê de wê çerçoveya ku ew diafirînin bi sazûmanî, rêveberî û hwd û ji wan re heta roja me ew ji wan re bo domandina wan weke piştgirin wê, di wê çerçoveyê de wê têngînekê wê karibin bidina me.

Despotisma rojhilat wê, di wê çerçoveyê de wê, piştî bi gotinkirina wê re wê, di wê çerçoveyê de wê weke kirasekê wê zêdetirî wê ew wê li wê were kirin û wê di dewama wê de wê, ew jî wê çawa wê di nava wê de wê were jîyankirin wê projeyên jîyankirinê ên nava wê bi wê re wê bi teşwîkkirina wan re wê werina pêşxistin. Di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê pêvajoya pêşketina despotisma rojhilat wê ji wê aliyê ve wê weke projeyek ku ew dihê pêşxistin jî wê dîmenekê wê bi xwe re wê weke ku wê bide nîşandin li berçav.

Dîroka pêvajoyên pêşketina jîyane aborî a herêmê wê di wê çerçoveyê de wê şîrovekirinê wê, di aslê xwe de wê, ji aliyekê ve wê, ji gelek aliyan ve wê, di dewama wê de wê, ji rastiya herêmê a civakî ne dûr wê xwediyê hinek pêvajoyên fahmkirinê bin. Di wan de wê herêm û rastiya herêmê a civakî wê kêm wê werê ser ziman. Awayê ku ew dihê ser ziman jî wê biawayekê bi pirsgirêk bê. Di serî de wê weke aliyekê giring wê, di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, pêşketina civakên rojhilat wê, di wê reng û awayê de wê, di aslê xwe de wê, dervî wê dîmenê pêwîstîya rengekê fahmkirinê ê bi rastiya wê ya dîrokê re bê.

Di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de bi dîroka wê ya herêmê re a kevn re wê di dewama hevdû de bi awayekê objektîv li ser temenê wê bê gûman û pêşdarazan wê hanîna ser ziman wê di serî de wê, karibê temenekê fahmkirinê ê giring wê bide mirov. Di wê çerçoveyê de di aslê xwe de em, divê ku pêvajoyên fahmkirina civakê a herêmê û bi jîyane wê ya aborî re wê werênê ser ziman. Em dîsa li serî vegehihin wê pêvajoyên wê yên destpêkê wan werênina ser ziman. Ev wê weke aliyekê giring ê fahmkirinê bê ku mirov wê di serî de wê fahmbikê wê di serî de wê werênê ser ziman bê. Ya ku wê bi rastî wê temenê pêşketina herêmê herêmê a rast wê çêbikê jî wê j igelek aliyan ve wê ev bê.

Pêvajoyên jîyane aboriyê a jîyane civakê wê, dema ku mirov li wan dihizirê, wê, ji aliyekê ve wê, pêşketina wê ji gelek aliyan ve wê mirov dikarê wê weke aliyekê kifşkar a bi pêşketina jîyane civakê re wê werênê ser ziman. Wê, di wê rewşê de w, di pêvajoyên şariştaniyê de wê, pêvajoyên bi sazûman ên di wê çerçoveyê de wê pêşketina wan wê bibê. Di wê rengê de wê sazûmana hilberînê ku wê pêşkeve wê, bi wê re wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin.

Di xate kurdistanê de pêşketina pergale aboriyê a civakî dîroka wê ku ew mirov hinekî li wê dihizirê wê, di serî de wê, çerçoveyek dîrokî a bi pêvajoyên demdirêj re wê bide me. Piştî demên sumerîyan, demên gûtî, qasî, naîrî, hûrî, mîtannî, med û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê, li dûv hevdû wê, xwediyê sazûmanên xwe yên aborî ên civakê jî bin. Ev dem wê bi demên piştre ku wê werin hem li dûv hevdû û hem jî her dem yek bi yek bi serê xwe wê pêwîstî fahmkirinekê di wê çerçoveyê de wê hebê.

Di wê çerçoveyê de wê ev alî wê di aslê xwe de wê weke aliyekê ku wê temenê pêvajoyên pêşketinên herêmê jî wê, di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Mijare jîyane aborî û fahmkirina wê li herêmê wê, di wê warê de wê, weke aliyekê ku wê hertimî wê di nava gotinan de wê were windakirin bê. Piştî medîya re wê, di demên komegene, abgaarî, Manîyan û hwd de wê, heta demên şadadî, merwanî û eyûbîyan wê xate kurdistanê a aborî wê li herêmê wê pêşketina wê di awayekê de wê mirov dikarê wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê aliyê aborî a pêşketinên herêmê di çerçoveya van deman de ku mirov hinekî li wan dihizirê wê, di wê çerçoveyê de wê, çerçoveyek fahmkirinê a giring wê bidina me.

Di mijare fahmkirina pergale civakî a aboriyê a li kurdistanê wê, di serî de wê xosletên wê di wê çerçoveyê de wê bi jîyanek xwezayî a weke bi

çandiniyê, jîyane cotkariyê, şivaniyê û hwd re wê reng û awa û pêşketina xwe ya bi demê re wê bide nîşandin. Di wê rengê de wê, weke aliyekê din wê, di wê rengê de şêwayekê aboriya civakê wê rengê xwe bi pêşketina xwe re wê bi wan re wê bide nîşandin.

Di nava sêkika, çemên kurdistanî ên weke çemên urmiya, diclê û firatê de wê, ev çerçoveya pêşketinê wê di awayekê de wê, xwe bide nîşandin. Di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê li dora herêmên çemê urmiya wê ew rengê pêşketinê ê bi pergale aborî a herêmê wê xwe bi awayekê wê bide nîşandin.

Wê di demên berê ên mesopotamiya de wê li kurdistanê wê pêvajoyên aboriyê wê bi şêwayekê wê weke ku wê were dîtin wê bi çandiniyê û cotkariyê wê rengê xwe wê bide nîşandin. Lê di pêvajoyên piştî pêşketina jîyane civakê di pêvajoyên ubeyd û tel-xalefê û piştê de wê, were dîtin ku wê bazirganî û hwd jî wê di nava herêman de wê di dewama wê de wê were kirin. Rewşa kirîn û firotinê wê bi demê re wê di wan de wê pêşkeve. Wê bi wê re wê, rewşên weke xwedîkirina keriyên sawalan û hwd wê, xwedîkirina wan û ji wan girtina sûd wê weke aliyekê din ê ku mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di wê warê de wê dema ku mirov dîroka demên berê ên bûhûrî ku mirov li wan dinerê wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê bi wê re wê weke ku wê ev wê were dîtin.

Wekî din wê di demên berî-şariştaniyê û piştê ên di demên şariştaniyê de wê di dewama hevdû de wê ji bermehiyên ku wê werina dîtin wê ji wan wê were fahmkirin ku wê bi karê destî ê weke naqşkirina kevir û bikarhanîna hesin û ji wê çêkirina tiştan û hwd wê were dîtin. Di wê çerçoveyê de wê hesinkari wê weke xosletekê wê li herêmê wê mirov dikarê wê bahsa wê bikê. Di *destana kawayê hesinkar* de wê, kawa ku wê weke 'hesinkarekê' wê di vegotinekê de wê were ser ziman wê ev di derbarê rengê pêşketina herêmê a bi karhanîna hesin û ji wê çêkirina tiştan û hwd de jî wê karibê têgînekê û fahmkirinekê bide me.

Wekî din wê jî mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê karên destî wê di wê rengê de wê bi naqşî û hwd wê were dîtin ku wê zêdetirî wê werina çêkin. Wê ev wê piştê wê were dîtin ku wê weke aliyekê ku wê werê çêkin û wê werina firotin jî. Wê bi wê re jî wê ji aliyekê ve wê werina dîtin. Dema ku mirov destûrên nivîskî ên ji demên sumer-gûtî û demên piştê ku em kifş dikin ên weke 'destûrên hamûrabî', 'zagonên ur-nammu', 'zagonên anahîti', 'zagonên îştar', 'zagonên Eşnûna', 'zagonên emmi-şaduqa' û hwd ku em dikarin weke van gelek bineterin nivîskî wan bi navbikin û wan werênina ser ziman de wê, ji wan

wê rewşek xwenûkirinê a jîyanê wê bi wan nivîsên ku me navê wan hanî ser ziman re wê were dîtin. Di demên sumer, gûtî, babil, aqad, asûr û heta demên hûrî û mîtannî û hwd de wê, awayekê sazûmanî ê jîyanê wê were dîtin. Minaq wê destûrên zawacê û hevdû berdanê wê werina dîtin ku wê di wan deman de wê di nava têgihên wan destûr û zagonan de wê werina dîtin.

Di dewama wê de wê dema ku mirov li van bineterên nivîskî dinerê wê mirov di wan de dibînê ku wê bazirganî di nava herêman de, sawalgerî, çandinî, cotkarî û hwd wê, pêşketina wê were kifşkirin. Wê bi wê re wê, di van deman de wê di wê çerçoveyê de wê bi jîyane aborî re wê, çandek aborî a pêşketî wê bi wan re wê were dîtin û kifşkirin.

Di demên Lagaşê ên demên key Urukagîna de ku wê weke ku em ji destûrên wî yên ku wî nivîsandina wê fahmdikin ku wê bi zêdeyî wê, jîyanek aborî wê bi çandî ku wê temenê wê hatîya pêşxistin wê were dîtin. Di wê rengê de wê urukagîna wê têgînên destûrên xwe wê hîmê wan wê ji wê çandê wê bide girtin û wê wan werênê ser ziman.

Di wê rengê de wê çanda aboriyê a civakê wê dema ku mirov wê li herêmê dinerê wê di wê warê de wê, bi zêdeyî wê bi awayekê wê were dîtin. Wê di demên destpêkê ên hinekî berî demên neolitikê û demên pêşî ên neolitikê de wê nêçîrvanî wê weke ku wê zêde hebê. Lê bi wê re wê weke ku wê were dîtin û kifşkirin wê bi demê re wê ew nêçîrvanî wê cihê xwe ji girtina keriyên sawalan û kedîkirina û ahlkirina wan re wê bide hiştin. Têgîna 'sawalên malê' wê hin bi hin wê di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov wê bineterên nivîskî ên pîroz jî li wan binerê wê mirov wê bigihijê wê encamê bi fahmkirina xwe re.

Weke aliyekê din wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê giring wê têgîna çanda civakê a abori wê di wê warê de wê, bi demê de wê bi zêdeyî wê pêşkeve. Lê di her demên piştê ên şariştaniyê de jî wê, bandûr û nîşanên ji çanda demên ubeyd û tel-xalefê wê di wan de wê were dîtin. Rengên afirandin û hilberînê ê bi jîyane aborî ku wê di wan deman de wê pêşkeve wê, bi awayekê xwe pêşxistî wê di demên piştê de wê were dîtin. Peresendina di nava jîyane aboriyê a civakê de ku wê bibê wê dîmenekê wê were dîtin.

Di wê rewşê de wê, di nava jîyane civakê de wê, hin bi hin wê navendên berhevkirinê wê weke ku em di demên Urukê de wê bi bawergehên wan re wê kifşbikê wê hin bi hin wê pêşkevin. Wê bi wê re jî wê ew bi demê re wê weke temenekê xwedîtiyê wê di wê çerçoveyê de wê pêşkeve.

Di aslê xwe de wê ya ku wê di bawergehan de wê were berhevkirin wê bi awayekê wê weke malê herkesekê jî wê were dîtîn. Minaq di demsalê de ku wê çandiniya hin malbatan wê baş neçê wê ew wê ji wê zadê berhevkirî wê deynbikin, biçênin û piştî ku wan zadê xwe ji ardê rakirin û pê de wê, ji wê zadê xwe yê bidest xistîna ku wan, çiqas girtibû wê wilqasî wê bi şûn ve wê weke deynên xwe wê bidin. Ev wê weke aliyekê wê mirov bi wan re wê dibînê.

Di rewşa jîyane aborî û pêşketina wê de wê, di wê warê de wê weke van kirinan wê gelek kirinên ku em dibînin wê hebin. Wê ji aliyekê din ve jî wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê ew jî wê, pêşkeve ku wê çawa wê, demsalên xwe wê bihizirin û wê zad wê hilênin. Hilandina zad wê, bi wan re wê pêşkeve. Wê bi wê re wê, weke aliyekê ku wê temenê pêşketina aboriya wan wê bide nîşandin wê ev alî wê pêşkevin û wê bi demê re wê bi zêdeyî wê di wan de wê zanebûnîtî wê pêşkeve.

Herêmên ber diclê û firatê wê li wan wê pîrr zû wê temenê jîyane bicihbûyî wê pêşkeve Hê di demên neolitikê ên zû de wê pêşketina gundan wê di wan de wê, awayê jîyane civakî wê bi awayekê wê mirov dibînê. Li herêmên giştîya mesopotamiya û dora wê, em dibînin ku wê, li pîrraniya wê derfeta jîyanebicihbûyî wê li wan wê hebê. Di roja me de wê, gelek erkologvan wê dema ku wê ardkolanê wê bikin li herêmê wê bermehiyên deverên gundên neolitikî wê li wan wê bibînin. Wê, li deverên weke 'ardê çawî' ê li dora nisêbînê û ankû di naqabîna nisêbînê û siwerekê de ku wê cih bigirê wê, li wê nîşanaka wê hebê. Wekî din deverên weke xirabêşkê, xirabêşêref, qaxizmanê û hwd mirov dikarê bibînê. Weke wan gelek deverên li herêmên botanê weke li dora cizira bota û silopî û hwd mirov dikarê wan kifşbikê.

Herêmê pêşketina kedîkirina sawalan wê temenê bicihbûyîna mirovan weke malbatê jî bê. Wê di dewama wê de wê çandini wê bi kifşkirin û pêşxistina cûreyên wê re wê were. Wê di wê warê de wê çanda hasûna-samarra wê di aslê xwe de wê bi pêşketinên wan re wê nîşanaka pêşketina jîyane civakî û temenê wê yê aborî ê ku ew pêşdikeve jî bê. Her çendî ku wê demên wan deman yên destpêkê wê weke ku wê di demên dawî ên neolitikê de wê pêşkebin jî. Wê li kurdistanê deverên weke li herêmên amedê ên weke *qota berçem* û hwd wê deverna ku wê bi komî wê komên mirovan wê li wê bicih bibin. Wekî din herêmên li dora *xirabê şêref* mirov dikarê bi heman rengê navê wê werênê li ser ziman. Weke van herêman ku mirov bigerihê wê gelek herêm wê werina dîtîn. Herêma *qota-berçem* wê herêmek ji herêmên ku wê di demên neolitikê

ên destpêkê de wê nîşanaka li wir bicihbûnê pêşketinê, kedîkirina sawalan û li dora pêşxistina çandiniyê û hwd di demên dawî ên neolotikê de ku wê were kifşkirin bê. Di dewama wê de wê herêma 'nawala çolê' mirov dikarê bahsa wê bikê wê ev herêm jî wê weke herêmek din a ku wê mirov dikarê wê bi çanda neolotikê û navenda pêşketina çanda neolotikê wê bê. Wekî din *girê-mîrazan* mirov dikarê wê weke navendek din a giring a çanda neolotikê wê werênê ser ziman. Weke girê-mirazan, *girêhacîyan* û gelek deverên din ên li dora herêmê mirov dikarê bi wê rengê li kurdistanê weke deverên cihên gundên neolotikî ku mirov dikarê werênê ser ziman bê.

Pêşketinên demên neolotikê û yên şariştaniyê wê di wê demê de wê di zikhevdû de wê bibin. Çavkaniyên ku ew ji girêhacîyan û girê-mîrazan û hwd wê, werina derxistin ku mirov bi çavkaniyên li xirabreşkê re dihênê cem hevdû û wan şîrovedikê wê, di wê warê de wê têgihîştinek xort wê bidina me. Di dewama wê de wê demên destpêkê ên şariştanigê **pêşkevin**.

Li başûrê mesopotamiya pêvajoyên dema cemedet nasr, şariştaniya uruk û hwd wê weke pêvajoyên ku mirov dikarê weke pêvajoyên temenî wan werênê li ser ziman. Ji aliyekê din ve jî çanda ubeyd wê di aslê xwe de wê, pêvajoyên wê yên pêşketinê ku wê werina jîyankirin wê di çerçoveya wê de wê, gelek pêşketinên ku mirov dikarê wan werênê li ser ziman wê hebin.

Çanda ubeyd wê di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê werênê li ser ziman li herêmê wê bo ku mirov pêvajoyên wê yên pêşî ên pêşketinê wê fahmbikê di serî de mirov hinekî li rengê pêvajoyên pêşketina demên neolotikê, awa û xosletên wê yên pêşketinê jî bixê. Di aslê xwe de wê çanda ubeyd wê, ji gelek aliyên ve wê bandûra wê li pêvajoyên pêşketinê ên piştê wê bibê. Di demên wê yên têrpêşketinê de ku wê bi pêvajoyên çanda tel-xalefê re wê têkiliyê wê dênê û wê bi hevdû re wê weke hevdû di çerçoveya giştîya mesopotamiyayê de wê pêşkeve wê bi wê re wê di çerçoveya fahmkirina pergala a giştî de jî wê mirov dikarê wê fahmbikê.

Çanda Ubeyd wê lêkolîn bi erlokojîkî ku wê li başûrê mesopotamiya wê li herêmên weke Eridî, Ur, Uruk û Lagaşê wê werina kirin de wê, çerçoveya wê ya fahmkirinê wê biafirênê. Piştê jî wê bi pêşketinê û bandûra wê re wê li bakûrê mesopotamiya ku wê bi çanda tel-xalefê û hwd re wê pêşkeve wê bandûra wê ya li wê, ji gelek aliyên ve wê, xwe bide nîşandin. Çand ubeyd wê piştê wê di demên xwe yên navîn û dawî de wê li giştîya mesopotamiya û dora wê di çerçoveyek giştî de wê bibê

xwedyê serwerî û serdestîyê. Navê çanda 'ubeydê' bixwe jî wê di lêkolînên erkolojikî ên li herêmên li dora Ur'ê ku wê werina kirin de wê navê wê ji wê deverê wê were girtin. Wê bi wê re wê çerçoveyek fahmkirin wê bi wê re wê werê hanîn li ser ziman. Navê ubeyd wê di zane min de çandî ku ew bi wê re çerçoveyekê fahmkirinê wê werênê li ser ziman jî lê wê di çerçoveya wê ya fahmkirinê a giştî de wê karibê hinekî tang bimênê.

Pêvajoyên ku wê bi wê re wê li ser lêkolînên erkolojikî re wê werina kirin wê di çerçoveyekê de wê bi giştî wê, ji demekê û pê de wê werina fahmkirin. Çanda ubeyd wê, temenê wê mesopotamiya başûr û navendî bê. Wê di dewama wê de wê awayê wê yê pêşketinê, hilberînê û hwd re wê, piştî ku wê pêvajoyên xwe yên bi çandî wê derbasbikê û wê bi têngîn û çerçoveya gotina çandê re wê temenekê xwe wê bide afirandinê wê bi wê re wê temenê pêşketina li xwe ya bi firehbûyîna li hewirdora xwe û gihiştina li gelek deverên li hewirdorê re jî wê bide nîşandin.

Nîşanakên ku wê ji Ur, Erîdû û Uruk û hwd. wê derkevin wê, çerçoveya çanda pêşketina ubeydê jî wê bi xwe re wê bide nîşandin. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê li ser ziman ku wê çanda ubeydê wê, pêvajoyên wê yên destpêkê wê heta demên navîn ên neolotikê wê herin. Di wê çerçoveyê de wê di demên wê yên pêşketinê de ku wê hê navendîtî û bervkirin zêde di dest de wê nebûyî wê bi zêdeyî wê çerçoveyek jîyanî a wekehevdû bi çanda wê ya pêşketî re wê bide nîşandin.

Çerçoveya mesopotamiya bi başûr û bakûrê re ku mirov wê hilde li dest wê di serî de wê mirov dibînê ku wê pêvajoyên wê yên pêşketinê wê, di awayekê peresendinî de wê bibin. Demên berî sumerîyan ên şariştaniyê wê dema ku mirov di çerçoveya kifşkirinên erkolojikî ên li erîdû hatina dîtî de ku binerê wê mirov dikarê bi wê re wê bêjê ku wê, bi awayekê pêşketî wê were dîtî. Di aslê xwe de wê, di wan demên berê de wê awayekê ku wê were dîtî wê pêvajoyên bi jîyane bi hevdû re ku wê bèn derbaskirin wê ji aliyekê ve wê çerçoveyek civakî a xwezayî ku ew ne hatî bi navendî kirin û kifşkirinên hîyararşikî ew pêşneketina wê bi wê re wê were dîtî. Di wê çerçoveyê de wê tenê wê weke jîyanek ku ew bi temenê çandiniyê û şivaniyê bi xwezayê re ku ew dijî wê, were dîtî. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê mirov dikarê wê werênê li ser ziman ku wê kifşkirinên li *girê-gewre* ku ew dihên dîtî jî wê di çerçoveyek tékili û bandûra ji nava çanda ubeyd û ya tel-xalefê jî wê ji hinek aliyên ve bi bûhûrandina li hevdû re wê were dîtî.

Bandûra çanda ubeyd wê, di wê çerçoveyê de wê piştire wê, di serî de wê bi pêvajoyên wê yên peresendinê re wê mirov dikarê wê werênê li ser ziman. Li herêmên başûrê mesopotamiya ji kuntera rêza çîyayê zagrosan heta ber çemê urmiyê û hwd wê di wê nawberê de wê di qadak mazin de wê mirov dikarê wê werênê li ser ziman.

Pêvajoyên şariştaniyê û çerçoveya wê ya aborî

Ku mirov ji kîjan aliyê ve hilde li dest wê pêvajoyên pêşketina demên şariştaniyê wê, bi awayekê wê xwediyê rengna pêşketinê ên ku em dikarin di dewama wan pêvajoyên demên neolotikî ên li herêmê de wê werênê ser ziman. Pêvajoyên pêşketina aboriya civakî ên li kurdistanê di xate wê ya dîrokî de wê, dema ku mirov çavdêriyekê li wê dixê wê di wê çerçoveyê de wê çerçoveyek fahmkirinê a pirr zêde demdirêj bi kûrehi wê bidina nîşandin li berçav. Ev jî wê weke aliyekê giring ê ku mirov dikarê wê, di serî de wê li vir wê li ser wê bisekinê bê.

Di pêvjaoyên şariştaniyê ên li herêmê de wê, mirov dibînê ku wê, bi xosletên pêşketina wê re wê, were dîtîn ku wê di dewama pêşketinê û gihiştina têrpêşketinekê a gundên neolotikî re wê pêvajoyên pêşketinê wê xwe bidina nîşandin. Ev jî wê weke aliyekê din ê ku mirov li herêmê wê di serî de wê weke aliyekê giring wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji aliyekê din ve jî wê piştî wê re wê ew têrpêşketin wê bi demê re wê awayekê wê, pêşkeve û wê temenê xwe wê biafirênê. Di gundên neolotikî de wê pergalek ekolojikî a pêşketinê wê were dîtîn. Wê çerçoveyên serweriyê ên bi têkiliyên serûbinî wê bi wê re wê newina dîtîn. Di dewama wê de wê, bi jîyanek xwezayê û nîmetên xwezayê ku ew dijîn re wê were dîtîn. Di wê çerçoveyê de wê pêvajoyên pêşketinê wê bi wê re wê xwe bidina nîşandin.

Wê weke ku em li mesopotamiya başûr dibînin wê li deverên weke erîdû, urukê û hwd ku wê weke dever û navendna şariştanî ên herî kevn bin wê li wan wê bawergeh wê hin bi hin wê pêşkevin û wê serwer bibin. Wê di dewama wê de wê, li herêmê wê ev wê pêşketina wan wê nîşanaka pêşketina jîyane civakî a ku wê pirr zêde wê, xwe bi awayekê serwer wê bide nîşandin bê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman ku wê, pêvajoyên pêşketina jîyane civakê wê di demên şariştaniyê wê piştire weke ku em bi demên sumeriyan re dibînin wê êdî wê, di çerçoveyek sazûmanî a pêşketî de wê xwe bide nîşandin. Giyanek pirr zêde xort û serwer wê pêşkeve. Ew giyan wê hem weke aliyê serwer ê jîyane menewî bê û hem jî wê weke aliyê têtîngî ê li

jîyane bûjenî ku wê serwer bê wê were dîtin. Di dewma wê de wê, pêşketina jîyane aboriya civakê wê di wê rengê de wê, bi awayekê wê rengê xwe wê bi wê re wê bide nîşandin.

Pêvajoyên pêşketina aboriya civakî a li herêmên mesopotamiya wê bidina nîşandin ku wê zêde wê, mudahale ku ew li wê dibin wê, bandûra wê hertimî wê bi neyînî wê xwe bi wê re wê bide nîşandin. Lê wê ew wê jî bi xwe re wê bide nîşandin kuwê pêvajoyên aboriya civakê a herêmê wê di her demê de wê xwediyê temenekê xort ê pêşketî bê. Wê herêmên avî û herêmên ku ew derfet li wan heya ku ew werina avdan wê temenê pêşketina aboriya civakê bi rewşa çandîniyê û hwd re wê biafirênê.

Di wê rewşê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa aboriya civakê wê, di wê rengê de wê, rengê wê û xosletên wê yên hilberînê wê bi wan re wê were dîtin ku wê xwediyê rewşek xwe dewrûdayimkirinê a bi derfetên xwezayê re bê. Di wê rewşê de wê, xwezayek zêde pêşketî ku ew derfetê dide wê, di temenê wê de wê hebê. Di wê rewşê de wê mirov dikarê wê bi aboriya kesk a xwezayî jî wê werênê ser ziman.

Di pêvajoyên şariştaniyê ên weke di demên sumerîyan û piştê di demên gûtî, babil, aqad, qasît, asur, hûrî, mîtannî û hwd re wê ev pêvajo wê xwe di awayekê de wê bidina nîşandin. Ev dem wê, weke demna şariştani ên li herêmê ku wê pêşkevin bin. Wê ev pêvajo wê weke dem û pêvajoyên ku mirov dikarê wan weke demna bi jîyane civakê û pêvajoyên pêşketina aboriya wê re jî wê werênina ser ziman.

Di her demê de wê, derfeta zêde hilberîna zad û hwd wê li herêmê wê bi wê re wê hebê. Wê di demên şariştaniyê û hwd de wê, hin bi hin wê amûrên destî û hwd ên ku wê di warê hilberînê û hwd de wê werina bikarhanîn wê werina pêşxistin. Di aslê xwe de wê hê di demên çand Ubeydê de wê li herêmê wê nîşanaka kifşkirin û pêşxistina amûrên bikarhanîn wê werina dîtin. Nîşanakên ku wê piştê wê weke bermehiyên ji wan deman ku wê werina dîtin wê di wê çerçoveyê de wê, di dîmenekê de wê awayekê wê bidina nîşandin.

Di wê çerçoveyê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê ev amûr û pêşxistina wan wê piştê wê hin bi hin wê bi pêşxistina wan amûran û li wan zêdekirinê û hwd re wê pêşketina wan wê bi demê re wê zêdetirî wê bibê. Bikarhanîna amûran di jîyane xwe de wê, weke nîşanak û çavkaniya jîyane civakê a demên şariştaniyê jî wê were dîtin. Di wê çerçoveyê de ku em bi wê rengê bihizirin û bahsa têgînên amûrî ên bi jîyane civakê re wê werênina ser ziman wê demê pêvajoyên weke yên bi

çanda Ubeydê re ku wê bibin û wê di wan de wê amûrên bikarhanînê ên weke bo cohtkariyê û hwd wê werina pêşxistin ku wê di wê demê de wê hebin wê, têgînek şariştanî wê bi wê demê re jî wê bide me. Wê demê em divê ku em li şûna navê ubeydê navekê din ê ku wê regekê pêşketina jîyane şariştaniya civakî wê berî pêvajoyên şariştaniyê wê werênê ser ziman em divê ku wê bi wê re wê kifşbikin û bi wê werênina ser ziman.

Çand civakê a demên şariştaniyê wê, dema ku mirov wê li wê binerê wê, di wê rewşê de wê weke çandeka ku wê zêdetirî wê bi jêhatiyên destî û amûrî ên ku ew hatina pêşxistin re ku wê werina jîyankirin wê werê dîtin. Ev çanda civakê a demên şariştaniyê ku em di çerçoveya çanda civakê a ber diclê û firatê de wê werênina ser ziman wê, bi wê re wê, bi xosletên wê yên teybet re wê ew wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin.

Pêvajoyên jîyane aborî a civakî ên piştre wê weke ku em dibînin wê dem bi dem wê bi pêşketina wê re wê li wê zêdetirkirina pêşketinê û nîtelikê û hwd re wê xwe bide nîşandin. Di wê rengê û awayê de wê ev wê weke aliyekê pêvajoyên pêşketinê ên li herêmê jî bê.

Di wê rewşê de wê, jîyane aborî wê, di bin rengê du dîmenên ku ew pêşdikevin de wê xwe bide nîşandin û domandin. Yek wê rengê wê yê temenî ê bi jîyane aborî û pêşketina wê re bê weke temen. Ya din jî wê weke ku em bi mînaqên wê re dibînin wê pîrozkirina pêvajoyên hilberînê û ankû zadê hatî hilberî jî wê, weke aliyekê ku mirov wê dikarê wê di wê çerçoveyê de wê di serî de wê fahmbikê bê.

Pêvajoyên aboriyê û bandûra wê di temenê pêşketinê de

Ji aliyê pêşketina pêvajoyên pêşketina aboriyê û civakê ve wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê aborî wê weke aliyekê afrîner ê civakê a giring bê. Wê di nava pêvajoyên wê de wê xwe afirandin wê bibê. Di dewama wê de wê weke aliyekê din ê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên aboriyê wê, di mejiyê mirov de wê encamên wê dîrokî bin.

Ku mirov pêvajoyên pêşketinê ên bi jîyane civakê re wê hilde li dest û wê werênê ser ziman wê di serî de wê, weke aliyekê afrîner wê xwe bide nîşandin. Di nava civakê de wê kes bi kes wê, jîyanek wan wê hebê. Wê bi jîyane xwe ve wê herin û herin. Ew çûyin û hatin wê temenê pêşketina wan a bi keseyetî jî wê biafirênê.

Ji wê demê û pê de wê pêvajoyên aboriya civakê û pêşketina dîyarde, element û fenomenên civakî ên weke keseyetiyê û hwd ku mirov dikarê

wan fahmbikê û şîrovebikê wê hin bi hin wê pêşkevin. Di wê dewama wê de wê di wê rewşê de wê, civak wê bi awayekê wê weke encama hilberîna wê ya nava wê xwe afirandina wê jî wê bi wê re wê xwe bide çêkirin.

Ku mirov civakê wê ji aliyê jîyane wê ya aborî ve wê hilde li dest wê, di herîkîna dîrokê a heta demên me de wê, bi wê re wê gelek rengên pêşketinê ên ku mirov wê kifşbikê û wê werênê ser ziman wê hebin. Di dewama wê de wê di wê rengê de wê, aboriya civakê wê, di wê rengê de wê, pêşketina wê, çerçoveya wê û hwd wê, bi demê re wê bibê. Lê wê bi wê re jî wê, hin bi hin wê bi sazûman bibê. Wê piştire wê têngîna civaknasiyê û dadê û ankû huquqê wê tevî wê bibê. Max Weber wê dema ku wê aboriyê û civakê werênê ser ziman wê balê bikişênê li ser têngîna dadê. Wê di wê çerçoveyê de wê, di nava sazûmanakê de wê çawa wê ew pêvajoyên wê yên pêşketinê bi jîyane civakê re wê di ahengekê de wê pêşkevin wê, werênê ser ziman. **Antony Giddens** wê di dewama wê de wê weke zaneyekê ingilizî ku wê bi wê rengê wê ji aliyê sazûmana civakê a civaknas ve wê têngîna aboriyê wê di nava wê de wê weke têngînek çawa bi sazûman ku mirov dikarê wê fahmbikê wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê mijare fahmkirina jîyane aboriyê û tevî mijarê kirina têngînên weke civaknasiyê û dadê û bi wan fahmkirina wê re wê, çerçoveyek çawa a fahmkirinê wê bide me wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê din ê giring bê ku mirov karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê di serî de wê weke aliyekê giring wê di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman wê di wê rengê û awayê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên fahmkirin wê di wê rengê de wê weke aliyekê giring wê xwe bidê nîşandin.

Di demên hemdem de wê, weke aliyekê jîyane civakê wê di temen de wê fahmkirina jîyane civaknas û bi wê re têngîna dad û haqanîyetê di temenê wê de wê bi sazûmana wê ya civakî û hwd re wê hildana li dest wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş û wê giringiya wê xwe bide nîşandin.

Weke hevduhûyîna di nava civakê de wê, di wê warê de wê weke aliyekê lêgerînî a ku wê li wê were lêgerîn jî bê. Di dewama wê de wê di serî de wê weke aliyekê giring ê ku mirov dikarê wê, di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê mirov dikarê wê, fahmbikê wê çerçoveya wê ya jîyanî a bi wê rengê wê di dewama wê de wê weke aliyekê giring ê fahmkirinê wê xwe bide nîşandin bê.

Di demên hemdem de wê gotinên weke 'pêşveûnê', 'pêşketinê' 'rabûna aboriyî' û hwd wê weke aliyna ku wê bi zêdeyî wê derkevina li pêş. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di warê jîyane civakê de wê ev gotin wê wateyna wan ên teybet jî wê hebin. Minaq wê, dema ku wê bahsa 'pêşketina weke hevdû' wê werê kirin de wê, di awayekê 'standard' de ku wê herkesek wê xwediyê awayekê pêşketinê bi jîyane xwe ya civaknasî, civakî, malbatê û hwd re wê pêşkeve bê. Ji aliyên din ve jî wê di wê çerçoveyê de wê, dema ku wê li rengê pêşketina jîyanê wê binerê wê ev alî hemû wê di çerçoveyek sazûmanî de wê li ser temenekê dadî wê pêşketina xwe wê bidina çêkirin. Di temenê pêvajoyên pêşketina têgîna aboriyê de ku ew weke 'çerçoveyek civakî' bê wê, sazûmana wê ya ku wê di temenê wê de wê, bi dadîya wê ya aborî wê were hizirkirin û wê li gorî 'jîyane civakê' wê werê hizirkirin û pêşxistin wê bi wê re wê, xwediyê rengêkê pêşketinê bê.

Ev gotin wê di wê çerçoveyê de wê, wateyna wan ê giring ên ku mirov bi çerçoveya fahmkirina jîyane civakê wê werênê ser ziman wê hebin.

Gotinên 'pêşketinê', 'wekheviyê', 'mafûazadiyê' û hwd wê weke aliyna jîyane civakî ku wê li gorî wan wê li sazûmanên civakî ên weke ya dadê, aboriyê, civaknasîyê û hwd wê were hizirkirin bê. Xosletên jîyane civakî a demên hemdem wê di wê çerçoveyê de wê hin bi hin wê pêşkeve. Di wê çerçoveyê de wê kifşkirinên ku ew ji temen ve dikê di nava jîyane civakê de wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê din ê giring ku mirov wê dikarê wê di çerçoveyek fahmkirinê a giring de wê fahmbikê bê.

Aboriya civakê wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê têgînî ê bi fahmkirinê ê teybet wê di wê çerçoveya fahmkirinê de wê karibê bide me. Aboriya civakê wê bi wê re wê pêvajoyên pêşketina wê jî wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê ji aliyê têkiliyên nava civakê, pêvajoyên pêşketinê, têkiliya komên nava civakê a bi hevdû re û bi hevdû re hilberînê, civak û hilberîn û bandûra wê hilberînê li pêvajoyên wê yên pêşketinê û hwd wê weke aliyna ku mirov dikarê wê li ser wê bisekinê bê. Lê aliyên din ên weke bi teknikî ê weke dahat û hwd ên bi rewşa hilberînê, serifendina wê, karina xwe dewrûdayimkirina wê hwd wê weke aliyna wê yên ku mirov di dewama wê de li ser wan bisekinê bê.

Têkiliya aborî a civakî wê, dema ku mirov wê li wê bihizirê wê ji van aliyan ve wê fahmkirina wê bi awayekê pirr alî bê. Di aslê xwe de wê têkiliya aborî wê, weke aliyekê temenî ê fahmkirina nava civakê û bi wê re têkiliya civakê û hilberînê û pêvajoyên wê re jî wê werênê ser ziman bê. Di wê rengê de wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê mirov dikarê wê diserî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Bi awayekê serrûyî ku wê bahsa têkiliyên aborî wê were kirin wê bahsa têkiliyên li ser pêşxistina aboriyê bi hevdu re wê were ser ziman. Ev di nava xwe û derve xwe de wê, xwediyê awayên têkiliyên wê yên ku mirov dikarê wan fahmbikê bê. Wê ev awayên têkiliyan wê weke aliyna ku mirov dikarê wan di serî de li ser bisekinê bê. Têkiliyên aboriyî wê weke aliyekê ku wê ne tenê wê têkiliya aboriyê wê çêbikê bê. Wê weki din wê têkiliya mirov û teknikê û hwd jî wê bi hevdu re wê çêbikê û wê li wê serwerbikê bê. Di dewama wê de wê mirov wê êdfî wê hin bi hin wê pêşketina xwe wê bi demê re wê bide çêkirin.

Di demên hemdem de wê têkiliyên abori wê weke aliyekê têkiliyên civakî ên kifşkar jî wê xwe bidina nîşandin. Wê, di wê çerçoveyê de wê, bi wê re wê, rengê wê were dîtin.

Lê li vir wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di mijare fahmkirina rewşa aboriyê û awayê wê yê pêşketina bi sazûmanî de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê çerçoveya pêşketina pîşeyan û bi wê re wê, weke aliyekê giring ê temenî wê xwe bide nîşandin. Di wê warê de wê gelek aliyan ku wê bi wê re wê bi temenekî wê bi zanîna wê re wê were pêşxistin wê bibin. Aboriya civakê, aboriya bazarê, aboriya jîyanê û hwd wê bi wê re wê gelek rengên wê bibin. Di wê rewşê de wê, pêvajoyên hilberînê, amedekirinê, şandina wê ya li bazarê û hwd wê, bi wê re wê di nava ahengekê de wê pêşkeve. Di dewama wê de wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di wê reng û awayê de wê bide nîşandin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring wê mirov dikarê wê, di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di warê fahmkirina aboriya civakê de wê, ji du aliyan ve wê di serî de bi giştî mirov dikarê wê fahmbikê. Aliyê pêşî wê bi pêvajoyên hilberîn, pêşketin û hwd ên bi aboriya civakê a ku ew bi wê dijî re bê. Aliyê din jî wê bi pêvajoyê aboriyê re ku wê gotina 'aboriyê' wê ji xwe re wê bikê navend wê civak wê di wê rengê û awayê de wê weke temenekê wê were dîtin bin. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên aboriyê û pêşketina wê, di roja me de

wê, ji gelek aliyan ve wê bi serwerîya aboriya bazarê re wê xwediyê awayekê bê.

Di roja me de wê rewşa aboriyê ku mirov wê hilde li dest wê, di serî de wê, ji aliyekê ve wê di serî de wê aliyê dadî ku wê weke temenekê fahmkirinê wê di wê de wê li berçav wê were girtin wê derkeve li pêş. Di wê warê de wê, di warê dadî wê, mirov dikarê wê ji sê aliyan ve wê hilde li dest. Aliyê pêşî wê ji aliyê civakê ve wê, şîrovekirin û fahmkirina aboriyê û çerçoveya civakê wê weke çerçoveya aboriyê û pêşketina wê, esas bigirê bê. Di wê çerçoveyê de wê, abori û pêşketina wê, civakê wê ji aliyê afirandin, hilberîn û serifandinê û hwd ve wê bikê çavkanî. Di wê rengê de wê, di dewama wê ev wê weke aliyekê giring ku wê, abori wê di aslê xwe de wê bi wê hebê. Aliyê din jî ku wê bi têngîn û rêgezîn bazarê ku wê weke ku wê di roja me de wê, bi gotina 'liberalism' jî wê were ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê, pergale aboriyê a giştî bi gelemperiya wê ya li giştîya dunyayê ku ew pêşdikeve û serdest dibê re wê, were dîtin. Ev alî jî wê, ji aliyê gelemperî û temenê civakê û ahenge wê de wê, weke aliyekê giring wê, xwe bide nîşandin.

Di mijare levkirina aliyê giştî û yê teybet ê bi civakê û hwd re wê, di aslê xwe de wê weke aliyna ku wê wê civake hemdem wê bi wê re wê alaquadar bibê bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê weke bi têngîna 'aboriya kesk' re ku wê temenê wê bi têngînek ekolojikî a xwezayî û civakî bi wê re wê were hizirkirin wê were ser ziman. Di wê warê de wê, ev aliyên ku ew, di fahmkirin û kirinê de wê werina hemberî hevdû wê, bandûra wan a li ser pêvajoyên pêşketina civakê jî wê, di serî de wê mirov dikarê ji aliyên din ve wê hilde li dest.

Di wê rewşê de wê, mijare aboriyê wê, pirrzêde wê weke mijarek kûr bê. Di çerçoveya civakê û giştîya wê û têngîna hegomonikî de wê, pêşxistinên wê yên bi pergali wê di zikhevdû de wê hebin. Di wê çerçoveyê de wê dema ku wê, pergale aboriyê wê weke aliyekê serwer, serdest û ankû hegomonikî wê were esasgirtin û pêşxistin wê bi wê re wê civak jî wê weke ku ew tenê 'ya ku ew pêwîsta li gorî wê bijî' wê di dîmenekê de wê were li berçav. Ev jî wê weke aliyekê ku wê, weke bêwînkirina civakê jî wê xwe bide dîyarkirin bê.

Li vir ya giring ew dibê ku wê, ji kîjan aliyê ve wê bê nerîn bê. Ku ew ji aliyê têngîna aboriyê û pergaliya wê ve werê nerîn wê ew li şûna civakê weke temen wê were esasgirtin. Wê, di wê çerçoveyê de wê li pêşketina wê tenê wê were hizirkirin. Wê, di wê çerçoveyê de wê, civak wê li gorî wê tenê wê weke aliyekê serifîner ê ku ew hertimî mesrefên wê zêde

hena û xarçdikê wê were dîtin û wê bijî bê. Hemû têgînên di wê çerçoveyê de ku ew civakê weke 'bar' û ankû giraniyekê li piştta aboriyê dibînin jî wê di temenê wan de wê ev alî wê hebê. Di aslê xwe de wê ev alîyê abori ê pergalî wê weke aliyekê ji rastiya fahmkirina civakê dûrketî jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman bê. Di serî de wê bê wê dûrketinê û şaş fahmkirinê ji holê rabikinw wê demê civakê weke çavkanî wê esasbigirin û wê temenekê wê fahmbikin wê ya rasttir bê. Wê hingî wê civak wê biawayekê rasttir wê were dîtin û fahmkirin. Bi fahmkirina ku civak (ev gotina civakê em di wateya têgîna netewî a roja me de bikarnayênin.) nebê wê abori jî nebê ku ew were fahmkirin wê, hingî wê, rasttir wê were dîtin û fahmkirin. Aborî wê bi pêşketina civakê re wê di ahengekê de wê pêşkeve. Di wê rengê de wê çendî ku civak pêşket û pê de wê ew jî wê bi wê re wê pêşkeve. Pêşketina demên hemdem û pêvajoyên pêşketina aboriyê a di demên hemdem wê dema ku mirov li berçav wê, di wê warê de wê mirov dikarê weke çavkani û birhanek fahmkirinê jî wê hilde li dest û wê fahmbikê.

CIVAK Û REWÎST

Di aslê xwe de wê mijare aboriyê wê gelek aliyên wê yên ku em dikarin ji aliyê têngîna rewîstê ve wê hilde li dest jî wê hebê. Rewîst wê di serî de wê weke têngînek fahmkirinê a jîyanê ku wê ji temen ve wê bi rêgezî wê bide nîşandin û dîyarkirin bê. Bi rewîstê wê mirov wê li jîyane xwe wê binerê. Wê çawa wê bijî wê bi wê re wê bide kifşkirin. Wê nêzîkatîya li hevdû wê bi wê re wê bide nîşandin û dîyarkirin.

Di dewama wê de wê çi rast û şaş a, çi xelat û ne rast a, çi xirab û dûrûst a wê bi wê re wê werina kifşkirin. Di sserî de wê weke aliyekê giring wê, di serî de wê mirov diikarê wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, têngîan rewîstê wê, di nava civakê de wê bi gotina 'axlaqê' jî wê were ser ziman. Di kurdî de wê, beremberê wê gotina 'rewîstê' jî wê weke wê were bikarhanîn.

Ji aliyê felsefeyî ve wê, têngîna di demên hemdem de ku wê were ser ziman wê, têngîna 'etîkê' bê. Ji gotina 'etîka' a ku wê spinoza û filosofên weke Aristo wê berî wî bikarbênin wê di wateya tevgerên keseyetî, karakter û hwd de wê were dîtin û ser ziman. Di wê rengê de wê, di awayekê de wê, fahmkirina wê were ser ziman.

Di mijare fahmkirina rewîstê de wê mirov diakrê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê giring wê, fahmkirina wê weke aliyekê têngînî wê xwe bide nîşandin. Di mijare rewîstê wê di her demê de wê bi têngîna olê re wê di zikhevdû de wê, were ser ziman. Di wê rengê de wê, ol û rewîst wê çendî ku wê ji hevdû cûda jî bin wê, di wê warê de wê, bi hevdû re wê di awa û rengekê de wê werina ser ziman.

Di fahmkirina ol û rewîstê bi hevdû re de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê weke du mijarên ku ew divê ku mirov wan ji hevdû cûda hilde li dest û fahmbikê bê. Ol diikarê bi rêgezên xwe yên olzanî re bibê weke têngîna ku wê li gorî wan wê were jîyankirin. Di wê warê de wê di nava wan de wê çi li gorî wan wê rast bê wê, li gorî rengê fahmkirina wan wê ji hevdû wê cûda bê. Mijare hatina berhevdû a olan jî wê di wê çerçoveyê de wê nîşanaka wê rastiye bê.

Emê piştî vê bêjê di dewama wê de di beşa ol û civakê de wê aliyê wê hinekî din li ser wê bisekin in. Ber vê yekê emê li vir wê li ser wê zêde nesekin in. Li vir wê mijare rewîstê wê tenê wê weke aliyekê wê yê ku em bi fahmkirina civakî re wê bi serê xwe wê weke mijarekê wê hildina li dest bê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare rewîstê wê di aslê xwe de wê, di serî de wê, dema ku wê werê ser ziman wê, wê, ol wê were tevlikirin jî wê ji aliyê ku herdû têngîn jî wê, bi menewî wê aliyekê wan ê ku wê nêzî hevdû wê hebê jî. Di wê rengê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Çerçoveya fahmkirina rewîstê

Di aslê xwe de di vê beşê de divîyabû ku me pêşî aliyê civak û rewîst wê hildaba li dest. Lê emê pêşî çerçoveya wê ya fahmkirinê û piştî rengên têngînên rewîstî ên ku pêşdikevin di dewama wê de werênina ser ziman û piştî di dewama wê de mijare **rewîst û civakê** dûbare wê weke aliyekê din wê hildina li dest. Di wê çerçoveyê de wê armanca me wê di sserî de wê ew bê ku em ji aliyê têngînê wê di serî de wê gavbiavêjin û wê fahmkirina wê bi ber civakê wê fahmkirina wê werênin û wê fahmbikin.

Di mijare fahmkirina têngîna rewîstê de wê di serî de wê weke têngîneka ku wê mijare kirinên me bi rengê bûyîna wan re wê bi reng û aqilekê şubeyî wê li wê binerê û wê fahmbikê bê. Di dewama wê de wê bi wê re wê fahmkirinê wê bi wê re wê bide çêkirin û wê werênê ser ziman. Di mijare fahmkirina têngîna rewîstê de wê mirov dikarê wê di serî de wê werênê ser ziman ku wê, weke aliyekê giring ê civakê wê xwe bide nîşandin. Di rengê kifşkirina kirinên mirov ên li hemberî hevdû de wê bide nîşandin. Lê aliyekê wê yê din ê giring wê di temenê wê de wê ew bê ku wê bi watelêkirinê bê. Ya ku wê di temenê wê watelêkirinê de wê, weke aliyekê giring wê xwe bi wê re wê bide nîşandin û diyarkirin jî wê, di aslê xwe de wê ev alî bê. Wê dema ku wê tiştêk, bûjenek, kesek û ankû zindiyek bi nîrx hat dîtî wê, hingî wê, ew temenê rast dîtî wê jî wê ji aliyekê ve wê karibê bidê dîtî. Lê her bi nirxbûn wê nikaribê weke nîşanaka 'rastbûnê' û ankû 'nerastbûnê' wê bibênê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, çendî ku wê ew bibê temenê wê, wilqasî jî wê karibê nebê temenê wê. Di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mirov dikarê wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Mirov di nava jîyanê de wê, giringiyê wê bide tiştên ku ew diacibênin, rast dibînin û ankû dem bi dem bi wê re di hemhizrê û hemyekiyê de bin. Wê, di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, aliyê wê mêyle me ya li wê dide nîşandin wê di wê çerçoveyê de wê bi hinek xosletên wê yên bi me re ku wê levbiikin re jî wê mirov dikarê wê ji aliyekê ve wê fahmbikê.

Di warê fahmkirinê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare rewîstê wê, di serî de wê, di temenê wê de wê tişt ku ew çawa dihê dîtin wê bi wê re wê ji gelek aliyan ve jî wê bi alaquadar bê. Minaq wê, di wê çerçoveyê de wê, dema ku wê mijare rewîstê wê bikeve dewrê de wê gelek mekanismayên fizîkî ên laşî wê karibin bikevina dewrê de. Wê ajo jî wê karibê pêşkeve. Minaq tiştê ku ew bi me re dilxalinekê çêdikê wê hebê. Di temenê wê dilxalinekê de wê hinek hêstên dûrxistinê, redkirinê û hwd jî wê hebin. Ev hêst wê, bi wê re wê, tiştê wê bi me bide redkirin.

Mirov çendî ku wê bi wê hêstê wê, bihizirê wê ew wê bibê. Tişt ku ew hat redkirin ji aliyê mekanismaya fîzîkî ve wê, aliyên wê yên weke derûnî û hwd jî wê bi fîzyoolojîkî wê bi temenê wan wê bi zindiyê re wê biafirê. Di aslê xwe de wê, mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê ev alî wê weke aliyna giring ên fahmkirinê ên bi wê re bin.

Têkiliya rewîstê û fizîkê wê çawa wê bi hevdû re wê hebê? Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê ji du aliyan ve wê hilde li dest û wê fahmbikê. Aliyê pêşî wê weke ku me hanî ser ziman wê bi hêstên redkirinê û hwd re bê. Aliyê din jî wê di çerçoveya hebûna fîzîkî a ku ew bi darêjkî ew heya ku wê di çerçoveya herêkirina wê bi hemû aliyên wê bi hevdû re bi tambûnekê re wê mirov dikarê wê fahmbikê. Minaq wê, mirov wê, ji zindiyên din cûda bê. Wê zindiyên din wê bi qatagorîkî wê ji hevdû wê cûda bin. Wê zindî wê ji yên ne zindî wê cûda bin. Ev alî û gelek aliyên din ên weke wan mirov dikarê di wê çerçoveyê de wê weke çerçoveya fahmkirina wê jî wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, aliyê civakê wê, di wê çerçoveyê de wê, bi wê re wê, derkeve li pêş. Di dewama wê de mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê di sserî de wê werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirina aliyê fîzîkî de wê, tégîna parastina giştîya hebûnê bi hebûn, hêst, raman û hwd re wê di wê çerçoveya wê de wê, karibê weke aliyekê ku mirov wê dikarê wê fahmbikê. Yanî bi gotineka din wê hebûna fîzîkî a ku ew heya wê, temenê wê bi darêjka wê re wê, temen û

çerçoveya fahmkirinê jî wê biafirênê. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê bi fahmkirinê bê. Lê aliyê din jî wê li ser temen û çerçoveya bûyînê, çerçoveya bûyînê, temen û çavkaniya bûyînê bê. Di wê rengê de wê ev jî wê weke aliyekê wê bê. Di olan de wê minaq wê çavkaniya bûyînê wê 'xwûdê' wê were ser ziman. Di têgînek rewîstî de ew dikarê bi rengê din werê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê din wê di dewama wê de wê mirov fahmbikê ku wê aliyên têgînî ên weke bi fahmkirinê re wê di sserî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. rewîst wê di wê rengê de wê hebûnek heyî wê, bi wê re wê, bi hêst û ramanên wê û rengên wan ên ku ew bi wan dihên û diafirin re jî wê, were ser ziman. Di wê rengê de wê, di wê çerçoveyê de wê, minaq wê dema ku mirov li jîyane gelek zindi ku ew mirov, bê û ankû zindiyekê din bê mirov dikarê bi rewîstî bêjê ku wê sînorê me yê hebûnê wê li ya din wê dawî li wê were. Wê sînorê azadiya me wê li sînorê jîyane din wê dawî li wê were. Di wê rengê de wê, ev wê weke aliyna fahmkirinê ên bi rewîstî bin. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê giring wê mijare fahmkirina rewîstê wê di wê rengê û awayê de wê derkeve li hemberî me.

Di mijare fahmkirina rewîstê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê hebûna zindiyî wê di wê çerçoveyê de wê, weke temen û çavkanî bê. Ku ew nebê wê ew rewşa rewîstê jî wê nebê. Rewîst wê bi hebûnê û jîyane wê re wê hebê. Di wê rengê de wê, kirin, tevger, xuy û hwd wê bi wê re wê, çawa wê bên nîşandin li hemberî hevdu û hwd wê weke aliyekê ku mirov dikarê wê bi têgîna rewîstê re wê fahmbikê. Fahmkirina rewîstê wê weke fahmkirineka şubjeyî bê. Di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê wê yê giring ê bi fahmkirinê re bê.

Ku mirov wê pêvajoyên pêşketina civakê wan li berçav bigirin wê demê wê weke aliyekê têgînê ê bi azmûnî ku mirov dikarê di temen û çerçoveya fahmkirina rewîstê de wê werênê ser ziman wê pêvajoyên pêşketina rewîstê wê bi *têgîna raveker a rewîstî* ku mirov dikarê wê werênê ser ziman wê pêşkeve.

Pêvajoyên mirov ên bi jîyane mirov re wê demdirêj wê derbas bibin. Wê di wan pêvajoyan de wê gelek serborî, jîyangerî û hwd wê hebin. Wê di wan de wê tiştên baş ku ew dihên jînkirin, tiştên xemgîn ku ew dihên jînkirin, tiştên ne baş ên ku ew dihên jînkirin, tiştên xirab ên ku ew dihên jînkirin, tiştên ku ew dihên serê mirov, tiştên ku mirov dihênê serê hevdu

û hwd wê bi gelek aliyan ve wê werina dîtin û pêşkevin. Wê ev jî wê di mejiyê mirov de wê weke aliyekê ku mirov wê li wan û encamên wan wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê, mirov wê fahmbikê ku ew çawa fahmbikê wê, weke aliyê wê were dîtin.

Minaq wê dema ku mirov wê li kirinên ku ew dihêna serê hevdû û bixirabî encamên wê dibin wê li wê bihizirê ku wê kirinên bi xirabî ew xirab in û ne rast in ku ew werina serê hevdû. Ber ku wê encama wan dibînê ku ew ne baş in.

Di wê rengê û awayê de wê li wê bihizirê ku ew çi ya û ankû ne çiya. Wê, di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser **ziman**.

Mirov, di nava jîyaneka ku mirov wê weke xwe dixwezê ku wê bijî de dijî û ew jîyan jî wê, bi gelek şewayan wê xwe li ber me wê bide dîyarkirin. Mirov, wê dema ku ew, dikê ku rastîyên jîyanî wan fahmbikê wê, di rengê û awayekî de wê binerîna xwe re wê, fahmbikê. Nerîn wê, di temenê wê hebûna mirov a keseyetî de wê hebê. Wê di wê çerçoveyê de wê keseyetîya ku ew afirîya wê, di xwe de wê xwediyê darazên weke 'başî' û 'nebaşîyê' jî bê. Wê dema ku mirov li wê jîyanê nerî jî mirov wê li gorî wê bi nerînekê wê fahm bikê. Di aslê xwe de fahmkirina rewîstê wê, li ser hebûna keseyetîyê re wê, xwediyê temenekî fahmkirinê bê. Mirov divê ku pêşî di temenê de wê, keseyetîyekê bi şîroveyek giştî wê hilde li dest. Di serdemên bûhûrî de wê, bi teybetî di demên kevnera de wê, felsefe wê hinekî wê di awaye wê yê ku ew bi wê pêş dikeve wê de wê, rengê rewîstî jî wê bi xwe re wê di temen de wê bi hawênê. Pêşî wê, şîroveyên li ser hebûna xwûdê re wê wrina kirin. Wê hebûna xwûdê wê, weke hebûna erdemî a herî baş wê were hanîn li ser ziman. Di wê çerçoveyê de jî wê, ew wê li gorî wê, çawa wê were jîyankirin wê, were hildan li dest. Di nava têgîna rewîstê(ahlaqê) û hebûna têgîna xwûdê de wê, di vê çerçoveyê de wê têkilîyeka têgînî a bi aqilî wê hertimî wê hebê. Wê li ser wê re wê, şîrove wê werina kirin.

Lê di aslê xwe de wê, li vir wê têgîna rewîstê wê, weke têgîneka ku mirov wê li vir wê pêşî wê bi aqil wê fahm bikê ya. Di roja me de wê, gelek teorîyên ku wê weke teorîyên rewîstî na wê, pêşketî wê hebin. Piranîya wan jî wê, temenê wan li ser pêşveçûnên felsefikî ên dema kevnera a antîkê bin. Wê bi wê re wê, di dewama wê de wê werina hanîn li ser ziman. Di vê çerçoveyê de ku mirov mijare rewîstê wê hilde li dest wê, gelek têgin û mijarên weke yên "hebûna gîyanê", "qancî û başî",

”xirabî û nebaşî”, ”kirina baş”, ”kirina xirab”, ”erdemîfî” û hwd wê, bi wan re wê gelek mijar wê werina hildan li dest. Di wan de wê, mijara sereka jî wê weke mijare ’rewîsteka baş’ bê. Wê li ser wê were sekin in.

Rengên têtîna rewîstî ên ku pêşdikevin

Ku mirov jî aliyê fahmkirinên rewîstî ve wê hilde li dest û wê fahmbikê wê di serî de wê weke aliyekê giring wê, têtîna rewîstê wê xwe bi awayekê wê bide nîşandin. Di mijare fahmkirina têtîna rewîstê de wê heta roja me wê gelek rengên têtîna ên bi wê re wê, pêşkevin. Wê bi wê re wê rewîst wê di serî de wê piştî pêşketina felsefeyê û pê de wê, bi wê re wê weke renekê hizirkirinê ê bi sazûman wê xwe bide dîyarkirin. Di felsefeyê de wê têtîna rewîstê mirov çawa dikarê wê fahmbikê? Di serî de wê, dema ku wê, çawa wê bê hanîn ser ziman wê temenê wê li ser kîjan pîvan, rest û ristan wê were danîn wê bi wê re wê, were sr ziman.

Rewîstê wê nîqaşên bi wê re wê di roja me de jî wê bidom in. Bi teybetî qadên ku wê bi serekeyî wê bi wê re wê biu zêdeyî nîqaşên rewîstê wê werina kirin û meşandin wê qadên weke civaknasiyê, antropolojiyê, ramiyariyê, aboriyê, olê, felsefeyê, dadê, krîmonoloji, derûnî, bioloji, ekolojî, dîrokê û hwd wê, çend ji wan qadên ku wê, nîqaşên rewîstê wê bi wan re wê werina meşandin û domandin bin.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê rewîst wê, di nava felsefeyê de wê, bi zêdeyî wê li wê were hizirkirin. Hizirkirinên bi felsefeyê re wê bi demê re wê temenê pêşketinên bi navê felsefeya rewîstê jî wê biafirênin. Minaq wê di wê çerçoveyê de wê, felsefe wê dema ku wê mijarekê wê hilde li dest wê, têtîna rewîstê wê ji wê re wê weke awayekê rêbazî jî wê karibê biafirênê. Minaq têtîna ’hêzê’ ku mirov wê hilde li dest wê, bi felsefeyê re wê, çawa wê hilde li dest wê li ser nêzîkatîyê û hwd re wê aliyekê wê yê pîrr zêde wê bi têtîna rewîstê re wê were hildan li ser ziman.

Di demên berê de wê minaq kesên weke Maqyawelli ku wê têtîna desthilatdariyê wê hilde li dest wê, di wê warê de wê, di rengê hizirkirinên wî yên li leyha desthilatdarkiyê ên weke ku ew “her tiştê mubah dibînê” wê, jî aliyê rewîstî ve wê weke mijarek bi pîrsgirêk a rengê fahmkirina wî jî wê were dîtin û ser ziman.

Di wê rengê de wê rewîst wê, di wê rewşê de wê dema ku wê hizrek wê were hildan li dest wê bi wê re wê îawa wê were hildan li dest û wê, bi çî rengê wê were fahmkirin wê, ji temen ve wê di awayekê de wê di nerîne

de wê bi wê re wê, li wê were hizirkirin. Felsefe wê nîqaşên li ser rewîstê re wê li ser mijarên ku ew nîqaşdikê re wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê giring ku wê wan hilde li dest û wê li berçav bigirê bê. Di serî de wê, rewîst wê, ji aliyekê fahmkirinê ve wê di reng û awayekê bi sazûmanî de wê regekê fahmkirinê wê di mejiyê mirov de wê bide çêkirin. Wê weke 'sînorekê' jî wê di meji de wê di kirinan de wê xwe bide nîşandin. Ev sînore wê, weke sînore *li berçav girtina rastitiyê* jî wê mirov dikarê wê salixbikê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de mijare rewîstê wê divê ku mirov wê hinekî din jî wê di wê rengê de wê li ser wê bisekinê. Di rengê hizirkirinê de wê, di dema ku mirov hizrek hanî ser ziman wê çî ji wê hizrê wê were fahmkirin wê weke aliyekê wê yê din jî bi têngîna mirovatiyî ku wê xwediyê temenekê jî bê wê weke aliyekê wê yê din ê bi kirdeyî ê vêşarî jî bê. Di nava kurdan de wê gotinek bi wê rengê wê hebê. Wê bê gotin ku "mirov, carna bê ku tiştina bi gotin bikê ew divê ku ew werina fahmkirin." ya ku mirov ji wê fahmkirinê fahmbikê wê ew bê ku mirov di kirin û gotina xwe de wê, restê hertimî bi wê re bijî bê. Kesên oldar wê, dema ku wê, bahsa wan wê were kirin wê di wê çerçoveyê de wê, ji wan hêvîya rewîstek baş, kirinek baş û gotina baş wê were kirin. Wê di wê çerçoveyê de wê, ew wê weke wasifna ku wê li berçav wê werina girtin bin. Di wê rengê de wê weke kesna ku wê xwe bidina menewiyetê. Menewiyet jî wê, bi şubjeyî wê taqabûlî fahmkirineka weke ya rewîstê û hwd jî wê bikê. Ber vê yekê bê ku wê têkiliyek bi hêstî û hîssî wê li ser hizirkirin û aqil re wê bi wê rewîstê re wê were danîn.

Di mijare fahmkirina rewîstê de wê mirov dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, di nava jîyanê de wê weke aliyê ku mirov wê bi wê re wê, di wê çerçoveyê de wê bihizirê wê were dîtin. Minaq di felsefeyê de wê reîsta aristo, rewîsta Epikuros, rewîsta platon û hwd wê bahsa wê were kirin. Sokrat wê di hizrên ku wê weke hizrên wî dihêna ser ziman wê de wê bahsa rewîsta erdemîyê wê bikê.

Di warê felsefeyê de wê, piştî pêşketina wê re wê felsefeya rewîstê wê pêşkeve û wê bi wê re wê, rengên cûda ên bi fahmkirina rewîstê re wê pêşkevin. Minaq rewîsta teqez, rewîsta encamê û hwd wê pêşkevin. Kant wê bahsa 'rewîsta spiartekan' wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê şîroveyên cûr bi cûr ên di derbarê têngîna rewîstê de wê bibin û wê werina pêşxistin. Bi kortasî mirov dikarê çerçoveya fahmkirina van felsefeyên rewîstê jî bi çend gotinan bi wê rengê werênê ser ziman:

Rewîsta teqez; rewîsta teqez wê qatek felsefeya rewîst ye ku tê de tê îdia kirin ku rewîstek heye ku ji hemî mirovan re hevpar e. Pêdiviyek rewîstî ya teqez, çi li ser bingehan, peywir, maf an jî peywiran be, hewcedariyek e ku jê îstisna nabe. Ew bi tevahî bêmerc e. Baweriya bi teqezên rewîstî timûtim bi têgihîştina ku prensîbên wusa bînbar in an jî xwe diyarin ve girêdayî ye.

Nîqaşa teqezên rewîstî du pirsan derdixe pêş. Yek ji wan li ser zanîna me ya rewîstî ya. Ya duyemîn ev e ku gelo hewcedariya rewîstî tiştê e ku jê îstisna nabe ya bê. Di derbarê pîrsa yekem de, gelek filozof piştgirî didin ramanê ku em bi tenê dizanin ku hin tişt hene ku divê em bikin an nekin. Mînaqî, divê em nekujin, derewan nekin, neyên dizîn û hwd. Hin kes tenê qedexeyên neyînî yên wekî van nas dikin, ji ber ku ew ji şîretên erênî yên wekî "ji kerema xwe rastiye vebêjin" û hwd bê. Yên din qala mal û xerabiyên teqez dikê.

Rewîsta utilitarist; Rewîsta utilitarist felsefeyek rewîstî ye ku dibêje ku kiryar divê li ser encamên wan werin nirxandin (etîka encamê) bê. Peyama wê dikare wekî "bextewariya herî mezin a gengaz ji bo her çend mirovên gengaz" were ser ziman. Di sedsala 19-an de derket, û ew dixwaze pîrsgirêkên rewîstî û civakî bi rengê ku daxwazên ezmûnî fêr û formule bike. Ji hêla Jeremy Bentham ve wê temenê wê were avêtin. Di dewama wî de wê ji hêla John Stuart Mill ve hat pêşvexistin, lê di hedonîzm û eudaimonîzma Grekî de pêşi temenê pêşketina wê hat avêtin.

Pêşniyara xwemal a Bentham ew bû ku li ser karanîna ka gelo ew bûne alîkar ku bextewariya tevahî ya mirovên bandor lê zêde bikin an kêmbikin binirxînin. Armanc ev e ku mirov bi dilxweşî an xweşbîniyê, ku ew di nava hemû mirovên civakê de wê belavbikê bê. Wekî din mînaq, kêrhatîbûn ji xweparêziyê cuda dibe ku di berjewendiya her kesê de wekhev a

Rewîsta encamparêziyê; Rewîsta encamparêziyê û an jî encamgirîyê, li ser encamên çalakiyek disekine. Li gorî wê, divê stratejî û vebijarkên çalakiyê li ser bingeha encamên hilbijartinên pêwendîdar werin nirxandin. Encamparêziya subjektîf encama texmînkirî dinirxîne. Encamparêziya objektîf encamê texmînkirî û bûyerên rastîn dinirxîne. Ji ber vê yekê rewîstparêzek dikare bawer bike ku derew dikare rast be ji ber ku encamên çalakiya taybetî divê li ser bingeha her rewşa tekakesî were nirxandin.

Encamparêzî îdîa dike ku erkên rewîstî di dawiyê de bi nirxên ne-rewîstî yên encamên çalakiyên me têne diyar kirin. Gelek encamgirparêz

bawer dikin ku daxwaz û êş nîrxên ne-rewîstî na, ber ku ew di dawiyê de hemû erkên me yên rewîstî rast dikin. Piraniya encamgirên nûjen encamgirên gerdûnî na, anku ew her kesê ku ji çalakiyek bandûrdibe bandûrdike.

Rewîsta peywirê; rewîsta peywirê (deontolojî) îdîa dike ku hin rayedaran biryar daye ka çî rast û çewt a. Ev rayedar dikare prensîbek rewîstî, zagonek xwezayî, serokê eşîrekê, şahêk, rayedarek ramiyarî, zagonsazek û ankû Xwedê be. rewîsta peywirê li ser çalakiyê bixwe disekine. Pêdivî ye ku rewîstparêz peywira xwe ji pîvan û rêgezên rewîstî yên pêşwext re destnîşan bike dakû li ser kiriyarek darizîne û wê rast an çewt bibîne. Di rewîsta peywirê de wê, hingê pîvanên rewîstî, rêgez, pêşîn digirin, û encamên kiriyarek ne dîyar a ku ew hîlbijartinek rewîstî ya an jî na.

Rewîsta peywirê li ser bingeha ku mirov bi xwe nekarin darizandinên rewîstî pêkbînin bingehe digire. Ji bo ku alozî dernekeve, divê kesek rêzik û destûraan saz bike, û van destûran divê mirov li pey wan be, çî bihizire jî. Rewîsta peywirê ji nîrxandina rewşên takekesî re hindik cih didê. Rewîsta peywirê hêsan û şematîkî ya, lê di heman demê de îdealîst û di awayekê şubje de bi rengekê hizirkirinê rengê xwe dide nîşandin. Gelek rewşên ku bi rewîstî werin hesibandin dê weke peywirên dijber hebin. Derew çewt e, lê di heman demê de xelet e ku mirov kujar li ser cîhê qurbanê xwe rast bêje. Kuştin çewt e, lê di şer de emrê kuştinê tê dayîn, û ne hanîna fermanê nerast a.

Rewîsta helwestê; ankû rewîsta hişmendiyê li ser raman ankû motîveya li dûv çalakiyê disekine. Çalakiyek ji hêla rewîstî ve ku ew baş bê, heke ji aliyê rewşenbîrek baş ve ku ew hatîbê kirin, heke motîfek wê ya baş hebe. Ew kesê çalak a ku ew, li gorî raman, vîn û hestên xwe, divê bê wê motîveyê bê nîrxandin. Di rewîsta helwestî de norm ji kesê çalak û taybetmendiyên wî / wê re tê dest nîşankirin. Pêdivî ye ku tevahî mirov, bi raman, vîn û hest bikeve qada dîtinê. ..

Mînaq rewîsta zerdeştîyê rewîsta ramanê ya. Zerdeştî fêr û bawer dike ku encam di dirêjehiya demê de dê bi motîvê ve girêdayî be, û pratîka rewîstî di derheqê pêşxistina rewşên giyanî yên rast û baş de ya. Mînaq Zerdeştî weke gotinek hêzkerinê dibêjin tê yê, "tuyê ji cîranê xwe wekî xwe hêj bikî". Di heman demê de mînaqek rewîsta helbestê û ankû hişmeniya wê jî bê.

Rewîsta fezîletê; Ankû mirov dikarê weke rewîsta dilpakîyê jî wê bi navbikê û wê werênê ser ziman. Li gorî rewîsta fezîletê, qencî ji erk û

encaman bingehîntir in. Li gorî Platon û Arîstoteles, dilpakî ew in ku ew, dikin ku tiştêk wê bi awayê çêtirîn çêbibe bê. Mirovên manewî yên ku ew helwest û jêhatî na, ku ew dihêlin em jiyana xwe bi awayê çêtirîn bijîn. Nişaneyê rewîsta fezîletê ev a ku darizandinên rewîstî yên derbarê taybetmendiyên qarakter û hwd de ku wê, di derbarê kirinan û hwd de weke bingehîn bèn hildan li dest bin.

Rewîsta fezîletê aliyê wê yê ku ji hêla Hume ve jî hatî pêşxistin, bi wê bawer dike ku nêrîna kesê dilpak (baş) hem ji dîtina jiyana baş tê û hem jî ji darizandina kiryarên me yên bingehînî tê. Di wê de wê, bê ser ziman ku mirov jiyana baş nêrîna dilpakan rewa bike, lê dibêje ku rewîst divê tenê li ser bingeha nêrîna mirovê dilpak ku jixwe di rewîstê de hatî bicihkirin, bingeh were girtin.

Rewîsta ravaker; rewîsta raveker fêr dike ka mirov bi rastî çî têgihîştinên rewîstî û kîjan kirinên rewîstî hena, û ji hêla zanistên civakî ve pîrr caran ji felsefeyê tê lêkolîn kirin. Rewîsta raveker helwestan bêî ku biryar bide ka ew rast in anku çewt in, an jî ku ka encamên jê hatîna diyarbike. Rewîsta raveker anketên ramanê bikar têne dakû diyarbike ku ka çî bi rewîstî têkildar e û di karanîna prensîban û anku nirxandinên bandûrê de ji bo ku wê rast a û anku çewt a dinirxîne.

Rewîsta kirîner; û anku rewîsta sepandîna ku mirov dikarê bi navbikê wê, ramanên li ser tiştê ku rast û çewt e di pêwendîya dozek taybetî de na wê li ser wê bisekinê. Deverên ku bi taybetî di rewîsta kirîner de têne nîqaş kirin biyojîk, rewîsta jîngehê, rewîsta heywanan, rewîsta pîşeyî, rewîsta şer, rewîsta lêkolînê, rewîsta karsaziyê û hwd in. Rewîsta kirîner timûtim li ser binemayên rewîstî, wekî kurtaj, ku berjewendîyên dayikê û berjewendîyên fetusê di nav nakokiyek gengaz de na, anku karanîna ceribandinên heywanan, ku dibe ku berjewendîya ajalan bi xwesteka lêkolîneran re ji bo zanîna ku dikare alîkariya mirovên din bike wê weke mijarên wê yên ku ew li ser wan disekinê bê.

Rewîsta kirîner bi pragmatîkî bi teoriyên cûda yên rewîstî re ku têkildar a û bi dîtina kîjan nirxandinan re ku têkildar a û bo dozek taybetî girîng e, bi gelemperî ji bo çêkirina zagon, rêgez û anku rêzîknameyên ku piştrast dikin ku bi pratîkî pêkan in û ku bi rewîstî temenê tevgerîna na wê, bi wan ve mijul bibê.

Rewîstê kirîner ji rewîstê raveker cuda yê ji ber ku rewîsta raveker tenê diyar dike ka kîjan rest wekî bingeh hatine bikarhanîn, dema ku rewîsta kirîner wê dinirxîne ka kîjan rest di têkildarî dozek taybetî de girîng in wê, li ser wê disekinê.

Rewîsta deduktivist; ê wekî teşeya xwe ya pêdeçûyînê teoriyek rewîstî ya normatîf (mînaq utilitarism) bigirê, û bersiva pirsgirêka rewîstî ya taybetî ji vê teoriyê derxîne. Ji teoriyê re "modela teorîk-huqûqî" jî tê gotin. Ew "teorîk" e ji ber ku model teoriyan li ser bingeha têra xwe ya mantiqî dikê wê li ser disekinê, û "hiqûqî" ye ji ber ku teorî ji bo darizandina dozên taybetî têne bikarhanîna wê, weke aliyên wê yên ku wê li ser wê bisekinê bê.

Modela koherens a rewîstê; ev model jî wê weke xalek di navbera deduktivism û kontekstualîsmê de ku wê were ser ziman bê wê, li ser rêgezên bingehîn û ezmûnê bi giranî bisekinê. Mînaqa tîpîk a vê teoriya rewîstî ya bi vê rengê, teoriya John Rawls a ku wê bi rengê "hevsengiya refleksîf" a wê werênê ser ziman bê.

Rewîsta nîqaşê; rewîsta nîqaşê wê weke teoriyek rewîstî ya normatîf e ku dibêje ku divê restên rewîstî yên çalakiyê ji nîqaşê û ankû nîqaşan werina derxistinê bê. Fîlozofên Alman Karl-Otto Apel temensazkerê wê teoriyê dihên dîtîn. Di dewama wê de wê, yên wekî Jorgen Habermas wekî pêşxînerê wê têgîn û teoriya rewîstê a demên hemdem jî wê, werê dîtîn. Hizrên Habermas wê weke kesê ku ew bi hizir û teoriya xwe re wê di wê warê de wê weke navend wê were dîtîn û bê hanîn ser ziman bê. Ew jî wê yek wan demezrînerê wê çerçoveya teorîkî jî wê bê dîtîn.

Habermas wê di çerçoveya vegotina têgîn û bernemayên rêzimanî wê bi deerfet bê ku wê mirov karibê di çerçoveyek 'normatîf' de wê salixkirinê bi wê re bikê. Yanî li gorî têgîna karakterîstîkî wê kîjan gotin wê ji kîjan çalakiyê re wê bê ser ziman û wê kîjan wê bi awayekê motivekirinê wê temen biafirênê wê, aliyekê têgînî bi têgîna normatîfî wê karibê ji wê dîrektîfên wê werina fahmkirin. Li gorî wê ya şaş û rast wê bi saya xosletên kirdeyan wê, kifşbikê û wê ev wê, weke aliyekê restî ku wê karibê temenekê fahmkirinê wê bide me wê bi wê re wê bê hanîn ser ziman.

Karl-Otto Apel û Jorgen Habermas bawer kirin ku divê **rewîsta normatîf** a nûjen bi nîqaşê derkeve holê. Pêdivîbûna normatîf divê bi jiyana rojane re têkildar be, û dema ku rewîstek normatîv a gerdûnî peyda dikin divê gelek raman werin bikar hanîn. Divê hemû beşdaran hevdu fahmbikin, divê ew nîqaşên têkildar bikin, û motîvasyonî divê ev be ku nîqaşên çêtirîn wekî bingeh têne bikar hanîn, bi ramanan re. Heke were pejirandin ku restek tê xwestin ku daxwazên hemû aliyên eleqedar têrbike, û encam li ser hemû alternatîfên naskirî têne tercîh kirin, li gorî Habermas rest wê, gerdûnî bê.

Rewîsta altruîsmê; ankû doktrîna altruîsmê weke felsefeyek rewîstîye ku îdia dike ku ew rast e ku mirov bi rengê tevbigere ku ew ji yekê û ankû civakek giştî re xizmetê bike. Berevajî altruîzmê xwepereştî ya ku îdia dike ku ew rast e ku mirov bi rengê tevbigere ku ew ji yê û ankû a ku tevbigere re xizmetê bike. Piraniya olên cîhanê wekî nirxek rewîstî xwedî nêrînek altruîst in. Di wê rengê de wê felsefeya wan wê were ser ziman

Altruîsm ev e ku ji kesên din re wekî xwe xizmetê bike. Ev nêrîna rewîstî ya ku herî berbiçav e, bi pratîkî hemû ramanwer piştî heyama felsefeyê li dema kevnar berevanî li helwestên ku di astek mezin û ankû hindiktir de dikare bête gotin ku altruîst in; tenê hinekan ragihand ku ew ne altruîst in. Gelek filozof îdia dikin ku altruîsma tevahî pêknayê. Di biyolojiyê de heywanên bi tevgerên altruîst re hena, lê bi gelemperî ev tenê ji çêlîkên ên xwe û ankû xizmên wan ên nêz re tê xuyandin. Mînakî, hingiv dema ku diparêzin tevgera altruîstîk nîşan didin ji bo parastina hêlinê. Gotina Altruîsmê wê ji aliyê Comte ve wê, were bikarhanîn bo vê rengê rewîstê a kevn ku wê bi felsefeyê re wê, were fahmkirin û pêşxistin.

Di dewama wê de wê gelek aliyên din ên têgînî ên bi rewîstê re ku mirov dikarê di dewama wê de werênê ser ziman ên weke têgîna 'egoîsmê' û hwd ku mirov dikarê wê, bi têgîna bi xweparêzîyê û tenê bi alaquadariya bi xwe ve girêdayî ku wê dikarê wê werênê ser ziman bê. Vajî têgîna Altruîsmê wê, xwediyê têgîneka ku wê, tiştê ku mirov wê 'haq dikê ku wê bikê û wê pêşbixê. Wê di wê çerçoveyê de wê di navendîyê keseyetî de wê, xwe bi wê re wê bibînê û wê werênê ser ziman bê. Zaneyên weke **Max Stirner** wê, di warê felsefeya rewîsta egoyê de wê navê wî derkeve li pêş. Di wê çerçoveyê de wê têgîna xweparêzîyê wê, di wê warê de wê di temenekê *rasyonal* de wê çawa wê bi temenbikê û wê werênê ser ziman wê li ser wê bisekinê. Di aslê xwe de wê, bi şêwayekê ku mirov wê ji hizrên Stirner wê fahmbikê wê *xweparîzyek rasyonalî* ku wê weke temenê fahmkirinê ê di vê warê de wê rewîstê de wê were dîtin wê, bi felsefeya Aristo re jî wê awayekê wê ji hinek aliyên ve wê were dîtin û kifşkirin.

Rewîsta hemdem û têgîna civakî

Ev têgînên rewîstî ku me li jor hinekî jî bê bi gotinekê jî bê wan hanî ser ziman wê ji aliyekê ve wê weke aliyna têgînî ên felsefeyî ên rewîstî ku wê di demên hemdem de ku wê werina ser ziman bin. Di wearê hizirkirin, jîyankirin û hwd de wê, di wê warê de wê, weke aliyna ku wê

temenê rngên hizirkirinên me wê bidîna nîşandin bê. Di warê hizirkirina bi wê rewîstê re wê, di demên hemdem wê mijarên ku wê bi wê re wê werina nîqaşkirin wê ji gelek aliyana ve wê weke mijar û babetên civakî û keseyetîyî bin. Minaq têkiliya civakê û kes, têkiliya kes û kes, têkiliya jinûmêr a bi hevdû re, têkiliya dêûbav a bi zaroyan re û hwd re wê di awayna de wê, weke aliyana ku wê di demên berê de jî wê bi kevneşopî û hwd wê li wê were hizirkirin bê.

Di wê çerçoveyê de minaq wê di civakên rojhilatî de wê hîyaraşîyek ku wê ji piçûkatîyê bi ber mazinbûnê ve ku wê hebê bi rêzû hûrmet girtinê re wê, were dîtin. Di wê çerçoveyê de wê, têngînên weke nêzîkatîya li hemberî hevdû wê bide nîşandin wê weke nêzîkatîyên civakî jî wê ev wê werina ser ziman.

Lê li vir wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê giring wê were dîtin ku wê çerçoveyek giştî û kirinên hevbeş ên rewîstî wê di awayekê de wê weke aliyana temen ku mirov dikarê ji wan helwestên bi hevdû re ku wan fahmbikê wê hebin. Minaq wê, di wê rewşa civake kurd de wê, rêzûhûrmeta zaroyê a li hemberî dêûbav wê ne tenê wê bi kesekê re bi sînora wê weke têngînek hevbeş a civakî ku wê herkesek wê ji aliyê xwe ve wê li gorî wê bijî bê. Wekî din wê weke aliyekê in ê pêşketiner bi têngîna rewîstê re wê weke ku me bi têngîna **rewîsta nîqaşger** re wê hanî ser ziman wê, awayekê ji gotin û rengê gotinê ku wê çawa wê were fahmkirin ku ew çawa xwediyê rewîstekê ya û ankû wê çawa wê rewîstek wê hebê wê, hewldana kifşkirina wê were dîtin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di serî de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê, di dewama wê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare rewîstê wê di wê rengê de wê, bi awayekê giştî wê, dîmenên wê werê dîtin.

Di aslê xwe de wê ev alî wê fahmkirina wan wê weke aliyekê giring ê ku mirov di serî de wê dikarê wê, di serî de wê bi çerçoveya civakê re wê fahmbikê bê. Di dewama wê de wê bi wê re wê cihê kes, erk û berpîrsiyarî û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê bi pêşketina xwe û bo pêşketina xwe û ya kesên dora xwe wê, çi pêwîst bê wê bikê wê weke aliyekê rewîstî jî wê were ser ziman. Di wê warê de wê mijare rewîstê wê di aslê xwe de wê wê weke aliyekê kifşkar ê ku mirov wê dikarê wê, di serî de wê ji wê aliyê ve wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê. Di mijare fahmkirina rewîstê de wê, di wê warê de wê di demên hemdem de wê bi

zêdeyî wê, di warê keseyetîyê, berpîrsîyarî, spiartek û hwd wê weke aliyekê giring wê, xwe bide nîşandin.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov di çerçoveya demên hemdem de têtîna rewîstê wê dihilde li dest wê ji wê aliyê ve wê mirov ji du aliyan ve wê ji temen ve wê dibînê. Aliyê pêşî wê weke aliyekê giring wê weke pêşdarazên me wê, têtînên me yên rewîstî ku em ji temen ve gihiştina wan û ankû fêrî wan bûna ku ew çawa ew kirinên me didina dîyarkirin bin. Lê ji aliyê din ve jî wê dema ku mirov di çerçoveya pêvajoyên pêşketinê, çûnûhatinên civakê, keseyetî, tahb û kêferata bo jîyane aborî û ankû xwe dabarekirinê wê ji gelek aliyan ve wê ji temen ve wê bandûrê li pêşketina hebûna me ya rewîstî wê bikê. Heta ku mirov wê ji gelek aliyan ve wê, dikarê wê weke aliyekê giring wê, dikarê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, di wê rewşê de ku mirov wê rewşê bi xosletên keseyetîyê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê aliyên xweparêziyê, ajo, ego û hwd wê weke aliyna keseyetî ku wê di wê warê de wê, di her rewşên ku mirov wê kifşdikê ku wê bijî ku wê temenekê lêpîrsîner wê bi wê re wê bi xwe re wê bide çekirin û pêşxistin bê. Ev wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê di serî de wê dikarê wê weke aliyekê giring ê bi fahmkirina têtîna rewîstê û hwd re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Dema ku mirov wê, dîroka hizirkirinê wê li wê binerê wê di wê warê de wê gotinên kifşkar ên ku ew hatina gotin wê pîrr zêde wê mirov wê rastî wan wê were. Lê di wê çerçoveyê de wê, minaq wê, tevî wê jî wê xirabî di jîyane me de wê hebin. Di warê têtîna rewîstê de wê, dema ku mirov bi têtînî li armanca wê ya têtînî a bi hişmendî li wê binerê wê bigotinên 'başîyê', 'rastîyê', 'nêzîkatîya rast', 'fahmkirina rast', bersivdayina li hevdû a dîrûst', 'durustayî', û hwd wê weke gotinna ku wê mirov ji wê fahmbikê bê. Di wê çerçoveyê de wê, nêzîkatîya rast û gotina rast wê hertimî wê bandûreka wê ya temenî a li ser derûnîya me mirovên ku em dihizirin wê hebê. Di wê warê de wê têtîna bandûrê wê di çerçoveya hiş û hizirkirin û fahmkirinê de bê. Wê, di wê warê de wê weke zindiyên ku em dihizirin jî wê em mirov bin. Wê demê weke zindiyên ku em ji wê re vekirîna û wê dixwezîna jî em in.

Têkiliya pêşketinê a bi xosletên keseyetîyê ên ku ew dihên dayîn nîşandin re hewldana fahmkirina wê, weke aliyekê bi rengê fahmkirina demên hemdem re jî bê. Minaq wê, dema ku wê bahsa kirinekê xirab wê were kirin wê dema ku wê, hêncet û ankû sedem wê ji wê re wê werina dîtin wê, bê gotin, yan 'nizani bû', 'fahm nekir', 'tênegihişt', 'nedît' û

hwd re wê were ser ziman, yan jî wê bi wê re wê bahsa nezanîya ku wê mirov bi me re bi dîtbarî hat dîtîn wê bi wê re wê were fahmkirin.

Di mijare fahmkirina qarakter de wê, di wê rengê de wê aliyekê wê yê bi têngîna rewîstê û hişmendiye bi hevdû re di awayekê hevgirtî de ku wê were fahmkirin de wê were ser ziman. Di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê rêjeyya pêşketina mirov a demê wê weke rêjeyek rast kirin, nîşandin û di hevgirtiniyekê de tevgerîna me jî wê were dîtîn. Di wê çerçoveyê de wê, di sserî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Ji aliyekê din ve jî wê di demên hemdem de wê têkiliya felsefeyê û rewîstê wê di awayekê û rengê bi fahmkirinê re wê bi hevdû re wê were danîn. Di wê çerçoveyê de wê çendî rast bê ku mirov wê bi wê rengê wê hilde li dest û wê fahmbikê bê. Di çerçoveya rewîsta nîqaşger de wê, ku mirov bi rengê hişmendiya li gotinê dihê kirin de ku wê li wê bihizirê wê, ji wê derkiirinê wê bi referans û derkên wê, karibê kifşkirinek rewîstî bi wê re wê xwe bigihênîyê de. Lê di dewama wê de wê weke aliyekê yê giring jî wê di wê rengê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman wê di wê rengê de wê mirov dikarê wê, weke aliyekê giring wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Felsefe wê, aliyekê wê yê ku em di vê çerçoveya têngîna rewîstî a nîqaşî de bi wê bihizirin wê karibê çerçoveyek fahmkirina rewîstî bi jê derhanînê re wê xwe bigihênîyê de. Minaq di wê warê de em ku li ser gotinê re wê, bikin ku wê fahmbikin wê gotinên bi hişmendiya baş û ya nebaş ku mirov dikarê wan fahmbikê wê ji wan referansên bi hişmendî ku em dikarin xwe bigihênîna wan wê aliyekê bi derkkirina fahmkirinê re wê, xwe bide nîşandin. Di aslê xwe de wê warê de wê, di wê warê de gotinên zerdeşt ên weke bi 'baş bi hizira, baş bêjê û baş werênê ser ziman' ku ew di wê rengê de dihê ser ziman wê, di wê çerçoveyê de wê temenekê referansî jî wê bi têngîna wê karibê di mejîyê me de bide çêkirin.

Ji aliyê keseyetîyê ve wê weke aliyekê giring wê gihiştina çerçoveyek fahmkirinê a ku ew rast dibîne, hevgirtiniyeka hundirînî a keseyetîyê û hwd wê weke aliyna ku wê weke mijarên demên hemdem jî bin. Wê, di wê çerçoveyê de wê, lêgerînên bi menewî û hwd wê, di wê warê de wê, weke aliyna ku mirov dikarê balê bikişênê li ser wan. Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê aliyê baweriyê wê ne tenê wê bo ku ew bo baweriya bo olekê bê wê bo wê menewîyetê wê, di xwe de wê, bijî bê. Ber vê yekê ev alî wê dema ku ew bi aliyên civaknasî, derûnî û hwd ve bi wê rengê hat fahmkirin wê hingê wê karibê temenekê rast ê fahmkirinê bi

xwe re bide çêkirin. Di wê çerçoveyê de wê ji aliyekê ve wê zanîn jî wê weke temenê berpirsîyarîtiyê jî wê were dîtin û bê hanîn ser ziman. Kesê bi zane wê weke kesekê ku ew dizanê çi bikê û ew weke ya ku ew jê dihê xwestin jî dihê dîtin.

OL Û CIVAK

Ku mirov ji kijan aliyê ve binerê wê di aslê xwe de wê mijare rewîstê wê weke aliyekê giring pêşketina mirov jî wê derkeve li ber me. Wê di wê çerçoveyê de wê, çerçoveyek hevîrtî a bi keseyetîya mirov re wê bi wê re wê biafirê. Li ser wê re wê, di çerçoveyek bi kirina rast, gotina rast û rast tevgerînê re wê, hin bi hin ku wê weke rewşna ku wê ji mirov wê werina xwestin ku ew werina kirin jî wê derkevina hemberî me. Di wê warê û çerçoveyê de wê, pêşketina olê weke têgînek bi sazûmanî di çerçoveya jîyane civakî a bi hişmendî de wê, xwe bide nîşandin. Ol wê dîroka wê ya kevn wê di aslê xwe de wê heta dîroka hizirkirina mirov û destpêkên hizirkirinê ên berî-şariştaniyê wê herin.

Di demên destpêkê de têgînên weke bi totemismê û anamismê û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê, weke destpêk wê mirov karibê wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman bê.

Pêvajoyên pêşketina olê wê di serî de wê, pêvajoyên ku wê bi sazûmana wê û serdestîya wê re wê xwe bidina nîşandin wê weke ku em bi sumeran û hwd de di destpêkê de dibînin wê, xwe di awayekê de wê bi wê rengê wê bide nîşandin. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê, werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirina olê û pêşketina wê di nava jîyane mirov de wê weke rengekê din ê hizirkirinê bê. Wê çendî ku wê sazûmanên bi pergalfê ên jîyane mirov weke yên rewîstê û hwd wê di temenê wê de wê bibina alikar jî lê wê bi serê xwe wê weke têgînekê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ol û rewîst wê, bi serê xwe wê ji hevdû cûda wê weke aliyna fahmkirîna bin. Wê, rengên wan ên têgînî û hwd wê cûda wê hebê. Lê di wê çerçoveyê de wê weke gotinên referansî ên temenê ku wê berê mirov wê bi ya baş ve bê, wê kirina baş bikê, xirabiyê nekê, hevdû nekujê, baş bê ji hevdû re û hwd wê, weke têgînên olî ên ku wê, xwe bidina nîşandin bin. Lê ji aliyê din ve wê, evwê weke têgînên rewîstî jî bin.

Rewîst wê, dema ku mirov wê hilde li dest wê bi zêdeyî wê, di awayekê şube de wê çendî xwediyê awayekê hizirkirinê jî bê wê, têgînên wê ku mirov bi rengê kirinê û hwd re wê fahmbikê wê weke

aliyna objeyî jî wê di reng dîtin û fahmkirinê de wê karibin di mejiyê me de bi biriqandina xwe re bidina çêkirin. Di wê rengê de wê, rewîst wê rengêkê bi kirinê re wê xwe bidê nîşandin bê. Ol jî wê bi têngînên xwe yên sazûmanî ên weke xwe dana kirinê wê, were dîtin.

Di mijare fahmkirina olê de wê bi dîroka wê re wê mirov dikarê wê weke alî û pêvajoyek fahmkirinê a giring bi pêşketina mirov re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li vir di aslê xwe de wê, ol wê, dema ku mirov wê fahmbikê wê, di çerçoveya pêşketina civakê de wê, weke çerçoveyek bi pergali jî wê, xwe bide nîşandin. Wê, di pêvajoyên destpêkê ên sumerîyan de wê, di wê rengê de wê weke ku mirov kifşdikê wê bi têngîna olê re wê herkesek wê bê tabîkirin li rengê jîyane bi wê re ku ew dihê kifşkirin bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, hîyararşîya afirandinê a di nava yazdan û mirovan de ku wê were pêşxistin wê, ew wê weke aliyekê temenî bê. Lê ew rengê hîyararşîkî wê mirov nikarê wê bi têngîna rewîstê re wê kifşbikê. Di wê rengê de wê, di serî de wê mirov dikarê bêjê ku wê ol wê di pêvajoyên wên pêşketinê de wê, di afirandina civakê de wê, bandûra wê bi sazûmanîya wê ya afrîner a bi hişmendî re wê xwe bide nîşandin. Bi olê re wê civak wê di rastiye de wê bigihijê serdestekê li ser serê xwe jî.

Ol û civak

Ji aliyê civakê ve hildana li dest a olê wê weke têngînek hevbeş a civakî ku wê pêşkeve wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Ol wê, di wê rengê de wê weke çerçoveyek fahmkirin a bi zêhnî wê biafirênê. Weber wê dema ku wê olê di pirtûka xwe ya bi navê “Economy and Society” wê bîne ser ziman ku mirov ji pêvajoyên fahmkirina aboriyê gavê biavêjê û olê şîrovebikê wê karibê bi xwe re şaşîyan jî werênê wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di nava têngîna xw eya civaknasî de ku wê bahsa wê bikê wê bahsa têngîna ‘ahenge’ nava ‘subjektivismê’ û ‘objektivismê’ ku mirov wê bigirê wê, bikê. Di wê çerçoveyê de wê, di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê ew wê werênê ser ziman ku wê, ol wê, di wê rewşê de wê, werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirina olê û têkiliya wê ya bi civakê re wê, di nava têkiliyên wê yên civakî de wê, di awayekê de wê, weke aliyekê kifşkar jî wê xwe bide nîşandin. Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, ol wê, di

demên pêşketina olên yekxwûdayî de wê, di rengekê nasneme-yî de wê, di nava civakê de wê bi kes û hwd re wê pêşkeve.

Di wê rengê de wê, pêşketina baweriyê wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê giring wê, di serî de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê, weke aliyekê yê têngînî ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê, xwe bide nîşandin.

Pêvajoyên pêşketina olê ku mirov di çerçoveya têngîna civaknasî de wê, werênê ser ziman wê, di serî de wê, weke aliyekê din ê civakî wê, wê karibê wê fahmbikê. Di nava kifşkarîyeka bi civaknasî a civakê de wê, ol wê weke têngînekê wê karibê were fahmkirin. Lê weke têngîneka civakî a li wê serdest ku mirov wê hilde li dest wê, di wê rewşê de wê, civaknasî wê karibê di wê de wê weke ji nedîtî ve jî were di dîmenekê de wê xwe bide nîşandin.

Di rewşa fahmkirina ol û civaknasiyê bi hevdû re wê, dîmene ku wê bide me wê, weke ku wê ji hevdû dûrbin wê têngîn û întîbayekê wê bi mirov re wê bidina çêkiriin. Di wê çerçoveyê de wê civaknasî wê navende wê bi awayekê harmonî wê xwe bide nîşandin. Lê ji aliyê din ve jî wê, mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê, weke aliyekê giring wê mijare civaknasiyê wê ji aliyekê ve wê, fahmkirina û hanîna ser ziman a xuyên mirov jî bê. Wê, di dewama wê de wê weke rewşên têkiliyê û fahmkirina wan a bi hevdû re wê bikê ku wê fahmbikê. Di wê rewşê de wê, dema ku wê weke mijareka fahmkirinê mirov olê di nava wê de wê hilde li dest wê, weke aliyekê rengê fahmkirinê ê bi têkilî û xuyan re wê, di wayekê de wê, xwe bide nîşandin. Civaknasî wê mijare fahmkirinê wê di wê çerçoveye de a olê wê di nava xwe de wê, dema ku wê hilde li dest wê weke aliyekê din ê fahmkirinê wê bi wê re wê, bide nîşandin.

Di mijare têkiliya nava civak û olê de wê civaknasî wê weke aliyekê ku wê bi têngînî wê li ser mijare bandûra olê a li ser civakê û ankû temenê civakê ê bi pêşketina olê re ew, çawa dikarê were hildan li dest û fahmkirin wê weke aliyekê giring wê di nava xwe de wê hilde li dest.

Di mijare têkiliya nava civakê û olê de wê dema ku mirov wê hilde li dest wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê, xwe bide nîşandin. Di warê têkiliya civakê û rengê wê yê zanînî ê b orf û adet û kevneşopîyan de wê, di nava xwe de wê sazûmanek wê ya jîyanî a civakî wê hebê. Di aslê xwe de wê ev alîyên civakî wan divê ku mirov ji mijare olê cûda wan hilde li dest û wan fahmbikê. Orf û adet, kevneşopî û hwd wê weke aliyana ku mirov bi wan civakê bi rengê jîyane wê re wê bikê. Ya aliyê olê jî wê di serî de wê, bi wê re wê rengên baweriyê û hwd wê bi wê temenê

pêşketina olzaniyê û olê û hwd wê were fahmkirin. Wê ev wê weke aliyna ku wê çendî di çerçoveya jîyane civakê de wê di nava hevdû de û di zikhevdû de wê weke ku wê bijîn jî lê wê di aslê xwe de wê ji hevdû cûda jî bin. Wê, di serî de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman.

Dema ku mirov wan bi olê re werênê ser ziman wê demê wê civak wê weke ku wê di fahmkirina wê de wê di gelek waran de wê karibê bibê temenê şaş fahmkirinan jî. Wê di wê çerçoveyê de wê fahmkirina ol û civakê wê bi wê karibê cih bi pev were gûharandin û ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê mirov dikarê wê, di serî de wê werênê ser ziman.

Di nava civakê de wê, weke orf, adet û kevneşopîyan û baweriyê ji hevdû cûda wê, aliyên wan ên bi çandî û olê jî wê ji hevdû wê cûda bin. Lê dikarin ji hevdû bi bandûr bibin.. di pêşketina hevdû de bandûrê li hevdû bikin. Lê ew jî wê ji hevdû cûda bin. Di wê rengê de wê, di serî de wê, mirov dikarê wê, werênê ser ziman.

Di mijare civakê û olê de wê di serî de wê weke aliyekê giring wê, weke pergalek pê baweriyê wê ew wê pêşkeve. Wê, di serî de wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê fahmbikê ku wê bi demê re wê, bi pêvajoyên ku wê derbasbikin re wê, çandek baweriyê wê karibê biafirê. Ew jî wê ji ya civakê û hwd cûda bi serê xwe ku ew were kifşkirin û hanîn ser ziman wê bandûra wê bi wê rengê li pêşketina civakê wê zêdetirî wê bi pozitiv wê karibê xwe bide nîşandin.

Di wê rewşê de wê, mirov dikarê wê bi wê re wê fahmbikê ku wê civak wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, piştî pêşketina civakê de wê bandûra olê wê ji aliyên pêşketina serdestîya desthilatdarîyek hevbeş de wê pîrr zêde wê xwe bide nîşandin. Ber vê yekê wê dema ku wê bahsa ol û civakê wê were kirin wê weke aliyekê din wê xwe dikeviya meji de wê bide li hişkirinê jî wê têgîna welatîtiyê wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, ya ku wê, di wê çerçoveyê de wê, ol wê bikê wê, di çerçoveya hiyararşîya serdestiyê de wê bi hevdû ve girêdanê de ku wê bide girêdan bê. Wê di çerçoveya wê serdestiyê de wê weke ku wê bi wê ve wê bide girêdan. Wê, di dewama wê de wê, di bin çerçoveyekê de wê weke ku wê bikê yek wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide nîşandin. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di warê fahmkirina olê de wê, di wê rewşê de wê, pêşketina zihniyetê wê, bi wê re wê re wê xwe bide nîşandin.

Wê di wê rewşê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê, çerçoveyek civakî a bi wê ve girêdayî ku wê bide pêşxistin wê, bi wê re wê, dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Mijare olê wê, weke mijareka ku wê bi demê re wê, bi têngînî wê pêşkeve û wê zihniyetê wê bi xwe re wê biafirênê bê. Di wê rengê de wê bi serwerîya têngîna olî re wê bi pêvajoyên pêşketinê ên ku wê werina jîyankirin re wê, bi wê re wê, bandûra wê li pêvajoyên pêşketina çanda civakê jî wê bi wê re wê xwe bide nîşandin. Di wê rengê de wê çanda civakê wê bi wê re wê, di wê rengê de wê, di awayekê de wê mirov dikarê wê bi wê re wê fahmbikê.

Mirov wê dema ku wê bi wê bigihijina li rengekê baweriyê wê bi wê re wê kirin û helwestên xwe jî wê bidina pêşxistin. Ev kirin û helwest wê, di wê çerçoveyê de wê, di nava civakê de wê weke aliyana afrîner ê bi çanda civakê re jî wê xwediyê wateyekê bin. Di dewama wê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di pêşketina mirov de wê bi wê rengê wê bandûra wê xwe bi wê rengê wê bide nîşandin.

Lê ol wê ji aliyê derûnî û hwd ve wê bandûra wê ji gelek aliyên ve wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Weke aliyekê din jî wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare fahmkirina baweriyê wê, di wê rewşê de wê, ji aliyekê derûnî a mirov ve wê, ji du aliyên ve wê mirov dikarê wê hilde li dest. Aliyê pêşî wê ji aliyê fahmkirina bi rengekê ku wê di wê de wê xwe bigihênê fahmkirineka ku mirov xwe bi wê daya bawerkirin bê. Aliyê din jî wê bi rengê bandûra wê ya li ser pêvajoyên pêşketina mirov bixwe bê.

Ol wê di wê rengê de wê, dema ku mirov wê hilde li dest wê, di serî de wê, di xwe de wê xwediyê destûr, rêgez û hwd bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, ji aliyekê ve wê, çendî ku wê di çerçoveyekê wê bigihênê li derkek hevbeş di mejî de wê ji aliyê din ve jî wê, weke aliyekê ku wê, bi wan destûr, rêgez û hwd ve wê, xwe di rewşa xwe de wê, biikê ku wê bide jîyankirin. Wê, ev rewş wê, di çerçoveya fahmkirinê de wê, weke aliyana giring wê bi xwe re wê werênê. Ji du aliyên ve mirov dikarê bahsa gûharînê bikê. Aliyekê wê ew bê ku wê bi demê re wê bi pêşveçûnên ku ew dibin re wê, çawa wê li gorî wê pêşxistina şîroveyan bi wê rengê pêşketina demê re bê. Çendî ku wê destûr û rêgez û hwd wê weke xwe wê weke ku wê hebin jî lê wê dem wê bigûharênê û wê bi wê re wê temenê şîrove û fahmkirinên nû wê bi xwe re wê bîhê li holê. Ev wê weke aliyekê ku mirov wê dikarê wê fahmbikê bê. Di dewama wê de wê ew şîrove wê karibin bi xwe re ew di wê demê de destûr û rêgezna

hemdem di wê çerçoveyê de bidina pêşxistin. Aliyê din jî wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyê bi rengê fahmkirinê, şîrovekirin, danîna têkiliyê a bi hevdû re bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê bi wê re wê weke aliyekê din ê gûharîner ê giring jî wê werênê ser ziman û wê fahmbikê.

Bandûra civakê a li ser olê û pêşketina wê

Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê bahsa bandûra civakê a li ser olê bikê wê weke aliyekê ku wê di her demê de wê hebê û lê ku ew zêde weke ku ew nebûbê mijare lêkolînên bi serê xwe ên bi jîyane civakê û dîrokê re wê jî bê. Lê di wê çerçoveyê de wê mirov bi dîrokê re wê dibînê ku wê, weke aliyekê giring wê, di dewama wê de wê, mirov dikarê bêjê ku wê pêvajoyên pêşketina dîroka olê wê di wê warê de wê ji aliyekê ve wê bide nîşandin ku wê pêşketina civakê wê, ji temen ve wê çawa wê pêşketina olê wê bide nîşandin jî. Di aaslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring wê, pêvajoya pêşketina olî a demên pirryazdanî wê di wê demê de wê rengê civakê wê pêşketina wê, di awayekê de wê were dîtin. Di dîmen de wê weke ku wê bi bûhûrîna li dema olên yekyazdanî de wê bi wê re wê, êdî wê ew wê rengê pêşketina civakê wê bide dîyarkirin wê were fahmkirin. Lê di wê çerçoveyê de wê, rewş wê wilqasî bi hesan nebê ku mirov wê fahmbikê bê.

Ji aliyekê din ve jî wê, minaq wê, şîroveyên olî ên ji hevdû cûda bi têgînên olî ên ji hevdû cûda jî wê, di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Minaq ola Zerdeştîyê û berî wê ya Mitratîyê ku em li kurdistanê bahsa wê bikin wê di wê warê de wê bi fahmkirina xwe ya weke ola xwezayê û felsefeyê wê temenekê fahmkirinê bi xatek pêşketinê re wê bide nîşandin.

Ev wê bi demê re wê, di wê çerçoveyê de wê di pêvajoyên pêşketina olî ku mirov wê bide dîyarkirin wê, minaq di demên serdemên navîn de wê pêşketina ku wê di nava civakê de wê, bibê wê, bi pêşveçûnên aqil re wê bandûrê li gûharînen olî ên bi ber demên hemdem ve wê bide çêkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê fahmkirinê ê giring bê ku mirov wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê dikarê wê werênê ser ziman bê.

Di nava têgînên weke yên marksîsmê de wê bahsa bandûra pêşveçûnên jîyane aborî ku wê di temenê pêşketina civakê de wê bikê. Wê bi wê re wê têkiliyên wê weke têkiliyên gûharîner wê bahsa wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku em ji wê aliyê ve wê bahsa wê bikin wê, weke ku em ji aliyekê ve wê bahsa

wê dikin. Lê li vir di aslê xwe de wê, mirov dibînê ku mirov ahengekê divê ku mirov aliyê bûjenî û kirdeyî û ankû aliyê menewî û yê madî de wê bide çêkirin. Wê di wê çerçoveyê de wê, biqasî temenê civakî ê gûharîner di temenê pêşketinên weke yên bi têngîna baweriyê û hwd re wê, bi heman rengê wê ji aliyê têngînên weke yên baweriyê ve jî wê hildana li dest wê, weke aliyekê gûharîner jî wê mirov dikarê wê hilde li dest. Aliyê baweriyî wê ji serî ve wê weke aliyekê kifşkar û temenê zorê jî bê. Wê, di serî de wê, mirov dikarê wê fahmbikê.

Di aslê xwe de wê, weke ku em di pêvajoyên kifşkirinên ji serî ve ên ku ew dihên kifşkirin ku mirov dinerê wê pêvajoyên hêrîşên li pêşketina civakê, mirov, komên civakê, demê û hwd wê weke aliyna ku mirov dikarê wê, di serî de wê werênê ser ziman. Ji aliyekê ve jî wê dîroka şerên li herêma rojhilat wê, di temenê wan de wê ev jî wê weke aliyekê giring wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê di demên hemdem de wê, rewşa olê wê weke aliyekê ku wê di wê çerçoveyê de wê, bi dîtina civakê û esasagirtina wê re û bi wê re ji nedîtîve hatina kom û civake din û bi wê re pêşxistina dijberiyê, pêvajoyên şer û hwd wê di temenê wê yên demên hemdem de wê ev zihniyet û wersiyonên wê yên cûr bi cûr wê hebê. Di wê rengê de wê, weke aliyekê giring wê têngînên nîjadperestî ku wê temenê wan li ser dijberî û hwd wê were pêşxistin li dijî rengên din ên pêşketinê û komên civakê û herêman, dager û pêjnên din ên civakî û hwd wê, weke aliyekê biriqîna wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman bê. Di wê rengê de wê, ol wê, di wê rewşê de wê, di aslê xwe wê bi aliyê wê yê ku ew ji serî ve di wê çerçoveyê de ew dihê kifşkirin wê ne ola civakê bê. Wê ola wê desthilatdarîya serdest bê.

Di warê fahmkirina olê de wê têngînên bûjenîparêz wê bi zêdeyî wê, di felsefeyên hemdem de wê bi wê re wê derkevina li pêş. Di wê çerçoveyê de wê li ser temenê civakê û bi encamên wê re wê, bi pêşketinên ku ew dihên çêkirin re wê bê xwestin ku ew werina fahmkirin. Di dewama wê de wê, di aslê xwe de wê, têngîna bûjenîparêz her çendî ku wê bi şewayî ve wê çendî ku wê rastiyên wê hebin jî wê, tenê bi têngînek bûjenîparêz a qaba nêzîbûnê wê encamên şaş jî wê weke ku em ni dîrokê re dibînin wê, bi xwe re wê werênê. Rewşa sovyet û rûxîna wê di aslê xwe de wê wê weke aliyekê ku mirov dikarê wê, weke encama wê rengê fahmkirinê jî wê werênê ser ziman. Wê ev rengê fahmkirinê bê ku wê sovyetê bi emparyalisma rus wê weke *Leviatanekê* bi wê bide xwarin.

Hans Freyer wê, ji aliyê civaknasî ve wê hewlbide ku wê metalyalisma dîrokî, olî, rewîstê û hemû rengên fahmkirinê ên di wê

rengê û awayê de wê bikê ku ew di nava têngînek civaknasî de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê, di aslê xwe de wê, Freye wê, mijare olê wê di nava fahmkirina xwe ya civaknasî de wê, weke têngîneka ku ew wê çawa wê, bi civaknasîyê wê çerçoveya wê ya fahmkirinê wê bikê ku wê, pêşbixê û wê bi wê re wê olê di nava sînorekê civakî de wê werênê ser ziman wê, di nava hewldana wê de bê. Ji aliyê têngîn û çerçoveya *'bandûra civakê a li olê'* de wê, çendî ku wê di reyek rast a fahmkirinê de jî bê lê wê di warê bintişîkirinê de wê, ji têngîna metalyalismê a qaba wê derbas nebê. Freyer mirov fahmdikê ku wê bi dudilî nêz bibê ku ew wê çawa wê binê gotina bandûra civakê a li olê wê tişî bikê wê, lê nêz bibê. Di wê rewşê de wê bayê aliyê serwerîya olî û pêşketina aqilê demê wî bi xwe re dibina herdû **aliyan** jî. Di wê rengê de wê, di serî de wê, mirov dikarê wê, weke aliyekê giring wê aliyê fahmkirinê ê bi têngîna *bandûra civakê a li olê'* re wê, çerçoveya fahmkirina freyer wê, karibê çerçoveyek fahmkirinê bide me.

Di warê fahmkirina gotina Freyer a bi rengê *bandûra civakê a li olê'* re de wê, di wê rewşê de wê, weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê têngîna civaknasî a freyer ku wê, civakê wê bi bandûrkirina wê re wê, hewlbide wê fahmbikê de wê çendî rast bê lê wê bi wê re derxistina olê li ser civakê re wê weke şaşîya fahmkirina civaknasiya wî jî bê.

Di dîmenê ku mirov dibînê de wê weke 'her tişt wê bi olê re wê were kirin' de wê, di aslê xwe de wê weke renekê fahmkirina dîtbar a ku mirov wê, dikarê bi awayekê gûharînî wê fahmbikê bê. Di wê rewşê de wê têngîna fahmkirina dîtbar wê, di wê rewşê de wê, di warê civaknasîyê de wê bê temenê bi tememî fahmnekirin û dahûrnekirina rastîya civakê wê ji gelek aliyan ve wê bê temenê fahmkirineka *anakronikî* jî. Wê, di wê rengê de wê, civak wê dema ku wê weke çerçoveyek ku wê bi olê wê karibê were rêvebirin wê di dewama wê de wê mirov dikarê bi heman şaşîyê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Pêşketina olê wê mirov nikarê wê bi temenekê civakî ve wê girêbide û wê werênê ser ziman. Ku ew bi rastî wusa ba wê, li ser serê civakê wê ne bi têngînek desthilatdarî a serdestî wê xwe bide nîşandin ba. Wê di wê warê de wê, ne di nava hewldana dij-civaknasiyek civakî de ba.

Lê mirov dikarê olê wê weke pêvajoyek bi nirxbûnê a ku wê di pêvajoyên pêşketina nifşîtiyê a bi baviksalerî û ankû dayiksaleriyê re ku wê xwe bide nîşandin bê. Piştî wê pêşketinê re weke zihniyetekê pêşketina wê, weke aliyekê ji wê rastiyê dûrketinê û bi wê re weke

têgînek zihnîyetî a serdestîyê pêşketina wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Sedema derketina olan wê di aslê xwe de wê ji gelek aliyan ve wê roja me de jî ku em bi civaknasî li ser wê bisekin in wê, ji civakê zêdetirî wê aliyên rêveberî û desthilatdarî wê, bi wê re wê bi zêdeyî wê derkevina li pêş. Di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê têtîni wê mirov dikarê wê, di nava wê de wê, werênê ser ziman. Pêvajoyên olên pirryazdanî wê bi zêdeyî wê, di nava xwe de wê, rengê pêşketinên ku wê piştî wê bibin wê bidina nîşandin. Di demên sumerîyan de ku mirov di mitolojiyan de dibîne wê, şerê nava yazdanan wê, di wê rewşê de wê, weke şerekê serdestîyê bê. Ev morfolojiya bi têtîna şerê serdestiyê wê, xwe di rewşa pêşketina olî weke 'têgînek serdest' de wê, di wê çerçoveyê de wê bide nîşandin. Di qarakterê pêşketina bi olê re de wê, ev wê were dîtin ku wê, xwe weke 'hêza yekane' a serdest wê, bide nîşandin. Wê bi wê re wê, li dijî yên din bê. Yan jî wê wan tuna bihasibênê. Di dewama wê de wê, têtîna 'başî û ne başîyê' û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê li ser temenekê wê bi têtîna 'dojeh' û 'bihûştê' wê were bi temen kirin.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman xwe weke ola civakê pênasekirin wê, çendî ku wê ji aliyekê ve wê bi civakê û pêşketina civakê ve girêdayî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman jî lê wê, ji gelek aliyên din ve wê, ne bi wê ve girêdayî wê ew wê werê ser ziman. Wê vaji wê, di wateya serdestbûn û bindestkirina civakê de wê xwediyê morfolojîyê bê ev gotin. Wekî din wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina olê wê, di roja me de wê, şîroveyên ku wê bi wê re wê, werina kirin wê tenê û tenê wê têtîna bawerkirinê wê di wê çerçoveyê de wê bikina hîmê xwe û wê li ser wê re wê werina pêşxistin. Wê weke aliyekê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku karê civaknasîyê di aslê xwe de divîyabû ku dervî wê rengê şîrovekirinê şîroveyek objektîv ku wê kariba wê pêşbixista wê hingî wê tiştê baştirin wê ji civakê û pêşketina wê re wê bikira.

Civaknasî û ol wê di wê warê de wê ber çî wê dema ku wê bibê mijare olê wê tenê wê xwe di şîrovekirinê de wê li xuyşîrovekirinan wê bide pêçan? Di aslê xwe de wê hinekî jî wê bersiva wê pirsê wê di nava wê de wê vêşarî bê. Civaknasî di roja me de wê, hê jî wê ji gelek aliyan ve wê bi weyn û rola xwe ya rast, giştî û teybet re wê ne rabê. Di wê çerçoveyê de wê ev alî wê di wê çerçoveyê de wê, mirov dikarê wê weke encamên wê pêvajoyên hêrişên li civakê wê werina pêşxistin. Yan jî wê, bi têtîna çerçoveya welata ku ew bi kirasê olê hatî xamilandin ku ew pêşdikeve

wê li navaroka wê û têkiliyên nava wê bihizirê û ji wê derbas nebê. Sînorkirinên bi fahmkirina civaknasiyê wê di warê pêşneketinên civakî û hwd de jî wê encamên xwe wê bi zêdeyî wê di demên hemdem de wê bide nîşandin.

Pêvajoyên pêşketina olê bi dîrokê re

Pêvajoyên pêşketina olê bi dîrokê re wê, dîroka wê heya demên berî şariştaniyê wê herin. Di demên berî şariştaniyê ên neolotikê û berî heta peleolitikê jî wê, pêvajoyên ku wê bi têgînên totem û anamismê ku wê bên jîyankirin bê. Di dewama wê de wê di van deman de wê mirov wê hin bi hin wê, pêvajoyên fahmkirina bi wê re bi watelêkirinê û hwd re wê bidest jîyankirinê û hwd wê bijî.

Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman wê, ev pêvajoyên pêşketinê ên destpêkê de wê, di serê mirov de wê hin bi hin wê temenê salixkirinên bi rewşên xwezayê, tişt û hwd re jî wê biafirênê. Di dewama wê de wê, e v pêvajo wê, hin bi hin wê bi pêvajoyên salixkirinê û hwd re wê kûr û fireh bibê. Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman wê, aqilê mirov wê, van deman wê weke demna têgînî wê bi karbênê.

Di destpêkê de wê, salixkirinên di meji de wê hin bi hin binirxkirin û hwd wê, pêşkeve. Wê, di nava komê de wê, kesên weke serek, dapîr, bapîr û hwd wê hebin û ev kes wê, weke kesna ku wê di wê çerçoveyê de wê, bi fêrûazmûn wê, derkevina li pêş. Di dewama wê de wê ev pêvajo wê, bi wan û jîyane wan û piştîre bi mirina wan re wê, temenekê fahmkirinê ê bi mîfîkî jî wê bi xwe re wê, biafirênê. Wê bi wê re wê vegotinên bi jîyane wan re û pêşketina wan û têkiliya wan bi rewşên xwezayê û hwd re danîna wan wê temenekê vegotinê ê mîtolojikî wê hin bi hin wê bidest pêşxistina wê bikê.

Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku ev rewş û dem wê bi demê re wê hin bi hin wê pêşkevin. Wê, di nava jîyanê de wê, bi fahmkirina bi wan re wê pêşkeve. Mîtoloji wê, piştî pêvajoyên totem û anamismê û hwd re wê weke pêvajoyek pêşketî a bi vegotinkirinê a rewşan bê. Lê aqilê mitolojiyê wê, ji aliyê ve wê, weke renekê aqilî ne bi tememî weke ya xwezayê ku ew dihê dîtin bê. Di dewama wê de wê, weke aqilekê ku wê ji mejî bi xiyalî û hwd r ewê pêşkeve. Wê, mirov wê di jîyanê de û di hebûna xwe de wê xwediyê sînorên fizîkî bê. Lê wê bi hizirkirin û aqilê xwe re wê, derkeve wan sînorê fizîkî. Minaq wê nikaribê bifirê. Lê wê di hişê xwe de wê wusa

hizirbikê ku ew difirê. Di wê rengê de wê rengê hizirkirinê wê bi wê re wê pêşkeve.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, aqilê mirov wê, bi wê re wê, weke rewşek xwemalî a bi hizirkirin û xiyalkirinê ku wê xwe bide nîşandin wê derkeve hemberî mirov. Di dewama wê de wê, mirov wê, bi wê rengê wê bihizirê. Wê li wê hizirkirina xwe ya bêsinor wê bihizirê. Wê, di wê çerçoveyê de wê xwezayekê bi vejenê dii mejiyê xwe de. Wê, di dewama wê de wê, hizirkirina xwe wê, hin bi hin wê bi wê re wê, derxê li astek herî zêde li pêş.

Aqilê mirov wê, bi wê rengê wê hinekî wê hertimî wê li pêşîya mirov wê bi meşê û pêşve wê herê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê ye giring ê ku mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, pêşketina mirov wê bi wê re wê di nava xwezaye xwe de wê, derkeve li astek din a li ser wê. Di dewama wê de wê bi wê aqilê xwe ye xiyalî ku wê bihizirê wê, di nava xwezaye ku ew dijî de jî wê, têkiliya wan ku ew bi hevdû re didênê wê, di wê çerçoveyê de wê awayekê hizirkirinê ê li wê ku ew bi mitolojikî hatî kirin wê were dîtin.

Her wusa wê, li gorî wê xwezaye ku ew di wê de dijî û bi xosletê wê hin bi hin serwer dibê wê, ew rengê hizirkirina bi xiyale xwe wê ku wê bi hizirê wê, bi wê re wê, ew wê hizirkirina bi xiyale xwe wê ser wê re wê bibînê. Wê, bi xosletên ji wê serbesttir û li wê serwertir wê bibînê û wê bihizirê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê aqilê mirov wê, di dewama wê de wê, bi wê re wê, di demên navîn ên mitolojiyê de wê, xwezayê wê bidest hildana li nava xwe wê bikê. Wê vêcarê wê bi wê aqilê xwe wê xwezaye xwe wê bikê ku wê bi xoxlêtên wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê, bi wan xosletan wê ew aqilê wê weke serwerê wê derkeve li pêş. Wê minaq wê, weke yazdanakê wê bi hizirê. Wê karibê hemû tiştê bikê. Di wê çerçoveyê de wê, pêvajoyek jîyankirin û fahmkirinê wê bi hevdû re wê bijî. Kengî wê, bidest pêşketina xwe ya bi dûrketina ji wê rengê hizirkirina xwe bikê? Kengî ku wê bidest dîtina xwezaye xwe ya dora xwe û hebûna xwe ya fizîkî bi xosletên wê weke xwe wê sinorê wê bi aqil wê kifşbikê wê, ji wê rengê hizirkirinê wê bi awayekê wê, gavê bidest biavêjê li rengê hizirkirina felsefeyê û hwd. Wê, di wê çerçoveyê de wê têgînên weke mantiqê, realismê û hwd wê dest pêşketina xwe wê bikin.

Ev rengên hizirkirinê bi têgînî pêşketina wan wê bi çavekê rût bi wê kifşkirina hewirdorê û xwezayê re wê bibê. Wê tiştê weke wê kifşbikê.

Minaq em îro dema ku em li hêkelên ji dema felsefeyê a kevnera ku em li wan dinerin wê weke hêkelna mirovan ku dibê qay wê di cih de wê zindî bibê wê bidest çûnûhatinê wê bikê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, bi wan re wê hêkelê mirovekê îdeal ku ew çawa dihat hizirkirin wê çêbikin. Wê, êdî wê hêkelên weke laş yê şêr, serî yê key û bi baskên eyloyekê û hwd ku ew dihên çêkirin wê êdî ew newina çêkirin.

Ev rengên bi wê rengê ên tefsirkirinê wê di awayekê de wê, ji aliyekê ve jî wê hêza mejiyê mirov wê bi xwe re wê bide nîşandin. Di wê rengê de wê, weke ku wê êdî wê tiştê wê weke xwe wê mirov wê bidest dîtina bi aqilê xwe jî wê weke wê bikê. Ev wê weke aliyekê hizirkirinê ê pîr zêde li pêş bê. Di wê çerçoveyê de wê dema ku wê aqilê felsefeyê wê vê pêvajoyê wê bijî û wê bi temen bikê di nava hizirkirinê de wê piştre wê xosletên afirandinê ên weke bi teoriyê û hwd wê, di çerçoveyên hevqirtî ên li ser wê û li gorî wê werina pêşxistin.

Pêvajoyên fahmkirinê wê di wê çerçoveyê de wê, dema ku wê bi aqil wê bi rengê wê li gorî wê şîroveyên wê yên bi olî re jî wê êdî wê werê pêşxistin. Di demên felsefeyê de wê, şîroveyên olî wê bi têngîna 'wê li şûn hiştinê' wê li wê were hizirkirin û wê bi wê re wê, weke rengê pêşketinê ê aidî dema mîtolojiyê wê li wê bihizirê. Di wê dewama wê de wê, êdî wê bi wê rengê wê bihizirê. Ol wê, cihê gûman, xûf û lêpîrsînê wê nexwezê. Wê bawerî wê vajî wan têngînan wê bi çerçoveyek baweriyê de wê pêşkeve.

Di dewama wê de wê pêvajoyên olê ên ku wê pêşkevin wê, çendî ku wê weke ku wê em di demên serdema kevnera û piştre ên serdemên navîn de dibînin wê li dijî felsefeyê wê were dîtîn jî lê wê xwe li gorî wê û bi encamên wê jinûve wê biafirênê û bigihênê asta pêşketina demê. Olên dema aqil wê bi wê re wê, piştî demên serdema kevnera derketina wan a li holê weke olên yekxwûdayî û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê di serî de wan fahmbikê. Di dewama wê de wê civak jî wê li gorî wê, bi pêşketina wê re wê were dîtîn. Wê civak wê pêşketina wê ya bi aqil wê, di çerçoveya wê de wê, têngîna gotina baweriyê û hwd wê bi wê re wê bê gihandin li hevdû. Di aslê xwe de wê gotina baweriyê wê weke çerçoveya wê ya fahmkirinê wê bi rengê pêşketina hemdem a dema aqil wê mirov dikarê wê fahmnikê.

Di demên hemdem de ol û civak

Di aslê xwe de wê, dema ku em bahsa ol û civakê di demên hemdem de wê bikin em divê ku em wê ji demên kevnera ên bi destpêka feslefeyê

bidina destpêbikin. Wê, di wê demê de wê pêşketina olên yekxwûdayî û piştre di dema wê de dawîlêhatina pêvajoyên mitolojiyê û rengê fahmkirina bi mîtolojiyê û hwd wê, weke aliyna ku mirov di wê çerçoveyê de bikirpênê û balê bikişênê ser wan bê. Di dewama wê de wê pêvajoyên felsefeyê de wê, di aslê xwe de wê ji aliyekê ve jî wê encama pêşketinên civakî ên bi aqil jî bê. Di wê çerçoveyê de wê, her pêşketin ku ew di nava civakê de gihişt sazûmana xwe wê êdî wê weke çerçoveyek wê ya fahmkirinê a civakî bi pêşketina wê re wê, were ser ziman. Lê berî wê tenê wê weke hizrekê û ankû têgînekê wê bimênê.

Di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, felsefeya civakê wê, dema ku wê pêşkeve wê, ji van aliyan ve wê bi pêşketina aqil pêvajoyên pêşketina aqilê hemdem re wê xwe bide nîşandin. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê felsefe wê, di wê rengê û awayê de wê, bi awayekê bi zêdeyî wê pêşkeve.

Li kurdistanê olên dema aqil ku em dikarin bi têgîna olên yekxwûdayî ên xate olî a yazdaniyê werênina ser ziman wê, olên weke ya ola mîtra, ola Zerdeşt û hwd bin. Ev pêvajoyên ku wê bijîn wê li dora mîlenyumekê wê dema xwe ya zêr wê bijî. Piştre jî wê, bi derketina olên semewî ên yekxwûdayî wê, li ser temenê ji dest girtina serwerîya olên yekxwûdayî ên yazdanî re wê li herêmê wê pêşkeve. Wê, di wê çerçoveyê de wê pêvajoyên pêşketina yekxwûdayîya yazdanî wê, bi encam û çavkaniyên wê re wê, temenê pêvajoyên pêşketina yekxwûdaya semewî wê bi demê re wê biafirênê.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku ev pêvajo wê, di çerçoveya pêşketina yekxwûdayiyê de wê pêşketina wê, ji aliyekê ve jî wê temenê wê bi pêşketina civakbûyînan re wê bê tememkirin. Di dewama wê de ku mirov van pêvajoyên fahmkirinê wan hilde li dest wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, di serê de wê mirov dikarê wê, weke aliyekê giring wê, di serî de wê werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirina olên yekxwûdayî û civakbûna wan de wê, di wê çerçoveyê de wê, weke rengê hizirkirinên wê jî wê felsefe ji temen ve wê bi encam û pêşketinên xwe re wê hebê. Wê aliyên teorîkî êw pêşkevin. Wê şîroveyên vegotinên olzanî ên weke bi dîroka adam û hawa û hwd re wê, dîmenekê mîtolojikî a dema sûmerîyan wê bi xwe re wê werênê li berçav. Lê ev wê weke vegotinna ku wê bi aqilê hemdem ê weke yê felsefeyê û hwd wê, werina şîştin jî bin.

Di dewama wê de wê pêşxistina şîrove, vegotin û aliyên rêgezî ên weke ku wê, bi olzanî wê temenê wê were ser ziman û wê bi têgîna *felsefeya olê* jî wê were bi navkirin wê di wê çerçoveyê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di warê fahmkirina felsefeyê û olê bi hevdû re de wê, di demên kevnera de wê, felsefe wê temenê wê biafirênê ku wê dawî li olên mîtolojikî wê were û olên bi aqilê felsefeyê ku ew pêşdikevin wê werin û pêşkevin wê temenê wê biafirênê. Di xate pêşimn yekxwûdayî a yazdanî de wê ji mîtra heta zerdeşt û Manî û di xate olên semewî de ji Musa û heta Îsa û Mihemed wê di wê çerçoveyê de wê pêvajoyên pêşketina xalên olî wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Hê di dema mîtra de wê, temenê têgîna civakbûnê wê bi zêdeyî wê bi temenî wê pêşkeve û wê, bi temen bibê. Wê di dema mîtra de ku em argûmanên ku ew di temenê felsefeya wî ya olî de na û mijarên ku ew nîqaş dikin ku em li wan dinerin wê, di aslê xwe de wê, weke aliyna fahmkirinê ên giring wê werina dîtin. Têgîna civakî pêşketîya û li ser wê temenê bi mirovatîyê re wê bahsa têgîna 'aşîtiya sermed' wê di nava bawermend.ên mîtra de wê were kirin. Bi zerdeşt re jî wê, têgîna hatina 'şaoşyantê sêyem' û ankû bi rengê hatina pêxemberê sêyem piştî sê-hezar sal wê, weke pêjneke gotinê a ku wê temenê fahmkirin û şîroveyên piştê jî wê biafirênê. Pîrozkirina sersalê wê, bi têgînên weke newrozê û bawerîya mîtra û hwd re wê hê di demên mîtannîyan de wê destpêbikê her sal. Di dewama wê de wê bi Zerdeşt û Manî re jî wê bidomê. Piştê jî wê bi olên semewî ên weke cihûtî, mesihî û islamê re jî wê xwe bide domandin. Di nava olên asya dûr ên weke bûdismê, hindûismê, sîntoismê û hwd de jî wê bi awayekê wê rengê van pêşketinan wê bi awayekê bi bandûra wan re ku wê xwe bide nîşandin wê were dîtin

Xate olên mesopotamîkî wê di wê de wê bi têgînên 'wahyyê' û bi temenekê hîyararşikî wê were ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, teybetmendiya wê ya ku mirov dikarê wê, di serî de wê, di wê wate wan de wê fahmbikê wê di wê çerçoveyê de wê xwe bi awayekê wê bide nîşandin. Di dewama wê de wê fahmkirinên stêrzanîni, geometrikî, matamatikî û hwd re wê, pêşketina xwe li herêmê wê bi temen bikê û wê bide domandin. Di wê çerçoveyê de wê ev pêşketin wê bi awayekê hizirki wê ji dema kevnera a felsefeyê heta demên serdemên navîn û pê de wê bi temenekê felsefeyî teorîkî wê hin bi hin wê werina pêşxistin û wê bînan hanîn ser ziman. Her wusa wê, piştî demên kevnera û felsefeya wê, demên serdemên navîn wê çendî ku wê weke demna ku wê di wan de wê weke ku wê felsefe sekinî bê kirina wê were dîtin û ser ziman jî lê wê

di askê xwe de wê, mirov dikarê wê, werênê ser ziman wê li ser pêvajoyên pêşketinên felsefeyê û hizrên felsefeyê ên serdemên kevnera û bi hewldana ravakirina wan re wê, di serî de wê temenê wê bi fahmkirina felsefeya teorîkî û zanyarî û hwd ku wê pêşkeve jî wê bibê. Belkî divîbîya ku ew dema ravakirinê a demdirêj di demên serdemên navîn de divîyabû ku ew bijîyan heta ku mriovati hatiba demên hemdem û bi aqilê felsefeya zanîstî û hemdem ku ew xwe êdî pêşbixê.

Di wê çerçoveyê de wê jî wê weke aliyekê wê yê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman wê, ji hizrên weke redkirina felsefeyê di serdemên navîn de û bi gotinên weke “felsefe şîrîkatîyê bi xwûdê re çêdikê” û ankû têkiliya baweriyê û aqil bi hevdû re kirina berlêpîrsînê de wê, ji aliyekê ve jî wê di dîtbarîya fahmkirinê de wê werina dîtin ku felsefe hinekî jî hatîya têgihîştin. Ev wê bi wê re wê weke aliyekê din ê bi encamî ku mirov dikarê wê di serî de wê fahmbikê wê bi wê re wê were dîtin.

Di dewama wê de mirov dikarê wê di dewama wê de wê bi pêşketinên felsefeyê de wê pêvajoyên weke bi felsefeya fîzîkî ên weke bi birehimê xelatî, îsmailê cîzîr, kapler, kopernik, Galilei, Newton û hwd ku mirov dikarê werênê ser ziman wê, di wê rengê û awayê de wê temenekê fahmkirinê ê hemdem wê bi xwe re wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê ev pêvajoyên bi pêşketina aqilê felsefeyê û piştê di dewama wê de bi aqilê olî ê bi felsefeyê û hwd re wê, di wê çerçoveyê de wê bandûrên wê zêdetirî wê ji temen ve wê, bi pêşketina civakê re wê xwe bidina nîşandin. Lê pêşî wê ev sazûmana hizirkirinê ku wê pergale xwe wê biafirênê wê pêşî wê rêveberiyên xwe yên *rûhanî* wê biafirênin wê di dewama wê de wê, bi serwerîya wan a li rêveberîyên civakî û hwd re wê xate pêşketina jîyane civakê a bi demê re wê bidina dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, piştî xiristiyaniyetê hatina îslamê ku wê weke olek desthilatdarî wê bi kirina şoreşê wê were wê, di aslê xwe de wê di wê warê de wê karibê gelek tiştan di wê çerçoveyê de ji me re wê bêjê. Di dewama wê de wê têgînên weke ya *ummetê* wê bi têgîna *bi hevdû re jîyankirina civakan* wê, weke aliyekê wê yê fahmkirinê wê, di wê çerçoveyê de wê, mirov dikarê wê di çerçoveyek têgîna gerdûnîya baweriyê a ku ew hin bi hin pêşdikeve de wê werênê ser ziman.

Pêvajoya olên hemdem wê di aslê xwe de wê, di wê çerçoveyê de wê bi pêşketinên piştî demên ronansansê û encamên wê re wê çendî ku wê di temenekê hizrkî û çandî de wê were pêşxistin û wê ji kifşkirinên wê yên

desthilatdarî wê were dûrkerin jî lê wê ji aliyekê ve wê, bi têtîneka weke çandî wê, bi pozisyonkirina wê, ew wê olê bikê weke têtîneka ku ew ji temen ve temenê bi têtînek şariştanî dide dîyarkirin jî wê bikê pozisyonê de. Di wê rengê de wê di aslê xwe de wê ev wê weke aliyekê din ê ku mirov wê dikarê wê di serî de wê, mirov wê werênê ser ziman. Wê ji wê aliyê ve wê pêşketina olê wê, di temen de wê bandûra wê û kifşkarîya wê bi awayekê xiyalî wê ji ya bûyîna weke hizrek desthilatdarîyê wê bi bandûrtir bê û zêdetirî wê ji temen ve wê kifşkartin bê. Lê wê ji wê aliyê ve wê weke aliyekê din ê ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê zêdetirî wê derfetê ji pêşketinên din ên civakî ên ên bi aqilî û bûjenî û hwd re wê bide hiştin û çêkirin. Di wê rewşê de wê, di aslê xwe de wê, piştî ronansê derketina li pêş a felsefeya zanînê û piştî pêşketina zanistê di dewama wê de wê hinekî wê ev wê weke aliyekê giring wê di wê de wê di temen de wê xwediyê weyn bê. Di wê çerçoveyê de wê şîroveyên olî wê zêdetirî wê, nebina temenekê pêşxistina fundamantalismê. Lê ji aliyê awayê din ê weke bi serwerî ku em li rojhilat dibînin bi serwerî û hwd weke hizrek desthilatdarî wê, her şîrove wê di wê warê de wê, temenê fundamantalismê wê bi xwe re wê werênê li holê. Cûdahiya di nava fahmkirina herdû aliyan a fahmkirina rojava (ewropa) û ya rojhilat de jî a bi fahmkirina olê û pozisyonê wê re wê di vê çerçoveyê de wê xwe bide nîşandin.

Pêvajoyên hemdem û pêvajoyên wê yên bi pêşketina civakê û olê û hwd re wê di wê çerçoveyê de wê di awayekê de wê ji temen ve wê bandûra wan wê li hevdû wê hebê. Lê wê derketina li pêş a têtîna civaketiyê wê di wê çerçoveyê de wê li ser wê temenê wê temenê pêşketina wê ya demê a dîrokî jî bê. Di wê çerçoveyê de wê, civaketî û çerçoveya wê ya bi xwezayîya wê ya pêşketinê û zêde mudahaleyê li wê nekê û wê bi cihêrengiyên wê re wê pêşketina wê li şûna mudahaleyê fahmkirina wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê din ê giring ku mirov dikarê wê taqdirbikê bê.

Di dewama de wê mirov dikarê wê weke aliyekê din bi aqilê hemdem de wê di serî de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê fahmkirina civakê wê, di wê rewşê de wê weke aliyekê giring wê xwe bi de wê re wê bide nîşandin. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê fahmbikê ku wê fahmkirina civakê wê, serwerîya wê, ji gelek aliyan ve wê weke çareserîya hemû pirsgerêkên civakî jî bê. Di wê çerçoveyê de wê, têtîna civakî wê fahmkirina wê li ser temenê wê ye

xwezayî û dîrokî wê di wê çerçoveyê de wê karibê temenekê fahmkirinê û pêşketinê ê dîrokî bi civakê re bide çêkirin.

Civak û demên wê yên hemdem wê pêşketina wê, di wê çerçoveyê de wê, bi gelek argûmanan wê bi hevdû re wê temenê pêşketina xwe wê bide çêkirin. Ol û bawerî wê tenê yek ji wan alî û argûmantên temenî wê biafirênê bê. Di dewama wê de wê aliyên wê yên din wê bi wê re wê hebin. Ew jî wê di wê çerçoveyê de lê wê bandûra wan li hevdû wê di çerçoveya pêşketiba civakê de wê hebê. Fêr û azmûna bi pêşketina civakê û pêvajoyên wê yên bi têgîna hemdem û ankû pêşketina civakek hemdem bi çerçoveyek hemdem a pêşketina wê re wê, di wê çerçoveyê de wê giring bê. Wê di wê çerçoveyê de wê pêşketinek bi wê rengê wê di serî de wê pêwîstîya derketina dervî têgînan û bi nerînek rût li civakê, navaroka û pêşketina wê nerînê wê ji me bide xwestin.

Di dewama wê de mirov dikarê wê weke aliyekê din wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê çerçoveya civakê wê çendî ku wê weke ku wê civak di bin perde û dîmenê serdestîya olî de wê were dîtin jî lê wê bi kifşkirîya wê re wê pêşketina wê hebê. Wê kifşkarîya civakî wê ji temen ve wê bi çerçoveya dîrok û pêvajoyên wê re wê di temen de wê xwediyê kifşkarîya xwe bê. Di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Ber vê yekê ya ku wê ol û têgînên din ên bi zihniyetî ên weke wê û ankû di wê rengê de wê di her demê de wê pêwîstîya xwenûkirina wan bo pêşketinek demkî wê bi wan re wê were dîtin.

RAMYARÎ Û CIVAK

Dema ku mirov bahsa t kiliya civak   ramiyar  bi hevd  re bik  w  di ser  de w  weke aliyekê giring w  fahmkirina civak  w , div yab  ku mirov w  di w   er ovey  de w , di ser  de w  kif bik    w  derx  li p  . L  di asl  xwe de w  di nava rew a t kiliya bi gotin  a civak   ramiyar y  de w , bi z dey  w  gotina ramiyar y  w  bi temen arg man   t g n n w  y n bi teor k , felsefik    zanyar    hwd ku w  werina p  xistin w  bi z dey  w  weke aliyna kif skar w , derkeve li p  .

Ramiyar  w  ji aliyekê ve w  rew a civak , reng  rêvebirina w ,   away  w , li ser  i temen  w  ew w  b  kirin   hwd w  weke aliyna ku w  di w  de w  bi temen  ku mirov wan karib  hilde li dest   wan fahmbik  b . Di dewama w  de mirov dikar  w  j  w  weke aliyek  giirng w , di será de w  fahmbik . Di roja me de w , t g n n wek e 'layiq y ', 'demokrasiy '   hwd w , bi gelek gotin   aliy n wan  n din re w  di w   er ovey  de  w derkevina li p  . Mijar n weke kes, welat, r veber ,  kt dar, r veber y n civak , me r uyet, serwer , serdest , maf, dad, zagon, haqaniyet, demokrasi, teknokras , brokras , layiq t , maf  mirovan, azadiya derbirin    hwd w  weke aliyna ku w  di w   er ovey  de w  werina ser ziman bin. W  li ser wan w  were sekin in. W  bi t g n , teor k    hwd w  werina p  xistin   w  t kiliya wan a bi hevd  re w  bi gelek awayan w  were fahmkirin, p  xistin   dan n.

Di mijara fahmkirina civak  de w , ramiyar  w , weke awayekê t g n    ank  weke zanisteka ramiyar  a rêvebirinê j  bi hem  aliyên w  y n t g n    bingih n re ku mirov dikarê w  fahmbikê   w  werênê ser ziman b . Di w  reng  de  w mijare rêveberiyê w , di asl  xwe de w  weke mijarek serdest  a bi desthilatdar  b . W , di w   er ovey  de w  weke mijare ku me li ser w  han  ser ziman a baweriy    hwd j  w , di w   er ovey  de w  weke aliyna w  y n temen    p  xistin   n bi sserdest y    hwd re w  heb .

Di w   er ovey  de w , r veber    ank  rêvebirin w , di ser  de w , di temenekê de w , bi awayekê w , bixwezê ku ew serwer ya li her ti t  b . W , bi w  yek  w  bixwezê ku ew herkesek di nava civak  de li gor  gotina w  tevbigeirh , weke w  tevbigerih    weke w  xwe bik  pozisyonek  de. Di w  reng  de w  mijara civak    aliy  ramiyar  ku

mirov bi wê re wê fahmbikê wê di aslê xwe de wê weke aliyekê giring ê wê, mirov dikarê di temenê gelek pirsgirêkên civakê ên ku wê dem bi dem wê biafirin jî wê dikarê wê werênê ser ziman.

Ramyarî û ankû bi wê re rêvebirin wê weke têgînek ji serî ve ku ew dide kifşkirin bê. Çendî ku wê bahsa têgînên weke demokrasiyê û hwd wê were kirin ku ew weke têgîna ku ew bi dengê gel dihên pêşxistin û jî temen ve wê bi kifşkirinê wê were pêşxistin jî lê wê di aslê xwe de wê demokrasi wê di wê rengê de wê weke têgîneka ku wê civakê wê entegreyî têgîna deesthilatdariyê a bindestê wê bikê jî wê kar û îşlevekê wê bi xwe re wê werênê li cih. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di temenê wê de wê, têgînên weke nîjadî û hwd wê, weke têgîna temenî bin. Wê, di wê çerçoveyê de ku wê çerçoveya welatîti û hwd wê were kifşkirin û wê sînore komên civakî ên bingihîni wê weke dîyarkirin û hwd wê bi wê re wê weke aliyekê giring ê ku mirov dikarê wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê fahmkirinê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Çerçoveya ramyarîyê wê, li ser çî esasê wê were kirin wê, bi wê re wê, bi wê temenê wê re wê bi têgînên weke nasnemeyê, aîdfiyetê, xwedîtiyê û hwd re wê were pêşxistin. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di roja me de wê, di demên hemdem de wê bi awayekê wê xwe bide nîşandin jî bê. Pirsgirêkên fahmkirinê û gihiştina hevdû û ankû ji holê rakirina cûdahiyên û bi wê weke hevdû jîyankirinê wê di temenê wê de wê ramyarîya rêvebirinê wê bi têgîn û felsefeya wê ya di temenê wê de ku ew heya wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê çawa wê were salixkirin û wê were ser ziman wê weke aliyekê wê yê giirng wê di serî de wê mirov dikarê wê di serî de wê werênê ser ziman. Di mijare ramyarîyê û fahmkirina wê de wê, di aslê xwe de wê gelek aliyên ku wê di wê çerçoveyê de wê, werina fahmkirin wê hebin. Hemû tişt wê bi wê re wê weke temenekê fahmkirinê wê were fahmkirin. Lê tenê wê weke ku mirov wê carna wê kifşbikê wê civak wê bi rastî û dîroka xwe re wê bi rastî wê carna newê fahmkirin. An jî wê nexwezê ku ew were fahmkirin. Di wê çerçoveyê de wê dîmenek wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê bide nîşandin.

Pirsgirêkên civakê û pêşketinê ên ku wê ew bi wan bijî wê, di aslê xwe de wê weke pirsgirêkên rêvebirinê ku ew wan çareserbikê wê werê li wê nerîn. Li vir wê jî di serî de wê weke gotinekê wê divê ku mirov bi cûdahiya wan a fahmkirinê re werênê ser ziman ku wê ramyarî û rêveberî wê ji hevdû cûda biikin. Di dewama wê de wê, mijare ramyarîyê, welat û

rêvebirin wê weke aliyna ku ew ji hevdû cûda ew werina fahmkirin û bèn derxistin li têgihîştinê bin.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê din wê werênê ser ziman ku wê kirina ramyarîyê wê bo rêvebirina rêveberiyê bê. Rêveberî wê bo meşandina welêt bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, di dewama hevdû de wê weke aliyan ku mirov dikarê wan di dewama hevdû de wan fahmbikê û werênê ser ziman bê.

Di mijare fahmkirina rêveberiyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov wê werênê ser ziman wê weke sazûmanak civakî a rûniştî jî wê were dîtîn û ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê rêveberî wê weke çerçoveya wê bi sazîyên wê yên welatî re wê mirov dikarê wê fahmbikê wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê, rêveberî wê, têkiliya hemû sazîyên wê yên ku ew di çerçoveya civakê de hatina û hatina pêşxistin wê bi hevdû re wê hebê. Wê temenê wê têkiliyê wê bi awa û reng û temenê wê yê destûrî, rêgezî û hwd re wê were kifşkirin. Ew wê, weke çerçoveyek welatî jî wê bi xwe re wê bide çêkirin.

Di dewama wê de wê weke sazîya meşandin û rêveberiyê wê ramyarî wê were kirin. Ramyarî wê, di wê çerçoveyê de wê, çerçoveya wê kirina wê bi gotinên wê wê re wê weke gotinên fermanî jî bin. Wê temenê kirina ramyarîyê wê sazûmana civakî a ku ew bi sazîyî hatinakirin û rengê bi erk û karkirina wan re wê xwe bide nîşandin. Rêveberîya ramyarî wê weke rêveberîya ji serî ve ku ew dide dîyarkirin bê. Wê temenê wê jî wê bi têtînê wê, têtînenê wê yên ramyarî ên weke bi zêhnî û hwd wê bifelsefeya wê ya rêvebirinê û hwd re wê biafirênin. Di wê çerçoveyê de wê çawa wê ew ramyarî wê werê kirin wê temenê wê bi gotinî û hwd wê were afirandin. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Mijare fahmkirina rêveberîya ramyarî, rêveberîya welatî û rêveberîya sazûmanî a civakî wê bi hevdû re wê, weke aliyekê rêveberinê wê were dîtîn. Rêveberî wê, bi van aliyên xwe re wê temenê pêşketina xwe wê were çêkirin. Di wê çerçoveyê de wê rêveberî wê, di aslê xwe de wê, çendî ku wê weke sazûmanak rênîşanker a weke bi serokatî jî bê jî lê di aslê xwe de wê, mirov dikarê bi têtînek serdestîya wê ya li civakê re wê werênê ser ziman. Ev jî wê temenê wê mudahaleyên wê yên li civakê û hwd ku wê bikê jî wê werênê ser ziman.

Ramyarî û civak

Ramyarî û civak wê pêşketina wan wê bi hevdû re wê di awayekê de wê pêşkeve. Lê ramyarî wê, dema ku mirov wê weke bi aqilê demên hemdem wê werênê ser ziman wê, weke hizra rêveberinê, sererastkirinê û hwd re wê were ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê çawa wê ramyarî wê were kirin wê çerçoveya civakê wê bandûra wê jî wê bi wê rengê wê li pêşketina wê bi dîtbarî wê were kirin. Lê wekî din ji temen ve wê ji xwe wê civake bi temenê xwe yê civakî û nirxên xwe wê bijî.

Civak wê xwediyê dîrok, çand, ziman û hwd bê. Wê li herêmekê wê bijî. Wê bi wê ve girêdayî wê xwediyê mejuyê û hwd bê. Wê di wê çerçoveyê de wê xwediyê hizir, raman hêst û hişmendiyên xwe yên ku ew bi wan dijî bê. Wê, di nava wê de wê, pêvajoyên wê yên dîrokê ên pêşketin wê çerçoveyek wê ya dîrokî jî wê bi xwe re wê bîne li holê. Di nava civakê de wê nirxên weke kevneşopî, orf û adet û hwd jî wê hebin ku ew bi wan dijî. Wê ew wê weke rêgezna civakî ên jîyanî bin. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê civak wê bi wê re wê, pêşketina xwe wê bijî. Di nava civakê de wê komên cûda ên bi bawerî, felsefeyî, kêmetewî û hwd wê hebin. Ew jî xwediyê maf û azadiya xwe na ku ew bi pêşketina xwe re bijî bin.

Pêşketina civakî wê, bi dîrokê re ku mirov wê werênê ser ziman wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê bi demê re wê biafirê. Temenê civakê wê li ser pêşketina keseyetiyê û tîkiliyên wê yên bi hevdû re ku ew di nava xwe de wê dikê re wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê kes û civak wê jî aliyekê ve wê hem hevdû biafirênin û hem jî wê temenê hevdû wê çêbikin bo pêşketin û xwe pêşxistinê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê civak û kes wê, pêşketina wan a bi hevdû re wê li ser esasê hevdû bi bandûrkirinê û hwd re afirandin û pêşxistinê re wê xwe bide nîşandin. Kes wê bi serê xwe wê pêşkeve. Çendî ku wê (kes) bi serê xwe wê pêşkeve wê ewçendî jî wê xwediyê temenekê civakî bê. Vajî wê jî wê rast bê ku wê civak wê çendî ku wê pêşketina xwe re re wê pêşkeve wê ewçendî wê xwediyê temenekê bi keseyetî bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê hevdû wê di çerçoveyek civakê û pêşketina bi wê re de wê temem bikin.

Di dewama wê de mirov dikarê wê mijare kes û civakê a bi tîkiliya wê ya bi hevdû re wê ji gelek aliyan ve wê hilde li dest. Di aslê xwe de wê di demên hemdem de wê ev wê bi zêdeyî wê weke aliyekê ku wê, bê derxistin li pêş bê. Wê mijare tîkiliya nava kes û civakê wê di roja me de

wê hê jî wê weke mijar û aliyekê ku wê temenê hizirkirin û gnegêşîyên bi wê re wê biafirênê bê. Lê tiştek heya ku ew nikarê were înkarkirin ku wê mirov wê bi keseyetî wê hebê û pêşkeve û wê bi civakî wê xwediyê çerçoveyek jîyanê a bi tûra têkiliyên wê re jî bê.

Di dewma wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê dema ku mirov ji aliyê pêşketinê ve wê hilde li dest wê mirov wê weke encama pêvajoyên xwe yên hilberînê û afirandinê wê pêşketina xwe jî wê bijî. Jîyane hilberînê bi temen û têkiliyên wê re wê temenê pêşketinê wê bi çûnûhatinên wê re wê biafirênê. Mirov wê bi wê re ku ew wan pêvajoyan dijî wê, di xwe de wê bigihijê têgihîştin, hişmendi û fahmkirinên bi wê re ên ku ew bi wan bijî jî. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Mijare ramyarîyê wê dema ku wê nbi civakê re wê were ser ziman wê di serî de wê di çerçoveya van aliyan de wê derkeve li pêş. Di roja me de wê, weke temenekê wê ferdiyeta keseyetê ku wê pêşkeve û wê bê kirpandin di temenê pêşvçeûnên jîyanî de wê, di wê rengê de wê weke aliyekê giringê fahmkirnê jî wê biafirênê. Di wê rengê de wê, wateya têkiliya nava civak û kes wê temenê wê yê bi destûrî, kirina ramyarî û hwd jî wê, were çêkirin di demên hemdem de. Wê ji hemû aliyên bi tevger û kirinê ve wê aliyên têkiliyê, wate û rengên wê werina salixkirin û wê werina ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê dikarê wê weke aliyekê giring wê fahmbikê bê.

Di nava civakên hemdem de wê destûr û ankû destûrên bingihîn wê temenê wê biafirênê. Wê çerçoveya têkilî, rengê wê, sînor wê bi maf û azadiyê û hwd re wê biafirênê. Di wê çerçoveyê de wê, ji aliyê berpîrsîyarî ve jî wê çî wê were kirin wê ji me re wê bibêjê. Ev jî wê weke aliyna ku wê di wê de wê werina salixkirin bin. Di dewema wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê din ê giring wê werênê ser ziman ku wê mijare civakê û fahmkirina temenê wê bi aliyên wê yên destûrî, çandî, dîrokî û hwd re wê, fahmbikê wê, weke mijarek giring bê. Weke aliyên wê yên wê bi sazûmanî û pergale ên li asta jor jî weke ramyarîyê, olê û hwd jî wê, weke aliyna ku wê mirov dikarê di dewama wê de bikirpênê bin.

Di mijare fahmkirina ramyarî û civakê bi hevdû re wê, di wan temen û çerçoveyan de wê gihandina li sazûmanak rêveberîyî û pêşxistinê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman bê. Wê, ramyarî wê, di kurdî de wê wateya wê bi gotinê wê li ser temenê gotina rêzaniyê bê. Rêzanî wê, weke têgîna hûnera pêşengîkirinê de wê û bi wê re rêvebirinê pêşxistinê û

kirinê de wê xwe bide hanîn ser ziman. Rêzanî wê di kurdî de wê wateya wê, bi pêşengîyê û cûreyên wê re wê re wê were ser ziman.

Ji aliyekê din ve jî wê mijara ramyarîyê wê di serî de wê bi fahmkirina wê re wê, çerçoveya giştîya civakê wê bi fahmkirinê re wê bi fahmkirinê re ku wê werênê ser ziman wê bide nîşandin. Di mijare fahmkirina ramyarîyê de wê, wê temenê gotinê û wê ser ramanê bê di kurdî de û wê raman jî wê di wateya hizrek, têgînek, têgîhiştinek, fahmkirinek, hişmendîyek û ankû zanînek heyî a salixkirî bê. Wê bi wê re wê were ser ziman bê.

Felsefeya ramyarîyê bi kortasî

Ramyarî weke gotineka ku wê di nava civake kurd de û di zimanê kurdî de wê xwediyê dîrokek pirr kevn bê. Di kurdî de ramyarî dihê wateya 'ramana rêzanîyê' û ankû 'ramana rêveberîyê'. Di aslê xwe de gotina ku wê di jîyanê de wê biawayekî hesanî wê karibê wê bi xwe re wê werênê li ser ziman wê 'rêzanî' bê. Rêzanî jî di kurdî de dihê wateya 'yê pêşeng', 'pêşeng', 'yê rê şandî dide', 'rê nîşandan' û hwd a. Di vê çerçoveyê de wê xwediyê wateyekê bê. Di rewşa rêzanîyê de wê, rastîya rêveberîyê û dîroka wê bi hebûna civakê, dîrok, felsefe û aqilê wê yê rêveberîkî re wê were li ser ziman. Beremberê gotina gotina ramyarîyê wê gotina 'sîyesetê' bê. Her wusa, li vir, gotina ramyarîyê wê weke gotineka ku wê di vê çerçoveyê de wê rastîyeka rêveberî a bi ku ew hafî bi rêve birin re wê, bi xwe re wê werênê li ser ziman. Bi wê re jî mirov, divê ku vê yekê wê werênê li ser ziman ku rengê rêzanîya ku bi gotina ramyarîyê re heta roja me, ew dihê salixkirin, wê li ser encamên felsefeyê ên pêzawerîkî re wê were hanîn li ser ziman bê. Di vê çerçoveyê de wê, li ser dîyarde û rastîyên jîyanî ên ku ew hena, wê xwediyê rastîyeka ku ew bi xwe re wê dihênê li ser ziman bê.

Di rewşa têgîna ramyarîyê de mirov, li vir, divê ku hinekî li ser rewşa gotinê re wê werênê li ser ziman û bi wê re pêde herê. Ev yek, di destpêkê de wê weke pêwîstîyekê wê xwe bide dîyarkirin û hanîn li ser ziman. Di roja me de jî wê gelek rengên salixkirinên wê yên li ser wate, têgînên felsefîkî, pêşketinên civakî û hwd re wê were pêşxistin û hanîn li ser ziman. Wê di vê çerçoveyê de wê hem ev pêşveçûnên bi dîrokê û roja me re wê bi xwe re wê pêwîstî bidina nîşandin ku ew rewşa salixkirina gotinê ew were kirin û hem jî rewşa têgîna gotinê bixwe bi çerçoveyek rast bo fahmkirina wê, wê pêwîstî bi wê bide nîşandin.

Di çerçoveya fahmkirina rastîya wê de mirov divê ku pêşî ji gotina *felsefeya ramyarîyê* destpê bike. Gotina *felsefeya ramyarîyê*, ku ew rengê salixkirina rêveberîyê bi rêgez, destûr û hwd re ew li ser wan re wê di çerçoveya rêzaniyê de ku wê rêvebir wê li gorî wê helwestê wê bide nîşandin û wê werênê li ser ziman bê. Wekî din jî wê weke aliyekî din bê ku ev rewşa wê, wê weke aliyekî giring têgînê bê. Di serî de di çerçoveya felsefeya ramyarîyê de wê dîroka civakê bi hebûn û pêşveçûnên yên rêzanî re wê ew werina dîtin, şîrovekirin û hanîn li ser ziman. Piştî jî wê di çerçoveya wê de wê, bi wê rewşa wê ya çerçoveyî re wê gotin di çerçoveya wê de wê werina gotin. Li vir, divê ku mirov vê yekê jî wê werênê li ser ziman ku wê rewşa têgîna gotina felsefeya ramyarîyê, wê weke gotineka ku wê di vê çerçoveyê de wê li ser aqil re wê bi felsefeyê re wê bê xwediyê nerîn û fahmkirinekê. Dema ku mirov bi têgîneka felsefikî li wê binerê, w hingî ew bê weke têgîneka felsefikî ji wê li felsefeya ramyarîyê hatîya nerîn. Lê weke nerînekê pêşketin û hatina li ser ziman a felsefeya ramyarîyê wê di vê çerçoveyê de ku ew ji xwe û ji rewşa xwe bû weke nerînekê wê hingî ew weke têgîneka felsefikî wê bê xwediyê heman rewşa felsefikî.

Di rewşa têgîna salixkirina gotina felsefeya ramyarîyê de wê di serî de wê rastîya civakê wê di vê çerçoveyê de wê weke rewşna ku wê li ser wan re wê werê meşîn û hanîn li ser ziman bi aqilî û hwd, wê di vê çerçoveyê de wê ew jî wê werina şîrovekirin û fahmkirin. Wê ew jî wê di çerçoveya rastîya wan de wê bi dîyardatîya wan re wê werina fahmkirin, hanîn li ser ziman û dîyarkirin. Di vê çerçoveyê de wê weke rewşeka ku mirov wê di vê çerçoveyê de wê hilde li dest û wê fahm bike û wê werênê li ser ziman bê.

Di rewşa têgîna fahmkirina felsefeya ramyarîyê de wê, bi wê re wê rastîya civakê wê weke rewşeka ku wê ew di temen de wê were esasgirtin û wê ramyarî di qada wê de wê were kirin. Di vê çerçoveyê de bi têgîna teorîkî a ramyarî re jî wê civak bi hemû aliyên xwe re wê were dahûrkirin û fahmkirin. Ji mirov, keseyet, malbat, mal, zagon, destûr, rêgez û hwd bigira û heta ku wê bigirê, rewşa rêveberîyê, nêzîkatîya li wan, rewşa fahmkirina wan û rengê fahmkirina wan, rewşa rengên têgînê ku wê di çerçoveya nêzîkatî û helwestê de wê werina esasgirtin û hwd, wê hemû alî bi têgînê û rewşên fizîkî û hwd, bi hevdu re wê werina dîtin, şîrovekirin, fahmkirin û wê êdî wê ew wê werina danîn li holê. Li ser wê re wê jî wê li gorî wê gotin were afirandin û hanîn li ser ziman. Di vê çerçoveyê de wê têgîna ramyarîyê, wê di nava xwe de wê di vê

çerçoveyê de wê têngîna 'armancê' wê ji xwe re wê kifş bike. Di vê çerçoveyê de wê armanc çi bê, armanc, parastina civakê û rastîya wê bi dîrokîya wê re bê, armanc wê parastina tenê desthilatdarîya xwe ya li ser serê rêveberiyê bê û hwd, wê di çi rewşê de wê armanc wê were kifşkirin, wê ew jî wê di vê çerçoveyê de wê weke pêwîstîyeka rêveberî û rêzanî wê were pêşxistin. Her wusa, li vir, divê ku mirov vê yekê jî wê werênê li ser ziman ku wê rewşa rêzanîyê, wê di vê çerçoveyê de wê weke rewşekê wê xwe bide dîyarkirin di nava rewşa rêvebirina civakê û rewşa jîyane wê de.

Ramyarî û pêşketina wê ya bi dîrokê re

Bi kortasî pêvajoyên wê yên pêşketinê ên bi dîrokê re jî wê divê ku mirov di çerçoveya mijarê de wê li wê bîponijê û wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyna giring ên ku mirov dikarê wan di serî de werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê ramyarî wê, kirina wê di serî de wê bi çerçoveya rêvebirinê re wê xwe bide nîşandin.

Pêvajoyên pêşketina jîyane demên şariştanî de wê, di bin serdestîyên desthilatdarî de wê bibê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê, bi wê re wê, were dîtin. Her timî wê weke serdestîyekê wê rêveberî wê, li ser serê civakê wê weke barekê wê bijî û wê xwe bîne heta roja me. Wê ked û berencamên wê yên nbi hilberînî jî wê bi wê re wê parvebikê. Wê di bin navê baçê û hwd de wê, beşên mazin ên ji wê desteserbikê.

Di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên rêveberiyê wê, dema ku mirov wê werênê ser ziman wê weke ku wê bi aqilekê hemdem wê were ser ziman wê di temenê wê de wê sazûmana jîyane hilberînê û ankû aboriyê û hwd wê wer ziman. Têgînên weke *ramyarîya aborî* û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê werina pêşxistin û ser ziman. Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku wê bi demê re wê ew wê were pêşxistin.

Di mijare fahmkirina rêveberiya civakê de wê, di serî de wê ev wê weke aliyekê giring wê bi têngînî wê were ser ziman. Di demên hemdem de wê bi gotina 'civak bê rêveberî nabê', 'bê rêveberî civak wê weke keriyê bê şivan bê', 'hemû kifşkirin divê ku ew di destê rêveberiyê de were girtin' û hwd wê were ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê rêveberî û ankû ramyarî wê bi rengên wê yên ku ew dihên pêşxistin re wê weke tiştêkê ji wê destnabê wê werê ser ziman. Lê di wê çerçoveyê de wê

pêvajoyên pêşketina bi dîrokê re wê bidina nîşandin ku wê civak wê weke çerçoveyek rêveberîni a ku wê hertimî wê bi destwerdanên wê yên li jîyane civakê re wê were dîtin jî bê. Di wê çerçoveyê de wê di wê çerçoveyê de wê, pîrsgirêka civak û rêveberîyê a bi hevdu re wê di temenê wê de wê rengên zihniyetî wê hebin. Rêveberên ku ew dixwezin civakên xwe biafirênin û ankû civakên ku ew di gotina wan de biafirênin û hwd wê bi wê armancê wê hertimî wê civakê wê ji xwe re wê bikina weke armancek li wê destwerdanê jî. Wê di wê çerçoveyê de wê li wê binerîn û wê ew wê, werênina ser ziman.

Wê têgîna 'rêveberî hertiştî dizanê', 'ya ku wê kir ew rasta' wê weke anakronismeka bi fahmkirina di derbarê rêveberîyê de jî bê. Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê din wê werênê ser ziman ku wê di demên berê ên şariştaniyê de wê, hemû pêvajoyên şer ên bi civakê re bin û ankû bi civakên din re bin wê di temenê wan de wê armancên serdestîyê ên rêveberîyê û desthilatdarîya wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov li dîroka civakan dinerê wê ji aliyekê ve jî wê weke dîrokek şer a ku rêveberîyan bi wê rengê weke bi "*bi navê wê*" dana nivîsandin jî bê.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku em di roja me de wê dema ku em li rengê rêveberîyê dinerin wê, temenê dijberî, û pêevçûnên netewî û hegemonikî ku mirov dinerê wê, ew wê, bi zihniyetên serdest re wê were dîtin. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê giring wê, di serî de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Pêvajoya rêveberîyên herêmî ên li kurdistanê û ankû li mesopotamiya wê dema ku mirov li wan dinerê wê, di wê çerçoveyê de wê pêvajoyek dîroka rêveberîyê a bi serdestîya wê re jî wê were dîtin. Di wê çerçoveyê de wê têgîna îteatê wê weke têgîneka ku wê hemû rêveber ên demên kevn ên berê û yên demên hemdem jî wê bi awayên cûr bi cûr ku wê ji mirovan wê bixwezin bin. Di wê rengê û awayê de wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di demên sumerîyan de ku wê di awayekê ku mirov dikarê weke di rengê hevpeymaniyên civakî û pêşketina wan de jî werênê ser ziman wê gelek bineterên niviskî ên di bin navê rêgezên olî û hwd de ku mirov dikarê wê werênê ser ziman. Li Lagaşê key Urukagîna wê destûrên wî di wê rengê bin. Destûrên ur-nammu, Hamûrabî û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê dîmenekê wê karibin bidina me. Piştî jî wê, di wê çerçoveyê de wê li dora wan têgînan û çerçoveya fahmkirinê a sazûmanê wê komên civakî

wê biafirin û wê pêşkevin. Wê di dewama wê de wê, piştî jî wê, di wê çerçoveyê de wê temenê hevqirtina civakî wê li herêmê wê bi zêdeyî wê, weke mijareka civakî a ku wê mirov li ser wê bihizirê û hizran wê pêşbixê bê. Di dewama wê de wê weke van aliyna wê minaq wê, di demên hemdem wê têgîna *hevpayemniya civakî* ku wê Rousseau wê werênê ser ziman wê di awa û şewayekê de wê mirov dikarê wê, di wê rengê û awayê de jî wê fahmbikê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê çerçoveya olî û rêgezên wê yên ku ew binivîskî û ankû ne bi nivîskî ku ew hena û çerçoveya hevqirtina bi wê baweriyê diafirênin wê jî aliyekê ve wê weke têgîna ku wê jî pêşketinên civakî ên bi wê rengê re jî wê bina weke aliyna temenî. Wê di wan waran de wê temenekê hizirkirinê û fahmkirinê wê biafirênin. Di demên şariştaniyê wê têgîna civaketiye wê di wê çerçoveyê de wê pêşkeve. Civak ku ew hebê wê, bi wê re wê nixrên wê yên temenî ku ew li ser wan pêşketiya jî wê hebê. Ew nixr jî wê di wê rengê de wê ev aliyên wê yên ku me hanîna ser ziman ên bi demê re ku ew pêşdikevin wan mirov dikarê li vir van bi navbikê û werênê ser ziman. Weke aliyekê din jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê civak wê di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê giring ê bi têgîna jî wê pêşkeve.

Di roja me de wê dema ku wê bahsa civakê bê kirin wê bi gotinê wê bahsa 'gîyane civakî' wê were kirin. Ev gotin wê, di wê çerçoveyê de wê, di nava civakê de wê, temenê wê di aslê xwe de wê bi çerçoveya civakê a ku ew bi wê dihê jîyankirin, nixrên wê yên çandî, zimanî, dîrokî û hwd ku ew bi wan dijî wê temenê wê biafirênin. Hevdû fahmkirin wê di serî de wê temenekê gîyanî ê bi hîskirinê û fahmkirinê û hwd re wê karibê biafirênê.

Ku em bi awayekê bidina berhevdû bi fahmkirina wê re em dikarina bahsa hatina ser ziman a têgîna mafûazadiyan jî wê di wê çerçoveyê de wê bikin. Minaq wê di destûrên weke yên bi demên sumerîyan û piştî ku wê werina ser ziman de wê, werina ser ziman. Wê bi wê re wê, maf, berpîrsîyarî, azadî û hwd wê, weke aliyên ku wê têkiliya wan wê bi hevdu re wê were danîn û wê bînan hanîn ser ziman bin. Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku wê, weke aliyekê wê yê giring wê, mijare fahmkirinê wê, di wê warê de wê, were pêşxistin. Sê gotinên weke maf, berpîrsîyarî û azadî wê, hertimî wê, weke aliyna ku wê di nava wan de wê bi awayên cûr bi cûr wê têkili wê were danîn û wê ew wê bi wê re wê di çerçoveyek civakî de wê werina fahmkirin. Di mijare fahmkirina maf û azadiyê de wê mijare wê di demên hemdem de

wê sînorê wê çî bê û wê heta kûderê wê sînorê wan bi dîyarî wê hebê û mirov dikarê bahsa wan bikê wê di wê çerçoveyê de wê, weke aliyna ku wê temenê wê hizirkirinê wê biafirênin bin.

Di nava olan de wê, di wê çerçoveyê de wê, weke maf, berpîrsîyarî û azadî wê, bi çerçoveya baweriyê û hanîna li cih a wacibên wê re wê were salixkirin û bê bê hanîn ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê, çawa wê mirov wê ji wê şaş nebê wê bi wê re wê temenekê fahmkirinê wê bi wê re wê, were kirin. Wê aliyê berpîrsîyarî jî wê bi wê re wê çawa wê bi hanîna li cih a pêwîstî û pêwîstîniyên wê re wê were sser ziman. Li gorî wê, çendî ku ew hatina hanîn li cih wê hingî wê wilqasî wê mirov karibê bahsa wê mafûazadiyê bi wê re wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê, tékiliya wan bi wê bi baweriyê re wê were ser ziman.

Di serdemên navîn de wê hemû aliyên bi tégînî ên weke maf, berpîrsîyarî, azadî û hwd ku wê werina ser ziman wê, bi çerçoveya baweriyê re wê werina salixkirin û wê bèn hanîn li ser ziman. Wê di wê çerçoveya wê çerçoveya 'jîyane baweriyê' wê bi wê re wê weke jîyane civakê wê were pêşxistin.

Mirov wê, dema ku mirov wê weke zindiyekê wê bijî wê, ji aliyê maf û azadiyê ve ku mirov hilde li dest wê, mafê jîyanê wê weke mafekê ku ew ji wê habûna wn dihê bê. Ev nayê nîqaşkirin jî. Di çerçoveya civakî nîqaşkirina wê ji xwe wê, ne rewîstî û rast jî bê. Wê di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, bi nirxên xwe yên dîrokî û li ser temenê xwe pêşketina xwe jîyankirin wê çendî wê weke pêwîstîyeka pêşketina wê ya bi demê re bê wê, weki din wê weke pêwîstîyeka aliyê pêşketina fîzyolojîkî jî bê. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman.

Di demên berê de wê di nava pêvajoyên pêşketina tégînên baweriyê û hwd de wê temen û çerçoveya wê were salixkirin û dîyarkirin. Wê di wê çerçoveyê de wê aîdîyeta li baweriyekê wê bi wê re wê, were ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov wê werênê ser ziman ku wê di demênberê ên şariştaniyê de wê kengî ku wê, tégîna baweriyê hat derxistin li ser hebûna civakê weke tégînek kifşkar re wê di wê çerçoveyê de wê hemû tişt wê bi tégîna çerçoveya baweriyê re wê werina dayin kifşkirin. Wê di çerçoveyê de wê pêşî wê weke ya giring wê li pêşî wê hebûna wê rengê baweriyê wê derkeve li pêş. Ev jî wê weke pîrsgirêka fahmkirina civakê û hebûna wê jî wê xwe bi demê re wê bide nîşandin. Di hemdem hemdem wê ya ku wê hinekî wê di wê de wê gûharîn wê bibê wê dîsa wê civaketî wê weke aliyekê giring wê di wê çerçoveyê de

ku wê derkeve li pêş bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê civaketî wê, pêşketina xwe wê, weke çerçoveya kifşkar wê were li holê bê. Lê ev derketina hebûna civakê bi navê wê û nirxên wê re wê çendî ku wê ji aliyekê ve wê rast jî bê lê wê ji gelek aliyên wê weke bi çerçoveya sînorê çerçoveya civakê, û esasgirtina hin koman û esasnegirtina komên din û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyê wê yê nîjadî ê negativ ku mirov dikarê wê werênê ser ziman bê.

Di çerçoveya têgînek felsefeyî de wê hinekî din wê di wê rewşê de mirov dikarê bi gotina zanîne re bi temen wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Weke çerçoveye bi sazûman wê, têgîna ramyarîyê wê, di wê çerçoveyê de wê bo fahmkirina wê weyna wê ya di demên hemdem de di jîyane civakê de wê, ku mirov wê fahmbikê wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê. Di mijare fahmkirina ramyarîya demê de wê, aqil wê weke temenê pêşketinê wê were esasgirtin. Di wê çerçoveyê de wê, têgînên zihniyetî ên ku ew pêşdikevin jî wê, di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman bê. Di çerçoveya zanîna civakê û fahmkirina wê de wê, dema ku mirov wê civakê hilde li dest wê, di serî de wê bi hemû elementên wê re wê bi çerçoveya wê re wê fahm bikê wê, weke aliyekê giring wê derkeve hemberî me. Hebûna civakê temenê xwe pêşxistina wê, çavkaniyên wê û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyna giring bin ku mirov wan fahmbikê û werênê ser ziman bê.

CIVAKNASÎ Û CIVAK

Di mijare têtîliya civaknasiyê û civakê de wê di aslê xwe de wê gelek aliyên wê yên bi civaknasiyê, antropolojikî, derûnîya civaknasî, derûnîyê û hwd re wê hebê ku mirov dikarê bi hevdû re û cûda û cûda wan bi wê re wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê civaknasî wê, dema ku mirov di çerçoveya civakê de wê werênê ser ziman wê, bi wê re wê çerçoveya civakê a ku mirov wê fahmbikê wê bi wê re wê bi hemû aliyên wê yên bi têtîlî, rewş, xuy, pêşketinê, aqil, zanînê, keseyetîyê, çîn, zayend û hwd re wê karibê werênê ser ziman. Di serî de wê, di wê rewşê de wê, perspektîfek civaknasî bi wê re nerîn wê, weke aliyekê din ê fahmkirinê wê bi xwe re wê biafirênê.

Civak ku ew ji kesên bi hevdû re dijîn ku ew biafirê wê bi awayekê xwezayî wê rewşa wê ya civaknasî bi têtîliyên wê yên bi hevdû re û hwd re wê hebê. Wê di wê çerçoveyê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê, di serî de wê fahmbikê û wê, werênê ser ziman bê.

Di mijare civaknasiyê û civakê de wê, civaknasî wê, di fahmkirina civakê de wê weke aliyekê bi perspektîfî wê xwe bide nîşandin. Lê li vir wê çavkanî, temen, aliyên piçûk û mazin û hwd re wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman. Bi qasta me ya 'aliyên piçûk û mazin' re hanîna ser ziman wê ji aliyê giştîya civakê ve wê, bi aliyê mazin ve wê bi çerçoveya wê re wê were ser ziman. Ji aliyê piçûk ve û ankû ji aliyên destpêkê ve wê bi nêzîkatî, perspektîf û hwd ve wê, destpêkirina wê were ser ziman. Di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring wê, di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman.

Di mijare civakê û fahmkirina wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê civak wê di aslê xwe de wê weke aliyekê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê çerçoveya wê ya bi fahmkirinê wê biafirênê.

Di çerçoveya fahmkirinê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê civaknasî wê, çerçoveya wê ku mirov bi wê civakê wê werênê ser ziman wê bi aliyên civakê wê ji gelek aliyên wê yên navendî ve wê were ser ziman. Ji aliyê kes, beş, kom, têtînên bawerî û hwd ew ji çi diafirê û çawa xwediyê hevgerînekê ya wê di derî ve wê wê, bi wê re wê were fahmkirin. Civaknasî wê, têtîna fahmkirina têtîliya nava hevdû bê. Wê rengên têtîliyan a bi hevdû re ku wê çawa wê bê, wê bi wê re wê, were

fahmkirin. Ku mirov derûnîyê tevî mijarê bikê wê bi fahmkirina xuyan û aliyên bi wê rengê ên bi keseyetîyê û hwd re wê werina fahmkirin.

Di aslê xwe de wê civaknasî wê weke têgîn û zanîna demên hemdem û bi pêşketina têgîna civakên hemdem ku ew pêşketin re ku wê xwe bide nîşandin re wê were dîtin. Di wê çerçoveyê de wê ji hewldana xwe fahmkirinê wê were. Di dewama wê de wê, di demên hemdem de wê hertimî wê pêwîstîya xwe fahmkirinê û têkiliyên bi hevdu re fahmkirinê wê hebê. Civaknasî wê dema ku mirov wê bi zanîna wê werênê ser ziman wê karibê regekê fahmkirinê û pêşketinê bi mejiyê mirov re jî bide nîşandin. Wê encamên wê ji gelek aliyên ve wê zêdeyî hebin. Di dewama wê de wê mejiyekê ku ew bi perspektîfa civakî û ankû zanîna civakê dihizirê wê di fahmkirina rewş, çareserkirina pirsigrêkan, fahmkirinê û hwd de wê serkevtî bê. Di wê çerçoveyê de wê, di rewşa jîyanê de jî wê xwediyê aqilekê bi jîrî ê zû fahmdikê jî bê. Di wê çerçoveyê de wê, aqilê civaknasî wê ji aliyê têgîna *zanîna civakê* ve wê, di wê warê de wê bi fahmkirina wê û bi hizirkirina bi wê, wê temenekê pêşketinê ê serkevtî jî wê bi wê re wê bi mirov re wê bide pêşxistin. Mirovê jîyane demên hemdem û ankû civake demên hemdem wê, bi aqilê xwe re wê xwediyê rewş û awayekê pirralî ê hizirkirinê bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, bi zêdeyî wê, hertimî wê li pey bersivên xwe yên ku ew bi wan pêşde herê bê. Di nava jîyanê de wê, di wê rewşê de wê weke ku ew bi tenê dijî wê bi ferdiyeta xwe wê hebê. Lê wê bi çerçoveya civakî ku ew bi wê dijî wê, ji temen ve wê di bin bandûra wê de jî bê. Di wê çerçoveyê de wê di nava têkiliyek pirralî a civakî de wê bijî.

Civaknasî û pêşketina wê bi jîyane civakê re

Ji aliyê fahma civakê ve fahmkirina civaknasîyê wê weke têgînek zanistî a ku wê temenê wê li ser fahmkirina têkiliyan wê avabê wê were ser ziman. Di nava civakê de wê, dema ku mirov ji aliyê civaknasîyê ve wê hilde li dest wê, gelek aliyên wê yên weke bi têgîna civaknasîyê wê dema ku mirov wê hilde li dest wê weke aliyekê giring ê fahmkirinê wê bi temenî wê were ser ziman. Di aslê xwe de wê ji aliyê civakê ve wê têgîna civaknasîyê bi perspektîf, aqil, zanîn û nêzîkatîyek civaknasî wê fahmkirina wê, weke aliyekê wê yê giring wê, mirov dikarê wê hilde li dest. Di nava têkiliyan de wê hemû têkilîdanînen bi hizrî û fîzîkî hwd wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê giring ê temenê fahmkirina wê dikarê wê werênê ser ziman.

Di rewşa civaknasiyê de wê wê, zanîn û çavkaniya wê, têkilî û awayê wê, nerîn û fahmkirina wê û hwd wê, bi awayekê wê temenê fahmkirina civaknasîyê wê, mirov dikarê fahmbikê. Di nava jîyanê de wê mirov wê di nava têkiliyên bi hevdû re de wê rasti gelek rengên hizirkirinê, fahmkirinên cûda, zanînen din û hwd wê were. Di wê çerçoveyê de wê, ji aliyê xwe ve jî wê, xwediyê temenekê fahmkirinê ê bi fahmkirinê bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, rengê hizirkirin, pêşketin, temen û hwd wê, çavkaniya hizirkirina mirov wê bide dîyarkirin. Wê, di dewama wê de wê, hizrên din ên ku mirov bi wan re ne di hemhizrê de bê û ankû wan li gorî xwe rast nebîne wê, di wê çerçoveyê de wê, di navenda civaknasî ku ew dihên ser ziman wê, temenekê hizirkirinê wê bi wê re wê bidina afirandin.

Di nava jîyane civaknasi de ku mirov xwe dihênê ser ziman wê bi têtîn û salixkirinên xwe yên di mejiyê xwe de re wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de rengê fahmkirinê, nerîna mirov a li pirsgerêkan, têtînen mirov ên bo çareseriyên û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê werina ser ziman. Mirov wê dema ku wê hizrên xwe wê werênê ser ziman wê yan bi awayekê rexneyî wê werênê ser ziman û yan jî wê bi awayekê ne-rexneyî wê werênê ser ziman.

Di wê rewşê de wê, aliyê bi dîtbarîya me ya zêhnî wê weke aliyekê dîn ê ku mirov wê dikarê wê li vir bikirpênê. Rengê dîtîne, kirpandinê, xwandina hizran bi nerîne, weke aliyekê wê yê giring bê.

Dema ku mirov bêjê bi awayekê civaknasî xwandin, fahmkirin, têtîhiştin, derkkirin û hwd wê, di wê rewşê de wê têtîna civaknasi wê weke ku wê weke perspektif wê were hildan li dest wê, bi wê re wê were fahmkirin.

Di nava jîyane xwe ya asayî de mirov carna di farqê de bê û ne di farqê de bê wê, bi awayekê wê, di wê rewşê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, bi aqilmeşandin û hizirkirinên xwe yên di xwe de û dervî xwe de wê, hizrên xwe yên li ser nerîn û rewşan ên ku ew bi wan di hemhizrê de ya û ne di hemhizrê de ya wê, biafirênê.. Wê di wê çerçoveyê de wê daraza xwe wê bi wê re wê pêşbixê. Daraza mirov wê temen û rengê nerîna mirov a li kes, rewş û tiştan jî bê. Mirov wê dema ku wê kesekê wê, bi nerîna wî re bibîne wê, ew wê, di wê çerçoveyê de wê bi gelemperî wê bi nerîna wî re wê yan wî herê bikê û yan jî wê wî redbikê. Di wê çerçoveyê de wê ev hema bêja wê bo me mirovan hemûyan wê weke aliyekê wê ku mirov dikarê wê werênê ser ziman bê. Hizrên ku em wê bi xwe re ne di hemhizrê de bibînin wê, temenê

dûrketin û ankû xwe dûrxistinê jî wê bi wê re wê biafirênin. Ev jî wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê, di nava wê de wê, bi wê re wê, rengê têtikiliyên xwe wê bide nîşandin. Lê li vir ku mirov bi nerînek civaknasî û ankû bi nêzîkatîyek civaknasî ku mirov mijarê fahmbikê wê, mirov çawa wê karibê mijarê fahmbikê? Di aslê xwe de wê ev wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê bi nêzîkatî û nerîna civaknasî fahmkirin wê, nebê temenê redkirinê, çendî ku mirov ne di hemhizrê de bê. Mirov li er hizrê mirov mirov red nakê. Mirov wê, çendî ku wê mafê wî hebê û wê wî mafî wê ji xwe re wê bîbînê ku ew hizrê kesekê redbikê ew wê mafê bide kesê hemberî xwe jî. Di wê rengê de wê fahmkirina civaknasî wê, ne kes lê xuy û nerînan wê karibê bidarizênê.

Ji aliyê metodolojikî ve wê, di serî de wê, civaknasî wê hemû çerçoveyê wê bi awayekê hevgrîtî wê bikê ku wê fahmbikê. Lê bi wê re jî wê hemû fenemonên ku ew wê diafirênin wê bi wan jî wê xwe bi zanîn bikê.. Di dewama wê de wê, bi wê re wê, temenê fahmkirinê, bi navendî, têtikiliyî û fahmkirinî wê biafirênê. Di nava civaknasîyê de wê, xwe hanîna ser ziman wê, hertimî wê temen û çerçoveyek hevgrîtî û mantiqî wê ji mirov wê bixwezê. Wê di wê çerçoveyê de wê temen û çavkanî wê hertimî wê weke aliyekê wê rengê xwe wê di wê çerçoveyê de wê karibin bidina dîyarkirin û nîşandin. Biqasî gûmankirinê û pêşketina wê, wilqasî jî wê yaqînkirin wê di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê ku mirov wê dikarê wê, werênê ser ziman. Di nava rewşên weke yên civaknasî de di kurdî de wê gotina bawerkirinê wê zêde wê newê bikarhanîn. Wê bi zêdeyî wê gotinên weke *yaqînkirinê* û hwd wê werina bikarhanîn. Yaqînkirin wê temenê wê bi çerçoveyek hevgrîtî û temenekê mantiqî ê fahmkirinê re wê xwe bide nîşandin. Wê di wê çerçoveyê de wê temenê wê li ser têtîna *zanîna rast* wê, xwe bide nîşandin û dîyarkirin. Têtîna *zanîna rast* wê, di nava têtikiliyên me yên civaknasî de wê, weke aliyekê temenî ê yaqînkirinê wê biafirênê. Wê di wê çerçoveyê de wê temenekê fahmkirinê ê li hevdû girîtnê jî wê karibê biafirênê. Yaqînkirina li hevdû wê, di aslê xwe de wê, zêdetirî wê, mirov wê li hevdû wê bide şîyarkirin, fahmkirin û nêzîkkirin li hevdû. Di nava çerçoveyek civaknasî de wê hevdû fahmkirin û naskirin wê temenê pêşî ê nêzî hevdûbûnê. Di temenê wê fahmkirin û naskirinê de jî wê, têtîna yaqînkirinê wê weke têtînek dîyarkirin wê hebê.

Civaknasî di nava civakê de wê di serî de wê, aliyekê wê yê giring ê bi fahmkirinê wê mirov dikarê wê bi fahmkirina têtîna empatiyê re wê ji

aliyekê ve jî wê bi temen bikê. Di wê rewşê de wê, têgîna empatiyê a hevdû hîskirin, fahmkirina hevdû, karîna xwe kirina cihê hevdû bi ramanî, hêstî û hwd wê, weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê bikê bê. Bo kirina wê jî weke şartê pêşî wê, xwe ji pêşdaraz û kifşkirina rizgarkirinê wê pêwîst bê.

Di nava têkiliyên civaknasî de wê pirr hesan bê ku mirov xwe bigihênê pêşdarazekê. Yan jî yekê di derbarê xwe de bide gihandin li pêşdarazekê. Ber ku wê her tişt wê di awayekê de wê li berçav bê wê mirov wê bi wê re wê, nava wê nerînê de wê xwe bide nîşandin. Di wê rewşê de wê, rewşên weke minaq xamgînîyê û ankû bédengiyê wê, weke aliyek ku wê kes wê bi rehetî li ser me bide hizirkirin ku ka em çi di mejîyê xwe de dihizirin. Ji aliyekê din ve jî wê weke aliyekê din wê, ev karibê bibê temenê meşandina aqil li ser rewşa me ya ku ew bi dîtbarî dihê dîtin. Ku ew kesên li dora me dîtin ku me tiştêk jîyankiriya wê ji wê bihizirin ku em, bi wan rewşên ku em dikin em xamgînin. Lê dikarê tiştêkê din jî di serê mirov de hebê. Ev jî dikarê aliyekê ku mirov dikarê bi gûmana pozitiv a di nava têkiliyên civaknasî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê gûmana pozitiv wê, aliyekê ku mirov dikarê bi wê re wê, baştirin temenekê hizirkirinê hem bi xwe re û hem jî di derbarê kesên li hemberî xwe de wê bide çêkirin bê. Di dewama wê de wê aliyekê gûmana pozitiv wê girêdana wê karibê xwe bi têgîn û fahmkirina empatiyê re bi awayekê xweza bide girêdan.

Di aslê xwe de wê hêst wê di rewşê de wê karibin gelek tiştan bêjin. Çendê ku em bi hizrên xwe diaxifin jî lê wê li mimik, rewşên jîyanê, sekên me yên cûr bi cûr wê, karibê gelek hizirkirin di derbarê mirov de bidina çêkirin. Heta ku wê di wê rewşê de wê sekna me ya bi wê rengê a bi dîtbarîya hêstî wê karibê temenê gûmanên negativ jî di derbarê mirov de bide çêkirin. Yan jî tiştên ku mirov bêjê bi wan re jî gûmanê bide çêkirin. Hizirkirinên weke 'sekna wî û hizra wî ji hev cûda ya' wê, di wê çerçoveyê de wê karibê têgînekê di mejî de wê bide afirandin.

Di wê warê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê din wê werênê ser ziman ku wê, aliyê hizirkirinê wê, di wê rengê de wê weke aliyekê giirng bê. Lê aliyê hêstî ku wê di nava wê de wê ew bi wê re wê ew wê bê dayîn nîşandin wê aliyekê din ku wê karibê bibe temenê hizirkirinên ji hevdû di nava wan têkiliyên civaknasî de.

Di aslê xwe de wê rewşên fahmkirinê wê, di wê çerçoveyê de wê, giring bin. Lê fahmkirin jî wê bi wê re wê, dema ku mirov wê, bide nîşandin bi gotinî û hwd wê, karibê bibê temenê hizirkirinên ji hevdû

cûda. Kesekê ku wê, minaqek di demekê weke li nîvro de wê, li bûtîkê bê. Wê kesekê din wê bibînê. Lê piştîre wê, ne bi demek zêde dirêj re wê ji wir derkeve û herê deverek din. Di wê rewşê de wê dema ku ew çû wir wê ji wir jî wê devera sêyem û wê li wir wê rast wî kesê ku ew dîtîya wê, were bi kesna din re. Kes ji wan wê li rex kesê ku wê dîtîya wê bipirsê ku ew li kû bû. Ew jî wê bersivê bide û wê bahsa cihê duyem ku ew çûyi de wê bikê. Lê wê kesê ku ew berê dîtîbû wê ew li wir nedîtîbû û li deverekê din a berî wê dîtîbû. Wê hingî wê ew di serê de wê bê demekê hizirkirinên cûdatir. Heta ku ew wê hizirbikê û wê di xwe de wê bêjê ku ew rast nabêjê. Lê li wê hizrên xwe yên ku wê di xwe de gotin ku wê bi dengî weke pîrskirinê hanîba ser ziman, dibîyabû ku wê bersiv daba û ku ew ji wê devera yekem çû ya duyem û piştîre hat ghişt li cihê ku ew lê na.

Di nava navenda civaknasiyê de mirov wê hemû hizrên xwe yên ku ew dikarê vebêjê wê bibêjê. Lê di aslê xwe her hizrên xwe hanîn ser ziman wê newê wê wateyê ku ew bi şêwayekê civaknasî dihên ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov bahsa nêzîkatîya civaknasî bikê wê, di serî de wê, nêzîkatîyek bi serbestî û rehetî hizirkirin, xwe hanîna ser ziman û fahmkirinê bê. Di wê çerçoveyê de wê, di sserî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser zoiman.

Durkheim wê dema ku wê bahsa civaknasiyê wê bikê wê, ji felsefeyê cûda wê, bi têngînek fahmkirinê a rûhî, pêvajoyên fahmkirinê û bi serêxwe hatina ser ziman wê werênê ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê ew wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di nava jîyane civaknasiyê de wê, civaknasî bi şêwayê û rêbazî wê di aslê xwe de wê temenekê hertimî ê bi danûstandinê bê. Wê di wê çerçoveyê de wê ew temen wê mejuya wê jî wê hebê. Minaq tiştêkê ku me du got wê, ew weke bîrhanînekê wê di mejiyê me de wê bibê. Di dewama wê de wê, weke aliyekê din wê dema ku me piştîre hizrên xwe hanîn ser ziman wê ew wê weke xêva civaknasî wê erkekê wê werênê li cih û wê ji hinek aliyên din ve jî wê karibê bi me re temenekê fahmbikê bide çêkirin.

Di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov wê bahsa têngîna civaknasiyê wê bikê di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê ew bê ku mirov wê di nava wê rewşa wê de wê dîyardeya wê civaknasî bi dîyardeyek din a civaknasî re wê bi temen û salixbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê, di wê rewşê de wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, navenda civaknasî wê di wê de hanîna ser ziman wê weke aliyekê wê yê din ê giirng bê ku mirov wê, di serî de wê fahmbikê bê.

Di dewama wê de wê weke aliyê wê yê din wê, bo ku mirov wê karibê bi awayekê rast û bi şewayî civaknasiyê wê fahmbikê û di nava wê de bi awayekê rast xwe werênê ser ziman wê du temen wê pêwîst bin. Yek bi awayekl rast empatî bê. Ya din jî wê, bi awayekê objektiv fahmkirin bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê, mirov dikarê wê, di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Civaknasî wê weke navende dînamik bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê din ê giring wê, temenê hevdû fahmkirinê bê. Hevdû naskirinê bê. Di dewama wê de wê, bi awayekê rehetî û li ser temenê rast ji hevdû pirsînê û bersivdayînê bê. Di wê çerçoveyê de temenê danûstandinê û hwd wê were çêkirin û pêşxistin. Danûstandin wê weke aliyekê temenê ê giring ê şewayê fahmkirina hevdû a civaknasiyê bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê di wê çerçoveyê de wê ew dînamisma civaknasî wê, bi wê re wê, xwe bide nîşandin. Di felsefeyê de jî wê, şewayê danûstandinê ê bi pirs-pirsînê û bersivdayîna wê re wê hebê. Ev wê, bi felsefeya serdemên kevnera re wê bi Sokrat re wê awayekê wê yê ku wê di roja me de wê bi gotina “*sokratikî*” jî wê were bi navkirinê danûstandina bi pirs-pirsînê re wê were ser ziman.

Di nava fahmkirina civaknasiyê de wê, dema ku mirov bixwwezê pîrsekê bipîrsê di serî de divê ku mirov xosletên civaknasîyî wan bi perspektîfa wê re wê li berçav bigirê. Di wê dewama wê de wê, bi wê re ku mirov xwediyê nerînek civaknasîyî bê bo ku mirov karibê li ser wê re bigihîjê fahmkirinekê, têgihîştinekê û çerçoveyeka fahmkirinê. Di nava jîyane civaknasîyê de bi nerîna wê nerîn û fahmkirina çerçoveya fahmkirina civaknasiyê û nerîna wê weke aliyekê giring ê bi fahmkirina civaknasiyê ve ve wê, mirov wê, fahmbikê.

Civaknasî mirov, ku wê bi serêxwe wê hilde li dest wê, bi wê re wê bigihîjê fahmkirinê. Ji felsefeyê cûda hildana li dest wê, bi wê re wê bi serê xwe wê were fahmkirin. Bi heman rengê mirov dikarê bo têgînên weke yên olzaniyê û hwd jî wê werênê ser ziman. Civaknasî wê, di wê rewşê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê, serî de wê bi rewşa têkiliyên navxweyî ên civakî û temenê wan re wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê, mirov dikarê wê bi wê re wê, werênê ser ziman.

Mirov di nava jîyane xwe de wê dema ku wê tiştêkê bijî wê ew wê biceribênê. Minaq wê dema ku mirov rewşekê bijî wê ew ji me re wê bê ceribendinek. Di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku ser serborîyên ku kes bi serêxwe dijî wê çendî ku wê weke rewşna bi serê

xwe ku keseyet wan dijî bê û wê weke ku wê aîdî jîyankirina kes jî bin jî di nava şertûmercên ku ew jîyanbûna ku mirov hilde li dest wê weke rewşna bi kes re wê bi sînor nemênin bin. Dema ku wê, minaq jin û mêrek wê hevdû berdin wê ji aliyê wan yek bi yek wê weke rewşek keseyetî û ferdî wê bimênê. Lê bi hevdû re wê weke çerçoveyek ku wan bi hevdû re jîyankirîya wê bimênê. Yan wê, ferdî nemênê.

Di wê çerçoveyê de wê civaknasî wê, di aslê xwe de wê, ji aliyekê din ve jî ku mirov wê hilde li dest wê, tîpolojîya wê ya jîyankirinê wê rengê pêşketina civakî jî wê bi xwe re wê bide nîşandin. Her civak wê ji endamên wê wê yên weke jin, mêr, ciwan, zaro, kal û hwd wê biafirin. Wekî din wê bi têtîngên zayendî, çînî û hwd wê bijî. Di nava wê de wê, dema ku mirov di dewama wê de wê bihizirê wê têtîngên wê yên rewîstî, olî, ramyarî û hwd ku wê bi wê temenê wê werina dayin kifşkiirn wê bibê. Temenê wê yê ku ew bi wê dijî wê, di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman ku ew, biriqandina wê li asta jor bibê. Di rewşên weke yên bi serwerîya têtîngên weke olî, ramyarî û hwd re wê, ji gelek aliyan ve wê ew biriqandin wê weke ku wê pêşîya wê were girtin. Wê li gorî wê têtîngên olî, ramyarî û hwd wê ji serî ve wê bèn dayîn kifşkirin. Ev jî wê, di serî de wê aliyekê bi pirsgirêk ê ku mirov dikarê wê hilde li dest bê.

Minaq ku mirov li şûn civakekê bi meju û dîroka wê re li wê binerê ku wê çawa tîpolojîyek jinê, mêr, nêzîkatîyên nava wan ên li hevdû, rengên fahmkirinê û hwd afirandîya wê, weke aliyekê giring ê civakî wê nnbi mejuya wê ya di çerçoveya wê beşa mijarê de ku mirov dikarê wê hilde li dest û wê li wê bihizirê bê.

Di wê çerçoveyê de wê, mijare jîyankirinê wê, di wê çerçoveyê de wê, dema ku ew li şûn ma wê, weke aliyekê têtîngî û rengêkê *çandî* jî wê xwe bide nîşandin. Di aslê xwe de wê mirov dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê Charles Wright **Mills** wê di pirtûka xwe ya bi navê *“The Sociological Imagination”* de wê pirsînên di barbarê mejuya civakê û awayekê çawa ku ew bi jîyankirinê xwe yên îro re ku ew li şûn xwe dihêlê wê bipirsê. Di wê warê de wê, dema ku mirov wê weke ku wê, Millis wê bikê ku em awayekê xiyalkirinê bi wê rengê wê bikin wê bikin wê werênina ser ziman wê, dema ku em hinekî empatiyê dikin em di wê çerçoveyê de wê, rastî dîmenekê bi demên bûhûrî re bi jîyankirina roja me re jî emê werin wê bikê wê me bide kirin. Ber ku ya ku em îro dijîn wê, bêtîngman wê piştî wê weke ya dema bûhûrî wê mirov karibê wê salixbikê. Di dewamaa wê de mirov divê ku wê werênê ser ziman ku

wê têtîneka rast a civaknasî wê, di derbarê kirinên mirov ên bi wê rengê de wê mirov wê di awayekê rast de wê bê temenê dîtbarîyekê hişmendî a bi kirinên mirov ên ku mirov bide nîşandin jî.

Di aslê xwe de jîyankirina civakî wê ji aliyekê ve jî wê temenekê xiyalkirinê jî wê di wê çerçoveyê de wê bi mirov re wê biafirênê. Mejiyekê civaknasî wê, di serî de wê di wê warê de wê serwerîya wê ya ku ew bi wê bii jî wê, di jîyane xwe de wê, serkevtî bijî. Wê xiyalkirinê wê rehet û xweş bikê.

Bi nerîna civaknasî ku mirov têtîliya nava kes û civakê wê li wê bihizirê wê mirov dikarê wê bêjê ku wê beremberê hevdû wê bandûra wan li hevdû wê hebê. Di awayekê jîyankirina kes a di nava civakê de wê, weke ku wê kes wê di bin giraniya civakê de wê, bi wê re wê, weke wê bijî û yan jî wê xwe wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê xosletên wê bi xwe re wê bikê. Lê bi wê re jî wê, kes wê xwediyê xwemaliyekê bi xwe re bê ku ew hertimî pêşdikeve bê. Di dewama wê de wê kes jî wê pêşketina xwe ku hanî ser ziman wê ew civakê wê ji aliyê xwe ve wê dest bi gûharna wê bikê. Kes wê, têtîliya wê ya bi civakê re wê, bi awayekê pirrdîmenî bê. Wê, di serî de wê, mirov dikarê wê bêjê ku wê, civak çerçoveyek çandî, dîrokî û têtîliyî ên bi hişmendî ku ew dihên pêşxistin jî bê. Wê mirov nikarê wê bi rengê hesanî ê ku ew dihê gotin ku 'civak ji kesên ku ew bi hevdû re dijîn diafirê' wê, bi wê rengê bi tenê werênê ser ziman.

Jîyangerîyên civaknasî wê di nava dîrokê û mejuya xwe de wê bandûra wan li jîyane civakî wê hebê. Wê di çerçoveya fahmkirina jîyangerîyê de wê, bandûra wê ya li ser çerçoveyên civaknasî re wê mirov dikarê wê fahmbikê. Kes û civak wê bi têtîliya wan a bi wê jîyangerîyê re wê, weke aliyekê giring ê ku mirov wê di serî de wê divê ku wê bi civakî û civaknasî wê hilde li dest û wê fahmbikê bê.

Têtînen civaknasî bi zanyarî pêşketina wan

Di mijare civaknasiyê de wê, dema ku mirov li wê bihizirê wê gelek aliyên wê yên ku mirov wan werênê ser ziman wê hebin. Minaq ku mirov ji aliyê têtînen weke ramyarî, dîrokê, aboriyê, derûniyê, antropolojiyê, çand, malbat, çapemenî, dad û hwd dikarê wê bi wan ve girêdayî wê werênê ser ziman. Ev têtîn wê bi serê xwe wê çendî ku wê weke rêzkarna zanistî bin wê bi firehbûyîna wan û têtîliya wan a bi civakê ve girêdayî wê ji aliyê wan û civakê ve wê karibê şîroveyên bi wê ve girêdayî werina pêşxistin.

Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê mirov dikarê wê fahmbikê ku wê, di dema me de wê bi zêdeyî wê ji gelek aliyên wê ve wê, pêşkeve, Minaq wê dema ku mirov wê, ji aliyê civaknasîya ramyarî ve wê mirov wê hilde li dest wê, mijarên têkiliya kesan a bi kirina ramyarîyê û tevîbûyîna wan û hwd ve wê mijarên lêkolîn û fahmkirinê wê bi wê re wê werina pêşxistin. Ji aliyê çandî ve wê, dagerên çandî ku ew, çendî ji aliyê endamên civakê ve ew hatina bikarhanîn û çawa hatina bikarhanîn wê weke aliyekê ku wê were lêkolîn kirin bê Ji aliyê malbatê û endamên wê ve wê bi têkiliya nava wan û pêvajoyên pêşketina wan a bi civaknasîbûyîna ve wê were hildan li dest.

Di wê çerçoveyê de wê, aliyên wê yên ku mirov wê dikarê wê, di serî de wê, werênê ser ziman wê weke van wê gelek aliyên din jî wê hebin. Ew jî wê dema ku mirov li wan dihizirê wê, di wê çerçoveyê de wê, çawa wê were fahmkirin wê bi wê ve girêdayî wê temenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê bide çêkirin.

Di mijare civaknasiyê û fahmkirina aliyên wê yên bi civakê re wê, di serî de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, civak wê bi aliyên wê yên ku ew pêşdikevin ve wê, pêşketina wan û têkiliya wan û belavbûn û firehbûyîna wan a di nava civakê de ku wê bibê wê bi wê ve wê girêdayî bê. Minaq ku em bahsa civakê dikin em ji aliyê aborî ve wê weke aliyekê temenî ve wê dihildina li dest wê, ji aliyê aborî ve fahmkirina civaknasiyê wê, bi rengê çawa û di çî astê de tevîbûyîna dibê, bandûra wê ya li ser mirov û jîyane mirov wê hilde li dest. Di dewama wê de wê hêzbûna aborî wê weke têngnek navendî a têngîna civaknasîya aborî ku ew li wê dihizirê û wê dikê ku wê lêbipirsê.

Di mijarên civakê ên weke dîrokê de wê, mijare civaknasiya dîrokî wê, di aslê xwe de ku wê, pêvajoyên wê yên pêşketinê ên bi dîrokê re wê werênê ser ziman wê temenekê fahmkirinê wê wê re wê bi jîyane civaknasî a civakî re jî wê bide afirandin. Wekî din wê xêvek civaknasî û civakî wê bi pêşxistina wê re wê, di temenê pêşveçûnên demên ku wê werina de wê bide çêkirin. Ji aliyê têngîna olzaniyê ve ku mirov di dewama wê de têngîna civaknasiyê fahmbikê wê bi pêvajoyên wê yên dîrokê re wê, hilde li dest û wê, werênê ser ziman. Wê weki din wê têngînên wê yên olî ên pîroz, bi dagerên wê re çawa hat jîyankirin, çawa têkilîyek bi wê bû, bandûra wê ya li kes û jîyane kes, encamên wê yên ku bi wê re bûn, salixkirinên wê yên ku ew bûn çawa bûn, têkiliya xwezayê û fahmkirina wê di nava jîyanê de bi wê û rengên hildana li dest û

fahmkirin û derxistina li têngihiştin û hişmendiyê û hwd wê weke aliyna ku wê bi wê re wê werina hildan li dest bin.

Pêvajoyên pêşketina civakê wê bi teybetî wê piştî demên sûmerîyan û pê de wê, bi awayekê pirr dîmenî wê rengên xwe yên pêşketinê wê bi demê re wê bidina nîşandin. Wê pêşketinên ku wê bibin wê pirralî bin. Wê fahmkirin wê bi wê re wê pirr alî bin. Di dewama wê de wê, bi wê re wê, têngînên zanîni ên weke bi temenî bo fahmkirinê wê werina pêşxistin. Piştî demên felsefeyê û pê de wê, bi zêdeyî wê civak û kes wê, bi têngiliyên wan re wê bina mijare fahmkirinê. Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê, dikarê wê, di serî de wê, fahmbikê wê werênê ser ziman.

Felsefe wê, wê piştî ku wê, ji demên mîtolojiyê wê qûtbûnê wê bi zêhnî û têngînî wê bide çêkirin û bi fahmkirina xwe re ku wê di nava xwe de civaknasiyek civakî bi fahmkirina xwe re wê hin bi hin pêşxist û pê de wê, temenê fahmkirinên bi teorîkî û hwd wê bi demê re wê di wê çerçoveya wê de wê bide pêşxistina wan bikê.

Mijare fahmkirina civaknasiyê bi aliyên din ên zanîni û hwd re wê hin bi hin wê di demên hemdem de wê bi zêdeyî wê pêşkeve. Mînaq wê, têngiliya fahmkirina têngîna dadê û ankû huquqê a bi civaknasiyê ve wê, were hildan li dest. Di demên berê de wê, mînaq wê di nava aşîran de wê têngînek wê hebûba ku wê dema ku wê sûcek wê biheta kirin wê weke ku wê li dijî hemû endamên wê biheta kirin. Wê xwe ji wê bi berpirsîyarî wê bidîtan. Wê mînaq wê di wê çerçoveyê de wê, bandûra wê sûcê ku ew hatî kirin wê di asta giştî de wê biheta dîtin û kifşkirin.

Navenda civaknasiya hiqûqê, sazîyên hiqûqî û tevgera hiqûqî ye, ku bi piranî bi karanîna rêbazên zanista civakî têne lêkolîn kirin. Civaknasiya huqûqê fonksiyona pergala dadgehê di civakê de, bandûra pergala dadgehê li ser mercên civakî û berevajî jî, dixwenê; bandûra mercên civakî li ser pergala dadgehê lêdikolê. Di mijarê de pirsên sereke mînaq in. Pirsên weke gelo zagon wekî ku ew divê ku ew bixebite dixebite û hwd. bê? Civaknasiya hiqûqê jî bi vê aliyê çalakiya zagonçêdanê ve jî eleqedar dibê. Mijar li ser civaknasî, û hinekî jî li ser zanistên din ên civakî yên wekî antropolojiya civakî, zanista ramiyarî, ramiyarîya civakî, krîmînolojî, derûnî, aborî, û ji bilî vê li ser warên lêkolînê yên din ên dîsîplîner ên wekî felsefeyê û dîrokê ji aliyên têngîna huquqê û ankû dadê diradiweste.

Di warê fahmkirina têngîna civaknasiyê a bi dîrokê ve wê, di aslê xwe de wê, hinekî pêşî divê ku mirov wê li vir di dewama wê de li ser wê

bisekinê. Heta roja me wê, gotinên weke civaknasiya pêşketî a nava pêvajoyên pêşketina demên mîtolojiyê û hwd wê li ser wê newê sekin in. Ez dema ku li wê dinerim wê, di aslê xwe de wê, bi têkiliya wan têgînên ku ew bi xiyalî ew dihên çekiirn di meji de bi bandûra wan a li ser jîyane mirov û di rengê fahmkirinê de afrînerîyên ku ew didina çêkirin wê ji aliyekê ve wê temenekê afrînerî ê bi hizrî jî wê bi xwe re wê bide çêkirin. Di wê çerçoveyê de van aliyên zanînê ên civaknasî hinekî jî bi beşî em divê ku wan hinekî li ser wan bisekin in:

Civaknasiya dîrokî; civaknasiya dîrokî wê ji aliyê dîrokê û civakê ve wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê, pêvajoyên wê yên bi jîyankirinê û demên ku ew hatina jîyankirin bi bandûr û heyîn wan re wê bikê ku wan fahmbikê. Di wê çerçoveyê de civaknasiya dîrokî wê di fahmkirina civakê de wê temenekê xêvî jî wê bi hanîna xwe ya li ser ziman re wê bide çêkirin û wê werênê ser ziman. Di mijare fahmkirina civaknasiya dîrokê de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê, ji aliyê xuy, têkilî, şertûmerc, rewşên jîyankirî ên demên bûhûrî hwd ve ku ew çawa hatina jîyankirin û her wusa bandûra wan û têkiliya wan bi pêşketina me ya î ro re jî wê bikê ku wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê wê yê fahmkirinê ê giring bê.

Di dewama wê de wê di roja me ya î ro de ew pêvajoyên pêşketina civakî û element, dîyarde û fenomenên roja me û bandûra demên bûhûrî a li ser wan û ankû çî têgîn bi epistemolojikî di temenê wan de heya wê bikê ku wan fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê, bikê ku ew temen û çerçoveyê fahmkirinê bi dîroka civakê û jîyane wê ya demên bûhûrî û ya î ro bi têkiliya wan a bi hevdu re danînê re wê bikê ku ew xwe bigihênê temenekê fahmkirinê. Wê di wê rengê û awayê de wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê bê.

Civaknasiya olzanî: civaknasiya olzanî wê, çerçoveyek wê ya fahmkirinê a bi pêvajoyên jîyankirinê ên olê, rengên wê yên rûtûelî, têgînên wê yên pîroz ji aliyê girseyên ku ew fahmdikin û bi wan dijîn û çawa fahmdikin û bi wan dijîn û hwd ve wê alaquadar bibê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring ê fahmkirinê wê di wê rengê û awayê de wê mijare fahmkirinê wê di dewama wê de wê, bi wê ve girêdayî wê, li ser temenê dîrokî û bi wê re wê bi têkiliya demên berê û îro bi hevdu re bi danîna wan re wê bikê ku fahmkirinekê pêşbixê. Civaknasiya olzanî wê, di serî de wê, wê di awayekê rast û şewayî de wê, ne tenê wê baweriyekê wê hemû bawerîyên demkî, dîrokî, rengê pêşketina wan, encamên wan, bi pêvajoyên wan ên pêşketinê, têkiliya

wan a bi hevdû re, bandûr, çerçoveyên wan ên fahmkirinê û hwd re wê bikê ku fahmbikê.

Civaknasiya olzanî wê, di wê warê de wê, dema ku mirov wê hilde li dest wê bi aliyên wê yên dîrokî, civakî, antropolojikî, ontolojikî, çandî û hwd ve jî girêdanî wê aliyên wê yên ku mirov pêşbixê û fahmbikê wê hebin. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, têngîna civakê wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê bi têkiliyên wê wê yên navendî û hwd re wê weke navend wê ji xwe re wê bikê. Mijare civaknasiya olzanî wê pêşketina wê û ankû pêşxistin û fahmkirina wê, ji gelek aliyan ve wê fêdeya wê bi hevdû fahmkirinê û gihîştina fahmkirinên nû ên baweriyê û fahmkirina wan jî. Di wê çerçoveyê de wê, weke deriyekê fahmkirinê ê ku wê ji nava baweriyaya mirov li fahmkirina baweriyên din re ku wê vebê jî bê. Wê di serî de wê weke aliyekê giring wê di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê di serî de wê weke aliyekê din ê giring ê fahmkirin bi sazûmanî ku mirov wê karibê wê hilde li dest û wê werênê ser ziman bê.

Civaknasiya mîtolojiyê: civaknasiya mîtolojiyê wê di aslê xwe de wê weke aliyekê ku ez wê kifşdikim û wê dihênim ser ziman bê. Wê di wê warê de wê heta roja me wê, bi zêdeyî wê lêkolîn wê nebin. Lê ez wê bêjim ku wê mijar û çerçoveya fahmkirina civaknasiya mîtolojiyê wê bi pêvajoyên pêşketinê ên aqil ên berî demên felsefeyê ên şariştaniyê û demên berê-şariştaniyê bi rewşên têkiliyê, fahmkirinê, rengê derxistinên li têngîhiştinê, bandûra rengên fahmkirinê ên ku ew hatina pêşxistin li jîyane mirov û hwd wê çawa bin wê wan lêbikolê. Ku mirov ji aliyê têngîna civaknasiya mîtolojiyê ve wê hilde li dest wê, di aslê xwe de wê, gelek aliyên mîtolojiyê wê bi bandûr û rengên wan ên têngînî ku wê heta roja me jî wê bi awayekê wê şireyetî jîyane me bikin û wê di temen de wê xwediyê kifşkarîyna bin mirov dikarê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê warê de civaknasiya mîtolojiyê bi têkiliyên wê yên bi xiyalî û jîyanî ênbi hevdû re wê encamên wê yên bi kifşkirinê û hwd re wê derxistina li fahmkirinê wê di pêşketina mirov û gihîştina encamên baştir di fahmkirinê de wê, bê temenekê baş û rast. Di wê warê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê bi mijare mîtolojiyê û rengê jîyane wê re wê, di serî de wê di çerçoveya wê ya fahmkirinê û sînorê wê yê jîyanî û bi rengên têkiliyên wê yên bi hevdû re wê fahmkirina wê, çendî ku wê zanîna roja me bi zanistî wê pêşkeve jî wê ji van aliyan ve

wê kêmbê ku wan hilde li dest. Di wê çerçoveyê de wê, ev alî wê weke aliyekê giring ê ku mirov wê, di serî de wê, di wê çerçoveyê de wê bi serê xwe wê weke qadaka fahmkirinê a zanyarî wê pêşbixê û wê derxê li pêş. Di wê çerçoveyê de wê ne tenê bo fahmkirina rengê hizirkirinê û hwd wê giring bê. Di dewama wê de wê, bo pêşketinên jîyanî û rengê fahmkirinê û bandûra wan a di nava jîyane me de ku wê weke çerçoveye arkolojikî a kirdeyî wê di mejî de wê hebê wê temenê wê yê fahmkirinê jî wê biafirênê.

Civaknasiya çandî: civaknasiya çandî wê weke aliyekê din ê ku mirov dikarê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Mijarên civaknasîya çandî wê di wê rengê û awayê de bin ku wê, pêvajoyên pêşketinên çandî bi dîrok, civakî, zanînî û têkilî û bandûrên wê yên di jîyane civakê de wê hilde li dest û wê bikê ku wan fahmbikê bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê mijare fahmkirinê wê di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê bi fahmkirina wê ya bi element, dîyarde, fenomen, darêjk, dager û hwd re wê bi pêvajoyên pêşketina jîyane civakî re wê li ser temenê wê yê mejuyî re wê hilde li dest. Di wê çerçoveyê de wê, jî mirov dikarê wê di dewama wê de wê hilde li dest û wê werênê ser ziman ku wê, pêvajoyên bandûr ên jî pêşketina çandê û têkiliyên wê yên bi elementî ên bi hevdû re ku wê çawa bin wê bikê ku wê fahmbikê.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman û wê fahmbikê ku wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman ku wê fahmkirina civakê wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi xwe re wê bide çêkirin. Di wê çerçoveyê de wê pêşketinên çandî wê, di wê çerçoveyê de dahûrkirin û fahmkirinên wan jî aliyê ontolojikî û epistemolojikî û hwd ve wê temenekê fahmkirinê ê bi wê re wê bide çêkirin. Wekî din wê aliyên çandî û dager û têgînên bi wê yêbi zêhnî ku ew di nava jîyane me ya civaknasî de wê çawa wê bina temen, alikar û ankû asteng û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyê ku wê mijare wê ya fahmkirinê bin.

Civaknasiya aborî: civaknasiya aborî wê, di serî de wê weke aliyekê giring ê fahmkirina jîyanê ê bi têkiliyên mirov, pêvajoyên pêşketinê, elementên aborî û rewşên wê yên ku ew temenê bandûrê diafirênin û hwd re wê bikê ku çerçoveyek fahmkirinê çêbikê. Di wê warê de wê pêvajoyên pêşketinê ên bi demên aborîyê ên berê, ên roja me û çerçoveya pêşketina wê bi aborîya civakê û ankû aborîya civaknasî û hwd re wê bikê ku wê li ser temenê wê bi bandûr û aliyên wê yên têkiliyê û

encamên wan re wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê rewşên aborî ên cûda û temenê bandûrê çêdikin wê bikê ku wê fahmbikê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, fahmkirina bi jîyane civakê bi rengên pêşkeîtnê ên weke bi civaknasîbûyîne, layiqîtîyê, rasyonalizekirinê, demên berê û demên hemdem û hwd re wê çerçoveya wê ya fahmkirinê wê biafirê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê fahmkirina têngîna civaknasiya aborîyê wê ji aliyê pêvjaoyên pêşketina jîyane civake aborî, cûdahiyên di nava jîyane aborî û bandûrên ji wê, pêşketinên bi têtikiliya wê û aliyên wê yên civakî û hwd re wê hilde li dest. Di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê bi şewayî wê temenê xwe yê fahmkirinê wê biafirênê wê bi wê re wê, çerçoveyek fahmkirinê a giştî û teybetî bi jîyane civakê re wê li ser temenê wê yê pêşketinê re wê bi hevdû re wê werênê ser ziman.

Civaknasîya malbatê: civaknasîya malbatê wê weke aliyekê têngînî ê civaknasî ku wê bi şewayî wê navaroka malbatê bi endamên wê û têtikiliyên wan ên bi hevdû re û her wusa pêvajoyên wê yên civaknasîbûyîne û hwd re wê hilde li dest û wê werênê ser ziman bê. Ji aliyê malbatê û endamên wê ve wê, rewşa dada malbatê, malbat û zarok, jinûmêr û têtikiliyên wan ên bi hevdû re, çerçove û temenê malbatê, mal, zawac, xizmtî, malbat û gûharîn û hwd wê, çend ji wan serek û mijarên ku wê di çerçoveya navaroka malbatê de ku wê werina hildan li dest bin.

Di rewşa fahmkirina malbatê de wê, di serî de wê pêvajoyên wê yên pêşketinê, temen û têtikiliyên wê civakî û civaknasî ên bi hewirdorê re wê, werina fahmkirin. Di hundurê wê rewşa çerçoveya bi têtikilî a bi hewirdorê re pêvajoyên gûharînê û hwd ku ew çawa dijî wê bikê ku wan di wê çerçoveyê de wê fahmbikê. Malbat wê, weke temen, çerçove û sazîyek civakî a dîrokî bê. Pêvjaoyên wên bi dîroka wê re wê, di wê çerçoveyê de wê weke mijarên aliyê civaknasîya malbatî a dîrokî jî wê biafirênin bin.

Civaknasîya antropolojîkî: civaknasîya antropolojîkî wê civaknasîyê wê bi têngîn û zanîna civakê re wê li ser temenê wê yê dîrokî re wê bikê ku wê bi kok û rewşên gûharîn, têtikiliyên bi hevdû ên çandî û hwd û bi wê re pêvajoyên bandûr û gûharînê ku ew li dûv hevdû û ankû ji hevdû dibin wê bikê ku wan fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê, têngîna antropolojîyê ku wê hebûna civakên berê û î ro bi cihên ku ew li wê dijîn û bermehiyên ji wan lédikolê û bi wê dixwezê bigihêjê fahmkirinekê wê ji xwe re wê bikê temen. Di wê çerçoveyê de wê têngîna antropolojîyê wê

di wê çerçoveyê de wê pêvajoyên pêşketina mirov û zindiyan wê ji demên berê ên jeolojiyê û heta roja me û pêvajoyên wan pêşketin û gûharînê û hwd wê bikê ku wan fahmbikê. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê, di wê çerçoveyê de wê ji aliyê civaknasî ve wê minaq wê hatina kom û ji xalkên din û ji herêmên din li herêmên cûda ên din û bi wê re têkilî û encamên bi wê re ew bi çandî û hwd dibin wê weke mijare wê ya fahmkirinê wê biafirênê.

Têgîna civaknasiya antropolojiyî wê, temenê wê bi fahmkirina pêvjaoyên dîrokê, civakê û pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê xwe bide nîşandin. Minaq wê têgîna peresendinê ku wê darwin wê werênê ser ziman wê pêvajoyên peresendinê ên bi gûharînên wê re wê, bi çerçoveyek antropolojikî wê temenekê fahmkirinê wê bide çêkirin.

Di civaknasiya antropolojiyî a hemdem de wê aliyên pêvajoyên zêhnî jî wê di dewama wê de wê weke pêvajoyên temenê ên gûharînê wê werina lêkolînkirin û fahmkirin. Minaq wê di wê çerçoveyê de wê, Alfred Radcliffe-Brown (1881–1955) wekî pêşveberrê fonksiyonalîzma pêkhatî tete hesabandin, perspektîfek ku mirov bawer dike ku aliyek civakê, wekî ol, bi rola wê ya afirandina aramî û pêkvejiyanê di civakê de bi tevahî ve tete ravekirin wê werênê ser ziman.

Piştî serê Cîhanê yê Duyemîn, û heya nivê salên 1980-an, antropolojî di aliyek zanistî de pêşve çû. Lêkolînên ve pêvajoyê ji hêla kesên weke Fredrik Barth û Clifford Geertz ve hatin pêşxistin, yên ku hewl didin pêvajoyan bibînin ka dewletên nû yên serbixwe çawa werin pêşve xistin. Ekolojî bû mijarek sereke, û Julian Steward lêkolîn kir ku civak çawa li gorî şert û mercên ekolojîk ên herêmî diguncin. Antropolojîya aborî bêtir ji hêla Karl Polanyi û Marshall Sahlins ve hate pêşve xistin, yên ku li ser vê yekê sekinîn ka zanista aboriyê faktorên çandî û civakî paşguh dike. Marksîzm di salên 1960 û 1970-an de di antropolojiyê de bandora xwe zêde kir.

Civaknasiya ramiyarî: civaknasiya ramiyarî wê weke aliyekê din ê têgîna wê ya ku em bi dikarên bi temenekê teorîkî wê hildina li dest û wê fahmbikin bê. Di dewama wê de wê mijarên ku wê têgîna ramiyarîya civaknasî wê, hilde li dest wê, bi aliyê fahmkirinê re wê, aliyê tevlibûyîn, awayê tevlibûyînê, rengê fahmkirinê û hwd re wê were hanîn ser ziman.

Ji aliyekê din ve jî wê ji serî ve wê heta binî wê hemû elementên civakî wê bi têkili û pêvajoyên wan ên pêşketinê re wê hilde li dest û wê dahûrbikê.

Civaknasiya ramyarî wê dikarê di çerçoveya zanîn û têgiha rêveberîyî û desthilatdarîyê de jî wê hilde li dest û wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê di roja me de wê, bi wê re wê were ser ziman. Lê di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê têkiliya nava rêveberîyî û civakê û beşên civakê wê weke aliyekê giring ê mijare vê têgihê bê. Di dewama wê de wê, rewşa têkiliya wan komên civakê û di çerçoveya wê de bandûra wan a li hevdû û fahmkirina wan bi tevlîbûna li nava rêzaniyê wê bikê ku wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê, mijare civaknasiya ramyarî wê ji gelek aliyan ve wê bi çerçoveyek fahmkirinê a bi têkilî û bandûra li hevdû a bi pêvajoyên pêşketinê a rêzanî û civakê re wê temenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê bikê ku ew çêbikê û werênê ser ziman.

Civaknasiya dadî: civaknasiya dadî wê pêvajoyên dadî bi nerînek civaknasî wê bikê ku wan hilde li dest. Di serî de wê, destûr û zago, rêgez û hwd pêşxistina wan û encamên wan ên bi wê re ku wê bibin weê weke aliyna ku wê bi wê re wê, dikarê were fahmkirin bê. Ji aliyekê din ve jî wê funksiyona civakî wê bi wê re wê bikê ku wê fahmbikê.

Ji aliyekê din ve jî wê mijarên weke pêşketina bêdadî û ankû hebûna dadîyê wê bi encamên wê re wê bikê ku wan bihizirbikê û wan fahmbikê. Di dewama wê de wê, rêjeya sucan û ankû sedema wan a bûyînê ber çî ya wê di wê warê de wê bikê ku wan fahmbikê û wan werên ser ziman. Di dewama wê de wê pêvajoyên fahmkirina dadî wê bi wê re wê, di rewşên weke pêşxistina destûr, zagonan biheta heta pêvajoyên weke yên dadgehî ên weke bi darizandinê û hwd wê, weke aliyna ku wê mijare wê bin ku wê li ser wan bisekinê bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê din jî wê, di wê çerçoveyê de wê, pêvajoyên darizandinê bi encamên wan ên bi cezakinê û serbestberdanê û encamên wan ên civakî û hwd wê, çawa wê di wijdanê kes û civakê de wê cih bigirê wê weke aliyekê din ê ku wê li ser wê bisekinê bê. Di wê rengê û awayê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina civaknasiya dadî wê di wê çerçoveyê de wê di çerçoveya pêvajoyên pêşketina civakê ên demên berê û roja î ro de jî wê bikê ku temenekê fahmkirinê çêbikê. Mînaq di demên berê ên civakî de wê çawa wê şewayekê rêvebirinê, pergale dadî û hwd wê hebê û ji wê demê û heta roja me wê çawa wê pêşkeve û wê di çawa pêvajoyan de wê derbas bibê wê bikê ku wê fahmbikê.

Pêvajoyên pêşketina civakê ku mirov bi têgîna civaknasiya dadî wê hilde li dest wê bêgûman wê gelek aliyên ku mirov bi wê re wê bi bandûr û gûharinên bi pêvajoyên pêşketinên rengên aqil ên weke felsefeyê û hwd

re wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê ji demên kevnera pêvajoyên ji fahmkirinên dadî û heta pêşketina pêvajoyên dada hemdem wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê ku mirov wê dikarê wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di rewşa fahmkirina civaknasiya dadê de wê pêşketina bi pergale dadê a bi hebûn, bandûr û gûharînên wê yên bi jîyane civakê re jî wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, bêdadî û hwd ku ew hena wê di wê warê de wê wan jî wê karibê di nava wê dîmenê xwe yê fahmkirinê de bide nîşandin. Şewayên fahmkirina civaknasiya dadî, bi rêyên aqilmeşandinê, dahûrkirin û pêşxistin û xwe gihandina çavkaniyên bi çavêdîrî ên bi fêrûazmûnî re wê bibê. Wê di wê çerçoveyê de wê, destûr û zagon û hwd jî wê bi rengê fahmkirina wan, hildana li dest û hwd re wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê ku mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji aliyekê din ve jî ku mirov pêvajoya dîroka pêşketina têgihîştin û sazûmana dadî wê fahmbikê wê bi wê re wê aliyê civaknasiya dadî a dîrokî wê bi wê re wê ew pêvajo wê bîndan li dest û fahmkirin. Wê, di dewama wê de wê ev wê weke aliyekê giring ê fahmkirina pêvajoyên pêşketina wê bi encam û dahûrkirinên wê re wê bide nîşandin. Di wê warê de wê di aslê xwe de wê civaknasiya dadî wê mijarek kûr û ku mirov wê ji gelek aliyan ve wê dikarê wê hilde li dest bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, bi sserê xwe wê di çerçoveya fahmkirina bi aliyê pêvajoyên dadî û ankû dada ku ew di wê demê de dihê cibicîhkirin wê bi wê re fahmkirina wê, weke aliyna wê yê giring ku mirov dikarê li ser wan bisekinê bê. Di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê bêjê ku wê pêvajoya pêşketina sazûman û pergale dadê wê bi wê re fahmkirina wê temenekê bi xwe fahmkirinê a wê jî wê biafirênê. Di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê karibê xwe zêdetirî di awayekê rast û dîrûst de bide pêşxistin.

Civaknasiya perwerdeyê: civaknasiya perwerdeyê wê mirov dikarê wê bi serekeyî wê li ser du temenan wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Yek wê ji aliyê pêşketina civakê ve bi fahmkirina têgîn û têgihên perwerdeyê û encamên wan bê. Aliyê din jî wê di wê pêvajoya perwerdeyê de wê pêvajoyên fahmkirinê û bandûrên bi wê û pêvajoyên gûharînê û pêşketinê ên di dewama wê de ku wê bibin bê.

Civaknasiya perwerdeyê teoriyên civaknasî û rêbazên ezmûnî bikardihêne da ku, di nav tiştên din de, qalibên di nav hîlbijartinên perwerdeyê de fahmbike. Têgehên sereke di civaknasiya perwerdeyê de

paşxaneyaya civakî, çîna civakî, sermayeya civakî, zayend, şeweyên malbatê û etnîsîte û hwd. in.

Civaknasiya dîrokî: civaknasiya dîrokî wê civakê wê bi pêvjaoyên wê yên civakî û civaknasî re wê li ser temenê wê yê dîrokî, çandî, etnikî, kom û beşên civakî û hwd re wê bikê ku wan bi demên wan ên berê û yên nû re fahmbikê û werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê rengê pêşketinên civakî ên berê wê ji wan fêrûazmûnê wê derxê û wê bide beremberê ya roja me û bi wê bigihijê têgihîştinekê di derbarê herdûaliyan bi jîyane wan û pêşketina wan re . Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê civaknasîya dîrokî wê, civakê wê bi hebûna wê ya giştî, tîkiliyên wê yên nava wê, kom û beşên wê yên navendî, tîkiliyên wan ên bi hevdû re ku ew, di demên berê de wan kirina û di demên î ro de dikin û farq û cûdahiya wan û sedemên farq û tîkiliyên cihêrengê û gûharînên bi wê re wê bikê ku wan fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê temenekê fahmkirinê wê bi wê re wê bikê ku wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê têgihîştina civakê wê bi çerçoveya wê re wê bi wê rengê bi tîkiliya nava kes û kom, kom û civak, civak û civakên din û hwd re wê, bi teybetî û giştî wê bi hevdû re wê bikê ku wan hilde li dest û werênê ser ziman.

Zaneyên ku wê di warê pêşxistina fahmkirina civakansîya dîrokî de wê kesên weke Karl Max, Max Weber, Emile Durkheim û hwd bin. Wê, di warê tîgîna civaknasi de wê tîgînên xwe yên ku ew dihênina ser ziman wê temenekê wê bi fahmkirina wê re wê werênina ser ziman. Karl Max wê bi pêvajoyên dîrokî û pêvajoyên pêşketinê re wê werênê ser ziman. Emile Durkheim wê bi tîkiliya civakî û fenomenên wê yên hebûnê re ewê bikê epistemolojiya civaknasî werênê ser ziman. Max Weber wê ji aliyê civak û tîkiliya wê ya bi ferd û pêşketina ferd re wê werênê ser ziman. Wê bi temenê wan ên civakî, dîrokî û çandî re wê were hanîn ser ziman. Mînaq Immanuel Wallerstein wê, di berhema xwe ya bi navê *“The Modern World System”* wê sazûmana aborîya cihanê wê bi temenê ku wê li ser temenê civaknasiya dîrokî wê werênê ser ziman wê bi teorîbikê û wê werênê ser ziman.

Civaknasîya çapameniyê: civakansîya çapameniyê wê aliyê wê yê pêşî bi pêşketina çapameniyê bi awayekê pirralî û zêde rengên hizrî û doktirînî bi awayê pêşketina wan re ku wê were ser ziman re wê dikarê wê werênê ser ziman. Di demên hemdem de wê çapamenî wê weke aliyekê bi wê pêşxistina tîgînan, gihiştina zanîne, pêşxistina rengên

fahmkirinê û hwd re wê xwe bide nîşandin. Di wê çerçoveyê de wê, mirov dikarê civaknasîya çapameniyê bi aliyê wê yê dîrokî re dîroka pêşketina çapameniyê û hwd re wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Ji aliyekê din ve jî wê weyn û rola çapameniyê di jîyane mirov bi bandûr û bi wê re gûharînên ku ew bi zêhnî û jîyanî ku ew di jîyane mirov de dibin wê weke mijarên wê yên fahmkirinê bin. Mijara civaknasiya çapameniyê (medyayê) dikare vegere nav bi navê klasîkên kevn. Karl Marx, Max Weber û Georg Simmel di nav wan kesan de ne ku wan hizrên xwe li wê û mijarên wê hanîna ser ziman. Civaknasan vê dawiyê ev li wan zêde kirin. Teoriyên wan ên di derbarê civakê de pirr zêde wê pêşkevin. Pirsgirêkên têkildarî entegrasyon û avakirina nasnameyê, hêz û newekheviya civakî û her weha pirsên di derbarê guherîna civakî de di civaknasiya çapameniyê de jî bingeh in.

Civaknasîya derûnî: civaknasîya derûnî wê mirov bi têkiliya wî ya nava civakê, cihane wî ya hundirîn û derve, bi têkiliyî element, fektor û dîyaerdeyên bandûrlêkirinê re wê bi xuy, têkilîyê û hwd re wê bikê ku wê hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Ji aliyê civaknasiya derûnî ve wê, ku mirov wê hilde li dest wê ji aliyê derûnîyê ve fahmkirina civaknasiya derûnîyê wê bi fahmkirina xuy, têkilî û bandûrên wan ên li hevdû re wê, awayekê fahmkirinê wê bide me. Ji aliyê civaknasiyê ve civaknasîya derûnî wê têgînekê wê bi reşwên jîyanî, fahmkirinê, têkiliyên wan ên li hevdû û bi hevdû re ku ew dibê û hwd re wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê, weke mijarek giring a ku wê civakê wê ji aliyê civaknasî û derûnî wê bi hevdû re wê bi derûnvan û civaknasvanan ve wê bi wê were lêkolînkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, di nava civaknasiya derûnî de wê, aliyê di nava civaknasiyê de wê, bi xuyzanî pêvajoyên pêşketinê û gûharînê û hwd jî wê weke aliyekê ku mirov dikarê wê, hilde li dest bê. Ji aliyêmn gûharînî ên weke bi raman, hêst û hwd ve wê, temenê wê bi fahmkirinên wê yên bi têkiliyên wê yên navxweyî re wê were danîn. Di dewama wê de wê, fahmkirina mirov wê, bi çerçoveya giştî de wê, bi civaknasî ku wê dênê wê di temenê wê de wê fektorên derûnî ku wê xwediyê bandûrê bin wê weke aliyekê mijare fahmkirina civaknasiya derûnîyê bê, weke qadek zanyarî ku ew pêşdikeve.

Çerçoveya giştî a fahmkirina civaknasiyê di demên hemdem de

Di demên hemdem de wê weke van aliyan bi civaknasiyê re wê pêveçûnên ku wê bibin û wê werina pêşxistin bi zanînî wê bibin. Di

dewama wê de wê aliyên din ên weke çapameniyê, şaqên din ên zanîstî û hwd wê bi aliyên wan ên civakî û zanîstî û bandûr û gûharînên bi wan ku wê dibin wê li ser wan re wê teorî û têngîn wê werina pêşxistin. Di dewama wê de wê, di serî de wê, weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman û fahmbikê ku wê têngîna civaknasiya civakî wê, di wê çerçoveyê de wê, çerçoveya wê di demên hemdem de wê wê, bi zêdeyî wê pêvajoyên civaknasibûnê, têkilî bandûrê wê bi pêvajoyên pêşketina aqil û hwd re wê hilde li dest.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê din wê werênê ser ziman ku wê çerçoveya fahmkirina civaknasiyê wê di pêvjaoyên hemdem de wê bi zêdeyî wê pêşkeve. Li herêmê bi teybetî li rojhilat wê, di demên piştî kesên weke mazdek li kurdistanê ên weke Manîvan û piştî ên weke Kurê-Xaldûn(Ibn-haldun) û hwd wê bi awayekê civakî wê di wê çerçoveyê de hizrên wan ên ku wê werênina li ser ziman mirov dikarê wan hilde li dest û werênê ser ziman. Lê di warê pêşketinên demên nû bi nerînek civaknasî fahmkirina wan û hanîna li ser ziman wê, di wê warê de wê kêmbimênê. Wê di wê warê de wê zêde têngî û pêşevanî wê nebê.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman wê pirsgirêka pêşketin û fahmkirina civaknasiya hemdem wê, zêdetirî bi nîjadî kirpendina ku ew dikê bê. Wê di wê çerçoveyê de wê dema ku wê xwe li wê zêde bide ponijîn wê ji aliyê din ve jî wê weke bêçav lê lê were wê bibê. Bi zanebûnî ji nedîtî ve hatin wê, weke aliyekê din jî ê ku mirov dikarê wê di gelek waran de wê wê, di dewama wê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, civaknasî wê, pirsgirêkên wê yên fahmkirin û pêşketinê bi awayekê rast û dûrûst wê di wê çerçoveyê de wê bi zêdeyî wê xwe bide nîşandin. Di wê warê de wê nêzîkatîyên ramiyarî wê bi zêdeyî wê bandûrker bin.

Di demên hemdem de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê civaknasî wê, weke aliyekê giring ê temenî ê fahmkirînê bi teorîkî wê pêşkeve. Di çerçoveya fahmkirina civakên hemdem a ji pirraliyan ve wê di wê rengê û awayê de wê ne tenê bi civaknasiyê wê bi zanîstên din re jî wê pirralîtî wê pêşkeve û wê bi wan re wê, aliyên civakê, bi xwezayê, dîrok û pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê bîndan li dest û fahmkirîn.

Civakên roja me ên hemdem wê ji aliyekê ve wê temenê wan ê pêşketinê wê li ser pêvajoyên pêşketinê hwd re wê bilind bibê. Wê, di wê çerçoveyê de wê temenê wê were çêkirin. Wê, di dewama wê de wê

pêşketinên ku wê dibin wê, bi wê re wê, civakê wê bi xwe re wê bigûharênin.

Têgînên ku ew bi wan civak dihê perwerdekirin û ankû pêşxistin wê weke aliyna giring bin ku mirov bi encamên wan re li ser çerçoveya jîyane civakê û pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê hilde li dest û fahmbikê. Wê di wê çerçoveyê de wê mirov wê, karibê wê hingî wê bi awayekê rast wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê, civak wê ppêvajoyên wê yên pêşketinê wê ne tenê wê bi daûstandin, têkilî û hwd re wê pêşketina wê ya navendî a civaknasî û hwd wê bide dîyarkirin û pêvajoyên gûharandinê wê bi wê re wê bide çêkirin. Wekî din wê têgih, teorî, felsefe, zanist û hwd wê weke aliyna din ên ku mirov di wê dewama wê de di demên hemdem de wê ji temen ve bi wê ve girêdayî ji van aliyan ve wê hilde li dest û fahmbikê bin. Ev wê, weke aliyna gûharîner jî bin. Di wê rengê de wê, di serî de wê, zanîn wê xosletekê wê yê bi sazûmankirinê wê bi wê re wê hebê. Wê, di wê çerçoveyê de wê gihiştina zanînê û perwerdekirî û hwd wê bi wê re wê, temenê wê yê fahmkirinê wê were dîtin.

Di nava jîyane civakê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di nava jîyane civakên hemdem de wê gelek fektor, element û dîyardeyên bandûrkirinê ên xwezayî û nexwezayî wê hebin û wê pêşkevin û ankû wê werina pêşxistin. Di wê çerçoveyê de wê, civak wan bi wan re wê pêvajoyên xwe yên pêşketinê wê bijî. Di wê xate pêşketina wê de wê, pîrsgirêka herî mazin wê civak wê bi rêveberîyên ser serê xwe re wê bijî. Ber ku wê ew weke têgîna sehêtkirinê bin û wê hertimî wê bixwezin ku ew sehêtbikin. Civak jî wê bixwezê ku ew di xwezaye xwe de pêşkevê. Wê di wê warê de wê êdî wê werina hemberî hevdu. Pêvjaoyên şerên navxweyî û ankû pêvajoyên şer ên bi armanca gûharandinên demografikî û hwd wê, tenê û tenê û wê hinek ji wan aliyên weke mudahaleyên rejimên her demê û demên hemdem jî bin. Çapameni jî wê di wê rengê de wê ji aliyekê ve wê weke di bin sehêta rêveberîyan de wê, weke rêyên mudahaleyê wê werina pêşxistin. Bêgûman wê encamên qwan aliyan wê pîr zêde bê bo civakan. Wê windahiyên wan ên ku ew bi wan mudahaleyan dijîn wê, dîrokî bin.

Di wê çerçoveyê de wê, di serî de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê civak wê di wê çerçoveyê de pêvajoyên wê yên pêşketinê di çerçoveya têkiliyên wê yên bi rêveberiyê û ankû desthilatdarîyê re hildana li dest wê weke aliyekê giirng ê çerçoveya vê mijarê jî wê karibê biafirênê bê.

Weke aliyekê giring pêşketina sazîyên sivîl ên civakî

Di nava civakek hemdem de wê bêgûman wê sazîyên sivîl wê weke aliyekê giring ê civakî û civaknasî jî wê biafirênin. Wê ne tenê wê aliyekê wê yê bi rêxistinî û derxistina wê ya li holê wê biafirênin. Ji wê zêdetirî wê weke aliyekê giring ê pêşketina wê jî wê biafirênin. Wê, weke luleyên xwe hanîna ser ziman a civakê jî mirov dikarê wan werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirina sazîyên civaknasî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê li gorî mijar, babet û têgînan wê pêşkevin û wê bi wê re wê di nava civakê de wê, di wê çerçoveyê de wê rêyên çareserîyê, fahmkirin û bi awayekê pêşxistina wê jî wê bikin. Wê di pêvajoyên wê yên pêşketinê, gûharînê û û adeptebûyîna civakê û beşên wê yên li gorî demê de wê weyn bileyzin. Di wê çerçoveyê de wê, civakê wê bi zanîn û çêkirina temenê zanînî ê weke bi ragihandinê û hwd re wê biafirênin. Wê, di wê çerçoveyê de wê aliyên civakê ên ku ew wê pêşkevin wê kifşbiikin wê bi navbikin û wê werênina ser ziman.

Di dewama wê de wê weke aliyekê din jî wê civakê wê, di wê çerçoveyê de wê, bi têkiliyên wê yên civakî, pêşxistina rêyên wê yên ku ew bi wan dikarê xwe bi xwe çareserbikê û hwd jî wê bi wê re wê pêşbixê. Di wê çerçoveyê de wê, temenê civakek bi xwe pêşdikeve wê di wê çerçoveyê de wê biavêjin û wê pêşbixin.

Ber vê yekê ya ku wê rêveberî wê zêde wê ne bi xweşbînî bin bo sazîyên sivîl ên civakî. Ku ew ne di bin sehêta wan de bin û ne weke dihizirin û zimanê wan bikarnehênin wê ew weke 'teluke' wê ji aliyê wan ve wê werina dîtî û wê herina bi ser wan de. Wê, pêvajoyên şerkirina li dijî wan wê bi rêyên fîzîkî û ne fîzîkî weke li ser çapameniyê bi rêyên weke propaganda û hwd re wê pêşbixin.

Di wê çerçoveyê de wê, di sserî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê sazîyên sivîl wê weke lingekê giring ê pêşketina demên hemdem jî bin. Wê, di nava civakê de wê weyna wan wê, bêgûman wê mirov nikaribê bi ti awayê wê înkarbikê. Civake ku ew di rêya pêşketinê de bê ew, di wê warê de wê çendî ku ew bi rêxistin bê wê ewçendî wê temenê wê xwe wê bi wê re wê xorttir bikê. Wê pêvajoyên pêşketinê û gûharînê wê ji temen ve wê bi temenî wê bijî li ser çerçova, temen û dîroka xwe re.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyê giring wê werênê ser ziman ku wê sazîyên sivîl ku wê di kurdî de wê taqabûlî gotina

‘komel’an wê bikê jî wê, di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê giring ê ku mirov dikarê bi pêşketina civakê a demê re wê bi dîrokî wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. .

DERÛNÎ Û CIVAK

Ji aliyê civakê ve fahmkirina têgîna derûniyê û ankû nbi têgîna wê re çerçoveya civak û derûniyê bi hevdû re ku mirov hilde li dest wê bi gotinê wê karibê fahmkirinên ji hevdû cûda bi me re bide çêkirin. Di wê çerçoveyê de di serî de aliyê derûniya civakê wê mirov wê hilde li dest. Têgîna derûniya civakê wê, weke aliyekê giring ku wê temenê wê li ser têkiliyên wê yên civakî û civaknasî wê avabê wê were ser ziman. Di nava civakê de wê, rewşên derûnî ên ku wê weke rewşên tengezerî ku wê çendî ku wê weke ku wê kes wê bijî wê, di çerçoveya giştî a civakî de jî wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Têkiliya endamên civakê ên bi hevdû re wê ji aliyekê ve jî wê bi derûnî bê. Wê di wê çerçoveyê de wê bi aliyên weke hîskirinê, hevdû çawa dîtîne, her wusa ji nerîn û awirên hevdû gihiştina hizrên weke di derbarê xwe de û hwd wê, weke aliyna derûnî ên ku mirov dikarê bi çerçoveya civakê re wan bi kirpênê û werênê ser ziman bê.

Di nava civakê de wê, mirov wê, bi aliyê xwe yê derûnî wê hebê. Mirov wê ji aliyekê ve wê çendî ku wê bi xosletên civaknasî bê wê bi wê re wê derûnî jî bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê weke komplika bê bi derûniya xwe re. Derûniya mirov li hevdû hoyandîya. Di wê çerçoveyê de wê bi têkilî, axiftin û hwd re wê ew wê bibê.

Mirov di nava jîyane xwe ya civakî de wê, bi hevdû re wê li ser temenê hevbeşkirina nixên bi hevdû re wê bijî. Wê bi zimanî, çandî, dîrokî û hwd re wê bi hevbeşiyên xwe yên civakî re wê hebê û wê bijî. Di wê çerçoveyê de wê, derûniya civakê wê, di wê çerçoveyê de wê bi aliyên wê yên dilxweşî, xamgînî û hwd re wê, xwe bide nîşandin li hevdû. Wê aliyekê derûnî ê hevdû fahmkirinê bi têgînek şubjeyî jî wê hebê. Wê di wê çerçoveyê de wê hebûna mirov wê bo mirov wê wre çî wateyê wê di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê

mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê derûnî wê, dema ku mirov wê hilde li dest wê, bi xuyan re wê salixkirina wê were kirn û wê were ser ziman. Yan jî wê bi bertekên mirov ên li dijî hevdû hevdû hatina dayîn nîşandin re wê were ser ziman. Lê di çerçoveya civakê de wê ji gelek aliyên ve jî wê bi hêstî û hwd re jî wê were ser ziman. Aliyên hêstî wê di wê çerçoveyê de wê, di çerçoveyek giştî de di nava tûrek têkiliyê a civaknasî de ku mirov xwe dihênê ser ziman de wê xwe bide nîşandin.

Di dema xwe hanîna ser ziman de wê ew xwestin û ankû nexwestin wê, weke aliyekê wê yê ku mirov di wê çerçoveyê de wê fahmbikê bê. Di dewama wê de wê, aliyên têngînî ên weke ku mirov dikarê wê werênê ser ziman wê bi çerçoveya wê ya fahmkirinê re wê mirov wê fahmbikê ku wê, civak wê çawa wê, kesên wê bi hevdû re wê bijîn wê têkiliyê wê bi hevdû re wê dênin wê xuyên xwe wê çawa wê bidina nîşandin û hwd wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov dikarê bi têngîna empatiya derûnîyî re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirina derûnîyê de wê, mijarên wê yên bi giştîya civakê re ku mirov wan hilde li dest wê di serî de wê, weke aliyekê giring ê bi hevdû fahmkirina nava civakê a hevdû ve jî wê girêdayî bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, dîtîna hevdû, pêşdarazên di derbarê hevdû de, ji hevdû hêjkin û ankû hêjnekin û hwd wê wekwe aliyna ku mirov dikarê wê fahmbikê.

Derûnî wê di rewşa kes bi serkevtin û hwd de jî wê, xwediyê bandûrek giring û mazin bê. Di wê çerçoveyê de wê minaq em hemû weke mirovan di jîyane me de wê bûyar û rewşên ku wê bandûrê li mirov bi pozitiv û negativ wê bikin wê bibin. Wê di wê çerçoveyê de ku ew aliyê pozitiv bê wê, hingî wê mirov zindî bibê û wê, derkeve li pêş. Lê aliyê negativ bê wê moralê mirov wê xira bibê, mirov wê j ixwe herê û wê bikeve derûnîyek xirab de.

Pêşketina civakê bi derûnîya wê re

Ji aliyê pêşketina civakê bi derûnîya wê re ku mirov wê hilde li dest wê, di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşên jîyanî wê di wê çerçoveyê de wê pirrêde wê hebin ku mirov dikarê wan werênê ser ziman bê. Pêşketina civakê a bi derûnî wê bandûra wê bi pozitiv wê li jîyane wê, têkiliyên wê yên nava wê û hevdû fahmkirina wê ji hemû aliyên wê ve wê bikê. Lê ku ew pêşketina wê ya civakî bi pozitiv nebê wê ew wê karibê bibê temenê pirsgirêkên hevdû fahmkirinê heta asta bilind a dijberî û dijminatîya nava

koman û hwd de jî wê xwe bide nîşandin. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê giring wê, di serî de wê weke aliyekê giring ê bi pêşketina civakê ve girêdayî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Mijarên têkiliya nava civakê wê di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê giring weke ku me li jor bi çerçoveya civaknasiyê re wê hanî ser ziman wê di çerçoveya fahmkirina bi derûnîyê re de jî wê xwe bide nîşandin. Di wê çerçoveyê de wê, minaq aliye têkiliyê ê bi hevdû dîtîne ê bi xuyî wê mirov dikarê wê li vir wê bi kirpênê. Carna wê hebûna mirov wê li hevdû wê giran were. Carna wê xuyna mirov di encama hin kirinna ku wê li xoşa kesên din ên li dora me neçin wê, mirov wê karibê bibê sedema acizi û redkirina a ji aliye wan ve. Wê di wê çerçoveyê de wê, minaq wê weke rewek hesan bê lê mirov wê di çerçoveyek giştî de wê hilde li dest wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin wê têtîna bi sedemên berteknîşandinê a li hemberî hevdû wê mirov dikarê wê hinekî li ser wê bisekinê.

Em bi minaqek bi wê rengê destpêbikê bikin di fahmkiriina mijarê de. Minaq sê kes li hevdû rûniştî na û di nava wan de axiftin ji xwe re bi asayî dibê. Ew ji xwe ji tiştan û kirinên berê diaxifin. Lê bi carekê yek ji wan li yekê bi hêrs dibê. Ber ku wî tiştê ku wî ne dixwest ku yê din werênê ser ziman hanî ser ziman. Wê hingî wê di nava wan de wê gengêşî wê bibê. Di wê warê de wê, hem yê ku bertekê dide nîşandin wê pîrr aciz bibê û hem jî yê ku marûzî wê bertekê ma wê ji wê pîrr aciz bibê. Wê hingî wê karibin ji hevdû dîrkevin û ji hevdû jî herin. Di wê rewşê de wê ev rewş wê bê sedem dilşkestin û hwd. Wê bi wê re wê, di nava wan de wê weke dubendî hebê wê bibê.

Ev wê ji aliyekê ve wê mijarê dikarê li ser xuyê ve wê hilde li dest. Ji aliye din ve jî wê ji aliye hêşt şikeştinê ve wê hilde li dest. Ku hinekî dem bi serve çû û ew li xwe hizirin û weke ku wê di nava gel de wê were gotin ' bi xwe re bi tenê man' û pê de wê êdî wê bihizirin û wê hêrsa wan wê hinekî wê ji hevdû wê herê. Wê di wê temenê wê bi demê re kêmbûna hêrsê wê, aliyekê wê yê hevdû fahmkirinê wê hebê. Aliye din jî wê bi hevdû nasîn û bûhûrîna demê bi hevdû re û bi wê re pêşxistina birhanînen bi hevdû re jî wê hebê.

Ev rewşên rojane ku herkesek dikarê wan bijî wê di aslê xwe de wê weke aliyekê giirng ên ku mirov dikarê di çerçoveya têkiliya hevdû a di nava civakê de jî wê hilde li dest bê.

Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê din jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hevdû fahmkirinê wê weke aliyekê giirng wê di

nava civakê de wê bi kesan re wê derkeve li pêş. Di wê çerçoveyê de wê, xosletên hebûnê ên mirovan di nava civakê de wê, bi rewşê re mirov dikarê li berçav bigirê. Di aslê xwe de wê, weke ku wê di nava civakê de wê bahsa kesên bi hêrs, zû bi hêrs dibê, bi tenê û hwd wê weke xosletna gûharîner bin. Weke xosletna rewşî bin. Di nava rewşa jîyane rojane a bi hinek hevalan re de minaq ku mirov, xwe di navan têkiliyan de dît û hîskir wê mirov tevlîbibê. Di wê çerçoveyê de wê aliyên ku wê ji wê aliyê ve wê temenê wê biafirênê jî aliyên weke hevdû fahmkirinê, nêzîkbûna baş a li hevdû, bi rêz û hûrmet pêşwazîkirina hevdû û hwd wê weke aliyên ku mirov dikarê werênê ser ziman bê. Kesekê ku ew fahmbikê û hîsbikê ku ew qiymet nayê dayîn li gotinên wî ku ew dibêjê ku ew jin jî bê û mêr jî bê wê xwe ji nava têkiliyê û tevlîbûna axiftinên ku ew dikin wê bide vekişandin. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê giirng ê ku mirov wê diikarê wê, di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Minaq du kesên ku ew dibêjin hêj hevdû dikin ku ew ji hevdû dûrdikevin wê ne tenê sedema wê xilasbûna hêjkinê bê. Wê ji kirinên hevdû fahmkirinên wan ên di mejî de wê di temenê wê de wê hebê. Du kes weke jin û mêr dikarin hê jî hêj hevdû bikin û ji hevdû dûrkevin. Di temenê wê de wê pirsgirêkên fahmkirinê, hevdû fahmkirinê, nêzîkbûnê, hanîna li cih a bendewariyên hevdû û hwd wê di temenê wê de wê hebê. Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman ku wê mijare hevdû fahmkirin wê di wê rewşê de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê di serî de mirov dikarê wê werênê ser ziman. Mijare hevdû fahmkirinê wê, di çerçoveya giştî a civakê de jî ku mirov wê hilde li dest wê, mirov karibê bi wê bigihijê hinek encamên giştî ên bi hevdû fahmkirinê û hwd re. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov wê demê bi hevdû re wê derbas bikê wê ew dem bûhûrandina bi hevdû re wê bîrhanîn û xêvek hevbeş a wan wê bi hevdû re wê çêbikê. Di gelek waran de wê ew xêv ku ew bi bîrhanîn baş tiştî bê wê her demê wê temenê têkiliyê û pêşxistina wê ya di navan mirovan de jî bê.

Têkiliyên nava civakê wê di aslê xwe de wê di wê warê de wê, ji du aliyên ve wê, bi temen mirov dikarê wê werênê ser ziman. Aliyê pêşî bi kes û keseyetîyê ve bê. Aliyê din ê duyem jî wê bi çerçoveya giştî a civakî re bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman. Carna ku mirov hevdû nas jî nakê lê mirov dengê hevdû bi mirovî dengdikê û ankû rûdêna hevdû bi mirovî dibînê ev, dibê ku em di wê kêlikê de ne di farqê de bin. Lê bahsa wê pîrr zêde li ser mirov û derûniya

mirov heya. Hevdû dîtin wê ji aliyekê ve wê weke hevdû bikê neynika hevdû jî bê. Wê di wê rengê de jî wê, bi mirovî wê karibê wê fahmbikê.

Di wê rewşên ku mirov wusa hasab bikê ku mirov bi tenê di dunyeyekê dijî û tenê dengêkê jî nakê û rûdenekê jî bi zindî a mirovan nabîne. Wê demê wê derûnîya mirov di çi rewşê de bê? Di aslê xwe de wê bersiva wê pirsê wê, dema ku mirov têgihîşt û wê, fahmkir wê hingî mirov wê, wateya hevdû û dengê hevdû dîtina hevdû ku wê, hevdû wê çi bê wê hingî wê baştirîn wê fahmbikê.

Di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov wê, bi tenê bimênê jî wê, dibê ku ew dimejiyê wan de wê hin bîrhanînên bi têkiliyî hebin Ew jî wê weke aliyekê wê aliyekê civaketîya mirov a bi keseyetîyê re wê ji aliyekê ve wê bi temenî wê bi xwe re wê biafirênê û wê bi temen bikê. Wê karibê heta dem û devereke bi wê bijî. Lê ji wê zêdetirî wê mirov wê bixwezê. Wê daxweza mirov a ku mirov wê biaxifê, bidestê û bistênê, têkiliyê dênê û hwd wê hebê. Ev wê, weke aliyna fîzîkî, civaknasî û fîzyolojîkî jî bin. Di dewama wê de mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê giring jî wê werênê ser ziman ku wê derûnîya mirovî wê weke derûnîyek ku wê mirov dikarê wê, ji gelek aliyan ve wê bi wateyî wê bikê. Mirov ji aliyê derûnîyê û têkiliya wê ya bi mirovî a bi civakê re wê hilde li dest wê, derûnî wê bi mirov re wê di çerçoveyek hebûnî de wê, weke aliyekê di çerçoveya xêvek hevbeş de jî ku mirov dikarê wê werênê ser ziman û wê fahmbikê jî wê erk û îşleve wê weke ku wê bibîne. Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê din wê werênê ser ziman ku wê çerçoveya derûnîyê wê bi aqilê wê re wê, xwediyê şewayekê cûda ê fahmkirinê jî bê. Wê, di serî de wê aqilê derûnî wê salixkirinê wê yên ku ew dikin wê cûreyekê hişmendiyê ê cûda wê karibê bi xwe re bide nîşandin.

Wateyên bi hişmendîya derûnî wê di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin. Ji aliyê xêvî û hebûna mirov ve wê derûnî wê bi têkiliyên civaknasî û hwd re wê temenekê xêva kes û civakê wê bi hevdû re di ahengekê de wê weke ku wê biafirênê. Wê di serî de wê weke aliyekê giring wê di serî de mirov diakrê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare derûnîyê û kontrakta wê ya bi xêvî a bi hebûnê re wê, weke aliyekê giring ê li ser çerçoveya rengê fahmkirinê, gihandina li wateyan û hwd re bê. Wê, di wê rengê û awayê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide nîşandin.

Di mijare fahmkirina çerçoveya derûnîya civakî de wê, weke aliyekê gihîna l ihevdu, fahmkirina hevdu, naskirina hevdu, watelêkirina hevdu di hevdu de weke fektorna civakî û civaknasî û derûnî û hwd re wê xwe bide nîşandin. Civak û derûnî wê, di çerçoveyekê de wê, bi wê rengê wê hevdu wê, bi keseyetîyê û afirîna wê re wê bide dîyarkirin. Wê civak wê bi kes re wê, xwediyê temenekê heyînî a bi kirdeyî weke dihizirê, fahmdikê tevgerihê, kirinan pêşdixê, xiyaldikê û hwd jî. Ev wê, çendî ku wê weke aliyna kes bin wê bi heman rengê wê weke aliyna civakî jî bin. Ber ku wê temenê wan wê di çerçoveyek civakî bi têkiliya nava kes û civakê de wê biafirê. Di wê çerçoveyê de wê wateya kes û civakê a bi hevdu re wê, di wê çerçoveyê de ku mirov wê hilde li dest wê bi awayekê pirralî ê fahmkirinê wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Derûnîya civakê û ankû civake derûnî

Ku mirov bahsa civakê bikê wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê di serî de wê, çerçoveya fahmkirina civakê wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin. Em wusa hasab bikin ku em di nava civakekê de dijîn ku wê di wê de wê pirsgirêkên nava jin û mêr di vegeirihina li tundûtûjîyê, pirsgirêkên nava hevalan di vegeirihina li pevçûnan, pirsgirêkên nava koman di vegeirihan li şeran û hwd wê di awayekê de wê bijî. Ev wê dema ku mirov wê, fahmbikê ji temen ve wê, mirov çawa wê karibê têkiliyek wê ya bi derûnîyê re wê fahmbikê? Di aslê xwe de wê dema ku mirov ji aliyê têgîna *civake derûnî* ve mijarê hilde li dest wê weke ku wê kes wê li xuyên giştî û girseyê hoyandî wê bi derûnîya girseyê re wê, gavêbiavêjê wê diîmenekê wê bide nîşandin. Di wê çerçoveyê de wê, civake derûnî wê, di aslê xwe wê, di her endamê civakê de wê rengê civakê ku ew bi awayekê monstrebûyî, konstrabûyî û bi çerçoveyî ku ew di wan de heya û ew bi wê re dijî bin. Di wê çerçoveyê de wê ew civake derûnî wê civak wê bi hebûnek ontolojikî wê xwediyê temenekê heyînî ê di mirov de bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê kirin û xuyên xwe ku wê li wê hoyandî wê bijî wê, bi wê re wê di ahengekê de bê. Di dewama wê de wê, dernekeve dervî wê, Wê civake derûnî wê mirov wê di xwe de wê weke ku wê bigirê.

Têgîna civake derûnî wê, di wê çerçoveyê de wê bi ontolojikî ku mirov wê hilde li dest wê, di wê çerçoveyê de wê, minaq kirinên bi tundûtûji ên li nava jin û mêrê, ên nava koman, ên ji aliyê desthilatdarîyê ve ên bi tundûtûji ku ew dihên pêşxistin wê bi wan re wê civak wê di wê çerçoveyê de wê bi xuyên giştî re wê were kifşkirin û wê bi wê re wê, bi

rêyên ragihandinê û hwd re wê, ew wê bi wê re wê, were rêvebirin. Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, temenê derûnîya girseyî ku mirov nikarê dervî wê bijî û ankû xwe wusa hîsdikê wê di wê temenê de wê biafirê. Lê weki din wê di nava *derûnîya civakê* de wê, di aslê xwe de wê, ji aliyê çerçoveya gotina derûnîya civakê de wê, zêde temenê wê wekî din nebê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê derûnîya civakê wê, di wê çerçoveyê de ew, weke aliyekê ku wê civakê wê bi têtîna fahmkirînê a bi pêvajoyên wê yên pêşketinê û fahmkirinê re wê di nava wê de wê bi element, fektor, diyarde û hwd re wê bi temen û argûman bikê û wê fahmbikê.

Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê civak wê, di nava xwe de wê hertimî wê ji beş û koman wê biafirê. Wê, di çerçoveya derûnî de wê hebûna civakê wê, di aslê xwe de wê, di fahmkirinê de wê ku mirov li wê dihizirê wê, têtîna bi gotina 'derûnîya civakê' ku ew dihê bikarhanîn û weke temenê bi hevdû re tevgerinê û ankû temenê têtînen girseyî ew dihê ser ziman wê ji wê, zêdetirî wê çerçoveyek wê ya fahmkirinê wê hebê.

Dema ku em bo civakê dibêjin 'ji ahenge wê hatiya derxistin', 'derûnîya wê hatiya xirakirin', 'hizirkirina wê hatiya jev belavkirin', 'derkkirina hatiya lawaz kirin', û hwd em di mejiyê xwe de wê bi awayekê ontolojikî ê çawa wê dihizirin? Yan jî wê çawa wê di mejiyê xwe de wê bi dîmen dikin? Wê di wê çerçoveyê de wê weke objejeyekê û ankû weke çerçoveyek hevgerî a objeyî wê dihizirin? Di wê çerçoveyê de wê di wê rengê de wê gelek aliyên wê yên ku mirov dikarê wan werênê ser ziman wê hebin.

Di çerçoveya têtîna derûnîyê de wê fahmkirina civakê wê civakê wê di awayekê de wê, bi têtînî wê bi me re wê weke ku aliyekê giring ê fahmkirinê jî wê bide nîşandin. Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku wê çerçoveya civakê a ku ew bi giştî heya wê bo kes wê çerçoveyek derûnî jî bê. Wê, ew çerçoveya wê, bo kes wê şenberîya wê bi jîyane nava wê, zimanê, çandê, hunerê û hwd re wê xwe bide nîşandin. Ev alî wê weke aliyêna ku wê temenê derûnîya civakê û ahenge bi wê re a bi kes û jîyane kes re ku wê biafirênin jî bin. Wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê giring wê di wê rengê û awayê de wê, di serî de mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de ku mirov civakê hinekî din wê bixwezê fahmbikê divê ku mirov bi

rengê jîyane wêre wê bi gotina ‘jîyane bi hevdû’ re wê hinekî li ser wê bisekinê û wê fahmbikê.

Gotina ‘bi hevdû re jîyankirinê’

Bêgûman wê dema ku mirov wê di çerçoveya gotina bi hevdû re jîyankirinê de ku mirov wê hilde li dest wê gelek aliyên wê yên ku wê bi wê ve girêdayî wê karibin werina salixkirin û bên hanîn ser ziman wê hebin. Em li vir di serî de di çerçoveya civakê û hevdû fahmkirina wê û têkiliya civaknasî û derûnî de wê li vir dihildina li dest.

Di aslê xwe de wê di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov wê bahsa bi hevdûre jîyankirinê wê were kirin wê di çerçoveya fahmkirinê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di çerçoveya bi hevdû re jîyankirinê a kesên civakê re wê, çawa wê mirov dikarê wê fahmbikê? Di aslê xwe de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, têgîna civakbûnê wê hinekî jî wê temenê wê li ser esasê bi hevdû re jîyankirinê bi nirx, dîrok, ziman, çand û hwd ku ew bi xwe û bi serê xwe dijîn re wê dikarê wê werênê ser ziman.

Ev aliyê me hanî ser ziman wê mirov dikarê bikê mijare lêkolînên din û wê li ser wê bisekinê. Lê li vir emê di çerçoveya mijare xwe wê weke ku me li jor hanî ser ziman emê bi têgîna derûnîyê re wê bikin ku wê fahmbikkin û wê werênina ser ziman. Ya ku wê di wê çerçoveyê de wê, nûha ji me re giring bê ku em wê werênina ser ziman wê têgîn û çerçoveya wê bê.

Di nava civakê de wê dema ku mirov wê bi wê re wê bijî wê, di wê çerçoveyê de wê, ji aliyê fahmkirinên me yên bi civakê re wê bandûra wê çawa wê li wê bibê? Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê ji wê aliyê ve wê di hilde li dest wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, werênê ser ziman ku wê endametiya civakî wê di her warê de wê, di çerçoveya têgîna entegrasyonê de wê mirov dikarê wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Giştîya civakê wê weke aliyekê ku wê kes wê li gorî xwe wê ji aliyê xwe ve wê bide jîyankirin bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, di wê çerçoveyê de wê, hebûna hizrên cûda û hwd wê, di aslê xwe de wê, weke aliyekê wê yê din ê girng wê, temenê pirsgirêkên nava kes, kom û beşên civakê jî bê. Ev çerçoveya ku em bahsa wê dikin wê di nava çerçoveya civakekê de bê.

Di mijare civakê de wê, mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê bi hevdû re mayîna kesên endamên civakê wê bi hebûna xwe re wê ji aliyê xwe ve wê li ser hebûna kes wê weke aliyekê gûharîner wê weyn

bileyizin. Wê, di wê çerçoveyê de wê, mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê weke aliyekê din jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê çerçoveya wê bi awayekê wê, xwe bide dîyarkirin. Di mijarên fahmkiriinê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, hebûna girseya civakê û ya kes wê dema ku wê werina hemberî hevdû wê, ji hevdû cûda wê, nerîn û cûdahiyên cûda bin. Nerînen hevbeş ên civakî di çerçoveyên rewîstî, felsefeyî, bawerîyî, zêhnî û hwd de wê, hebin wê, girse wê, di wê warê de wê, weke aliyekê zorker bê bi hebûna xwe re li hemberî kesên din ên bi bawerî, têgih, felsefe û hizrên ji hevdû cûda.

Di çerçoveya mijarê de wê dema ku mirov wê dihizirê wê têgîna *derûnîya girseyê* wê weke aliyekê giring wê di wê çerçoveyê de wê, derkeve hemberî me. *Derûnîya girseyê* wê bixwezê ku ew kes û bi *derûnîya wî* re li xwe bide hoyandin. Wê di wê çerçoveyê de wê, bi têgîn û fahmkirinên hevbeş re wê, rêyên weke xwe hizirkirinê wê bi wê re wê bikê ku wê bide pêşxistin. Wê kes wê bi awayekê wê li civakê wê weke ku wê were girêdan. Wê bikeve bin hevrasîya wê (*birêvebirîya wê*) de. Dema ku ew biket bin *birêveberîya wê* de wê, bi wê re wê tevgerihê.. Wê li vir wê xwesteka kes zêdetir wê xwesteka girseyê wê derkeve li pêş.

Derûnîya girseyê

Derûnîya girseyê wê di nava civakê de ku wê bi kes û civakê û ankû komê re wê xwe bide nîşandin bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, di çerçoveya wekhevdûbûnê, di çerçoveya zêhnekê hevbeş û hwd de wê, xwediyê çerçoveyekê fahmkirinê bê.

Di nava komê de wê kes wê xwediyê çî rewşê û statûyê bê wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê, hem ji aliyê kes û hem jî ji aliyê komê ve wê bê dayîn dîyarkirin. Lê *gîranîya girseyî* wê di wê rewşê de wê weke aliyekê giring wê xwe bi zêdeyî û giranî wê di warê têkiliya bi kes re wê bide nîşandin û dîyarkirin.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, rewşa têkiliya nava komê wê, di aslê xwe de wê ji aliyê têkiliya nava komê û kes ve wê ji aliyê freud û Gustave Le Bon wê bi awayna ve wê, bê hildan li dest. Di aslê xwe de wê mijare têkiliya nava kes û komê ku mirov wê ji aliyê fahmkirina civakê ve wê hilde li dest wê weke aliyekê giring wê, di fahmkirin û pêşketina mirov de wê, xwe bide nîşandin.

Kes wê, di nava civakê de wê di nava sînore wê de wê bijî. Wê, bi wê re wê xwediyê rewşek ku ew bi wê re bijî bê. Wê, di nava komê de wê girêdaniya bi komê û dûrbûna ji yên dervî komê û ankû bi awayekê

pêşdarazî nerîna li wan wê, weke aliyên din ên zêhnî ên ku mirov di wê çerçoveyê de dikarê wan fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare fahmkirina têkiliya nava komê û kes de wê, kes wê çendî wê xwe bi komê re wê di ahengekê de wê bikê awayekê de wê bi wê re wê bijî. Wê, di dewama wê de wê, biqasî fahmkiriina komê wê xwediyê sînor, fahmkirin û xwe hanîna ser ziman bê.

Ji aliyekê din ve jî wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê kes wê di wê warê de wê weke aliyekê din ê giring wê bi rewşa jîyane bi komê re wê, xwediyê awayekê jîyanî bê. Wê di dewama wê de wê, sînorên têgînî û herêkirin û redkirinê wê di wê çerçoveyê de wê di nava girseya komê de wê werina pêşxistin.

Ji aliyekê ve wê, di aslê xwe de wê, kes wê ji gelek aliyên ve wê mafên kifşkirinê ên di nava aliyên têgînî ên weke yên ku wê werina herêkirin û newina herêkirin de wê ji komê û kifşkirinê wê re wê bide hiştin. Di dewama wê de wê, kes wê bi wê re wê di nava komê de wê xuyên ku wê bi wan wê xwe werênina ser ziman û bidina diyarkirin re wê hebê. Wê di wê çerçoveyê de wê di warê levkirin û ankû levnekirina xuyan de wê kom wê weke aliyekê kifşkar û di aslê xwe de wê, tayînkêr bê.

Di dewama wê de wê di mijare fahmkirina girseya komê û jîyane wê de wê, di wê rengê de wê, kes ku ew di nava wê de dijî ku ew di mejî de hêst û ramanên cûda di mejî de biafirin wê bi wan re wê çawa wê werênê ser ziman wê ew jî wê weke aliyekê din ê giring wê li holê bimênê bê. Wê dema ku wê hizir, raman û hêstên xwe wê werênê ser ziman wê dema ku wê wê werênê ser ziman wê derûnîya giştî, nerîn û xuyên weke bertekê wê li berçav wê bigirê. Wê di dewama wê de wê, di wê de wê, di awayekê levkirinê de wê werênê ser ziman. Ji aliyên ku wê hizir, raman û hêst wê, bi wê fahmkirina ku wê bi derûnîya giştî û xuyên wê re wê levnekin de jî wê, kes wê bi rêyên xwe bi xwe sehêtkirinê re wê, pêşîya xwe wê di rengên hanîna ser ziman de wê bigirê. Wê bi wê re wê, rêyên weke komê dîtînê, bijartinê, nerînê û hwd wê hilibijêrê. Ev wê aliyekê din ê kes ku wê di nava komê de wê bibê xwediyê statûyekê bi herêkirinî jî.

Ji aliyê giştîya girseya komê, derûnîya wê û fahmkirina wê ya bi gîyanek hevbeş ve wê kes wê bi wê re wê bixwezê ku ew di nava herêkirinekê de bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, ber ku wê ew derûnî wê, bi wê bide nîşandin ku ew wê nekê wê were derxistin û ankû wê bê avêtin li dervî komê jî. Wê ev wê kes wê ji aliyê xwe ve wê nexwezê. Ber vê yekê wê kirinê bi wê rengê ên encamgiran bo kes wê di temenê

xwe li gorî gihandina awayekê re wê bi temen bibê. Di mijare fahmkirina derûnîya girseyê de wê dema ku mirov wê hinekî li ser wê bisekinê wê di aslê xwe de wê weke aliyekê giiring wê dîroka girseyê û pêşketina wê ya bi komî ku wê pêşkeve wê derkeve hemberî me.

Kom wê dîroka wê heta destpêkên pêvajoyên jîyane komî herê wê pêvajoyên wê yên ku mirov wê bîrê ser ziman wê hebin. Di demên berî-şariştaniyê de wê bi xosletên ku wê kes wê di nava komê de wê xwe zêdetirî wê bi hêstir wê hîsbikê wê werê dîtîn. Ev rewş wê bi wê rengê wê pêvajoyên pêşketinê wê bi xwe re wê bide jîyankirin. Fêrbûna jîyankirina bi nava komê wê pîrr zêde wê, bandûra xwe wê bide nîşandin. Ji du aliyên ve wê di serî de wê, pîrrzêde wê, bide nîşandin. Ji aliyekê ve wê bi fêrbûna wê derûnîyê û civaknasîya wê ku wê bi wê re wê êdî karibê xwe werênê ser ziman. Aliyê din jî wê, dervî wê, xwe kêr û bêhêz wê hîsbikê.

Ev rewş wê dema ku wê, dem wê were demên şariştaniyê wê bi zêdeyî wê bi aliyên din re jî wê xwe bide nîşandin. Aliyên weke pêşketina têngînên baweriyê ên hevbeş, rewîst, ol û hwd wê weke aliyên têngînê ku wê çerçoveya jîyane komê wê bidina dîyarkirin bin. Wê rastiyên wê biafirênin, rewîsta wê bide dîyarkirin. Û wê sînorê wê yê derve û hundir wê bide nîşandin.

Di nava jîyane komê de wê kes wê weke endamekê wê xwe di nava komê de wê werênê ser ziman, weke wê bijî û wê weke wê, xwediyê nîrxên ku ew bi wan dijî, xwe dihênê ser ziman û salixdikê bê. Di wê rewşê de wê kes wê xwe tabîî komê wê bi awayekê wê bikê. Wê, xuyên ku ew dihên naskirin ên komê wê bi wê re jîyankirinê wê ji aliyekê ve wê, hisa ku wê bidina mirov û wê hêsta ku wê mirov re wê çêbikin wê weke aliyekê girîng wê xwe bidina dîyarkirin.

Girsebûn wê ji aliyekê ve wê, dema ku mirov wê di nava têngîna civakê de wê hilde li dest wê, bi rêjeya zêdebûyî a kesên ku ew bi hevdu re di çerçoveyek nîrxî de ku ew bi hevdu re dijîn û ew bi wê rengê ew xwediyê rewîst, bawerî û nîrxên hevbeş ên komî na wê, bi wê re wê re wê werê ser ziman. Her kom wê xwediyê girseyiya xwe ya ku ew bi bi hevdu re dijîn bê. Têngîna girsebûnê wê di aslê xwe de wê di awayekê objektîv de wê, dikarê wê bi serê xwe wê weke têngînekê wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Lê mirov nikarê wê bi çerçoveyek dervî girseyê a komî wê werênê ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê girseyîfî wê bi hevbeşiyên wê yên tayînkar û kifşkar re wê, dîyarker bê. Girsê derûnîya wê ya serwer wê, ew wê, weke aliyekê din ê girêdanî jî wê bi wê re wê bide

nîşandin. Ew jî wê bi aliyê têtîna û ankû nîrxên wê yên wê yên weke bi rewîst, ol û hwd re bê. Wê bi çerçoveya wê re wê weke ku wê ew rast bê, ya bi rewîst bê û hwd bê. Wê di wê rewşê de wê, darazên komî wê di wê rewşê de wê dema ku ew wê werina li holê û bidest kifşkirinê dikin wê bi sînorkirinên wê yên bi çerçoveya girseyê re wê, xwe bide nîşandin. Minaq têtîna weke nîjadî wê di wê çerçoveyê de wê, weke têtîna ku mirov dikarê werênê ser ziman.

Di nava derûniya girseyê de wê kes wê, weke ku ew di nava deryakekê ku ew qiloçan li xwe dide ku ew karibê bi avê re pêşde herê wê di rewşekê de wê bijî.

Di aslê xwe de wê, ev têtîna derûniya girseyê wê bi zêdeyî wê ji komên civakê zêdetirî wê weke têtîneka ku wê bi rejim û pergalên demê ên ku ew dixwezî di reng û awayekê de wê bidina jîyankiirn de wê weke aliyekê jî wê xwe bidina nîşandin. Hêza girseyê wê temenê qdûret, desthilatdarî û zora wan wê biafirênê bê. Hizrên weke li ser esasê nîjadî ên bi komî û hwd wê di wê çerçoveyê de wê, weke aliyna ku wê di wê çerçoveyê de wê werina pêşxistin bin.

Di wê warê de wê *wekexwelêkirin* û ankû wê *wekexwebiawakirin* wê weke aliyekê ku wê di wê çerçoveyê de wê, xwe bide nîşandin bê. Di wê awayê de wê, weke ku wê di hevdûbûyinê de wê 'aramî' wê were dîtin û ankû wê were lêgerîn. Di dewama wê de wê, weke hevdû kirin wê, di nava civakê de jî wê weke têtîneka ku wê karibê bibê temenê nexweşiyên demî ên bi derûnî û hwd jî. Rengên xoslet û zêhnên hevbeş ku wê werin bi komê re wê pêşkevin wê rengê hizikirin û nerîna kes jî wê ji temen ve wê bikê weke xwe bide nîşandin. Ku kes xwediyê hizir û nerînen cûda jî bê wê ji wan wê feregatê wê bikê. Wê derûniya ku wê li ser têtîna hizrên cûda re wê bi kes re çêbibin ku ew ketibê nava rewşek angejeyî a bi girseyê re wê, di wê demê de wê weke ku ew tiştêkê xirab dibê û wê hîs û derûniyekê wê xwe bi wê re wê bide nîşandin. Hizir, hîs û hêstên şanazîyê wê, di nava wê de wê bi weke hevdûbûyinê û herêkirinê re wê, pêşkevin û xwe bidina nîşandin.

Di nava girseyê de wê xuy û nêzîkatîyên wê di serî de wê, bi hevdû re wê di nava dîmenekê de wê xwe bidina nîşandin. Di aslê xwe de wê, kes di nava komê de wê, 'xwe weke komê kirin' û ankû 'weke komê tevgerîn', 'weke komê xuy nîşandin', 'weke komê nêzîkatî pêşxistin' û hwd wê, weke aliyna ku wê, bîna pêşniyarkirî ên ji aliyê girseyê ve hatina dîyarkirin jî bin. Di dewama wê de wê, weke hevdû tevgerin, hîskirin û di rengekê zêhnî de xuy û xwe dayîna nîşandin wê, weke wê dîmenê ku

wê bê pêşxistin bê. Di wê *wekexwekirinê* de wê kes wê, çiqasî wê ji xwe bide û ankû wê feregatê wê bikê wê, ew wê weke aliyekê ku wê li wê nenerê bê. Weke tênginekê ku wê were gotin ku wê, mirov çawa bihizirê û di hizrek çawa bê wê, weke koma ku ew di nava wê de dijî wê xwe bide nîşandin bê. Di nava komê de wê rengê jîyanê, daraz, fahmkirin, pêvajoyên pêşketinê, rewîst, bawerî û hwd wê weke aliyna ku wê bi wê re wê temenê nêzîkatiya hevbeş ku wê bidina dîyarkirin bin.

Di wê çerçoveyê de wê derûnîya girseyê û encamên wê ku mirov li wê bihizirê wê di serî de wê di dîrokê de wê pirr zêde wê bi giranî wê werina dîtin. Herî zêde wê di demên hemdem de wê bi almanya nazî re wê bi zêdeyî wê were dîtin. Wê di wê çerçoveyê de wê çawa wê, derûnîya girseyan wê were manipulakirin b irêyên weke propaganda û hwd re wê, were dîtin. Piştî jî wê hemû rejimên nîjadî wê li ser temenekê di wê rengê de wê bi pêşxistinên weke nîjadperestiyê û hwd re wê, rêyên manipulakirin, bikarhanîn û rênîşandina girseyan weke xwe wê bidina bikarhanîn. Wekî din wê çawa wê zora girseyê wê li hemberî kes û beşên din ên civakê wê bikarbênin wê di wê rewşê de wê, were dîtin. Wekehevdûkirin tevgerin wê, di aslê xwe de wê, temenekê ku wê, di wê rengê de wê di temenê wê de wê hêstên şanaziyê ên bi nîjadî û hwd re jî wê di temenê wê de wê hebin. Wê di wê çerçoveyê de wê, di nava komê de wê xwe bo wê û îdealê wê fedekirin wê bo kes wê, ne zor bê. Wê weki din wê weke 'rast' û pîvanek bûyîna ji wê komê û weke endametîya wê jî bê.

Di wê rewşê de wê, di roja me de wê bi zêdeyî têngînên nîjadperestiyê wê hinekî wê di wê çerçoveyê de wê di destê rejimên ku ew dixwezî hemû vîn û biryardarîya kesên di destê xwe de bidina li hevdû û bi wê serdestîya xwe bidina çêkirin wê, rewş wê xwe bide nîşandin.

Di derûnîyê de wê, têngîna bi derûnîya girseyê wê weke aliyekê ku wê kes wê di nava wê de wê, bi xuy û hêst û ramanên wê re wê çawa wê were bi reng û awa kirin wê were ser ziman.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê kes û girseyê bi hevdû re wê hilde li dest wê weke ku wê kes wê windabibê wê bikeve rewşekê de. Schiller gotina ku wî ya ku em dikarin di çerçoveya têngîna derûnîya girseyê de wê bi wateya aqilê kes bi tenê re wê werênê ser ziman wê bêjê "kes bi teneserê xwe çendî jî a, lê bi kesên din re wê weke kesekê serhişk bê." Di aslê xwe de wê, di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov wê li ser hebûna kes a bi serê xwe wê bi hizirê wê, di serî de wê, kes wê bi jîrî û aqilê xwe re wê derketina wê ya li pêş wê, wê weke ferdiyê a li

pêşîya derûnîya girseyê jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Civakek bi zane wê, ji derûnîya girseyê dûr bi civakek bi zane ku ew endamên wê bi zanebûna xwe dikarin bijîn û xwe pêşbixin û têkiliyê dênin û xwe werênina ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov wê bihizirê wê, di aslê xwe de wê mirov karibê wateyekê bide ferdiyeta keseyetîyê û pêşxistin û ankû derxistina li pêş.

Girse wê, di nava xwe de wê, kes wê weke xwe wê di rewşekê wê bide jîyankirin. Wê cihê rexnekirin, hanîna hizrên cûda ên li ser ziman û hwd wê nebê. Di wê çerçoveyekê de wê hebûna girseyê wê bi awayekê ontolojikî wê di awayekê ajoyî de wê, di aslê xwe de wê bi hebûna xwe re wê bide nîşandin.

Di rewşa fahmkirina girseyê û civakbûnê de wê di serî de wê ji hevdû cûdakirina wê di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê bi vîna kes û pêşketina wê re wê cûdahiyê wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê têkiliya nava civakê û kes wê di wê çerçoveyê de wê ew wê ji têngîna girseyîbûnê wê cûdabikê. Girseyîtî wê weke ku mirov bi têngîna ji wê fahmdikê wê ji vîne dûrxistinê û weke xwe lêkirinê û di dewama wê de wê, tabîî xwe kirinê û bi rastiyên xwe dana jîyankirinê re wê rengê wê xwe bide nîşandin.

Di nava derûnîya girseyî de wê ego wê weke aliyekê ji hevdû cûdakar bê. Wê, bi wê re wê bi rastiyên wê yên ku ew li hemberî yê din weke pêşdarazan jî dihên dîtî re wê di dîmenekê de wê xwe bide nîşandin.

Di roja me de wê ya ku wê were dîtî wê rêveberên roja me wê dixwezî ku wê civak wê bi xosletên girseyîbûnê ew bijîn bin. Girseyîbûn wê, di wê çerçoveyê de wê bi rastiyên ku wê ew wê, bidina kifşkirin ku ew bi wan bijîn bin. Di aslê xwe de di nava gieseyê de wê têngînen ku em weke yên girseyê dihênina ser ziman mirov dikarê wan ne weke yên girseyê jî werênê ser ziman. weke hizrên ku ew hatina empozekirin wan dikarin werênina ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê, di nava girseyê de wê, rewşa kesên ku ew weke serek li ser serê girseyê ku wê bi têngînek egoyî a bi wan re wê xwe bide nîşandin. Aliyên wê yên din bi hazek narsîsmî û ya serdestîyê re wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Ev wê di rengê serwerîya desthilatdariyê de wê, xwe bi serdestîyê bi bahayê her tiştî xwe kirina serdest re wê bide nîşandin.

Di wê warê de wê dema ku wê girse wê pêşkeve û wê endamên wê bibina xwedî gotin wê weke ku em di demên hemdem de dibînin wê nakokî û dijberî û pevçûnên bi serdestîyê û hwd re wê xwe bidina nîşandin. Di wê çerçoveyê de wê, aliyekê din jî wê, hizrên wê yên weke

‘ideal’ ku wê avêtina li holê wê, di mejiyê endamên girseyê de wê, êdî wê pûçbibin û wê alaqa wê li wan wê nemênê.

Di wê rewşê de wê, di aslê xwe de wê, mijarên çêkirna têgih û kifşkirin û manupulakirina wan re wê di roja me de ku wê li ser çapameniyê û hwd re wê were kirin re wê, weke rêyên ku wê êdî wê serî wan bixin bin. Di wê çerçoveyê de wê pêvajoyên şerên bi rêyên ragihandin û propaganda û hwd re ku wê werina kirin wê di wê çerçoveyê de wê alî û temenekê wê jî wê hebê. Di destpêkê de girseyîbnûn wê dema ku wê weke ku em di demên serdemên navîn û destpêkên wê de dibîne wê temenekê bi jîrî wê xwediye xosletên civakî û rengê pêşketina wê bê. Di wê çerçoveyê de wê, hingî wê, civak wê bi hizir, nerîn û ramanên xwe re wê rabê serpîyan wê berxwebide. Lê kengî wê girseyîbûn wê, bi wateya wê tamî wê pêşkeve? Kengî ku wê, girse wê, wîna xwe radestî rêveberîyê kir û xwe di endama wê de bêwîn kir û bi wê re li ser navê wê rêveberîyê her tişt bidest kifşkirinê kir û biryarên nebaş dan û wê, her tişt li ser navê wê da kirin û kir wê hingî wê pêşkeve. Wê, di wê çerçoveyê de wê, di demên hemdem de wê pîrsgirêka girseyîbûnê wê weke aliyekê pîrsgirîkî ê li pêşîya pêşketina civakîya rast a ku wê, civak dixwezê bi wê pêşkeve jî bê.

Aliyê têgîna girseyîbûnê û derûnîya wê di serdemên hemdem de wê pîr zêde wê were manupulakirin. Ew jî ew wê, ew bê ku wê rejim û rêveber wê bertekên li hemberî xwe ên bi rapêrînî û hwd. wê bi wê re wê bikin ku wê manupulabikin. Wê di wê çerçoveyê de wê, ew wê, weke ku ew ne ew in wê di dîmenekê de wê bi wê re wê di dîmenekê de wê xwe bidina nîşandin. Ya ku ew manupula dikin wê, di bin navê gotinên bi *civakî* de ku wê çawa wê bi girseyîbûnê wê bidina pêşxistin jî bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê di dîmenekê de wê ew wê were dîtin.

Di serdemên hemdem wê pîrsgirêka rêveberinê û wîna civakî wê di wê çerçoveyê de wê, têgînên zihniyetî ên di wê çerçoveyê de ên serdest ku wê bi temenên nîjadî û hwd wê di temenê desthilatdarîyî de wê werina pêşxistin de wê li pêşîya wê asteng bin.

Di aslê xwe de wê, di wê warê de wê, mirov dikarê di dewama wê de wê dema ku wê di bin navê civakbûnê de wê girsebûn hat pêşxistin wê bi wê re wê çawa wê ew wê were fahmkirin? Wê di serî de wê hêza darazkirinê ku wê lawaz bibê wê bi bi rêyên hesan fahmkirin, jîyankirin û hwd wê ji wê dilxweş bibê. Wê, hêst wê li şûna aqil û ramanê wê temenê kifşkirinê û darazê wê bigirin. Wê weke ku wê Freud wê werênê ser

ziman wê bi 'îllusyonê' wê û ankû bi xiyalkirinê re wê bijî. Ji rastiye diravin û xwe di rewşan de didina ravandin ku ew wîna xwe bikarbênin.

Mijare bikarhanîna wînê wê di rengê weke yekê xwe di bawerîya xwe de bi navê xwûdayê xwe re xwe bikê şîrik wê bê dîtin. Di wê çerçoveyê de wê, mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê ol û bawerî wê temenê ji civakbûnê dûrkin û bi girsebûyînkirinê re wê, di demên hemdem de wê xwe bide nîşandin. Di wê çerçoveyê de wê bi wê, bêwînkirin, bi rewîsta girseyê re bi awakirin û kirina bi gotina xwe û ankû hanîn wê astê ku ew *îteatê* bikê de wê, xwe bide nîşandin. Di wê çerçoveyê de wê têngîna *îteatê* wê di wê çerçoveyê de wê weke têngîneka ku wê temenê wê bêwînbûnê û ankû bêwîn hiştinê wê bide nîşandin û salixkirin bê.

Di dewama wê de wê xirabûna têngîna rastiye û ankû windabûna wê ji dîtinê, weke birêvebirinê bawerî ku wê derkeve li pêş û hwd re wê, di dîmenekê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Narsism wê aliyekê wê bi xirabûna rastiye re wê, bi aliyê wê yê girseyî û kesî ve jî wê xwe bide nîşandin. Eric Fromm wê dema ku wê bahsa narsismê wê bikê wê balê bikişênê li ser wê hevbeşîya girseyê û kes a bi wê re ku wê xwediyê xosletên dişibihina hevdû bin.

Derûniya girseyê wê di wê çerçoveyê de wê aliyê wê yê din jî wê ew bê ku wê kes wê weke ku wê bi girseyê wê xwe zêdetirî wê bi hêz hîsbikê ku wê fahmkirina wê ya ku ew di temenê wê girêdana wê de wê xwe bide nîşandin bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê ku wê bi narsismî ku wê di temenê xwe bi dil radestkirina bi armanca gihiştina li hêzê û têjkirina wê hêsta serdestiyê û hwd ve wê girêdayî bê.

Dema ku wê keseyet wê derkeve li pêş ku wê weke ku wê Adorna wê werênê ser ziman ku wê mirov ji wê nexweş bê wê hinekî wê di wê temenê wê de wê zayifiyên bi keseyetî ên bi zanînî û hwd wê hebin. Wê hêstên xwe têr nedîtin û kêr hîskirinê wê hebê. Di nava girseyê de xwe bi hêz hîskirin wê di wê çerçoveyê de wê, ji aliyekê ve wê ne ji ber girêdana bi komê ve bê. Wê ji ber ku wê bê ku wê agoya xwe wê bi wê têrbikê û wê xwe bi wê re wê weke 'têr'bibînê jî bê wê hebê.

Têngîna hêstên vêşarî ku ew dihên tafisandin û ankû çilmişandin wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê mirov dikarê wê bibîr bikê. Di wê çerçoveyê de wê, ew ajo wê, dema ku mirov xwedî hêzbû wê çî bikê û ankû wê weke ku ew dihizirê 'wê çî xwestekê wê werênê li cih' wê weke aliyekê wê yê di temenê wê de ku wê bixwezê bijî bê. Di nava komê de wê temenê aliyek ji wan aliyên tûndûtjiyê jî wê ew bê. Wê heta wê dema

ku wê hêz bikeve dest de wê xwe bide tafisandin û wê newênê ser ziman. Lê piştî ku ew hêz ket dest de wê weke ku wê di nava gel de wê bê gotin ' wê rêyê xwe yê rast' wê bide nîşandin û wê bidest kirinên xwe yên weke 'egoya xwe' wê bikê. Wê di wê çerçoveyê de wê egoya xwe wê, esasbigirê.

Di çerçoveya têgîna derûnîya girseyê de wê di aslê xwe de wê gelek minaqên ku mirov dikarê wan werênê ser ziman wê hebin. Minaqe ku ez hilbijêrim a "jina bi hênceta ku wê 'zina' kiriya û ku ew dihê kevirkirin." bê. Dema ku wê, ew kevirkirin wê were kirin wê, herkesek wê bo ku ew xwe ji wê girseyê bide nîşandin wê, bi hêstir wê kevirê xwe biavêjê. Di avêtina wî kevirî de wê hêsta ku ew bi egoyî û narsismî dijî wê, salixkirina wê ji aliyê wî kesê ve jî wê zor bê.

Hêsta hêrsbûnê, hêrîşkirinê û hwd wê di wê temenê de wê weke aliyna ku wê di wê rewşê de mirov dikarê balê bikişênê li ser wan bê. Hêrîşkarî wê devera ku wê li wê dawî li karkirina aqil wê were bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê di temenê wê de wê, hêstên egoyî û narsistî jî wê di temenê wê de wê hebin.

Civakên roja me de wê, di nava wan de wê teknik û teknoloji wê bi zêdeyî wê pêşkeve. Wê di nava wan de wê bi têgîn *çapemeniya civaknasî* ku wê mirov dikarê wê werênê ser ziman wê, xwestina parvekirina dîmenekê xweşik, hêstekê, ramanekê ji xwe û hwd jî wê aliyekê wê yê ku em çerçoveya têgîna ego û narsismê de wê werênê ser ziman wê hebê. Di wê çerçoveya hewldana çêkirina nasnemeya xwe ya civaknasî a bi rêyên weke yên çapemeniya civaknasî û ankû xwe dana dana naskirinê wê di wê temenê de wê xwe bi awayekê wê bide nîşandin. Bi hêsta xwe pîr zêde acibandinê re wê, temenê wê bi narsismê re wê were dîtin.

Di aslê xwe de wê jîyankirina wan aliyan wê çendî ku wê di dîmenekê de wê weke bi serêxbûnê jî wê dîmenekê wê bide nîşandin jî lê wê ji aliyekê din ve jî wê, weke aliyekê ku wê di çerçoveya derûnîya girseyîbûnê ve ku wê girêdayî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Gotinên weke "herkes wê dikê, ez jî wê dikim" wê di wê temenê de wê ew wê werênê ser ziman. girêdanî wê di temenê xwe de wê, zayifiyê wê bi hawênê. Kes û gîrsa wê têkiliya wan a bi hevdû re wê temenê de wê têkiliyek wan a ontolojikî wê bi hevdû re wê hebê.

ANTROPOLOJÎ Û CIVAK

Heta vê demê deverê me li ser awayên pêşketina mirov, jîyane mirov û pêvajoyên pêşketina mirov me hanî ser ziman. Di aslê xwe de wê hemû anînên me yên ser ziman wê ji aliyekê ve jî wê temenekê wê yê fahmkirinê ên bi antropolojikî jî wê hebê. Antropoloji wê hebûna mirov, bi pêvajoyên wê yên pêşketinê weke bi çandî, fizyolojikî, biolojikî, civaknasî, derûnî û hwd re ku wê hilde li dest û wê di çerçoveyek holistikî (bitamî) ku wê fahmbikê û wê bikê ku wê werênê ser ziman. Di pêvajoyên demên berê ên antropolojiyê de wê têgînên fahmkirina bi etnografîyî û hwd wê cihekê giring wê bigirin. Di dewama wê de wê di awarê fahmkirina pêvajoyên biolojikî û fahmkirina wê de wê piştî pêşketina têgînên weke yên *peresendinê* ku wê kesên weke Darwin û hwd wê werênina ser ziman û pê de wê zêdetirî wê bi awayekê haşîrûnaşîr wê bënë ser ziman.

Fahmkirina antropolojiyê wê, mirov dikarê di bin hinek beşan de wê hilde li dest. Antropolojiya çandî ku wê pêvajoyên pêşketina çandî û gûharînê û hwd wê, hilde li dest û wê bi wê re wê temen, pêvajo û hebûna wê ya dîrokî û hebûna wê bi awayekê fahmkirinê ê ontolojikî wê hilde li dest re wê were dîtin. Di warê antropolojiya bîolojikî de jî wê, di awayê pêvajoyên pêşketin, gûharîn û mutasyonî û hwd ên bi zindîyî û xwezayî bi pêşketin û pêşveçûnên wê re wê hilde li dest. Ji aliyê antropolojiya çandî ve wê pêvajoyên pêşketinê ên şariştaniyên berê bi temenê çavkaniyên wan ên ku ew ji wan deman bi artkolojikî û hwd ew ji binê ardê weke bermehiyên ji wan deman ku ew dihên derxistin û bi hewldana bi wan gihiştina fahmkirina temenî û ya holistikî a bi wê re wê, di nava hewldana wê de bê.

Di wê çerçoveyê de wê fahmkirina antropolojiyê ji aliyê tendûrûstiyê ve ku wê di roja me de wê pêşkeve û wê pêvajoyên tendûrîsyê, fermankirinê bi fenomenên wan ên çandî û civakî re wê bikê ku ew wan fahmbikê û wan werênê ser ziman re wê di nava lêkolînê de bê. Di dewama wê de wê van rewşên weke dermankirinê, nexweşî û hwd wê, biqaşî pêvajoyên wan ên zanînî, çandî û civakî wê bikê ku wan fahmbikê wê temenê wan ê biolojikî jî wê bikê ku wan hilde li dest û wan fahmbikê.

Wê di roja me de wê di nava têtînên bûyarên rojane ên rûdidin de jî wê, minaq di rewşa şikeştin, li deverêkê dayîn, şikeştin û hwd re wê bikê ku wê bi rêya teknikên ku ew bikardihênin hebûna wan ya tamî fahmbikê. Minaq wê dema ku wê miriyek bimirê û ew bi xwezayî mirîya û ankû nemiriya wê weke aliyekê ku wê lêbikolê. Ji kê dihê, ji aliyê hebûnî ve zindiya mêr a, kin a, dirêj a û hwd wê bikê ku ew wan kifşbikê. Beşên ji laş û ankû skeletên demên berê ên berî zayinê ku ew dihên dîtî wê di wê çerçoveyê de wê, ew wê werina lêkolînkirin bi wê. Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku wê antropoloji wê weke aliyekê ku wê di wê çerçoveyê de wê di çerçoveya ji qatê gihiştina tamê û ji tamnê gihiştina fahmkirina qatê bi biolojikî û fizyolojikî û hwd re wê bikê ku ew wan fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê têtîna holismê wê weke têtîneka ku wê çerçoveya wê fahmkirinê a bi gihiştina tamiyê û ji tamiyê gihiştina aliyên wê yên beşî û fahmkirina wan û hwd wê bi wê were ser ziman bê.

Ji aliyê têtîna civakî ve ku em bi gotina antropolojiya civakî wê li wê bihiirê û wê bi wê rengê wê bi gotinbikê wê çawa wê têtînekê wê bide me. Di serî de wê bi awayekê gelemper ku mirov wê fahmbikê wê çerçoveyek giştî de wê bi hebûna wê ya ontolojikî, pêvajoyên wê yên pêşketinê, çerçoveya wê ya bi beşî û tamî, dîrok û hwd re wê bi gelek aliyên din ên weke wan re wê temen û çerçoveyek fahmkirinê wê bikê ew bi xwe re wê biafirênê. Di wê rengê û awayê de wê, di serî de wê, mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê antropolojî wê di aslê xwe de wê weke aliyekê giringê e weke zanîsta mirov û ankû zanista fahmkirinê a ku wê were ser ziman bê.

Antropolojî û civak

Di bin navê têtîna antropolojiya civakî de wê di serî de mirov dikarê wê bêjê wê çerçoveyek giştî a fahmkirinê wê bi wê re wê werê ser ziman. Emê li vir wê di serî de bi aliyên pêvajoyên biolojikî, fizyolojikî, çandî û hwd re wê li wê bihiirîn û bi wê bigihijina fahmkirina wê. Di serî de wê ev wê weke aliyekê wê yê giringê e ku mirov wê di serî de wê bi wê re wê karibê temenekê fahmkirinê wê çêbikê û wê werênê ser ziman bê.

Em î ro ku em li şûn xwe dinerin em pêvajoyina pirr demdirêj ên jîyankirinê bi jîyane bi xwezayê e dibînin. Wê di wê çerçoveyê de wê ev pêvajo wê heta roja me wê, bi lêkolîn û hewldanên fahmkirinê û hwd re wê temenekê fahmkirinê e mazin û giring wê di temenê fahmkirina me de wê biafirênê. Di pêvajoyên pêşketina mirov ên bi antropolojikî ku em,

di çerçoveya pêvajoyên pêşketin û peresendinê ên mirov de wê dihildina li dest wê di wê çerçoveyê de wê, di roja me de wê bi kifşkirinên bi bermehî, çavdêrî û hwd re wê, bi pêvajoyên pêşketinê re wê têgînek wê di mejiyê me de wê biafirê.

Di dewema wê de wê kêr zêde ku wê gelek aliyên wan wê bi rengên hizirkirin û tefsîrkirinê jî bin wê pêvajoyên fahmkirinê ên bi pêvajoyên peresendin û ankû motasyonê ên bi jîyanê re ku wê bibin em, xwediyê zanîna wan in.

Di demên berî berî ên peleolitikî de wê, pêvajoyên pêşketinê wê di awayekê çawa wê pêşkevin. An jî wê mirovê wê demê wê çawa bê û wê xwediyê awa û dîmenekê çawa bê em, î ro bi bermehiyên weke skelet û amûrên ku em ji wan deman kifşdikin bi wan digihijina têgînekê di derbarê wan û jîyan û fahmkirina wan de. Di wê çerçoveyê de wê bi awayê çandî wê çawa wê xwediyê pêşketinê, renekê jîyanê û awayekê tevgerînê bin em wê kifşdikin.

Di wê warê de em di wê warê de wê pêvajoyên demên şariştaniyê ên ku ew pêşketina em î ro bi nivîsên ji wan deman ku em kifşdikin û bi lêkolînkirina bi wan re em kifşdikin ku ew çawa jîyane, hizirî na, xwediyê pêşketinek çawa bûna, di fahmkirina xwe ya di derbarê hevdu weke bi zayendî û hwd de xwediyê têgihîstinek çawa bûn, di xwezaya ku ew di wê de dijî çawa ji wê sûddigirtin û hwd em, wê ji wan bermehiyên wan demên wan têgihin.

Di dewama wê de mirov dikarê wê weke aliyekê din jî di dewama wê de wê werênina ser ziman ku wê jîyane civakî wê pêvajoyên wê re wê, di wê çerçoveyê de wê, di kîjan pêvajo, pêngav û hwd de derbasbûna bi antropolojiya civakî û aliyê wê yê dîrokî re wê fahmdikin.

Di wê çerçoveyê de wê di wê warê de em îro di derbarê jiyane demên berê de em xwediyê fahmkirinê na. Zanînen me yên di demên berê ên neolitikê û demên berî wê ên jîyane bi komî wê di wê çerçoveyê de wê, xwediyê bermehiyên bi temenî bin.

Di wê warê de wê pêvajoyên pêşketina jîyane civakî jî wê di dewama wê de wê li ser wê temenê wê hin bi hin wê çendî ku wê xwe bigihênê fahmkirinên ser mejuya xwe wê, bi wê re wê di roja xwe ya î ro de jî wê temenê xwe yê pêşketinê wê zêdetirî wê baştir bikê. Wê di wê çerçoveyê de wê zanînen me yên dîrokî wê ji aliyekê ve wê weke têgih û temenna ku em pişta xwe bidina wan û wan fahmbikin. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê di serî de wê werênê ser ziman.

Bi zêdeyî wê antropolojiya biolojijî wê çerçoveyek giştî wê pîr zêde wê bi awayekê giring ê fahmkirinê wê di van waran de wê bide me. Antropolojiya biolojiki çavkaniyên wê yên biolojikî û fizyolojikî ku ew li ser wan re lêkolînê dikê û bi wan dihgihijê encamê wê di wê çerçoveyê de wê, di temenê fahmkirinên me yên î ro de jî wê weke temenekê giring wê cih bigirê. Biolojiya demên berê û ya îro wê di wê çerçoveyê de wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê pêvajoyên wê yên gûharînê wê bi herîkîna dîrokê re wê bîn fahmkirin.

Di nava jîyane civakî de ku mirov bi wê bihizirê wê aliyekê giring wê, aliyê antropolojiya çandî wê di serî de wê weke aliyekê giring wê di wê warê de wê derkeve ber me. Di wê çerçoveyê de wê pêvajoyên pêşketina jîyane mirov û komî û pêvajoyên wê yên piştê û farqe di nava wan pêvajoyan de û hwd wê weke aliyekê giring ê ku mirov wê dikarê wê di serî de wê fahmbikê bê. Di dewema wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê ji vê aliyê wê bi têngîna antropolojiya çandî wê hinekî wê mirov dikarê wê fahmbikê. Di dewema wê de wê pêwîst bê ku mirov hinekî jî xwe bigihênê fahmkirina antropolojikî a bi civakî û hwd jî.

Ji aliyê antropolojiya çandî ve ku mirov, di hizirê wê mirov kifşdikê ku wê bi aliyê etnografî, derûnî û zanîna ziman û hwd re wê pêvajoyên pêşketina çandan û demên wan wê bikê ku ew wan lêbikolê û wan fahmbikê bê. Di wê çerçoveyê de wê di serî de wê weke aliyekê giring wê aliyê antropolojiya çandî wê, di wê warê de wê, antropolojiya fizîkî, erkolojikî û zimanî û ankû zanîna zimanî wê di wê çerçoveyê de wê çerçoveyek fahmkirinê a di wê çerçoveyê de wê bidina afirandin ku mirov pêvajoyên çandî û hwd bi jîyane demên berê û yên heta roja me bi pêvajoyên wan ên gûharînê, element û fenomenên wan re wan fahmbikê.

Ji aliyê şewayên fahmkirinê de wê têkiliya kes û çandê a bi hevdu re danînê de jî wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were lêkolînkirin û fahmkirinê bê. Di dewema wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna antropolojiya çandî wê, têkiliya kes û çandê, pêvajoyên wan ên bi hevdu re ên pêşketinê û hwd jî wê bi element û dîyardeyên çandî û pêvajoyên pêşketina kes û hwd re wê hilde li dest û wê fahmbikê.

Çand wê weke çerçoveyek pergali a hem girtî û hem jî bi xuyî ku wê were fahmkirin a di xwe de xwediyê rengên xwe yên fahmkirinê ên bi têngî, dager, pêjn, element û hwd bê. Wê bi wan re wê çerçoveya ku ew diafirê wê bi rengên weke bi çandî bi kevneşopî, orf û adetan û hwd re wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Têgîna antropolojiya çandî ku mirov wê bi çerçoveya fahmkirina civakî û cihûwarê jîyanî re wê hilde li des wê, bi aliyên perwerdeyî, dadî, aborî, bajarîyî, ramyarî, cotyarî, tendûristî, jîyane şivanî û hwd re wê mirov dikarê bi wan aliyan bi têgîn û çerçoveyek antropolojikî hilde li dest, salixbikê, fahmbikê û werênê ser ziman. Di dewama wê de wê di warê têgîna civaknasî de ku mirov wê hilde li dest wê bi têgîna çerçoveya fahmkirina xuy, têkilî û cihêrengî û gûharînerîyên wan ên bi demê û hwd re wê mirov karibê wê werênê ser ziman. Di çerçoveya fahmkirina têgîna civaknasî bi perspektifek antropolojikî wê, di wê warê de wê, zêdeyî wê, hatina wê ya ser ziman wê nebê. Di wê warê de têgînên civaknasê û antropolojikî ku mirov wan dênê cem hevdû û bi wan hewlbide ku fahmkirinekê di wê warê de di mejî de çêbikê wê, ji me re wê bê temenekê fahmkirinê ê civakî ê giring bi mejuya pêşketina civakê û fahmkirinên wê yên bi pêşketinî û gûharînî jî.

Di wê warê de wê aliyê çandî wê weke aliyekê bi fahmkirina mirov bi xuy û xosletên jîyanê re wê weke aliyekê giring ê ku wê derkeve li pêş bê. Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina çanda civakê bi mejiya wê re wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê fahmbikê wê werênê ser ziman.

Ji aliyê çandî ve ku mirov wê hilde li dest wê bi aliyên weke yên civaknasî, derûnî, olî û hwd re wê, aliyên ku ew fahmkirina wan dihê pêşxistin wê derkeve hemberî me. Di wê warê de wê, bi aliyê derûnî wê, keseyet û têkiliya wê ya bi hewirdorê û gûharînên bi wê re ku wê bi beremberê hevdû wê bijîn wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê ji aliyê olî ve jî ku mirov wê hilde li dest wê, were dîtin ku mirov wê pêşî werênê ser ziman ku wê gelek ol û têgînên bawerîyî ên ji hev cida wê hebin. Wê ew jî wê, di pêvajoyên wan ên pêşketinê, têkiliya wan bi demê û dîrokê re a bihevdû re, ji hevdû girtinên wan, bandûra wan a li hevdû û di demên wê de gûharîn û pêşketinên ku ew bi xwe re dijîn wê weke aliyana ku wê di wê çerçoveyê de wê bi çandî û hwd wê werina lêkolînkirin û fahmkirin bin.

Antropolojî zanista mirovan, nijada mirovan û civakan û pêşketina wan a, û bi gelemperî her tiştê ku taybetmendiya ezmûna mirovî ye, ji derûnîyê û kokên peresendî bigire heya rêxistina civakî û çandî ya civakên mirovî, û her weha awayên kesane û komî yên ezmûna mirovan. Weke babetek aqademîkî, di warê mirovahî, zanistên xwezayî û zanistên civakî de paşpirtika antropolojiyê heya. Antropolojî hewl dide ku

têgihîştinek di navbera aliyên cûrbecûr ên hebûna mirov û xwezaya wê, ankû tunebûna xwezayek ku ew dibê de bide fahmkirin. Weke têngîna navendî lêkolîna çandê ye û ankû antropolojiya civakî ya. Girîngiyek mezin li ser mirovên ku di hemû civakan de dageran diafirînin ku ew bi kesên din re têkiliyê daynin an jî xwe û derdora xwe şirove bikin û fahmbikin. Pirsgirêka bingeîn a antropolojiyê pênasekirina jîyan û koka mirovan e, têkiliyên civakî yên di navbera mirovan de çawa têne rêxistin kirin, minaq bav û kalên me homo sapiens û ankû neandertal ên îro kî ne, çi derûniya mirov xoslet dike, mirov çawa tevdigerin, çima ew cûdahiyên di navbera komên cûda yên mirovan de ne, li ku rabirdûya peresendî ya homo sapiens û ankû neandertal û hwd, rêxistin û çanda civakî ya mirovan bandûr kiriya wê li ser wê bisekinê.

Pêvajoyên dîrokê ên berê û bi antropojikî fahmkirina wan

Ku mirov bahsa pêvajoyên berê ên dîrokî û fahmkirina wan bikê wê dîrokî de wê, demên berê ên ku ew hatina jîyankirin û me li şûn xwe hiştina wê werina qastkirin. Di wê demê de wê, dema ku mirov li pêvajoyên şariştaniyê ên demên berê binerê li kurdistanê pêvajoyên şariştanî ên mesopotamiya, misra kevn, pêvajoyên şariştaniyên înkâr û aztekan û hwd weke wan wê gelek pêvajoyên şariştanî ku em heta roja me li şûn xwe hiştina wê hebin.

Di dewama wê de wê evpêvajoyên şariştanê fahmkirina wan wê ji bermehiyên wan ên ku wan li şûn xwe hiştina em dikin wan û demên wan, rengê jîyane wan, ast û pîvane pêşketina wan bi teknîkî, fahmkirin, aqil û ankû zanîne, û hwd re wê fahmbikin. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê din jî wê di wê demê de wê bi demê re wê pêvajoyên çawa ên pêşketinê bi têkiliyên hevdu ên çandî û yên gûharîne wê bi demê re wê bijîn û wê peresendinek çawa wê bidemê re wê bi mirov û xwezaya mirov re wê bibê wê di wê warê de wê weke aliyna ku wê têngîna antropolojiyê wê, li ser wê bisekinê bê.

Ku mirov pêvajoyên fahmkirinên dîrokî bi lêkolîne û hwd re wan hilde li wê di wê warê de wê weke têngînek zanîne a ku wê bi çavkaniyên ji wan deman ku wê hewlbide ku wê xwe bigihêne têngînek tam a fahmkirinê.

Di wê warê de wê têkiliya antropolojiyê wê bi biolojiyê heta aliyên genetikê û hwd re wê hebê. Ji aliyê din ve jî wê pêvajoyên wê yên ku bi biolojiyê ji demên berê û heta roja me wê li ser çi temenê wê bibê wê bikê ku ew wan fahmbikê. Minaq em ku di wê çerçoveyê de dikarin bahsa pêşveçûnên teknîkî û teknolojikî bikin. Em î ro ji bermehiyên

demên berê dizanin ku wê di demên berî-şariştaniyê û hwd de wê, çawa wê bi teknikê wê bijîn û wê teknikê wê çawa wê pêşbixin û wê bi çi armancê wê bikarbênin wê di derbarê wê de wê, têgînekê wê bide me. Di demên berê ên mesopotamiya û heta roja me li kurdistanê de wê, çîkirina xanî û ankû malan wê di wê warê de wê bi demê re wê çawa wê gûharînekê wê bi pêşketinî wê bi xwe re wê bidina çêkirin wê têgînekê wê bide me. Di wê warê de wê, ji demên sumerîyan wê bermehiyên ku ew ji wan deman mana wê bi wan were fahmkirin ku wê bajarî wê pêşkeve wê xanî ji kevir û axê wê çêbikin, wê rêyên ava pîs weke qanalizesyona û hwd wê pêşbixin. Wekî din wê rêyên qanalên avê wê çêbikin. Ev jî wê weke aliyna ku mirov dikarê bi wan re wê fahmbikê û werênê ser ziman bê.

Di wê warê de em î ro ji bineterêmn nivîskî ên demên wan dibînin ku wê demên sumer wê di demên dawî de wê, minaq di demên yekem û duyem a gûftîyan de wê bi rengekê ku wê bi navê *ronasansa sumer* jî wê were bi navkirin wê were jînkirin. Wê bi derketin û avabûna împaratoriya aqad re wê dawî li wê demê wê were.

Dîroka pêşketina antropolojiyê ku mirov wê hilde li dest wê di destpêkê de wê bi pêvajoyên dagirkirinê re wê destpêbikê. Di wê warê de wê bi pêvajoyên piştî ronansê û pê de wê bi kifşkirinên deverên nû bi wê re xwe gihandina çavkaniyên nû û hwd re wê, di wê çerçoveyê de wê weke encama wê lêgerînê wê hin bi hin wê pêşkeve. Di dewama wê de wê, pêvajoyên dîrokî ên demên berê wê di encama çavkaniyên wan ên ku ew dihên kifşkirin re wê destpêka lêkolînên li ser wan jî wê pêşkevê. Destpêka pêşketina antropolojiya demên hemdem wê di wê çerçoveyê de wê, hin bi hin wê pêşkeve. Piştê jî wê, weke qadaka zanistî ku wê, bi wê di wê de kûrbûna wê re de wê, şaqên wê yên zanyarî wê hin bi hin wê pêşkevin wê werina hanîn li ser ziman.

Dîroka civakê wê dema ku mirov wê ji wê aliyê ve wê hilde li dest wê bandûra têgînên antropolojîkî wê pîrr zêde wê ji bandûrê li pêşketinên wê bikê. Di nivîsandina dîrokê jinûve de wê, antropolojîkî û kifşkirinên wê di temenê wê de wê cih bigrin. Di warê dîroka mirovatiyê de wê, miovan nivîsandin li dora berîzayinê weke li dora 5 û 4 hezar salan de kifşkir û di jîyane xwe de bi dest bikarhanînê kirin. Dibê ku ev dîrok hinekî jî kevntir were birin. Lê nivîsandinên dîrokî wê zêde ne bi rêkûpêk wê werina kirin. Yê ku wê dem bi dem wê werin jî wê di bin pêvajoyên dagirkirin, hêrîş û şeran de wê werina tûnakirin. Wê ber vê yekê wê dîrok wê ji gelek aliyan ve wê bi wê sedemê wê di tariyê de wê bimênê. Lê bi demê

re wê weke çavkaniyên ji wan deman ku wê weke bi tiştên ku wan di jîyane xwe de çêkirina bi karhanîn, xani û malên ku wan ji xwe re çêkirina weke awadanî û hwd, her wusa nivîsên bi çîrokî, çêkirinên weke seremik, çomlek û hwd wê di wê warê de wê, bina temenê jinûve xiyalkirin û nivîsandinên dîrokê bi wan çavkaniyan.

Ev jî wê bi antropolojiya erkolojikî wê di wê warê de wê, kifşkirinên wê di temenê de wê cih û war wê bigirin. Antropolojiya erkolojikî wê bermehiyên ji demên berê wê bi arkolanê wê ji binardê ji nava axê wê kifşbikê û wê derxê. Wê, di wê çerçoveyê de wê wan salixbikê ku ew çawa hatina çêkirin, çawa hatina bikarhanîn, ji kîjan demê û çandê na wê, bikê ku wan kifşbikê.

Ji aliyekê din ve jî antropolojiya mitolojikî wê mirov dikarê wê bi gotinekê wê bahsa wê bikê û wê werênê ser ziman. Wê di nava têgih û nivîsên bi wê rengê ên mitolojikî û ji demên wê wê, ku ew dihên kifşkirin wê wan bi çî aqilê û rengê wê hatina kirin û li ser çî temenê dihên bikarhanîn û fahmkirin wê bi wê rengê wê wan kifşbikê û wê ji wan bikê ku ew bigihijê fahmkirinên civakî ên ji wê warê de. Di wê warê de wê, bi wê antropolojiya mîtolojikî, çîrokî û dîrokî wê di wê çerçoveyê de wê bi awayên cûr bi cûr wê li gorî argûmentên xwe yên ku ew di xwe de dihawênin û dihênina ser ziman wê şîroveyê wê bi wê re wê bide çêkiirn û pêşxistin.

Ji aliyê din ve jî wê, ji aliyê antropolojiya biolojiyî ve ku mirov bihizirê wê gelek aliyên wê yên ku mirov dikarê wan weernê ser ziman ku wê hebin. Ji aliyê biolojiyî ve wê gelek şaqên wê di roja me de wê bi lêkolînî wê werina pêşxistin. Ji aliyê biolojiya giştî ve wê, çerçoveya fahmkirinên bi têgînî ên weke bi têgînên peresendinê, jîyankirinê û hwd re wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Ji aliyê biolojiyî ve wê, gelek aliyên wê yên bi wê di demên berê de wê weke bi rengên weke çêkirinên xwarinan bi tiştan, dermanan û hwd wê weke aliyna ku wê pîrr zêde wê bi awayekê wê werina pêşxistin bin. Ji aliyekê din ve jî wê, ji aliyê têgîna biolojiyê a jeolojiyî ve jî wê ji demên jeolojikî û ve wê dem bi dem wê li gorî reng û xosletên wan ên bi demê re ku ew pêşdikevin wê salixkirin û hanîna wan a ser ziman û bi wê re pêvajoyên pêşketinê ên bi reng û şewayên weke bi biolojiyî bi mutasyonê û hwd re wê, werina kifşkirin û ser wan sekinin. Minaq wê, mirovê wê demê wê çawa bê? Wê li ser wê were sekin in. Wê bi demê re wê pêvajoyên çawa wê bi wê re wê were ser ziman. Aliyê biolojiyî ê teorîya peresendinê û hwd wê di wê çerçoveyê de wê temenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê bide çêkirin.

Weki din di dewama wê de pêvajoyên bi fahmkirina çandî û herîkîna wan a bi demê û têkiliya bi hevdû re wê çawa wê pêşketinekê wê di encama wê de wê derxina li holê wê bi wê re wê, li ser wê were sekin in. Di warê fahmkirina têtînan bi antropolojiya çandê wê di wê çerçoveyê de wê, bi pêşketin û têtîkildanîna bi hevdû, belevbûna dem bi dem a li herêmê û ji herêmê li herêmên din, encamê wê yên bi fîzyolojikî û çandî wê çawa bin wê li ser wê bê sekin in. Ji aliyê çerçoveya têtînan weke belavbûnê (‘difüzyonizm’) ve wê, weke aliyekê antropolojikî ku wê, ku wê bi wê bawer bikê ku wê bi belavbûn û têtîkildanîna çandê û bi wê aliyên bûjenî û kirdeyî ku wê di wê de wê bicihbibin re wê pêşkeve wê, werênina ser ziman. Wê di temenê wê têtînê de jî wê, têtînan teknikî û hwd ku wê bi têtîna bi têtîkildanîna û paervekirinê û hwd re ku wê pêşkeve re wê, werênê ser ziman bê. Ev jî wê aliyekê weke bi têtîliya bi hevdû û bandûrkirina li hevdû re ku wê were hanîn li ser ziman bê.

Ji aliyekê din ve jî wê kesên weke Franz Boas ku wê ji aliyê *xweserîbûyîna dîrokê* ve ku wê mijarê wê werênê ser ziman wê vajî têtîna belevbûnê a difüsyonismê ku wê were ser ziman wê piştî ku wê eskimoyan wê bibînê wê, di çerçoveya xwe de wê, têtîna çandî a gerdûnî wê bi terikênê û wê bi wê re wê, bandûra xweserîyan dîrokî û ankû cebicê dîrokî wê bikê û wê werênê ser ziman. Li gorî hizrên Franz Boas wê di çerçoveyek herêmekê bi serê xwe de wê ew pêşketin û pêşveçûyin û pêvajoyêmn gûharîn û pêşketinê bi xwe re ku ew bijî wê bi wê re wê bi derfet bê. Di wê çerçoveyê de wê ew wê werê ser ziman.

Ji aliyekê din ê teorikî û têtînî ve wê bi têtîna giştîbûnê wê antropologên weke Bronislaw Malinowski wê werênina ser ziman. Ew jî wê di çerçoveya giştî de wê elementên çandî wê çawa wê erkbibînin wê li ser wê di çerçoveya giştîya çandî de wê bi lêkolînên komî û hwd ên bi antropolojikî re wê werênina ser ziman. Wê di mantiqê wê nêzîkatîyê de wê, çandek ku ew pêwîstîyan newênê li cih wê nebê wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê hanîna li cih a pêwîstîyan wê weke temenekê dînamik a çandî ku wê ji aliyê antropolojikî ve wê, fahmkirinê wê bide wê werênê ser ziman. Ligorî wê Bronislaw Malinowski wê werênê ser ziman ku wê her dîyarde û elementên çandî wê erkek wan a ku ew bi wê bi pêwîstî werênina li cih wê hebê. Di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman.

Antropologê ingilis **Alfred Radcliffe Brown** wê têtîna hevgerîtinîyê a bi antropolojikî wê biavêjê li holê. Wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê hevgerîtîniya civakê, têtîliyan wê bi hevdû re, alikariya wan a ji hevdû re

û hwd re wê werênê ser ziman. BI goitneka din wê hebûna civakekê wê bi ya din ku wê karibê were vegotin wê li ser wê bisekinê.

Hizrên durkeheim ên bi rengê 'kevnepî û temenê civak wê, hişmendiya keseyetî ku wê mirovê herî bi zane jî ne di farqê de bê wê bi reng û awa bikê wê werênê ser ziman. Ev hizrên ku wê bi wê çerçoveya fahmkirinê wê werina pêşxistin wê bi wê weke temenê afrîner û çêker wê hişmendî wê were dîtî û wê were hanîn ser ziman.

Di dewama wê de wê, ji aliyê têngînên bi derûnîyî û çandî ve jî wê yên ku wê werina ser ziman û wê bi çerçoveya 'çand-keseyetê' re wê werê ser ziman wê bibin. Yek ji wan kesê ku wê di wê rengê de wê werênê ser ziman wê weke antropolog Ruth Fulton Benedict wê werênê ser ziman. Benedict wê werênê ser ziman ku wê wê çerçoveya çandî wê hevgirtiniya wê heta devera ku wê mirov wê karibê bi wê çareseriyên xwe pêşbixê re wê bi sînor wê werênê ser ziman. Ligorî wî wê, elementên çandî wê, bi demê re wê çandî ku wê bi gûharin jî wê xwe wê werênina wê asta ku wê, bi wan wê kêrî werin. Di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, elementên bi pirsgirêk ên çandî wê bi demê re wê gûharînê wê di xwe de wê çêbikin û wê, xwe bînina wê asta ku wê kêrî werin. Di wê rengê de wê weke ku wê Benedict wê di reng û rengekê fahmkirinekê ê weke organismayek ontolojîkî de wê têngîna çandê wê hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê bahsa têngîna antropolojîyê a demên hemdem bikê wê navên weke **Gordon Childe** û hwd wê derkevina li pêş. Childe wê, di watê fahmkirinê de wê li şûna bi çerçoveyek ne giştî a teybetî wê bi çerçoveyek gelemperî a giştî re wê, mijarê wê bikê wê hilde li dest. Wê rengên pêşketinên çandî, teknolojîkî ên di demên pêşketina pêşesazîyê û hwd de wê di awa û dîmenekê wê de wê bi rengekê wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Leslie White ku wê ji hizrên Childê wê gavê biavêjê wê ew jî wê dema ku wê bahsa civakên pêşketî û pêşneketî wê, serî li bikarhanîn û serifendina vejenê û rêjeya wê bide. Wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Ligorî wê ast û pîvane pêşketina civakê wê bide nîşandin wê serifendina vejenê bê.

Di demên hemdem ên dawî de wê bi zêdeyî wê têngînên antropolojîkî ên bi fahmkirina pêşketinên bi genetikê û hwd re wê bi awayekê zêdeyî wê derkevina li pêş. Di wê çerçoveyê de wê, kifşkirin û fahmkirînê genetikê wê di temenê fahmkirinê de wê werina hildan li dest. Di wê warê de wê, White wê, di awayekê gelemper de wê di xatekê de wê, weke ku wê

awayê pêvajoyêmn pêşketinê û xate peresendinê wê werênina ser ziman. Lê ji aliyekê din ve ku wê hinekî din wê weke vekirin û pêşxistina wê teoriya White jî bê wê, Julian Steward wê ji aliyê çandî ve wê bi têngîna peresendinê wê bi awayekê xate pirralî wê werênê ser ziman. Li gorî Julian Steward wê di awayekê pîrr xatan de wê pêvajoyên bi pêşketina peresendinê wê bibin. Wê di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku wê hizrên Julian Steward wê piştire wê temenê fahmkirinên ekolojikî ên bi têngîna peresendinê jî wê biafirênin.

Di dewama wê de wê teoriyên nû wê di demên hemdem de wê di çerçoveya têngîna çandî a antropolojiyê de wê pêşkevin. Max Gluckman wê, yek ji wan kesan de wê li ser kêrî (ankû funksiyonê) wê bi wê bihizirê û wê di çerçoveya navaroka civakê de wê, bi têngîna rewşên weke pevçûnên nava malbatî, kes, beşên civakê, dijminatî, tehdîdê li hebûn û jîyanê û wê weke aliyekê din ku wê çerçoveya hevkarîyê û berdewamîyê ku wê biafirênin jî bin wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê ji aliyekê din ve jî wê demên nû ên ku wê, têngînên bûjenîparêz wê piştî Gordon Childe ku wê werênina ser ziman wê, kesên weke Stanley Diamond, Claude Meillasoux û Maurice Godelier bin. Wê ev jî wê, çerçoveyek fahmkirina antropolojiyê wê li ser çerçoveya çandê, têkiliyê û bandûrê û hwd re wê werênina ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê ji aliyekê ve jî wê ew wê têngîna dîyalaktîkê a bi yekîtîtiya dijberan û pevçûna nava wan û hwd re wê, temenekê hizirkirinê ku wê nêzî hizrên Max Gluckman wê werênina ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê têkiliyê û bandûra bi bertekê û bandûrê re wê li ser wê bihizirin. Wê di dewama wê de wê werênina li ser ziman ku wê çerçoveya fahmkirina wê çawa wê weke aliyekê giring ê bi wê re wê were fahmkirin.

Têngîna çandî a bûjenîparêz di nava antropolojiyê de wê, weke aliyekê bi têngîna çandî ve girêdayî wê bi pêvajoyên pêşketina antropolojiyê ve wê were pêşxistin û li ser temenê wê rûnandin. Di aslê xwe de wê, têngîna çandî a bûjenîparêz wê di wê çerçoveyê de wê pêvajoyên wê yên pêşketinê bi erkolojiyê r ewê temenekê wê yê fahmkirinê ê bi dîrok û bermehiyên ku wê werina kifşkirin re wê hebê.

Wê bandûra wê têngînê wê di warê din ên fahmkirinê ê weke bi têngînên feminismê û hwd re jî wê xwe bide nîşandin. Wê di wê çerçoveyê de wê, temenê bindestkirinê û metingerîyê wê ne tenê wê bi semyaniyê re wê newê ser ziman. Kesên weke Margaret Mead wê ji aliyê têngîna feminismê ve jî wê, çerçoveya antropolojiyê wê ji aliyê fahmkirina wê ve

wê werênê ser ziman. **Margaret Mead** wê, di wê warê de wê dema ku wê balê bikinê ser zor, tûndûtûji û hwd ên li di nava jinûmêrê de wê balê bikişênê ser çandê jî. Wê di wê çerçoveyê de wê pêvajoyên çandê û elementên nava wê ên bi demê re ku ew pêşdikevin wê ji hinek aliyan ve wê ew wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Wê di dewama wê di dewama wê de wê mijare baviksalaeriyê wê di nava hemû çandên civakê de wê weke elementek hevbeş wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê ev wê bandûra wê ya li jîyanê û bertekên bi wê ên di nava têkiliyên mirov de wê, ji gelek aliyan ve wê, li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, di wê çerçoveyê de wê mijare çandê wê weke aliyekê giring ê ku mirov wê dikarê wê di wê çerçoveyê de wê hilde li dest bê. Çand wê, bi demê re wê pêvejoyek wê gûharînê, peresendinê û pêşketinê wê bi awayekê sê-dîmenî wê di wê rengê de wê hebê.

Ez bixwe dema ku ez li pêvajoyên pêşketina antropolojiyê dihizirim ez wê di serî de wê weke aliyekê giring wê dibînim ku wê aliyê temenî ê biolojîkî û ne-biolojîkî wê di awayekê wê bi hevdû re wê di çerçoveyek herîkîner de wê xwediyê kifşkirineka ku mirov wê di wê di serî de wê kifşbikê wê were dîtin.

Di dewama wê de mirov dikarê wê kifşbikê ku wê, pêvajoyên pêşketina bi çandî wê di wê warê de wê aliyên wan ên bio-fizyolojîkî wê di wê çerçoveyê de wê bi awayekê temen wê weyn bileyizin wê were dîtin. Di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê minaq wê dema ku em pêvajoyên ji homonidan hildina li dest û heta dema mirovê roja me wê hildina li dest û werênin li ser ziman wê, bi wê re wê were dîtin ku wê her dema ku wê carekê wê bi hatina li dunyê a zaro wê bi astekê re wê were ser ziman. Ev pêvajo her ku ew hatina ser ziman wê di şewayekê geometrikî de wê bi demê re wê li hevdû wê zêdebibin û wê bi demê re wê çerçoveya fahmkirina têgîna mutasyonê û hwd jî wê ji gelek aliyan ve wê bi wê rengê wê bidina vegotin. Peresendin wê ji aliyekê ve wê bi wê re wê, li ser ast û pîvane ku ew heya re wê bi xwe domandina wê re wê bibê û ji aliyê din ve jî wê weke dîmenekê wê di temenê wê de wê, pêvajoyên weke fêrûazmûn ên ku ew berê hatina jînkirin wê ew jî wê di nava wê de wê weke dîmenekê wê xwe bidina dîyarkirin.

Têgîna antropolojiyê wê di serdemên hemdem de wê hin bi hin wê pêşkeve. Lê di aslê xwe de wê dema ku mirov ji antropolojiya hemdem re destpêkekê bibînê wê mirov dikarê wê bi dema ronansê û piştre bide destpêkînin.

Antropolojiya hemdem wê di wê warê de wê bi têngînên weke difusyonê ên belevbûnê, peresendinê û hwd re wê, hin bi hin wê, pêşkeve. Piştî sedsalên 18'în û pê de wê hin bi hin wê were hizirkirin û ser ziman ku wê darêjkên jîyanî ku ew hena wê ji ya hesan bi ber ya tevlihev de wê di pêvajoyekê de wê pêşkevin û wê xwe bidina domandin. Di wê çerçoveyê de wê ev rewş wê, di aslê xwe de wê, dema ku mirov li wê dihizirê wê di awayekê de wê mirov dikarê bi du awayekê dîmenî bi hevdû re wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Awayê pêşî wê weke ku mirov dibînê wê ji destpêka pêvajoyên demên destpêkê ên pêşketina jîyan, xwezayê û hwd ku wê heta roja me wê di awayekê de wê hebûna xwe wê bide domandin bê. Wê di wê çerçoveyê de lê wê ev pêvajo wê, bi pêvajoyên xwenûkirinê re wê bidina domandin. Minaq em dema ku bahsa salekê bikin wê çar demsalên wê hebin û wê her demsal ku wê piştî ya din re wê were di awayekê de wê bi wê re wê, xweza wê xwe nûbikê. Wê weke ku wê jinûve wê bibê wê li wê were. Di dewama wê de wê, her demsalên zivistanî wê, weke ku wê şinahî wê ji holê wê windabibê. Lê piştî ku heta demên bihar û havînê wê ew di pêvajoyek di dema hevdû de wê şînbibê, mazin bibê û wê piştî wê cardin wê di dewama wê de wê, ku ew hat zivistanê wê, weke ku wê ji holê wê windabibê wê li wê were. Ev dewrûdayimî wê di awayekê de wê, di antropolojiya xwezayê de wê temenekê xwe domandinê û bi wê re hertimî xwe di awayekê darêjkî de hiştinê de wê xwe bide dîyarkirin bê.

Heman rewş wê bi zindiyan re jî wê bibê. Minaq wê mirov wê wê bibin, mazin bibin û wê bimirin. Wê ev wê bi wan re wê ji destpêka bûyîna jîyanê ve wê bibê Li wê rewşê de wê her mirovê ku ew mir wê ew weke dawîya wê xelate biolojikî a bi wê re bê? Bêgûman wê bi wê rengê mirov nikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman û wê fahmbikê ku wê ji ya ku mir wê tiştêk wê bi yê di dewama wê de ku ew li şûn wê dimênin jî wê bi wan re wê xwe bide domandin. Ew ya ku ew weke bi rakendî xwe dide domandin wê temenê wê pêvajoya biolojikî a zindiyî a bînavber ku ew xwe dide domandin bê.

Di wê rewşê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê antropolojiya mirov wê di wê warê de wê xwe bi awayekê wê di rewşekê de wê bide domandin. Lê di wê rewşê de wê çendî ku wê piştî mirinê wê xwe dabê domandin jî wê piştî wê re wê, weke di dewama hevdû de hatina hebûna zindiyî wê wateyek wê ya din jî wê hebê. Ew jî wê ew bê ku wê, her hatina li dunyayê wê di dewama wê de wê, weke ku wê ast û

pîvanek bi wê re wê hebê. Wê rewşek afirî û heta ku wê dibê ku ew hinek mutasyon jî bi wê re ew dibê ku ew hebin. Wê bi wê re wê, ew di ahengekê ku ew wê xelatê bi qawiztinên mazin di wê herîkîna biolojîyî de ji rêya wê dernexê de wê xwe bide domandin. Wê di wê çerçoveyê de wê, ev wê weke rewşek ku mirov wê dikarê wê bi dayimî wê bi mirin û bûyîna zindiyê re wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê, rewşa zindiyê wê, di aslê xwe de wê weke rewşek teybet a ku mirov dikarê wê di serî de wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, rewşa zindiyê wê, bi gûharînen bi xwe re wê pêvajoyên pêşketinê jî wê bi wê re wê bijî. Di wê çerçoveyê de wê, minaq pêvajoyên gûharîner û peresendinê ên bi çandî wê dema ku mirov li wan bihizirê wê bi awayekê pêşketina aqilê mirov û hwd jî bê. Di dewama wê de wê pêşketin û pêvajoyên pêşketinê ên bi çandî wê, ji aliyekê ve jî wê di ahenge pêvajoyên pêşketinê ên bi mejiyê mirov re wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Pêvajoyên wê yên bi peresendinê bê û ankû bi awayekê din ên pêşketinê jî bê wê, mirov dikarê wê di rengê wê mirin û bûyîna mirov û piştî wê bûyîna wê hertimî wê bi awayekê bi ast û pîvane piştî ya heyî û berê bûyî re ku wê bibê wê werênê ser ziman. Di wê rengê û awayê de wê di serî de wê weke aliyekê giring ê pêşketina mirov a di jîyanê de wê, mirov dikarê wê fahmbikê wê werênê ser ziman. Darwin wê dema ku wê têngîna xwe ya peresendinê wê werênê ser ziman wê ji aliyekê din ve jî wê têngîna seleksiyonê jî wê werênê sser ziman. Wateya wê têngîna bo pêvajoyên pêşketinê û peresendinê wê çi bê? Di alsê xwe de wê, mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê, dikarê cihê nîqaşê bi xwe re biafirênê. Mirov dikarê li ser wê bihizirê û hinekî nqaşê bikê. Ber ku wê di wê çerçoveyê de wê rewşên ku wê beremberî wê têngîna wê werin wê, di aslê xwe de wê mirov nikaribê wê bi zêdeyî wê weke avêtinna xwezayî wê fahmbikê û ankû wê bi awayekê hîyararşikî ku wê xweza wê di xwe de wê pêşbixê wê fahmbikê. Wê di her rewşê de wê, minaq wê dema ku wê jinek wê bi haml bibê wê dema ku wê zaroya wê di zikê wê de rast pêşnekevê û bi pirsgirêk pêşkeve wê, bi derfet bê ku wê ew ji wê ew fizyolojiya wê biavêjê derve. Di wê çerçoveyê de wê rêgezna pêşketinê ên ku wê xwezaye heyîna a ku ew wê li berçav digrê wê hebê.

Lê di wê rewşê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê din wê werênê ser ziman ku wê di nava xwezayê de wê, ya li ser û ya li bin wê nebê. Wê di

dewma wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê *rewşa her tiştê* wê bi têgînî wê hebê. Yanî wê her tişt wê rewşa wê hebê.

Di rewşa fîzîkê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê bi awayekê pirralî û rewşî wê rêgezên wê yên bi ku ew bi hebê wê hebê. Di wê rengê û awayê de wê di serî de wê weke aliyekê giring wê di serî de mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di nava xwezayê de wê, rewşên ku ew ew dibin wê hemû wê di rewşa xwe de wê bibin. Şêrek wê di rewşa xwe de wê hebê. xezalek wê di rewşa xwe de wê hebê. Lê xwarina ji aliyê şêr ve a xezalê wê, ma mirov dikarê wê bi wê rengê wê bi wê re wê fahmbikê ku wê yek ji ya din bi hêztir a? Di wê rewşê de wê di aslê xwe de wê rewşa *hertişt bi rewşa xwe re heya* wê, weke rêgezêkê wê di wê çerçoveyê de wê bikeve dewrê de. Dema ku masiyê mazin yê piçûk di qûrtênê wê, di wê çerçoveyê de wê ew jî wê bi wê rewşa wê re wê hebê. Wê ev nikaribê bi hêzbûna masiyê mazin û ankû şêr re li dijî ya xezalê û masiyê piçûk wê fahmbikê bê. Wê ev ne weke naqandinna xwezayê bin.

Di serî de wê di weke aliyekê giirng wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê têgîna xwezayî a peresendinê wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê wê re wê hebê. Lê ew jî wê bi awayên xwe re wê hebê.

Di pêvajoyên fahmkirina têgîna antropolojiya xwezayê a zindiyê de wê, di wê rengê û awayê de wê dîmenek wê were li berçav ku wê her zindî wê, bi wê re wê, bi xwe re wê bijî. Dema ku mirov bi goşt xwarinê weke *goşt xwar* dijî wê zindiyên din bo ku ew wan bixwê wê di xwezayê de wê hebin? Bêgûman wê ne bo wê hebin. Wê ber ku ew hena û di xwezayê de ew afirîna wê hebin. Wê, di serî de wê sedema hebûna wan bi wan re divê ku mirov wan fahmbikê û di çerçoveya wan de wê hilde li dest.

Ev wê aliyekê bi rengê fahmkiirna bi hebûn û pêdeçûyina jîyanê re bê. Aliyê din jî wê weke ku me liyor hanî ser ziman wê bi têgîna wê re hanî ser ziman wê xwediyê pêvajoyên pêşketinê bin. Her ku pêde diçê wê hebûna biolojikî wê zêdetir li xwezayê serwerdibê û zêdetirî sofistike dibê. Di wê awayê de wê, pêvajoyên wê yên pêşketinê ên bi serweriyê wê, ne tenê wê bi aqil bin. Ji aliyekê ve jî wê hebûn bio-fizyolojikî wê bi awayekê di rengê aqil û di girtina wê de wê di xwezayê xwe de wê bikarbênê. Newroloji di wê temenê û çerçoveyê de wê pêşkeve. Hinekî jî wê pêvajoyên gûharînên bio-fizyolojikî ên her zindiyê wê di wê çerçoveyê de wê, bi aliyekê wê yê bi wê rengê fahmkirina bio-fizyolojikî wê bi xwe li gorî rewşê adeptekirinê re wê bide nîşandin. Aliyên din ên weke bi têkiliyê û hwd re jî wê hebin. Ew jî wê weke aliyna ku mirov

dikarê bi awayên wê xate pêşketinê a pirralî û awayî re wê fahmbikê re wê têbigihê û fahmbikê.

Pêvajoyên pêşketina antropolojiyê ên bi çandî wê, weke aliyna ku wê di wê çerçoveyê de wê bi ahengî wê pêşkevin bin. Di dewama wê de wê weke aliyekê pêvajoyên çandê ên bi pêşketinê û pêvajoyên peresendinê wê weke ku wê, Comte jî wê bi awayekê wê bînen ser ziman wê, di reng û awayê pêvajoyên pêşketinê û pêşveçûyina aqil de jî wê xwe di awayekê de wê bidina nîşandin. Lê ev pêvajoyên ku em bi wê bi tîkiliya çand û aqil bi hevdu re di herikîna wan di xate pêşketinê de bi hevdu re wan werênê ser ziman wê, weke aliyekê ku em wê bi awayekê pirralî bi hebûna bûjenî, fîzyolojikî, biolojikî û hwd re jî wê, di ahengekê de bi temenî wê fahmbikin û wê werênina ser ziman bê.

Di dewama wê de wê kesên weke Edward Tylor ku wê tîkiliya çand û peresendinê wê bi hevdu re wê dînin û wê werênina ser ziman wê bêjin ku peresendina çandê pêşketinê û pêşveçûna aqil re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê di nava ya sereteyî û ya şariştanî de wê, balê bikişênina ser pêşketina ku ew dihê dîtin û ku mirov wê dijî bê. Ku mirov bahsa peresendina bi çandê bikê wê, di dewama wê de wê, navê Lewis Henry Morgan jî wê were dîtin. Wî pêvajoyên pêşketina teknolojiyê kirina temen û li ser wê re hewldana fahmkirina çandê bi pêvajoyên wê yê pêşketinê û peresendinê wî xwestiya ku wan werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, piştî şoreşa pêşesazîyê û ankû endustyalismê û pê de wê, teknoloji wê pêşkeve û wê bi wê re wê çacvkaniyek giring a ku wê bi wê re wê pêşketina bi dîrokê a bi çandê, şariştanî û hwd re ku wê were hanîn ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov hizrên Gordon Childe dixwênê wê di wê warê de wê, ew jî wê ji aliyê ve wê çav li pêvajoyên pêşketina teknikê wê bi kirpênê û wê bi wê re wê bi teorîkî wê bikê ku weke temen wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, ew pêvajoyên çandî û aqil wê dem bi dem jî wê bi pêvajoyên pêşketina ziman û hwd û pêvajoyên wê yê peresendinê re wê bikê ku ew wê fahmkirina xwe pêşbixê.

Di wê çerçoveyê de wê jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê demên hemdem wê di wê warê de wê, piştî şoreşa endustyalismê wê di warê pêşxistina teorîyên di wê warê de wê bi zêdeyî wê, weke aliyên ku wê ew wê ji xwe re temen digirin û pêşkevin wê werina dîtin. Piştî şoreşa aqil a ronansê bi destpêka demên hemdem re wê ev alî wê êdî wê bi rengên hizirkirinê cûda û pêşxistina teorîyên li ser wan temenan re wê pêşkeve û wê were pêşxistin.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin ku wê şoreşa teknikê jî wê, dema ku wê di wê çerçoveyê de wê li wê dihizirin wê weke aliyekê ku mirov wê karibê hinek tiştan wê di wê çerçoveyê de wê bênê ser ziman. Wê di wê warê de wê, teknik wê weke amûrên bi destî ên bi karhanînê û hwd re wê, weke aliyê temen û çavkaniya fahmkirinê a bi rengê pêşketina wê ya bi têngîna aqilî re ku wê di wê çerçoveyê de wê were hanîn li ser ziman bê. Di wê warê de wê, bi erkolojikî wê ji demên peleolitikê wê amûrên destî ên weke bo xwe parastinê û hwd ku wê werina dîtî û ankû weke bi karhanîna teknika kevirên tûj bo birrînê û hwd wê, dîtina wan wê weke aliyana ku wê temenê wê çavkaniyê jî wê biafirînin bin.

Di dewama wê de wê pêşketinên bi wê rengê wê werina kifşkirin. Li ser wan kifşkirinan re wê, hanîna ser ziman wê di wê temenê wê weke temen ûxateka pêşketinê wê were hanîn ser ziman. Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku wê di warê fahmkirina pêvajoyên pêşketinê ên bi peresendinê de wê, mirov dikarê di nava sêkika pêşketina aqil, biolojîyê û xwezaya hewirdorê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ev hersê faktor wê bandûrên wan ên li hevdû ku wê bibin wê bi temenê re wê temenê gûharînên xwezayî û ne xwezayî wê bi xwe re wê di nava jîyanê de wê bi destê zindiyên weke mirovan wê werênin.

Di wê warê de wê, demên hemdem wê di aslê xwe de wê weke demna ku mirov wê fahmdikê wê di wê warê de wê were dîtî ku wê temenê pêşketinên wê jî wê di xatekê û pêvajoyekê de wê li ser yên demên berê bê. Lê tişteke din wê hebê. Ew jî fektora pêşketina aqil bê. Çendî ku aqil pêşdikeve wê ew kifşkirin û pêşxistin hem sofistike bibê û hem jî wê pêvajoyên pêşketinê û peresendinê ên bi demê re wê kintir bikê. Yanî wê, di demek kin de wê, ew wê pêşketina ku wê bi hazaran salan berê çêdikir wê di salekê de wê çêbikê. ..

DEMÊN HEMDEM Û CIVAK

Pêvajoya di dewama wê de ku mirov wê werênê ser ziman a pêvajoyên pêşketina civakê a di xate ya dîrokî a ji demên kevn û heta demên me yên hemdem ku em di wê de dijîn bin. Di roja me de wê civake ku em di wê de dijîn wê weke civakek hemdem ku wê bi gelek awayan wê aqil û teknikê wê pêşbixê û wê bi wê re wê, pêvajoyên pêşketinê wê pêşbixê. Wê di aqilê xwe yê zanînê û hwd re wê pêşveherê û wê pêşketinên mazin wê bi xwe re wê çêbikê. Lê bi wê re bi zêdeyî bi civakê re wê girseyîbûn jî wê pêşkeve. Wê pîrçandîtî wê pêşkeve. Pîrrzimanetî jî wê pêşkeve.

Di dewama wê de wê di nava jîyanê de wê bajarên mazin ku wê bi navê 'metropol'an wê werina ser ziman û weke 'bajarên maga' wê werina ser ziman wê pêşkevin. Wê di wan de wê bi deh milyona kes wê li rex hevdû wê bi hevdû re wê bijin. Wê di dewama wê de wê di awayekê din de jî wê rêjeyek civakî a bi girseyî ku her ku ew diçê zêdetir dibê û mazin dibê wê, bi wê re wê pêşkeve. Ew jî wê bi demê re wê pêwsîtîyên jîyanî wê bi wê girseya ku ew hertimî zêde dibê re wê di ahengekê de wê, çawa wê werina pêşxistin wê, weke aliyekê din wê li wê were hizirkirin bê.

Bajarîbûn û girseyîbûna pîr zêde wê, weke aliyekê ku wê temenê destwardanên li xwezaya ekolojikî a jîyanî jî wê biafirênê bê. Di wê warê de wê, xwezayek ku wê di wê de wê pîr zêde wê serifendin ji dayinên wê dibê, û bi zêdeyî wê, rewşên weke lewitinê, berdana gasên lewitî li birehê û hwd ku wê zêdetirî wê bibê wê bi xwe re wê werênê bê.

Ev alî û gelek aliyên weke van wê weke aliyên ku wê bi pêşketina pêvjaoyên civake hemdem re wê hin bi hin wê pêşkevin û wê xwe bidina nîşandin bin.

Xosletê civake hemdem ê bi pêşketina wê re wê mirov dikarê bi antropolojikî wê bi sê awayan wê werênê ser ziman. Aliyê pêşî wê bi di demên peresendinê wê kintir bibê. Aliyê din ê duyem jî wê bi pêvajoyên pêşketinê re wê, pîrralîbûn û bi wê re firehbûn û kûrbpn wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Wê di wê çerçoveyê de wê di nava jîyane wê de wê bi wê rengê wê pêvajoyên wê yên pêşketinê wê xwe bidina dîyarkirin. Aliyê din ê sêyem jî wê bi pêvajoyên pêşketinê ên çandî û hwd ku wê hewceyîya pêşxistina wê bo têrbûna mirov a bi menewî û hwd bê. Di wê çerçoveyê de wê di wê warê de wê weke ku em bi aliyê sêyem re wê

dibînin wê, wê aliyê pêşxistinê wê tenê wê weke aliyekê ku wê tenê aliyê menewî û kirdeyî ê mirov wê têrbikê wê bi wê re wê bi sînor nemênê. Wê bi wê re wê, bi pêşketin û bandûra wê re wê temenê pêşketinên din ên bi aqil û pêvajoyên wan jî wê bi xwe re wê biafirênê.

Di wê warê de wê pêvajoyên pêşketina civakên hemdem wê di wê rengê de wê, di serî de wê ji aliyekê ve wê, di serî de wê bi rengên pêşketina wê û awayê derhanîna wê ya ji hevdû a bi aqil, teorîkî û hwd re wê, wê berfirehbûyîna bi aqil û kûrbûna wê di xwe de wê bide çêkirin. Di wê warê de teorîyên zimanî û hwd ên pêşxistina wê di wê warê de wê tenê wê weke aliyekê wê pêşxistina fahmkirinê û kûrbûn û firebûna wê biafirênin.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di wê çerçoveyê de wê demên hemdem wê weke aliyekê giring wê xwe bi awayekê wê bi pêşketina xwe re wê bide nîşandin.

Pêşketina hemdemiya civakê

Civak û pêvajoyên wê yên pêşketinê ku em di demên berê de wan li wan dinerê wê weke bi mejuyek pirr zêde demdirêj wê were dîtin û wê pêşkeve. Di roja me de wê, pêşketina civaketîya hemdem ku em bahsa wê dikin wê di temenê wê de wê, çavkaniyên mejuya wê ên bi pêşketina wan re wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê ew temenê wê biafirênê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, hemû çavkanî wê di wê warê de wê bi jihevdûderhanîne re wê pêşxistina xwe wê bi awayekê wê bi wê re wê bide nîşandin û diyarkirin. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên demên berê ên şariştanî wê bi çavkaniyên wan re wê piştî wê temenê pêşketinên demên hemdem jî wê biafirênê. Di aslê xwe de wê dema ku mirov xate pêvajoyên şariştaniyê bi nerînek antropolojiyî wê hilde li dest û wê werênê ser ziman wê demê wê di wê çerçoveyê de wê ji hevdû bi awayekê pêşketinê ên weke bi peresendinê, weke çavkani girtinê û hwd re wê were dîtin. Di wê rengê û awayê de wê ev wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin.

Di xate pêvajoyên pêşketina jîyane civakî de wê ji ji gundîtîyê wê bi ber ya bajarbûnê ve wê, dema ku wê herê wê, di wê warê de wê hinek fektorên weke yên bi têgihîştinê û zêdebûyîna bi girseyî û hwd jî wê di wê de wê weyn bileyizin bin. Di dewama wê de wê mirov dikarê weke aliyekê wê yê giring wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên pêşketina

jîyane bajarîyê wê temenê wê, di wê çerçoveyê de wê li ser yên gunditiyê wê pêşkevin.

Wê, gunditi wê civake wê, bi girêdanên weke bi xwûnê û ankû xizmtiyê wê bi hevdû ve wê girêdayî bê. Lê ya bajarîyê wê bi pêvajoyên pêşketina çandî û hwd re wê bi hevdû ve girêdayî û di têkiliyê de bê.

Di dewama wê de wê weke aliyekê din wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên pêşketinê ên ku mirov wê dibînê wê di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di wê rengê û awayê de wê bide nişandin. Di mijare fahmkirinê de wê di wê rewşê de wê aqil wê zêdetirî wê bi awayekê pirralî wê pêşkeve. Wê, di nava jîyane bajarîyê de wê herkesek wê bikarekê ve wê bibazê û herêwewere. Di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê di nava jîyane bajarîyê de wê hin bi hin wê çavkaniya pişetiyê wê pêşkeve. Wê pişe wê pêşkevin. Ev wê, hem wê weke aliyna sofistike ê bi aqil pêşdikevin bin û hem jî wê weke aliyekê din ê ku wê di temenê pêwîstiyên jîyanî wê ji aliyê xwe ve wê werênê li cih bê.

Her pişe wê pêşketina wê di wê warê de wê aliyekê wê yê bi pêwîstî ê bi pêşketinê ve girêdayî jî wê hebê. Di dewama wê de wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê werênê ser ziman.

Minaq di nava civakê de wê, pişe ku wê pêşkevin wê têkiliya wan wê bi hevdû re wê hebê. Wê minaq wê nanpêjker wê dema ku ew pêjgehekê çêdikê wê di wê de wê gelek nanan wê çêbikê û wê bi firosê derve jî. Wê kesêmn derve wê ji wê sûdbigirin. Wê wekî din wê hem rewşan ji aliyê pişeyên din ve jî wê li gorî xosletên wan ên ku ew bi wê pêşdikevin û hwd ve wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê warê de wê, di nava jîyane bajarîyê de wê her pişe wê gelek pişevanên wê hebin. Wê di nava jîyane civaka bajêr de wê, tûra wê ya pêşketinê wê hebê. Di wê warê de wê gelek pişe wê bi tûrayên xwe yên pêşketî re wê bibin û wê xwediyê wê rewşa pêşketinê ên bi jîyanê re wê werina dîtin.

Hebûna pişeyan wê ji aliyekê ve wê di çerçoveya pêvajoyên pêşketina civakê û asta wê ya demê û xosletên wê yên demkî de wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, jîyane wê bi wê re wê bigihîjê temenekê. Pêvajoyên piştî ronansê ên bi pêşketina endustyalîzmê wê, weke pêvajoyên destpêka wê biafirênin. Di dewama wê de wê, ev pêvajo wê weke aliyna giring ên ku wê temenê hevdû jî wê biafirênin. Di xate pêşketinê de wê ya ku wê nû bibê wê, li ser temenê ya

berê ku ew hebûya re wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê têkiliya wê ya bi pêvajoyî, peresendinê û dîrokê wê, di wê çerçoveyê de wê bi demê û dewama demê re wê bi wê re wê hebê. Ev wê weke aliyekê bê. Lê aliyê din jî wê bi wê rengê bê ku wê di nava ya nû de wê xosletên wê yên ku wê biafirin wê di temenê wan de wê têgîn û azmûna ya berê jî wê cih bigirê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov dikarê wê di serî de wê werênê ser ziman bê.

Pêvjaoyên pêşketina civakê wê di wê çerçoveyê de wê, bi aliyên hizrî wê çandî wê di xwe de wê kûrbûnê wê çêbikê wê rengê wê di jîyane wê de wê xwe bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê ku wê ji aqil li kirinê û ji kirinê li fahmkirinê wê awayekê pêşketinê wê bi çerçoveya peresendina pêşketina bajarvaniyê, jîyane wê, temen û çerçoveya wê ya têgînî, felsefeyî, çandî û hwd re wê xwe bide nîşandin. Di wê rewşê de wê, di aslê xwe de wê bajarvanî wê, weke aliyekê ku wê, ji xwezayê dûrketinê jî bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, xwezayê wê bi beyenibûna wê re mirov dikarê wê werênê ser ziman. Çandî ku wê beyenibûn wê bibê jî lê dîsa wê weke xosletê zindiyê ê mifov wê, di temenê wî û jîyane wî de wê hebûna xwezayê wê bi derfetên wê re wê hebê. Wê bi wan wê di her demê de wê bijî. Wê di wê çerçoveyê de wê, afirandinên xwe yên xwe bo xwe jîyankirinê, parastinê û gihandina li sitarekê wê di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê giirng wê werênê ser ziman ku wê mijare civakê û pêşketina wê, wê civake ku wê pêşkeve wê, weke civake bajêr bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê bi awa û xoslet bê. Wê, di dewama wê de wê temenê xwe yê jîyanî wê di nava xwe de wê biafirênê û wê çêbikê.

Di nava jîyane bajêr de wê çandî ku wê weke ku wê têkiliyên aborî û hwd wê li pêş bê lê wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê giring wê aliyê çandî û pêşketina wê weke aliyekê giring wê xwe bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê, pergälên weke yên jîyankirina bi wan ên rewîstê, dadê, aborîyê, ranyarî û hwd wê, weke aliyana ku mirov dikarê di dewama wê de wê bikirpênê. Di dewama wê de wê pergälên têgînî û jîyanî wê di wê çerçoveyê de wê ji aliyên xwe wê bi jîyane mirov ve wê girêdayî bê. Jîyane mirov a li bajêr wê b imalbatî û keseyetî wê xwediyê têkiliyên pirralî ên bi wê wan ve ku wê girêdayî jî bê.

Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê civake bajêr wê weke civake ku wê di wê çerçoveyê de wê di wê de wê kes wê bi serê xwe wê bijî. Wê weke

xwediyê ferdiyeta xwe ya ku ew bi wê dijî bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê din wê di dewama wê de wê werênê sser ziman ku wê, kes û civak wê têkiliyan wan wê jinûve wê li gorî demê wê werina saxkirin, bi watekirin û salixkirin. Di nava jîyane bajariyê de wê rengê civaketiya wê di awayekê de wê, bi bajarî wê, weke çerçoveya têkiliyên ne jidahî ên weke yên di demên berê wê ên bi gunditiyê re bin. Lê wê di wê çerçoveyê de wê, pirr alî bin. Wê di dewama wê de wê mirov wê bi hevdû re wê di nava têkiliyê de bê.

Di nava bajerekê de wê ji gelek deveran ku wê goçî wê bikin wê kes wê hebin. Wê di wê çerçoveyê de wê civakên bajarî wê bi awayekê kosmopolitan wê xwediyê awayekê harmonî bin. Wê di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di nava civaketiya bajarî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê bi temenê hildana goçê re wê bajar wê biafirin. Wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê temenî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di nava jîyane bajariyê de wê ji her deverê wê kesên ku wê herinê û wê li wê bijîn wê bibin. Di dewama wê de wê ew kes wê di xwe de wê xwediyê meju û şûnpêyên cûr bi cûr ên çandî, bawerîyî, dîrokî, civakî û ankû etnografî û hwd bin. Wê di wê çerçoveyê de wê demografiya ku wê biafirênin wê di wê çerçoveyê de wê ji gelek reng û awayan û kesên ji deveran ku wê li wê bigihijina li hevdû wê biafirênin.

Di wê çerçoveyê de wê di demên hemdem de wê, têngîna serbestiyê, gerîne û ankû rêwîtîyên bi serê xwe ên ku wê kes wê bikê re wê, bibê. Ji deverekê çûyina deverê din û li wê bicihbûn wê, weke aliyekê din ê ku wê di çerçoveya xosletê pêşketina civake hemdem de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê rengê de wê, çûnûhatina nava herêman wê zêdetirî wê, bibê û wê, zêdetirî wê derkeve li pêş. Kî li kûderê dixwezê bijî wê, barî wir bikê. Lê têngînen ku wê di temenê wê barkirinê de wê çihbigirin jî wê şertûmercên jîyanê ên xwe parastinê, dabarkirinê û hwd wê hebin. Minaq di roja me de wê, ji deverên cûr bi cûr ên Asya û afriqa goçên ku wê li ew ewropa wê û bajarên wê bibin wê di sedema wan wê, pêşneketin, derfetên aborî û xwe dabarekirinê û jîyankirinê û hwd bin. Wê di wê çerçoveyê de wê ev jî wê bi xwe re wê gûharînen bi têkiliyên çandî û hwd wê weke ku me di beşa antropolojîyê de wê bi têngîna çandî re wê hanî ser ziman wê pêşkevin. Gûharînen çandî wê di wê çerçoveyê de wê bi demê re wê di nava jîyane mirov de wê bibin.

Ji aliyekê din ve jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di nava hîyane civakê de wê, ev alî wê weke aliyana ku mirov dikarê wê di serî de wê werênê ser ziman ku wê devera ku wê herîyê de wê çandî ku wê bi temenê xwe yê di xwe de ê çandî û hwd wê bijî wê biriqîna ji hewirdorê a devera ku ew li wê dibê jî wê bi wê re jî wê bijî. Wê di wê çerçoveyê de wê di nava herdû aliyan de wê di awayekê de wê bijî. Wê di wê rewşê de wê aliyê wî yê ku ew ji wê hatî wê temenê wê biafirênê. Lê aliyê din ê ku ew hatî li navê wê weke ali û temenê ku ew li wê bijî bijî bê. Wê têkiliyê wê bi jîyanî û mejiyî wê bi wê re wê dênê. Wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmkirinên cûda wê bi demê re wê bi wê re wê di xwe de wê pêşbixê.

Di civake hemdem de pêvajoyên pêşketinê

Di civake hemdem de pêvajoyên pêşketinê wê weke aliyekê din ê ku mirov wê dikarê wê di serî de wê werênê ser ziman bê. Pêvajoyên pêşketinê ên civakî wê di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê bi du awayan wê bi antropolojikî û demografikî wê werênê ser ziman. Aliyê pêşî wê bi direjehiya dîrokê a bi pêvajoyên wê yên pêşketinê û pêşxistin û pêvajoyên wê yên peresendinê ên bi çandî û hwd re bê. Aliyê din jî wê di çerçoverya jîyane mirov a bi tenê bê. Aliyê duyem wê bi jîyane mirov re ku wê werênê ser ziman wê mirov wê, di nava wê çandê de wê, dema ku ew bû û pêşket û piştre ku ew jîya wê bi xwe re wê ew wê pêvajoyên pêşketinê wê bide jîyankirin. Di wê çerçoveyê de wê aliyekê weke temenê entegrebûyîna li hevdû û herêmên hevdû a jîyane mirovan wê di wê çerçoveyê de wê bi çerçoveya nifş bi nifş ku wê di wê çerçoveyê de wê xwe bide domandin û li dûv hevdû wê pêşkeve bê. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di mijare pêvajoyên jîyane civakî ên bi pêvajoyên şariştaniyê re wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê bi demê re wê pêşkeve û wê pêvajoyên xwe wê bijî. Bi jîyankirinê re wê ravakirinê wê di temenê de wê bi xwe re wê bi wê re wê bide çêkirin. Di dewama wê de wê weke aliyê wê yê din jî wê di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên fahmkirinê wê di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin.

Di aslê xwe de wê pêvajoyên fahmkirinê wê bi demê re wê, weke aliyana ku wê di ahenge pêşketina pêvajoyên jîyane şariştani de jî wê xwe bide nîşandin. Em bi awayekê bûjenî ku wan pêvajoyan werênina ser ziman wê, bi pêvajoyên şertûmercên jîyanî re wê di wê çerçoveyê de wê

li ser temenê fêrûazmûnên wê re wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê têkiliya aliyê bûjenî û yê ne-bûjenî ku mirov bi hevdû re bi awayekê dewrûdayimî wê bandûra wan a li hevdû û hevdû pêşxistina wan ku mirov fahmnekê wê mirov nikaribê wê bi awayekê rast wê fahmbikê û derxê li têgihiştinê. Aliyên weke bi bawerî, çandî, rewistî û hwd ku wê regekê wê bidina mirov û jîyane mirov wê tenê wê weke aliyekê wê biafirênin. Temenê wan ê afrîner û gûharîner jî wê jîyane hilberînê û pêvajoyên wê yên pêşketinê bin. Di dewema wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di wê rewşê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên pêşketinê ên bi jîyane civakî re wê, têgînên çandî ên ku em fahmdikin wê tenê wê weke aliyekê fahmkirinê wê weke ku em fahmdikin wê biafirênê. Lê dervî wê çerçoveyên fahmkirinê ên ku em bi wan pêşbixin û binerin û fahmbikin wê civak wê bi wê re wê weke aliyekê din wê di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên pêşketina jîyane civakî ên şariştanî wê dema ku mirov wê hilde li dest wê di awayekê de wê di çerçoveyek destûrî a gerdûnî de wê diikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Lê aliyê din jî wê weke ku em bi çerçoveya civak, beşên wê yê û hwd de ku wê dikarin wê werina ser ziman wê bi teybetîya wê ya ne gerdûnî a herêmî re ku em dikarin wê fahmbikin wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê din ê giring bê ku mirov wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên pêşketinê ên civakî wê di wê çerçoveyê de wê di nava herîkîna xwe de wê bi herdû aliyên wê pêşkeve. Aliyekê wê dema ku mirov bi giştîyê wê fahmbikê wê bi hebûna civakî û xosletên wê yên teybet bê. Aliyê din jî wê xosletên wê yên hevbeş bê. Wê ev aliyê wê aliyê teybet wê bi çerçoveya hebûna civakê û bi xosletên wê re wê bide dîyarkirin û pêşxistin. Aliyê din jî wê bi hevbeşî, têkili û pêvajoyên pêşketinê ên bi bandûra li hevdû û hwd re wê xwe di awayekê de wê bi pêvajoyên pêşketinê û hwd re wê xwe bide nîşandin. Di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring ê fahmkirinê wê mirov dikarê wê di wê rengê de wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di çerçoveya pêvajoyên pêşketina mirov de wê minaq wê Erikson wê, bahsa pêvajoyên pêşketina kes wê bikê û wê bînenê ser ziman ku wê di nava wna pêvajoyan de wê pevçûnên ku wê kes wê bi xwe re, di xwe de û bi derve wê bikê wê bi demê re wê zêdetirî wê keseyetîyê wê li sser

temenekê wê bide rûnandin û wê xorttir wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê fektora hewirdorê, bandûra wê ya li wê û hwd jî wê werênê ser ziman. Di dewma wê de wê van pêvajoyên pêşketinê ku ew dihênê ser ziman wê hinekî jî wê ji aliyê derûnî ve bin. Lê wê dema ku mirov di çerçoveyek giştî de wê dinerê wê, di aslê xwe de wê mirov dikarê wê bêjê ku wê pêvajoyên fahmkirinê ên bi jîyankirinên baş û nebaş wê temenê fahmkirinên cûda wê bi xwe re wê biafirênin bin.

Di xate pêşketina mirov a bi dîrokê re de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mirov wê bi temenê nifş bi nifş wê bijî. Wê her nifş wê temenê wê li dora 80-90 salî bê. Wê di wê çerçoveyê de wê ew wê bijî. Her nifş wê dema ku wê mir wê bi wê re wê ast û pîvane pêşketinê a ku ew bûyî wê bi wê re wê, ne vegehihê li destpêkê. Wê bi wê re wê di herîkîna pêşketinê û pêvajoyên wê de wê, ew wê weke pêvajoyekê wê were dîtin. Di wê çerçoveyê de wê jîyankirin, serborî û hwd wê di çerçoveya civakî de ku wê bijî wê, bi wê re wê mirov wê, pêvajoyên pêşketinê ên fîzyolojîkî jî wê bi xwe re wê bijî. Di wê çerçoveyê de wê di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê fahmbikê.

Asta pêşketina demên sûmerîyan û ya demên hemdem a roja me wê ji hevdû cûda bê. Wê di nava wê de wê pêvajoyên pêşketinê ên bi peresendinê û hwd wê hebin. Wê, demê re ku her mirov mir ku bi wî û ankû wê re ew pêşketin jî miriya ba wê piştî wê wan re wê ew pêvajoyên pêşketinê wê nikaribê xwe bide domandin. Wê fêrûezmûna jîyanî, bio-fîzyolojîkî û hwd ku ew xwe dide domandin wê di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giirng wê li vir wê fahmbikê.

Di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên pêşketinê wê di demên hemdem de wê li ser temen û esasê pêvajoyên pêşketinên bi aqil û şoreşên çandî, zêhnî û zanistî ku wê bibin re wê pêvajoyên xwe ên pêşketinê wê bide jîyankirin. Di demên piştê ronansê de wê, bi rastî jî wê di gelek waran de wê şoreşên zanistî wê werina kirin. Pêvajoyên pêşketinê ên bi felsefeya zanînê, zanistê, endustyalîzmê û hwd ku re wê bibin wê bandûra wê di pêşketina civakê de wê xwe bide nîşandin. Ji aliyê civakê ve ku mirov binerê wê mirov dikarê wê bêjê ku wê, ev pêşketin wê bo bersivdayina pêşketina civakê û pêşxistin û bi temenkiirna wê bin. Lê dema ku mirov ji aliyê van pêşketinên bi zanistî û hwd re binerê wê ew wê bi pêşketina xwe re wê weke ku wê civakê wê bidina pêşxistin wê dîmen û rengekê wê bi wê re wê were dîtin û fahmkirin.

Bi demê re wê bi aqil re wê civak wê di qalibên xwe yên jîyanî û çandî de wê gûhartinan wê bikê. Wê zêhnên nû wê pêşbixê. Wê bi wê re wê rengên nû wê di jîyane xwe de wê bide pêşxistin. Ev jî wê weke aliyekê ku mirov dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman û wê fahmbikê bê.

Pêvajoyên pêşketina çandî a demên hemdem wê di wê warê de wê bi temenê wê re wê bi pêşketinên aqil, felsefe û zanistê re wê bi temen bibê. Di wê çerçoveyê de wê pêşketinên bi zêhnî û zanîniên di têgînên weke bi baweriyê, rewîstî û hwd de ku wê bibin wê di wê warê de wê weke aliyekê giring ê ku mirov dikarê wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di mijare fahmkirina civakê û çandê û pêvajoyên wê yên pêşketinê de me li jor di beşa wê de ew hinekî hanî ser ziman. Lê li vir di çerçoveya têgîna çanda hemdem de ku wê were ser ziman de jî wê dema ku mirov wê di dewama wê de gotinekê bibêjê mirov, dikarê wê bêjê ku wê çand wê, weke aliyekê hizirkî ê temenî ku wê temenê pêşketina civakê wê bi xwe re wê ji gelek aliyên ve wê bi temen bikê bê. Çand wê, di wê warê de wê, bi rengê jîyane demê re wê xwe û rengê pêşketina xwe wê bide nîşandin. Salixkirinên her demê ên ji jîyane wê û rengên wê yên jîyanî wê bi xwe re wê rengê çanda wê ya wê demê jî wê bi xwe re wê bi têgînî wê weke ku wê biafirênê û wê werênê ser ziman.

Hemdemî û civak çawa dikarin hevdû fahmbikin?

Hemdem wî weke renekê hizirkirinê ku wê bi temenê wê yê fahmkirinê wê bi encama pêşketinên aqil ên weke bi zanistê û hwd re ku wê temenê jîyanê wê were pêşxistin û sazkin re wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di her demê de wê, mirov karibê wê têgîneka hemdemiya wê bi wê re wê, di çerçoveya pêşketina wê de wê fahmbikê û wê werênê sser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di roja me de wê weke navê dema bi aqil û zanîniên jîyankirinê bikarhanîna wê jî wê, di aslê xwe de wê ji aliyekê ve wê, bi têgîna di her demê de ku wê asta pêşketina wê gihişt zirweya wê bi wê re wê were ser ziman wê weke çavkaniya wê jî wê di wê rewşê de wê ev wê.

Hemdemî wê weke çerçoveyek ku ew bi pêvajoya wê ya pêşketinê wê werênê ser ziman bê. Hebermas wê dema ku wê bahsa hemdemiya wê bikê wê weke 'pêvajoyek temem nebûyî' wê werênê ser ziman. Li vir pirsê ku ev di serê mirov de çêdibê ji vê gotinê wê ew bê ku wê dema ku ev pêvajoyê temem bû wê dîmenekê çawa wê biafirê bê. Ya jî wê ew pêvajoyê wê demem bibê? Di aslê xwe de wê, di wê çerçoveyê de wê

fahmkirina wê mirov dikarê wê hinekî li ser wê bibêjê ku wê çendî ku wê mirov li wê dihizirê wê di wê rewşê de wê mirov dikarê wê bêjê ku wê, heta ku wê, jîyane civakê û mirov wê xwe bide domandin wê ev pêvajoyê wê dawî li wê newê û wê negihijê tememiya xwe jî. Wê ew hertimî wê pêşketina wê bi kûrbûna wê re wê bijî û wê pêşde wê herê bê. Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji aliyê din ve jî wê mirov dikarê wê werênê werênê ser ziman ku wê pêvajoyê pêşketina bi jîyanê re wê mirov dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mirov wê di armanca xwe de wê hertimî wê di nava hewldana bi gihiştina ya *baştir* de bê. Lê ya baştir wê hertimî wê gavekê li pêşya ku me xwe gihandiyê de bê. Ev wê weke pêvajoyek pêşketinê a ku wê ti carî wê dawî li wê newê jî wê xwediyê xosletekê bi wê rengê bê.

Di aslê xwe de wê di wê çerçoveyê de wê aqilê mirov wê, pêvajoyên pêşketinê ên ku ew dihên jîyankirin wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, hertimî wê di awayekê kûrbûna bi xwe re de bin. Aqilê mirov di asta ku ew îro bi razberî gihiştîyê de wê weke ast û pîvanek pêşketina wê jî wê xwe bide nîşandin. Wê di wê rengê û awayê de wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê mirov wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina civakê û pêşketina wê bi hemdemiya wê re wê, di wê rengê de wê çerçoveyek wê ya bi fahmkirinê re wê hebê.

Pêvajoyên pêşketina hemdemiya civakê wê di demên hemdem de wê bi zêdeyî wê pêşkeve û wê di wê de wê heta nûha wê kûrbûnekê jî wê di xwe de wê bide çêkiirn. Wê di wê çerçoveyê de wê aqilê me yê ku ew bi awayekê pirralî û rengê xwediyê xosletên pêşketine ya wê di dewama wê de wê, her rewş, kirin, tevger, tişt, pêvajoyê, fahmkirin, têgihiştin û hwd wê bi wê re wê, temenê wê yê fahmkirinê nû wê biafirênê. Di wê çerçoveyê de wê, aliyekê nbi têngîna demên hemdem a bi aqil re mirov wê fahmbikê jî wê di wê rengê û awayê de wê di serî de mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Mirovê dema civake hemdem wê bi aqil bijî, jîyane xwe îdemebikê û wê pêvajoyên pêşketinê wê bijî.

Têgîna cihane hemdem û ya ne hemdem

Piştî pêşketina pêşketina hemdem wê weke aliyên wê yên salixkirinê wê çerçoveya wê ya ku ew bi wê dihê fahmkirin wê bi wê rengê ku ew

weke çerçoveyek bi sazûmanî ew dihê ser ziman bê. Di rewşa salixkirina ya hemdem de wê bi têtîna ku ew ya nû bê, ya pêşketî bê, ya bi pergala bê, xwediyê pêvajoyên pêşketinê ên çandî, dîrokî, wêjeyî, hûnerî û hwd ên bi gelek ên pêşketina wan bê. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke çerçoveyên nîrxî wê werina ser ziman di çerçoveya fahmkirina hemdem de. Di roja me de wê dema ku wê bahsa cihane hemdem wê were kirin wê weke çerçoveyek civakî ku ew pêvajoyên xwe yê pêşketinê tememkirina, temenê xwe yê pêşesazî û endustyalismê afirandîya û pêvajoyên pêşketinê di temenê wê de jîyankirina wê were ser ziman.

Dervî wê dema ku wê bahsa ya hemdem wê were kirin wê ya nehemdem jî wê bahsa wê were kirin. Deverên ku ev pêvajoyên pêşketinê, bi civakî, dîrokî, çandî û hwd bi pergala ne jîyane û ne xwediyê wê sazûmana civakî a bi wan pêşketî û bi pergalkirî bin wê were ser ziman. Mînaq wê di roja me de wê bahsa 'cihane yekem', 'cihane duyem' û 'cihane sêyem' wê were kirin. Wê temenê van gotinan wê bi çerçoveya pêşketina wan a bi hemdemîya endustyalismê û pêşesaziyê û şoreşên wê re wê werina ser ziman.

Piştî ronansê tevgerên ronansê ên çandî û zanînî û zanistî ku wê pêşkevin wê di temenê pêvajoyên pêşketinê civakên ku wê di wê çerçoveya pêşketina hemdem de wê werina ser ziman bin.

Ji aliyekê din ve jî wê gotina hemdemiyê wê dema ku wê were ser ziman wê bi wateya têtîna *li dijî ya kevn* wê were ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê bi têtîna ya nû ku wê di kurdî de wê taqabûlî gotina *nûjeniyê* wê bikê wê li ser wê re wê weke çerçoveyek wê ya fahmkirinê a teorîkî û felsefeyî wê were ser ziman.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê din wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên pêşketinê ên bi wê di dewama û encama wan de wê bi têtîna hemdemiyê wê were ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê, di çerçoveyek ku wê bi encamên aqil ên demê ku wê xwe biafirênê re wê werê ser ziman.

Gotina *hemdemiyê* wê di kurdî de wê wateya wê bi têtîna demî ku ew dihê jîyîn bê. Di wê çerçoveyê de wê ji wê têtîna fahmdikê ji gotina hemdemiyê a kurdî wê ne vajî wê fahmkirinê bê ku wê a kevn wê di wê de wê bi mejuyî were ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê xwediyê fahmkirinê bê.

Malbate dema hemdem

Malbat wê weke çerçoveyek temenî a civakî ku wê hemû nirxên civakî wê pêşî wê di wê de wê bicih bibin û wê werina jîyankirin bê. Di wê çerçoveyê de wê, ji gelek aliyan ve wê weke dendika temenî a civakî jî wê were salixkirin û wê bê hanîn ser ziman. Dîroka malbatê wê heta pêvajoyên berî-şariştaniyê wê kevn wê herê. Wê di wê çerçoveyê de wê pêvajoyên pêşketina civakê û pêvajoyên wê yên pêşketin, peresendin û gûharandinê de wê, malbat wê weke temen û funksiyoneka wê temenî û giring wê hebê.

Di wê çerçoveyê de wê di serî de wê di nava malbatê de wê çanda civakê wê were jîyankirin. Têkiliyên nava dêûbav weke jin û mêr, endamên din ên malbatê û t êkiliyên wan ên pirralî ên bi hevdû re reng û awayên wan û hwd wê weke aliyekê giring wê karibê bibê nîşanaka rengê pêşketina civakê jî.

Di serdemên hemdem de wê çanda malbatê wê bi t êgînên weke xweşbînî, wekhevi û hwd re wê bi nêzîkatîyên li hevdû re wê, xwe bide nîşandin. Wê di wê çerçoveyê de wê, ew wê di wê çerçoveyê de wê, ji her aliyê ve wê weke aliyekê giring ê temenî bê. Di demên hemdem de wêw malbat wê, temenê wê bi destûrî û zagonên wê yên temenî re wê bi salixkirinên destûrî ên hemdem re wê were ser ziman. Demên hemdem wê hemû kirin, tevger û nêzîkatî wê di çerçoveya destûrî û hwd de wê, b ên bi temenkirin û ser ziman. Di wê warê de wê weke xosletekê demên hemdem wê pêşketina bi destûrî û t êgînên mafûazadiyê û hwd ên ku ew di wê de pirralî dihên salixkirin wê weke aliyna giring ên pêşketina malbat û civake hemdem jî wê werina dîtin û pênasekirin.

Di nava malbata hemdem de wê, t êkiliyên jinûmêr ên bi hevdû re wê weke aliyekê giring ê ku wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. weke hevdû xwediyê maf û azadiyê û nêzîkatî li wan were kirin wê weke nirxek demên hemdem wê were dîtin. Di wê çerçoveyê de wê, ji aliyekê din ve jî wê, t êgînên weke layiqîtiyê ku wê weke bi ji hevdû cûdakirina karên dunyayî û axiretî ji hevdû cûdakirinê re wê were ser ziman wê weke aliyekê wê yê din ku mirov dikarê wê werênê ser ziman bê. Bawerî û yaqinkirna mirov wê weke aliyekê wijdanê mirov jî wê were dîtin û salixkirin. Di wê çerçoveyê de t êgîna wijdanê wê di wê çerçoveyê de wê di demên hemdem de wê çendî ku wê were li berçavgirtin wê wilwasî bi mirovatî dîtin, tevgerîn û hwd jî wê were dîtin û salixkirin.

Di wê warê de wê, di aslê xwe de wê malbat wê weke aliyekê giring ê temenê pêşketina civakê a di her demê de bê. Wê di wê çerçoveyê de wê sazûman û çerçoveya malbatê, nirxên wê wên bi civakî ên ku ew di wê

de bicih dibin wê weke aliyna giring ên ku mirov dikarê wê di wê çerçoveyê de wê di serî de wê werênê ser ziman û fahmkirin.

Li kurdistanê minaq wê dema ku mirov bahsa dîroka malbatê bikê wê dîroka wê pîrr demdirêj wê were ser ziman. dîroka heta demên sumerîyan wê herê û wê ji wan deman heta roja me wê pêvajoyên pêşketin û peresendinê û bi têgihîştinê û hwd di xwe de wê bi kûrbûnê re wê were ser ziman. Wê di her demê de wê nirxên malbatê wê weke nirxna ku wê ji wan ti carî bi şûnve gav nayê avêtin wê bi nirx û rêzdarî wê werina pêşwazîkirin û nêzîkatî wê li wan wê were kirin. Wê di wê çerçoveyê de wê minaq wê di demên berê de wê dema ku wê nava hinek kesan bi kesî û ankû aşîrî wê xirabê ku ew bi malbatî çûna malbata hevdû wê weke nîşanaka aşîtîya nava wan jî wê were dagerkirin û wê were ser ziman. Heta ku wê di nava kurdan de wê weke kevneşopîyekê bê ku kesna ku ew dijminetê hevdû jî bin ku ew çûna malbat hevdû wê weke *'xweavêtina li male hevdû'* wê bê bi navkirin û wê ew wê piştî wê bê weke destpêkek bi başî a nêzîkatîya li hevdû û pêşxistina levkirin û aşîtîya nava wan jî wê were dîtin.

Pêvajoyên pêşketina malbatê wê, di wê warê de wê, pêşketina wê ji temen ve wê bo pêşketina kes di nava civakê de ji temen ve wê weke aliyekê temenê û giring bê. Wê mirov wê di nava malbatê de wê temenê xwe yê pêşî ê pêşketinê wê bigirê. Wê bi wê mazin bibê. Wê were ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê çerçoveya wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê di serî de wê werênê ser ziman.

Dîroka malbatê wê di wê çerçoveyê de wê di aslê xwe de wê ji gelek aliyan ve di nava jîyane civakê, têkiliyên wê yên navxweyî û hwd ve wê mirov dikarê wê hilde li dest. Ji aliyekê din ve jî wê weke temenekê dendikî ê çandî ê civakê jî wê mirov dikarê wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Di wê warê de wê, çanda civakê û pêşketina wê ji nava malbatê wê xwe bide destpêkirin. Di wê warê de wê têkiliya malbat û civakê wê ji gelek aliyan ve wê bi hevdû re wê ji temen ve wê hebê. Wê di serî de wê weke aliyekê giring di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê malbat wê pêvajoyên mirov ên pêşketinê wê di her demê de wê di xwe de wê bihawênê û wê werênê ser ziman.

Di demên hemdem de jî wê pêvajoyên pêşketin û gûharînê wê ji nava malbatê wê ji aliyekê ve wê destpêka wan wê were dîtin. Wê malbata hemdem wê temenê û nirxên wê yên civakî û demî ku mirov wê ji wan aliyan ve wê hilde li dest û wê fahmbikê wê di serî de wê weke aliyekê giring wê pêvajoyên pêşketinê ên demê wê bi xwe re wê bi temen bikê û

wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, rengê rewîst, nirx, orf û adet û hwd ên civakî bi hemû aliyên wê yên çandî û kevneşopî û hwd wê di malbatê de wê werina dîtin. Di wê çerçoveyê de wê, di malbata hemdem de wê, jin û mêr wê weke temenê wê bin û wê xwediyê heman mafê bin. Wê yek ne li ser ya din re bê. Di demên berê ên malbatî de wê weke serekê malê wê mêr wê were dîtin. Lê di demên hedem de wê weke hevdûbûn wê di wê de wê were dîtin û ser ziman.

Weke aliyekê din wê di çerçoveya mazinkirina zaroyan de wê nirx û zanîna hemdem wê esas were girtin. Her endam wê bi pêwîstî wê temenê wan ê xwandinê wê bi giştî bi pergalê wê were çêkirin û wê ew bixwênin. Wê dê û bavên hemdem wê weke kesna xwanda û bizane ku ew bi wê rengê xwediyê temen û nêzîkatîyên bi zane bin. Hevdû fahmbikin û di nava nêzîkatîyên baş ên li hemberî hevdû bin. Ji hevdû re başbin. Di têkiliyên nava malbatê ên hemdem de wê cihê tûndûtûjiyê wê bi tundî wê were qadaxakirin û redkirin û mahkûmkirin. Wê temenê wê bi destûrî û hwd wê were pêşxistin. Ev jî wê weke aliyna baş ên bi pêşketina malbatê re ku mirov dikarê wan di serî de weke nirxna hemdem ên baş werênê ser ziman. Di dewama wê de wê malbata hemdem wê di wê warê de wê, di temenê maf û azadiya hemû endamên malbatê wê di temenê wê de wê weke nirxekê wê were esasgirtin bê.

Ji aliyê civaknasî, derûnî, aborî û hwd ve wê, xwediyê temenê xwe yên ku ew bi wê ve rabin û xwediyê pêşketinê bin. Di serî de wê weke aliyekê bi pirsgirêk wê pirsgirêka civaknasîbûnê a endamên malbatê bi hevdû re û bi hewirdorê re wê di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê hilde li dest. Di demên hemdem de wê, çendî ku wê girseyîbûn wê bi derûnî û civaknasî wê ji hevdû dûrketin jî wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê bi tenetîya demê ku wê bê temenê tengezerîyên keseyetîyê û pêşketina rewşên weke stressê, depresyonê û hwd wê, weke aliyna ku mirov dikarê wê werênê ser ziman bê.

Di demên hemdem de wê rewşên weke bi tekoşînên bo maf û azadiyê ku wê bi têgînên weke feminismê, sazîyên mafûazadi û pêşketina jinê û parastina wê ji xwe re diikina mijar û hwd re wê pêşkeve. Di wê çerçoveyê de wê di demên hemdem de wê weke pirsgirêkên tûndûtûjiya nava malbatê û hwd wê di aslê xwe de wê weke aliyekê giring ê ku mirov dikarê wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê, tiştêkê wê hevî bide mirov wê ew bê ku wê di wê warê de wê hin bi hin wê têgihîştinek bi maf û azadiya zayendî û giştî re wê bi demê re wê pêşkeve û wê hin bi hin wê di nava têgînên destûrî

de jî wê weke nirxekê wê were bicihkirin bê. Ev jî wê weke aliyekê giring ê ku mirov wê di serî de wê, werênê ser ziman bê.

Lê ji aliyekê din ve jî wê, destwardenên li nava malbatê wê bi demê re wê ji aliyê rêveberiyên demê ku ew dixwezînin weke ku ew dixwezînin bidina pêşxistin jî wê weke aliyekê negativ ê bi pêşketinên malîbatî û heta ku wê bê temenê tundûtûjîyên ku dem bi dem û cih bi cih wê pêşkevin jî bin. Destwardenên nava malbatê wê bi wê re wê temenê tengezriyên civakî jî wê bi xwe re wê biafirênê. Di wê çerçoveyê de minaq wê li herêmê ji aliyê rejimên weke rejima tirk li malbatên kurd ew destwardane bi armanca bişavtinê û hwd ku ew dikin wê weke tengezerîyna dîrokî ên malbatî jî wê bi civake kurd re wê biafirênin bin. Wê temenê nexweşî, ne rehetî, ne aramî, tundûtûjî û hwd ku wê bidina pêşxistin jî bin. Tundûtûjîya ku ew li hemberî giştîya civakê bi gelek awayan di wê çerçoveyê de dihê pêşxistin wê bi gelek aliyên şîreyetî malbatê û nava wê û derûnî û civaknasiya wê jî bikê.

Ev alî û gelek aliyên weke wan ên wek destwardenê wê li pêşîya pêşketina malbatê weke li gorî demê û nirxên demê pêşketina wê jî wê astengiyê wê bidina çêkirin. Ev wê di wê çerçoveyê de wê pêvajoyên xirabûnê û hwd jî wê bi xwe re wê werênina li holê. Di ahengekê de pêşneketin wê bandûra wê li kesên endamên malbatê û derûnî û civaknasiya wan jî wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê, ev wê dema ku ew mazin dibin jî wê, bi wê derûnîyê wê, ne di awayekê aram û stabil de wê jîyane xwe wê bidina jîyankirin û heta ku wê ji kirina tundûtûjîyê bigra heta marûz mayîna ji wê re jî wê vekiribin.

Ji gelek aliyên ve wê pîrsgirêkêmn malbatên hemdem wê di wê çerçoveyê de wê ji temen ve jî wê hebin. Di temenê hemûyan de wê bi zêhnî û hwd wê, destwardenên li wê di wê de wê weyn û rol wê bileyizin. Nêaramî û hwd ên demî wê, di nava jîyane giştî a civakî de ku wê werina pêşxistin wê bandûra wê ji temen ve wê li malbatê û pêvajoyên wê yên pêşketinê jî wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê malbatên ku ew di nava pêvajoyên tundûtûjîyê de mazin dibin wê bi wê re wê, temenê wê jî wê bi xwe re wê biafirênin. Ev jî wê, bi temenekê bi wê re ji çand, dîrok, derûmîyê, civaknasîyêa civakî û hwd qût wê di awayekê de wê, weke bêserûber ku wê bijîn wê di dîmenekê de wê bidina dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê giring ê weke pîrsgirêka temenî, giring û dîrokî a bi pêşketina malbate demê re ku wê xwe bidina nîşandin bin.

Ji aliyê din ve wê wê, nîşanakên pêşketina malbatê û bi aliyên baş ên ji nava wê ve jî wê hebê. Minaq li welatên ewropa ên weke li îskandinavya

û hwd wê, baldariya li nava malbatê bo pêşilêgirtina tûndûtûjîyê û hwd wê weke aliyana ku mirov dikarê wê balê bikişênê li ser wê bê. Di wê warê de wê, di destûran de wê di aslê xwe de wê bi awayekê wê mafûazadiya endamên malbatê salixkirina wan wê weke aliyekê din ê ku mirov dikarê wê di serî de wê hilde li dest û wê fahmbikê bê. Dîroka malbatê a piştî pêvajoyên ronansê û pê de wê di wê warê de wê bi hemû aliyên wê yên bi pirsgirêk re wê bi awayna baş jî wê pêşketina xwe wê bi temen bikê ku ew bi wê re pêşkeve. Di wê çerçoveyê de wê saqên zanistî ên weke bi derûnîyê, civaknasiyê, antropolojiyê û hwd wê, di wê warê de wê di nava hewldana çêkirina fahhmkirinekê û çerçoveyek rast a li gorî demê de jî bin.

Di warê fahmkirina malbata hemdem de wê nirx, raman û hêstên ku wê bi wê re wê derkevina li pêş wê weke li hevdû meyizendin, wekhevi, mafûazadî, têkiliyek hevdû fahmkirinê a nava malbatê, têkiliyek dayimî a nava endamên malbatê, li hevdû re başbûn, rast û dûrûstbûn û hwd wê weke nirxna ku wê derkevina li pêş bin. Di wê çerçoveyê de wê, sazîyên malbatî wê di wê warê de ên civaknasî ku wê werina pêşxistin wê weke saziyana ku wê malbat wê ji aliyên xwe yên ve jîyanî ve wê bi wan ve girêdayî wê xwediyê pêvajoyên pêşketinê bê. Di wê çerçoveyê de wê, çendî ku wê bi serê xwe bê wê wilqasî jî wê girêdanên wê yên bi saziyên pergalê ve wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê, bi wê re wê, şopandina malbatê bi rewş û têkiliyên nava wê û başkirna wê bi rewşên wê re wê weke aliyekê giring ê bi pêşketina civakê re weke aliyekê temenî û dîrokî jî bê.

Di mazinkirina zaroyan keç û kûran di nava maêbatê de weke hevdû û bi awayekê rast perwerdekirina wan û nêzîkbûnêka rast wê di aslê xwe de wê weke aliyekê din ê ku mirov dikarê wê bikirpênê bê. Pêvajoyên ku wê endamên malê wê bi hevdû re wê derbasbikin wê di awayekê fahmkirinî a peresendinî de wê, di mejiyê wan de wê temenekê pêşketin û fahmkirinê wê geştir wê bide nîşandin. Di demên hemdem de wê lêkolînên li ser malbatê ku ew dihên kirin wê bidina nîşandin ku wê, navaroka malbatê di aramiyekê pêşketina wê û bi derûnî û civaknasiya wê re wê, bandûra wê pîrr zêde wê li pêşketina kes a di pêvajoyên mazin û perwerdebûyîna wê/wî de jî bê.

Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê jîyane malbatê wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê giring wê derkeve hemberî me. Hevdû fahmkirin, binirxdîtin, nêzîkatîyek rast û baş li hevdûkirin û hwd wê

weke aliyna giring ê temenê wê yên bi pêşketinek baş bin. Di rewşa nêzîkbûnê de weke hevdû bûyîn û hevdû piçûk nedîtin û xirab nêzîknebûna li hevdû wê bi heman rengê wê bandûra wê pirr mazin bê li derûnî û pêşketina civaknasî a mirov.

Rêyên têkiliyê û rengên wê weke aliyna ji hevdû cûda wê cûda û cûda wê xwediyê wateyna giring bin. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de mirov dikarê wê fahmbikê wê weke aliyna giring ê bi pêşketina wê re mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman li ser ziman.

Nirxên malbatên hemdem wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyna giring wê bi çerçoveya wê ya fahmkirinê re wê were bi temenkirin bi destûran re jî. Wê di wê çerçoveyê de wê ew jî wê bi demê re ku wê pêvajoyên jîyankirinê wê derbasbikê wê çand, orf û adet û kevneşopîyên xwe wê bi wê rengê wê biafirênê. Di wê çerçoveyê de wê ya rast wê ew bê ku mirov di çerçoveya rast a bi pêşketina mirov a rast di ahenge bi pêşketina civakê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ber ku wê her tişta ku wê di nava malbatê de wê were jîyankirin wê ji aliyekê ve wê weke jîyankirina bi civakî jî bê.

Malbat wê di demên hemdem wê mirov dikarê bi gelek aliyên çandî ên ji herêmên cûr bi cûr wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê di wê warê de wê li gorî têgînên çandî wê rengên wan ên pêşketinê û pêvajoyên wê yên pêşketinê wê hebin. Ev jî wê weke aliyekê din ê giring wê di serî de mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê fahmbikê ku wê malbat wê di her demê de wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê giirng ê pêşketina mirov biafirênê. Di wê çerçoveyê de wê ji çandên cûda hatin û hebûna malbatan wê ew wê weke cûdahiyên çandî bin. Wê di wê warê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di demên hemdem de wê, bi çandek rast wê tefsîrkin û wê pêşxistina wê, ne tenê wê bo malbatê wê başê wê bo dîrok û mejuya herkesê endamên wê ku ew di nava civakê de dijîn wê baş û giring û dîrokî bê. Mirov di wê çerçoveyê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê malbat wê nirxên wê yên ku ew bi wan pêşdikeve ku ew çawa bin wê di endamên xwe de wê bide rûnandin. Weki din wê başî û nebaşîyên ku ew bijîn jî wê bandûra wê bi heman rengê wê li kes û dîroka kes û pêşketina wan ya ontolojikî jî wê bikê. Di wê çerçoveyê wê hebûna malbatê a ontolojikî û ya kes wê di wê warê de wê di ahengekê de wê hevdû di dewama hevdû de wê bi jîyankirinê re wê temem bikin.

Dîroka malbatê wê ji gelek aliyên ve wê mirov dikarê bi dîrokî, çandî, rewstî, kevneşopî derûnî, civaknasî, ontoloji, antropolojikî û hwd re wê

hilde li dest û wê şîroveyên cûr bi cûr wê bi wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê malbat wê di wê çerçoveyê de wê fahmkirina wê çendî ku ew bû wê, di wê warê de wê bandûra wê fahmkirinê wê li pêşketina nava malbatê jî wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê fahmbikê.

Di wê warê de wê, ji aliyê civakê ve jî wê mirov dikarê malbatê fahmbikê. Bıqasî ku mirov dikarê ji aliyê malbatê ve bi ber civakê ve herê û wê fahmbikê bi heman rengê mirov dikarê ji aliyê civakê ve jî bi giştî hin şîroveyna bo malbatê wê pêşbixê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê fahmkirina ji aliyê civakê ve wê bi pêşketinên bi têtîgînê en weke bi destûrî, dîrokî, felsefeyî û hwd wê bandûra wan li malbatê jî wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê bi hebûna malbatê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Hebûna malbat û civakê wê ji gelek aliyan ve wê hevdû wê temem bikin. Wê di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê malbat wê weke dendika civakê a temenî bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Malbat wê neynika pêşketina civakê jî bê. Di nava malbatê de têtîkiliyên wê yên nava wê, ên bi nêzîkatîya li hevdû, şêwayê hevdû fahmkirinê û hildana li dest, watelêkirinê û hwd wê weke aliyna ku mirov dikarê di serî de wê hilde li dest û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Hebûna malbatê û civakê wê di wê çerçoveyê de wê bi dîroka wê ya demdirêj re wê bi hevdû re wê mirov dikarê wê fahmbikê. Pêvajoyên wê yên ku wê bibin wê temenê pêşketina ya demên me yên î ro jî wê biafirênin. Malbata demên berê û ya îro wê ji hevdû wê biafirin. Di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di demên hemdem de wê malbat wê di wê çerçoveyê de wê girêdanên wê yên nava wê li ser temenê hevdû fahmkirinê, mafûazadiyê, wekhevîyê û nêzîkatîya li hevdû a baş û rast wê ava bê. Wê di wê çerçoveyê de wê di serî de wê weke aliyekê giring wê mifov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Hin çavkanî

*Bendix, Reinhard (1977). Max Weber: An Intellectual Portrait. University of California Press

*Watson, Tony J. 2008. Sociology, Work, and Industry. London: Routledge

- *Kahle, Lynn R.; Valette-Florence, Pierre (2012). Marketplace Lifestyles in an Age of Social Media.
- *Marx, Karl, and Friedrich Engels. 1998 [1848]. The Communist Manifesto
- *Fine, Gary Alan, ed. 1995. A Second Chicago School?: The Development of a Postwar American Sociology. Chicago: University of Chicago Press
- *Coakley, Jay J.; Dunning, Eric (2000). Handbook of Sports Studies.
- *Christian Smith (2014). The Sacred Project of American Sociology. Oxford University Press
- *Calhoun, Craig J. (2002). Classical Sociological Theory. Oxford: Wiley-Blackwell
- *Stark, Rodney (2006). Sociology. Wadsworth Publishing
- *Miller, David (2009). George Herbert Mead: Self, Language, and the World. University of Texas Press
- *Epstein, Joshua (2007). Generative Social Science: Studies in Agent-Based Computational Modeling. Princeton, NJ: Princeton University Press
- *Giddens, Anthony (2013) Sociology
- *Simmel, Georg(1905); Philosophie der Mode,
- *Durkheim, Emile(1893); The Division of Labour in Society
- Durkheim, Emile (1895); The Rules of Sociological Method
- *Comte, A.; Bridges, J.H. (tr.); A General View of Positivism; Trubner and Co., 1865 (reissued by Cambridge University Press,
- *Childe, Gordon(1929); The Most Ancient East: The Oriental Prelude to European Prehistory
- *Childe, Gordon(1930), The Bronze Age
- *Hebermas; Jorgen(1976); On the Pragmatics of Social Interaction
- *Hebermas, Jorgen(1981);The Theory of Communicative Action
- *Hebermas, Jorgen(1983);Moral Consciousness and Communicative Action
- Hebermas, Jorgen(1983);Philosophical-Political Profiles

Abdusamet Yigit, Cizira bota, kurdistan, 2017-9
